

AVHANDLINGAR FRÅN
HISTORISKA INSTITUTIONEN I GÖTEBORG

KENNETH NYBERG

Bilder av Mittens rike

*Kontinuitet och förändring i svenska
resenärers Kinaskildringar
1749–1912*

With an English Summary

GÖTEBORG 2001

Avhandling för filosofie doktorsexamen i historia
framlagd vid Göteborgs universitet 2001

Omslagsbild: "Utsigt af Canton". Kopparstick av Olof Årre i
Capitaine Carl Gustav Ekebergs Ostindiska Resa, Åren 1770 och 1771
(Stockholm 1773) efter en förlaga av Ekeberg. Bilden något beskuren.
Foto: András Bánovits, Göteborgs universitetsbibliotek

Distribution: Kenneth Nyberg
Historiska institutionen, Göteborgs universitet
Box 200, 405 30 Göteborg

© Kenneth Nyberg 2001
Formgivning & sättning av författaren
Tryck: Elanders Graphic Systems, Göteborg 2001
ISBN 91-88614-37-9
ISSN 1100-6781

Till morfar

Innehåll

Förord xi

Om akribi m m xiii

Del I. Utgångspunkter

Kapitel 1. Inledning 3

Kina, Sverige och Västerlandet 6

Syfte 10

Kapitel 2. Forskningsuppgiften 12

Forskningen kring omvärldsbilder och kulturmöten 12

Sverige och Kina i tidigare forskning 17

"Bild" som problem och begrepp 20

Frågeställningar 26

Material och metod 28

Del II. Förnuftets apostlar, 1749–1781

Kapitel 3. Ostindiefararna och drömmen om Kina 35

Kineseri och motreaktion 36

Sverige, Upplysningen och Kina 42

Linneaner och andra på resa 47

Kapitel 4. Mötet med Kina 55
Förförståelse och världsuppfattning 55
I en ny värld 60
En flitig nation med hårt sinnelag 65

Kapitel 5. En upplyst despoti? 73
Ett föredöme i hushållningen 73
Byråkrati och maktfullkomliga mandariner 79
Självgodhetens och ytlighetens kultur 83
Delsammanfattning 90

Del III. Civilisationens seger, 1847–1872

Kapitel 6. Den svenska återupptäckten av Kina 97
Europas makter och Mittens rike 99
Kolonialismens världsbild och människosyn 103
Den västerländska synen på Kina 105
Svenska Kinarenärer och deras skrifter 108

Kapitel 7. Det besynnerliga landet 115
Förväntningarna och verkligheten: det första mötet med Kina 115
En värld av nya under 119
En exotisk och annorlunda miljö 122
Ras, folk, nation: kineserna 126
Ett förnuftigt folk utan känsla 132
Lastbara vanor, underliga seder 138

Kapitel 8. Den andra civilisationen 146
Samhällets grundvalar 146
Konfucianismen och dess värde 152
Materialism och vidskepelse 155
Auktoritetens försvagning och det yttre trycket 158
Kina i världen: framtidsvisioner 165
Delsammanfattning 171

Del IV. Den kinesiska frågan, 1890–1912

- Kapitel 9. Kinasvenskarna och kejsardömets slut 177
Kina på världens scen 179
Västerlandets kluvna Kinabild 184
Svensk-kinesiska förbindelser och den svenska Kinalitteraturen 187
Missionärerna och deras skrifter 193
- Kapitel 10. I det himmelska riket 203
Självmedvetna reseskildrare och en gryende relativism 204
Folkmyller och förfall: den fysiska miljön 211
Den svärfångade kinesen 220
Seder och bruk: exotism på reträtt? 228
- Kapitel 11. Stagnation och andligt mörker 235
Familjen och dess betydelse 236
Det genomruttna slavsamhället 241
Hedendomens mörker och Konfucius otillräcklighet 250
- Kapitel 12. Vitt hot, gul fara 258
Kina och utlänningsarna 259
Boxarupproret och missionsfrågan 268
Den vaknande jätten och hotet från "de gule" 276
Varthän för Kina? 286
- Delsammanfattning 290*

Del V. Kontinuitet och förändring, 1749–1912

- Kapitel 13. Sammanfattning och slutsatser 297
- Summary 309
- Källor och litteratur 319

Förord

Många är de som på olika sätt har bidragit till denna avhandling. Först som sist vill jag uttrycka min flerfaldiga tacksamhetsskuld till professor Åke Holmberg. Han har inte varit omedelbart involverad i avhandlingsarbetet som sådant, men dels är hans forskning om svenska omvärldsbilder en direkt förutsättning för den undersökning som redovisas här, dels gav han mig i inledningskedet av projektet hjälp och råd om hur jag kunde gå vidare med mina idéer. För detta är jag djupt tacksam.

Min handledare Lennart K Persson har givit mig det som doktorander kanske behöver allra mest: en aldrig sviktande uppmuntran och ett orubbligt stöd i alla lägen, särskilt när arbetet känts tungt och motigt. Lennart har också mycket grundligt läst och kommenterat de olika versionerna av manuset på ett sätt som är få avhandlingsförfattare förunnat. Det uppskattas å det varmaste. Tack!

Thomas Lindkvist fick med kort varsel rycka in som medläsare av slutmanuset, och jag är honom stort tack skyldig för att han så snabbt gav en rad förslag till välbehövliga förbättringar av texten. I sin egenkap av prefekt för Historiska institutionen uthärdade Thomas också med beundransvärt tålamod mina många frågor om praktiska ting under de sista intensiva veckorna. Min tacksamhet går även till doktorandkollegan Ed Burton, vars språkgranskning av den engelska sammanfattningen var så genomgripande att den lärde mig en hel del inte bara om min engelska, utan också om min svenska språkbehandling.

Vännerna och kollegorna bland institutionens doktorander har givetvis haft stor betydelse, både vetenskapligt och på ett mer personligt plan. Först och främst vill jag tacka mina två mer långvariga rumskamrater i det annars smått turbulenta tjänsterummet C404, Maria Cavallin och Anders Simonsen, för gemenskap och gemyt under de år som gått.

Maria har från början till slut bistått med en mängd värdefulla synpunkter på avhandlingens innehåll och utformning, och därtill lyst upp åtskilliga stunder av grå forskningsvardag med sin humor och sitt till synes outtömliga förråd av optimistisk energi. Med Anders har jag dryftat många frågor om sättning, typografi och formgivning, och han har generöst delat med sig av sina kunskaper på området. Inte minst gjorde han en avgörande insats för utformningen av bokens omslag, vilket jag är mycket tacksam för.

Vid de seminarier där de flesta av avhandlingens kapitel har ventilerats har jag fått viktiga synpunkter på texten från både lärare och doktorander. Särskilt har jag uppskattat den konstruktiva kritik och de svåra men relevanta frågor som Christer Winberg, Mikael Hagman, Christer Ahlberger och Lars Nyström har bidragit med. Tack också till Adam von Schéele för hans vänliga hjälp med att besvara oräkneliga små och stora frågor under årens lopp, och till Catharina Andersson för alla de böcker och tidskriftsartiklar hon försett mig med eller tipsat mig om.

Ett varmt tack vill jag även framföra till Helge Ax:son Johnsons Stiftelse för ett frikostigt stipendium som varit av helt avgörande betydelse för avhandlingens slutförande.

Slutligen bör det tilläggas att ett projekt som detta är nästintill omöjligt att genomföra utan stöd från ens närmaste omgivning. Jag har förmånen att ha föräldrar och syskon som genom hela detta arbete oreserverat har stöttat och uppmuntrat mig, och som gläds med mig när det nu äntligen är över. En annan viktig person i familjekretsen är min morfar Daniel Nilsson, som på flera sätt – direkt och indirekt – har bidragit till att jag kunnat ro avhandlingen i hamn. Med tillgivenhet och tacksamhet tillägnar jag honom denna bok.

Till min Isa, som under de senaste två åren följt avhandlingsskrivandets vändor och bidragit till att mildra dem genom sin förståelse och sitt tålmod, riktar jag allra sist mitt djupast kända tack. Inte bara för att hon stått ut med arbetets och humörets alla upp- och nedgångar, utan för att hon gjort det så förbehållslöst och med sådan kärlek.

Göteborg i oktober 2001

Kenneth Nyberg

Om akribi m m

Med nödvändighet innehåller den följande framställningen många citat, ofta långa sådana med en ibland svårtillgänglig stavning och komplicerad meningsbyggnad. För att i någon mån minska avståndet till de texter och författare som studerats, har jag valt att normalisera stavningen i alla citat. Principen har varit att modernisera stavningen av enskilda ljudelement som idag skrivs på annat sätt än under den tid studien täcker; t ex har *f*, *fv* och *hv* i vissa ord ersatts med *v*, *ck* med *k* och *dt* med *t* eller *tt*. När jag varit osäker på om ett skrivsätt representerar en äldre ordform (eller helt enkelt en felskrivning) snarare än en äldre stavning har inga ändringar gjorts.

Kinesiska namn och begrepp transkriberas i regel enligt det *s k pinyin*-systemet, som numera är standard både i massmedia och vetenskapliga publikationer. I citat ur, och referat av, källmaterialet bibehålls dock den ursprungliga stavningen, inte minst eftersom det ibland råder osäkerhet om vilket kinesiskt ord eller namn som faktiskt åsyftas.

I kortformer av käll- och litteraturhänvisningar används årtalet för den upplaga jag använt mig av, med undantag för faksimilutgåvor där det bedömts vara värdefullt att i den löpande notapparaten utvisa året för textens ursprungliga publicering. I den första hänvisningen till ett sådant verk samt i käll- och litteraturförteckningen framgår dock att det är en faksimilutgåva som använts.

Uppgifter om författare, publiceringsår och utgivningsort som ges inom klammer har, om inget annat anges, hämtats från det nationella biblioteksdatasystemet *LIBRIS* (<http://www.libris.kb.se/>).

DEL I

Utgångspunkter

Kapitel 1

Inledning

I en volym av *Läsebok för folkskolan* från 1922 finns en samling artiklar om "De främmande världsdelarna", d v s de delar av världen som ligger bortom Europas gränser. En av de korta, pedagogiskt skrivna texterna hette "Kinas uppvaknande", och där kunde en hel generation av svenska skolbarn läsa följande sammanfattning av den kinesiska historien:

Kina liknar verkligen en jätte, som varit försänkt i månghundraårig sömn. Och liksom sagans prinsessa Törnrosa var omgiven av en hög häck, så att ingen kunde slippa in, så omgav sig också Kina med en väldig mur och sökte på alla sätt avstånga sig från den yttre världen. Ingenting fick förändras. Allt skulle vara som på förfädernas tid. Endast det, som var riktigt gammalt, hade värde. Därför kom livet att stå stilla i Kina.

En gång hade kineserna stått före alla andra folk i utveckling. De kände till skrivkonsten flera tusen år före oss, och boktryckarkonsten hade de upfunnit 850 år innan Gutenberg gjorde sin uppfinning. Men så kom en tid, då utvecklingen avstannade. Kineserna började tycka, att de inte behövde inhämta några fler kunskaper, och ville ej veta av något nytt. Ungdomen fick lära sig utantill samma digra böcker som deras fäder och förfäder i många hundra år pluggat in.¹

Sedan författaren ytterligare utvecklat sin tankegång om det kinesiska samhällets slutenhet och stagnation, förklaras att det var när kejsardömet tvingades öppna sig för västerländskt inflytande i slutet av 1800-talet som "Kina, oföränderlighetens land, blev de snabba förändringarnas land". Allt det gamla vräktes över ända och plötsligt var det bara det

¹ Gertrud Aulén, "Kinas uppvaknande", i *Läsebok för folkskolan* avd 5:2, *De främmande världsdelarna* (Stockholm 1922), s 357. Så sent som 1935 trycktes volymen om utan några ändringar i texten om Kina.

4 Utgångspunkter

nya som hade något värde. Följden blev att "[a]llt det, som Europa behövt hundratals år för att uppfinna och tillägna sig, har införts i Kina på ett par tiotal år." Efter årtusenden i dvala hade, enligt artikeln, det stora riket vaknat upp – men bara tack vare ett dynamiskt och framåtsträvande Västerland.²

Vad läseboken presenterade var en framställning av Kinas historia som är så förenklad att den blir en schablonbild, en karikatyr av verkligheten. Detta till trots, eller snarare just därför, är den lilla uppsatsen intressant. För dess innehåll var knappast nytt; tvärtom utgjorde den citerade passagen en koncis sammanfattning av ett tankekomplex som sedan länge haft stor spridning i Västerlandet, samtidigt som det nästan lika länge hade ifrågasatts av kritiska röster.³

Vi kan t ex förflytta oss ett knappt halvsekel bakåt i tiden, till en artikel i tidskriften *Framtiden* från 1877 med titeln "Kina. Några gensagor mot gängse irrmeningar". Författaren, den unge amanuensen August Strindberg vid Kungliga Biblioteket, vände sig där särskilt mot vissa föreställningar om den kinesiska historien och dess karaktär:

Bland oriktiga meningar om Kina, inhämtade huvudsakligast genom missionärer och vandrande sjömän, äro dessa de allmänast utbredda och djupast inrotade: att Kina, efter en viss blomstring långt tillbaka i tiden, skulle ha stannat i utvecklingen och blivit där stående ända intill våra dagar, varvid man på samma gång förnekar landet en historia och antager, att det genom sin avsondring från den övriga världen icke haft något inflytande på den stora utvecklingen [...].⁴

Strindberg själv menade att både samhället och kulturen i Kina genomgått omvälvande förändringar under årtusendenas lopp, och som stöd för den ståndpunkten anförde han en mängd faktauppgifter (en del av

² Aulén, s 359–60.

³ Begreppet "Västerlandet" är givetvis problematiskt på flera sätt. Ändå kan det inte helt undvikas, eftersom det länge ansetts beteckna något faktiskt existerande och även i nutida litteratur är vedertaget. Med "Västerlandet" avses här Europa, främst då Västeuropa, och de delar av världen där en (väst)europaisk kulturtradition blivit förhärskande, d v s USA, Kanada, Australien och Nya Zeeland. I det följande syftar också ordet "europaisk" ofta på denna vidare, kulturella snarare än geografiska, innebörd.

⁴ August Strindberg, "Kina. Några gensagor mot gängse irrmeningar", *Framtiden: Tidskrift för fosterländsk odling*, ny följd, årg 1 (1877), s 479–80.

dem visserligen felaktiga) ur den kinesiska historien. Kanske trodde författaren att han därigenom lyckats vederlägga idéerna om kejsardömet stillastående, men som framgår av Sveriges mest spridda läsebok 45 år senare blev det inte så.

Våra föreställningar om världen är alltid, om än i varierande grad, förenklingar av verkligheten. Det gäller kanske särskilt vår uppfattning om andra människor och de kulturer vi upplever som främmande – för västerländsk del är inte minst Kina ett betydande exempel på det. Bilden av ”de andra” blir ofta, som i läseboken, så generaliserande att den helt enkelt blir felaktig, men ändå överlever den eftersom det många gånger är svårare att ändra förutfattade meningar än att bortförklara de fakta som talar emot dem. Ibland utvecklas fördomar med så djupa rötter att de tycks kunna motstå alla försök till förändring. I andra fall blir det så uppenbart att våra föreställningar är oriktiga när ny kunskap tillkommer att vi tvingas nyansera eller – mer sällsynt – helt förkasta vår tidigare uppfattning.

Den ständiga omprövningen av världsbilden är en allmängiltig, om också inte alltid helt medveten, mänsklig erfarenhet. För en grupp, resenärer, ställs emellertid frågan om bild kontra verklighet på sin spets på ett alldeles särskilt sätt. De tenderar å ena sidan att förbereda sig inför sin resa genom att läsa föregångarnas skildringar och annan litteratur, vilket bygger upp en förståelse som påverkar de egna intrycken och tolkningarna. När dessa i sin tur fästs på papper förs de nedärvda idéerna vidare, i en eller annan form, till ännu en generation av läsare. Efterhand ackumuleras en förhärskande tradition av standardiserat stoff som i någon mån präglar allt som skrivs om en viss plats, dess folk och kultur.⁵

Å andra sidan är resenären per definition en person som med egna ögon och öron upplevt det främmande och kunnat jämföra sina intryck med den allmänt rådande bilden. Det är ju den egenskapen som ger honom (historiskt sett mer sällan henne) den speciella auktoritet han alltid åtnjutit som skildrare av fjärran länder: att han är ett ögonvittne, någon

⁵ Jfr Edward W Said, *Orientalism* [1978] (Stockholm 1995), s 94, och Rana Kabbani, *Imperial Fictions: Europe's Myths of Orient* [1986] (London 1994), s 10 och 113–14. Se även Mark Davies, *A Perambulating Paradox: British Travel Literature and the Image of Sweden c. 1770–1865*, diss, Lunds universitet 2000, s 336, som citerar Said.

som talar från egen erfarenhet.⁶ Och liksom det är ovanligt att resenärer helt lyckas motstå traditionens tyngd är det få som helt ger efter för den. Tvärtom, den som berättar om en resa försöker ofta hävda sitt oberoende och sin trovärdighet just genom att ifrågasätta föregångarnas faktauppgifter eller tolkningar.⁷

Alla reseskildringar genomsyras därför av en inneboende spänning mellan förförståelsen och resenärens egna intryck, mellan kontinuitet och förändring. I ett större perspektiv blir resultatet av den motsättningen en komplicerad process av ömsesidigt inflytande mellan resenärer och texter, en växelverkan som har sammanfattats så väl av Mary Campbell: "Historia och geografi förädlas till myt och lockar resenären eller upptäcktsresanden åstad; han både korrigerar och utökar mytens innehåll, blir själv vulgariserad i den folkliga fantasin, och lockar fram nästa väg av upptäckter."⁸

Historien om Sveriges förbindelser med kejsartidens Kina kan betraktas som ett antal sådana upptäcktsvägar, och det är om tre av dessa den följande studien handlar: tre olika generationer av svenska resenärer som färdades till Kina och konfronterades inte bara med en främmande kultur, utan också med sina förutfattade meningar om denna kultur.

Kina, Sverige och Västerlandet

Det äldsta kända belägget för direkta kontakter mellan Sverige och Kina finns i en volym med reseskildringar från 1667. Där berättas om hur Nils Matson Kiöping, f d löjtnant i flottan, under sin tid i holländsk tjänst hade besökt både Taiwan och den kinesiska sydkusten i mitten av 1650-talet.⁹ Sannolikt färdades svenskar även tidigare under 1600-talet regelbundet till Kina ombord på fartyg från andra länder, främst England och Holland, men de skriftliga spåren av dessa förmodade strand-

⁶ Mary B Campbell, *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing, 400–1600* (Ithaca och London 1988), s 3.

⁷ Jfr Susan Schoenbauer Thurin, *Victorian Travelers and the Opening of China, 1842–1907* (Athens 1999), s 16, och Davies, s 338.

⁸ Campbell, s 49 (min övers).

⁹ Nils Matson Kiöping, *Een kort Beskrifning Uppå Trenne Resor och Peregrinationer samt Konungariket Japan [...]* (Wisingsborgh 1667), s 117–21.

hugg är få. Likaså är det i några enstaka fall belagt, att svenskar vistats i Kina i samband med Stora nordiska kriget och dess efterdyning.¹⁰

I början av 1730-talet inleddes så Ostindiska kompaniets epok, den första egentliga "vägen" i den svenska upptäckten av Kina. Under 75 år bedrev kompaniet handel på Kinatraden i konkurrens med en rad nationer – bl a England, Frankrike, Holland och Danmark – och därmed etablerades för första gången reguljära, direkta förbindelser mellan Sverige och Fjärran östern. Det innebar att tusentals svenskar från alla samhällsskikt gjorde mer eller mindre långvariga besök i Kina, vilka skildrades i en mängd såväl tryckta som otryckta skrifter.

När Ostindiska kompaniet upphörde med verksamheten 1806 inträdde en period med mer sporadiska relationer mellan de två länderna. Från och med 1830-talet började dock svenska affärsmän och redare återigen att utforska möjligheterna till handel med Kina, och sedan dess har de svensk-kinesiska förbindelserna varit obrutna. Under årtiondena efter 1850 växte gradvis antalet svenskar i kejsardömet liksom mängden yrkesgrupper de representerade: sjömän, ingenjörer, köpmän, militärer, tjänstemän och missionärer. I synnerhet under 1890-talet, då svenskleda missionsföretag i stor skala organiserades samtidigt som affärsverksamheten utvidgades, ökade antalet Kinasvenskar snabbt. I samband med revolutionen 1911-12 krympte visserligen svenskkolonin avsevärt, men den försvann aldrig helt.

Sammantaget finns det i svensk historia få andra exempel på så långvariga och jämförelsevis regelbundna direkta förbindelser med ett utom-europeiskt område. De Kinaskildringar som resenärerna lämnat efter sig är därför ett i det närmaste unikt material för studiet av svenskars möten med en annan kultur under mycket lång tid. Med utgångspunkt från dessa texter kan många intressanta frågor ställas: Vilka var det som reste till Kina? Hur såg de på sitt resmål, dess folk och kultur? Förändrades bilden av Kina under årens lopp, och i så fall hur och när?

¹⁰ Ture J Arne, "Svenska läkare och fältskärer i holländska Ostindiska kompaniets tjänst", *Lychnos* 1956, s 132-46, och Gunnar Jarring, "Karoliner i nyutkommen sovjetisk aktpublikation", *Karolinska förbundets årsbok* 1978, s 24-49. Jarring berättar bl a om officeren Lorentz Lange, som i ryske tsarens tjänst vistades i Beijing i långa perioder och senare gav ut flera reseskildringar – ingen av dem dock på svenska.

Svaren på de frågorna utgör i sig en fascinerande historia om vidgade horisonter som säger mycket om Sveriges förhållande till omvärlden. Men de svenska Kinaresenärerna kan också ses som en del av ett betydligt större historiskt sammanhang, den europeiska expansionen och framväxten av en ny västerländsk världsbild under seklen efter 1500. Det var ett skeende där just resenärer och deras skildringar av ”nya” länder i öst och väst spelade en viktig roll, och där Kina – liksom ifråga om svenska förbindelser med andra världsdelar – kom att inta en särställning.

Inledningsvis kännetecknades européernas reaktion vid mötet med andra folk och kulturer främst av nyfikenhet och förundran. Allt eftersom fler områden utforskades utan att någon materiellt eller militärt jämbördig civilisation påträffades, ökade den västerländska självuppskattningen och idéer om ”primitiva indianer” och ”det mörka Afrika” började slå rot. Så småningom stelnade den nya, oerhört vidgade världsbilden till en eurocentrisk konstruktion, där de flesta andra kulturer sågs som mer eller mindre underutvecklade. Under en period fylldes primitiviteten med en positiv innebörd genom föreställningen om ”den ädle vilden”, men det var en schablon som bara underströk den självklara västerländska överlägsenheten.¹¹

Länge var dock Asien i allmänhet och Kina i synnerhet ett undantag från denna europeiska bild av omvärlden. I Asien fann Västerlandets upptäcktsresande tre stora kulturer – Kina, Indien och Japan – på en nivå de ansåg jämförbar, om än inte likvärdig, med sin egen civilisation. Dessa områden betraktades som ”kulturländer”, medan resten av världen var en djungel befolkad av vilda djur och djuriska människor. Först präglades synen på Kina av de teman som redan Marco Polo en gång

¹¹ Översikter i ämnet saknas, men se Raymond Dawson, ”Western Conceptions of Chinese Civilization”, i *id* (red), *The Legacy of China* (Oxford 1964), s 1–27; *id*, *The Chinese Chameleon: An analysis of European conceptions of Chinese civilization* (London 1967); Philip D Curtin, *The Image of Africa: British Ideas and Action, 1780–1850* (London 1965), s v–vii; Åke Holmberg, *Världen bortom västerlandet: Svensk syn på fjärran länder och folk från 1700-talet till första världskriget* (Göteborg 1988), s 24–30; *id*, *Världen bortom västerlandet II: Den svenska omvärldsbilden under mellankrigstiden* (Göteborg 1994), s 29–30; och Ronny Ambjörnsson, *Öst och väst: Tankar om Europa mellan Asien och Amerika* (Stockholm 1994), s 31–35.

tagit upp: rikedom, välstånd, lag och ordning.¹² Under 1600- och 1700-talen skapades genom jesuitiska missionärers försorg visionen av Kina som en stark och blomstrande stat regerad av upplysta filosofkejsare. Den föreställningen fick många tänkare att hålla upp "Mittens rike" som ett föredöme för Europa, ett samhälle med en överlägsen kultur som åtminstone i vissa avseenden var värd att efterlikna.¹³

Under 1800-talet kulminerade dock det västerländska självförtroendet, och även Kina kom att betraktas som ett underlägset, "efterblivet" land. Den mer negativa inställningen berodde dels på att folkets "hedom" hamnade i fokus för intresset på ett nytt sätt, dels på att det kinesiska kejsardömet kom att ses som ett exempel på vad som kallades den "orientaliska" samhällstypen. Detta senare var inte ett nytt begrepp utan var, när det tillämpades på Kina vid 1800-talets början, ett fullt utvecklade system av idéer om "Österlandet" som genomsyrades av tanken på motsatsförhållandet mellan Öst och Väst.¹⁴

I centrum stod föreställningen om uråldrig historia och stagnerad kultur; Österns innersta väsen utgjordes av brist på föränderlighet, en kontrast till det rörliga och framåtskridande Europa (jfr läsebokscitatet i början av kapitlet). En annan tankegång sammanfattades i begreppet "den österländska despotin", ett uttryck som beskrev österlänningarnas påstådda brist på självständighet och initiativ, samtidigt som tyranniet var en del av Österns oförmåga att frigöra sig från föräldrade kulturella traditioner. Det "orientaliska" samhället ansågs också vara monolitiskt och präglad av en kollektiv likriktning, återigen en motsats till Europa med dess mångskiftande och individualistiska kultur. Dessa idéer ledde, tillsammans med missionärernas förbittring över sina magra resultat i kejsardömet, till en successivt allt mörkare Kinabild i Västerlandet un-

¹² Ambjörnsson, s 11 och 19; Dawson 1964, s 4–6; *id* 1967, s 9–21; och Colin Mackerras, *Western Images of China* [1989] (Hong Kong 1991), s 16–21.

¹³ Om jesuiternas roll i Kina och deras betydelse för europisk Kinabild se Dawson 1964, s 8–10; *id* 1967, s 35–64; Mackerras, s 25–41; och Jacques Gernet, *A History of Chinese Civilization* [1972] (Cambridge 1982), s 450 och 517–18. Jfr *ibid*, s 516–25, om den mer allmänna Kinavurmen bland intellektuella under tidigt 1700-tal.

¹⁴ Dawson 1964, s 18–25; *id* 1967, s 132–42; och Mackerras, s 43–61.

der 1800-talet. Först i början av det följande seklet kunde en viss omsvängning i attityderna förmärkas.¹⁵

Detta ämne – de västerländska omvärldsbildernas utveckling efter 1500 och Kinas roll däri – har ägnats mycken forskning de senaste decennierna, åtminstone vad gäller de större europeiska nationer som har ett kolonialt förflutet. För svenskt vidkommande har forskningen på området bara påbörjats, främst kanske genom Åke Holmbergs brett upplagda undersökningar sedan mitten av 1980-talet. Med få undantag är det inte förrän de allra senaste åren som mer specialiserade studier genomförts, och då sällan med inriktning på de svenska resenärer som färdats bortom Europa eller den relativt välbekanta medelhavsregionen.¹⁶

Att rekonstruera och analysera Kinabilden i de svenska resenärens skrifter kan därför inte bara bidra till kunskapen om hur svenskar i det förflutna har uppfattat sin avlägsna omvärld, utan också vara värdefullt som en fallstudie av hur resenärer från ett litet land i den västerländska periferin reagerade vid mötet med främmande kulturer. Var svenskarnas bild bara en återspeglning av dominerande tankemönster från de stora kolonialmakterna, eller skilde sig deras uppfattning från engelsmäns, fransmäns och holländares?

Syfte

Syftet med avhandlingen är att beskriva och analysera de Kinabilder som förmedlades i svenska resenärens tryckta skrifter mellan 1749 och 1912. Perioden är mycket lång, drygt 160 år, och den centrala frågan rör kontinuitet och förändring: vad händer när förförståelse i form av förutfattade meningar och etablerade bilder konfronteras med den kinesiska verkligheten? Svaren på den frågan skall sättas in i sitt historiska och idéhistoriska sammanhang och relateras till den svenska och västerländska Kinabilden i stort, så som denna beskrivits i tidigare arbeten av bl a Åke Holmberg, Raymond Dawson och Colin Mackerras.

¹⁵ Ambjörnsson, s 11; Dawson 1964, s 14–22; *id* 1967, s 65, 71 och 90–105; Holmberg 1988, s 28; och Said, s 35 och 73.

¹⁶ En utförlig diskussion om den tidigare forskningen återfinns i kap 2.

Undersökningen genomförs i form av tre delstudier som täcker de perioder då flödet av svensk Kinalitteratur var som störst: 1749–1781, 1847–1872 och 1890–1912. De kronologiska ändpunkterna markerar viktiga årtal i de svensk-kinesiska förbindelsernas historia: 1749 utgavs den första svenska Kinabeskrivningen med anknytning till Ostindiska kompaniet, och 1912 är året för det kinesiska kejsardömet fall och slutet på ett samhällssystem som dittills varit utgångspunkten för alla svenska och västerländska Kinaskildringar. Vid ungefär samma tidpunkt blir dessutom materialmängden för stor för att rymmas inom ett avhandlingsarbets begränsade ramar, åtminstone med den arbetsintensiva metod som används i föreliggande studie.

Kapitel 2

Forskningsuppgiften

Forskningen kring omvärldsbilder och kulturmöten

Det forskningssammanhang där denna avhandling hör hemma, studiet av omvärldsbilder, har under senare år varit ett snabbt växande område inom en rad discipliner: litteraturvetenskap, historia, antropologi, etnologi, idéhistoria o s v. Den numera omfattande litteraturen i ämnet inbegriper en mängd skiftande ansatser med olika frågor, grundläggande antaganden, perioder, undersökningsområden och metoder. Ändå finns det verkligen ett forskningsfält, om också med otydliga gränser, vars gemensamma nämnare är intresset för de frågor som sammanfattas med nyckelorden *omvärldsbilder* (eng "national images") och *kulturmöten* ("cultural encounters").

På senare år har detta forskningsområde stått under starkt inflytande från postkolonial teori och den s k kulturkritiken ("cultural studies"). Ett stort antal undersökningar har genomförts, framför allt av hur västerlänningar sett på andra folk och kulturer, och slutsatserna har varit tämligen samstämmiga: under den tidigmoderna eran har européer överlag varit föraktfulla, generaliserande och utpräglat rasistiska i sina föreställningar om "den andre" (jfr s 8–10 ovan).

Det stora genombrottet för den kulturkritiska forskningen kom med litteraturvetaren Edward Saids *Orientalism* (1978), som var en uppgörelse med den västerländska kulturens uppfattning av "Orienten" i historiskt perspektiv. I boken, som bygger på såväl skönlitteratur och rese-schildringar som politiska och vetenskapliga texter, driver författaren med stor kraft tesen att Orienten i grund och botten är en europeisk konstruktion utan motsvarighet i verkligheten. Said menar att orientalismen, den institutionaliserade utvecklingen av en påhittad enhet som

kallades Orienten, varit ett instrument för att "dominera, omstrukturera och utöva myndighet över" denna enhet. Ytterst tjänade det fiktiva Orienten syftet att förtrycka de människor som gavs etiketten "orientaler". Said framhåller också att det funnits ett mycket nära ömsesidigt inflytande mellan å ena sidan de västerländska stormakternas politiska och ekonomiska agerande och å den andra deras idéer om Orienten.¹ Han skriver:

Ty orientalismen var i sista hand en politisk vision av verkligheten vars struktur framhävde skillnaden mellan det kända (Europa, Västerlandet, "vi") och det okända (Orienten, Österlandet, "de"). Denna vision skapades på sätt och vis dessa två världar och blev sedan dess tjänare. [– – –] Visionen och den materiella verkligheten stödde varandra och höll varandra igång.²

Ett av huvudmålen för Saids argumentation var den akademiska orientalistiken i de stora europeiska länderna, som kritiserades för att ha gått kolonialmakternas intressen till mötes i sin förment objektiva, vetenskapliga verksamhet. Därav följde bl a en häftig polemik med den framstående islamologen Bernard Lewis, som hävdade att Said inte bara var okunnig om den orientalistiska traditionens historia, utan också förvanskade den bild av "Orienten" som förmedlades i orientalisternas publikationer. Said menade i sitt svar att Lewis synpunkter och trovärdighet undergrävdes av att denne var just en av de ideologiskt motiverade forskare vilka presenterade sina åsikter som vetenskapliga sanningar.³

Även på annat håll har Saids framställning och tolkningar av källmaterialet ifrågasatts, om än inte lika skarpt. Framför allt gäller kritiken den starka betoningen på ett makt/hegemoniperspektiv i skildringen av hur idén om "Orienten" påverkade de folk som utsattes för europeisk kolonisering. Historikern Stuart B Schwartz anser t ex att "makt är i sig självt ett för grovt instrument för att mäta alla de subtiliteter som utgör

¹ Said, särskilt s 5 (cit), 7–8, 43, 45, 97 och 203.

² Said, s 45.

³ Bernard Lewis, "The Question of Orientalism", *The New York Review of Books* 24/6 1982, s 49–56, och Edward Said, Oleg Grabar och Bernard Lewis, "Orientalism: An Exchange", *The New York Review of Books* 12/8 1982, s 44–48.

kulturell interaktion”, även om han medger att det är ett viktigt inslag i analysen av kulturmöten och omvärldsbilder.⁴

Inte desto mindre har teorin om orientalismen fått ett stort genomslag i all forskning kring relationerna mellan européer och andra folk under kolonialtiden. Suids kulturkritiska perspektiv, vilket mera specifikt utgör en kritik av eurocentrismen i Västerlandets världsbild, har anammats av såväl litteraturvetare som historiker och antropologer i deras arbete med europeiska omvärldsbilder. Framför allt märks inflytandet i forskningen kring de amerikanska världsdelarnas och (den muslimska) ”Orientens” kolonisering, men även till viss del i undersökningar av Kinabilden.⁵

I någon mån influerade av kulturkritiken, men också rotade i en äldre lärdomshistorisk och biografisk tradition med europeiska upptäckare som Christofer Columbus och James Cook i centrum, är andra undersökningar där reseskildringen som litterär form och som uttryck för en världsbild eller grundläggande värdesystem analyseras. Här har de europeiska reaktionerna vid mötet med andra kulturer spelat en mycket framträdande roll som forskningsobjekt, ofta i syfte att likt kulturkritiken visa på europeisk etnocentrism och stereotypa uppfattningar om andra folk.⁶

⁴ Stuart B Schwartz, ”Introduction”, i *id* (red), *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters Between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era* (Cambridge 1994), s 7 (min övers).

⁵ Det mest närliggande exemplet är Kabbani, men också i t ex Mackerras används orientalismbegreppet som analyskategori; se särskilt s 3–4 och 266–68. Om litteraturen kring Amerikas kolonisering, se noter och förteckningar i Schwartz (red), *Implicit Understandings*, och Urs Bitterli, *Cultures in Conflict: Encounters Between European and Non-European Cultures, 1492–1800* (Cambridge 1989). Said själv skriver att orientalistiska element är mycket svagare inom sinologi och indologi än inom islamologi (Said, Grabar och Lewis, s 44). En snarlik slutsats dras i Hans Hägerdals omfattande studie *Öst om väst: Kinaforskning och kinasyn under 1800- och 1900-talen*, diss, Lunds universitet 1996.

⁶ Om den europeiska reseskildringens utveckling i detta avseende från senantiken till ca 1600 se Campbell. En uppmärksam nygranskning av Columbus, Mandevilles m fl skildringar av främmande världsdelar är Stephen Greenblatt, *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World* (Chicago 1991); jfr även Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (London 1992). Ett relativt tidigt svenskt exempel på forskning med denna (eller åtminstone liknande) inriktning är Margareta Petersson, *Indien i svenska reseskildringar 1950–75*, diss, Lunds universitet 1988.

Kulturmötet som sådant har stått i fokus för en del studier av historiker och antropologer där reseskildringar utgör viktigt källmaterial, men där också det större historiska sammanhanget behandlas. Här kombineras realhistoria med idéhistoria, och såväl resenärernas förutsättningar som den aktuella situationen i det besökta området får bilda underlag för analysen. Inte bara européers bild av "de andra" undersöks, utan också "de andras" bild av européerna, även om både forskningsintresse och källsituation ofta gör att det främst är de västerländska idéerna som blir föremål för beskrivning och kommentar.⁷

Andra historiker har mer renodlat inriktat sig på just de västerländska omvärldsbilderna; det är bilden snarare än kulturmötet som utgör huvudproblemet, och det är dess uppkomst och utveckling som beskrivs och förklaras. Alla typer av material utnyttjas, inte bara reseskildringar utan också de texter som representerar den europeiska hemmaopinionen. I hög grad har bidragen till denna forskning kommit från experter på de kulturer som omvärldsbilderna gäller; två av pionjärinsatserna var sinologen Raymond Dawsons analys av västerländsk Kinabild genom historien och slavhandelsexperten Philip D Curtins stora arbete om den brittiska Afrikabilden 1780–1850. I Sverige har på liknande sätt Magnus Mörner, specialist på iberioamerikansk historia, studerat den svenska Latinamerika-bilden 1820–1970.⁸

I sitt arbete om européernas bilder av Kina beskriver Dawson hur Marco Polos skönmålning av landet övergick till fascination inför kinesisk filosofi och statsvetenskap på 1500- och 1600-talen, för att under loppet av de följande seklen omvandlas till irritation och sedan förakt för det kinesiska statskicket och den kinesiska kulturen.⁹ Dawsons metod är mycket selektiv: med hjälp av några få inflytelserika texter från varje tidsperiod bygger han upp en bred bild av hur västerlänningarna sett på Kina. Dessa föreställningar relateras till såväl europeisk som ki-

⁷ Se t ex Schwartz (red), *Implicit Understandings*, och Bitterli. Victor Kiernan, *The Lords of Human Kind: European Attitudes to Other Cultures in the Imperial Age* [1969] (London 1995), är något av en föregångare till det jag här kallar kulturmötesforskning.

⁸ Dawson 1967, Curtin (1965) och Magnus Mörner, "Latinamerika-bilden i Sverige under 1800- och 1900-talen", *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok* 1979–80, s 80–124.

⁹ Sammanfattning av kap 1–4 i Dawson 1967.

nesisk historia och allmänna europeiska idéströmningar i samtiden, och Dawson hävdar genomgående att Kinabilden betingats mer av européernas behov och intressen än av den kinesiska verkligheten.¹⁰

I slutet av 1980-talet publicerade Colin Mackerras, också han sinolog, en översikt av den europeiska Kinabildens utveckling från antiken till våra dagar. Mackerras koncentrerar sig på det senaste århundradet och utgör därmed ett komplement till Dawson, som framför allt studerar den tidigmoderna eran. Med ett bredare material och en längre tidsperiod än hos Dawson blir boken mer beskrivande än förklarande, men i sin sammanfattande diskussion når Mackerras samma slutsatser som denne om de huvudsakliga drivkrafterna i Kinabildens utveckling. Inspirerad av Said och orientalismteorin menar Mackerras också att hans undersökning visat ett tydligt samband mellan de politiska realiteterna och de rådande idéerna om Kina, men tillägger att det inte behövs någon "konspirationsteori" för att förklara detta faktum.¹¹

För svenskt vidkommande har forskningen kring omvärldsbilder varit mycket sparsam tills helt nyligen, även om enstaka studier behandlat liknande problematik.¹² Som tidigare nämnts har dock historikern Åke Holmberg genomfört ett stort projekt vilket sedan 1986 resulterat i flera monografier och artiklar, där de svenska omvärldsbilderna fram till mitten av 1900-talet kartlagts översiktligt. På grundval av ett mycket omfattande och varierat källmaterial försöker Holmberg dels beskriva de attityder och kunskaper som svenskarna haft om olika "exotiska" delar av världen, dels jämföra resultaten med forskning från andra länder och

¹⁰ Dawson 1967, särskilt s 7–8. Förändringarna i den europeiska Kinabilden har, enligt Dawson, generellt sett "not reflected changes in Chinese society so much as changes in European intellectual history." (*Ibid*, s 7–8)

¹¹ Mackerras, s 262–75 (cit s 265). Nyligen har den amerikanske sinologen Jonathan Spence givit ut en bok som i mer essäistisk form behandlar olika epoker och teman i den västerländska Kinabildens historia. Se Jonathan Spence, *The Chan's Great Continent: China in Western Minds* [1998] (London 1999). För nordiskt vidkommande kan i sammanhanget nämnas Elisabeth Eides populärvetenskapligt skrivna *Vårt skjeve blick på kineserne* (Oslo 1995), som delvis behandlar svenskt material.

¹² Förutom Mörner 1979 tänker jag här främst på Eva Block, *Amerikabilden i svensk dagspress 1948–1968*, diss, Lunds universitet 1976, och Lena Olsson, *Kulturkunskap i förändring: Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985*, diss, Göteborgs universitet 1986 (Lund 1986). En lättillgänglig översikt av ämnet är Alf Åberg, *När svenskarna upptäckte världen: Från vikingar till gustavianer* (Stockholm 1981).

sätta in dem i ett allmän- och idéhistoriskt sammanhang. Han har därmed täckt in de stora dragen av de svenska omvärldsbildernas utveckling och dragit slutsatsen att dessa nära har följt de dominerande västerländska tankemönstren, även om det också framhålls att det inte saknats svensk kritik mot exempelvis europeisk kolonialpolitik runtom i världen.¹³

Ändå är detta bara början på utforskandet av ett stort problemområde; hittills finns för den tidigmoderna epoken få monografier som behandlar den svenska bilden av enskilda länder eller ens världsdelar.¹⁴ Flera antologier på temat omvärldsbilder och kulturmöten har emellertid publicerats de senaste åren, bl a den tvärvetenskapliga konferensvolymen *I andra länder: Historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande* (1999). Överlag ligger ansatserna i dess olika texter i linje med den internationella forskningens kulturkritiska inriktning: det som betonas är hur svenska omvärldsbilder präglats av etnocentriska utgångspunkter och hur svenskarna (för att låna historikern Björn Horgbys formulering) deltagit i "konstruktionen av en imperialistisk världsbild".¹⁵

Sverige och Kina i tidigare forskning

Något av en startpunkt för det lärdomshistoriska studiet av svenska Kinaresenerer blev den serie uppsatser som August Strindberg publicerade i slutet av 1870-talet. Huvudsakligen redovisade han där en del biogra-

¹³ Främst åsyftas Holmberg 1988 och 1994; för övriga titlar se den följande framställningen samt käll- och litteraturförteckningen.

¹⁴ Se dock Luis Ajagán-Lester, *"De andra": Afrikaner i svenska pedagogiska texter (1768-1965)*, diss, Stockholms universitet 2000, en studie starkt präglad av det postkoloniala perspektiv som inspirerats av Said och, ytterst, Foucault. Här bör också nämnas Dick Harrison, *I skuggan av Cathay: Västeuropéers möte med Asien 1400-1600* (Lund 1999), där förf utifrån närläsning av ett antal reseskildringar diskuterar samtida västerländska omvärldsbilder. Jfr även Davies, som behandlar brittiska resenärers Sverigebild(er).

¹⁵ Magnus Berg och Veronica Trépagny (red), *I andra länder: Historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande. En antologi* (Lund 1999). Citatet kommer från titeln på Horgbys bidrag till antologin, "Konstruktionen av en imperialistisk världsbild under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal", *ibid*'s 101-10. Se även Hanna Hodacs och Åsa Karlsson (red), *Från Karakorum till Siljan: Resor under sju sekler* (Lund 2000), som är en samling artiklar om både resor och omvärldsbilder med stor spännvidd i tid och rum.

fiska och bibliografiska uppgifter, men han berörde också kortfattat innehållet i några av de reseskildringar från Kina som gavs ut under 1600- och 1700-talen.¹⁶

Långt senare skrev konsthistorikern Oswald Sirén en ofta citerad artikel om den svenska Kinasynen i mitten av 1700-talet, där bl a resebeskrivningar användes som källmaterial. Diskussionen kring dessa texter utgör egentligen bara inledningen till huvudämnet, den stora betydelse som idéer om det kinesiska statskicket – förmedlade via franska fysionkrater – hade på Gustaf III:s politiska tänkande. I förbigående tar dock Sirén upp vad han kallar ”ett mera allmänt Kina-intresse, som under andra och tredje årtiondet efter seklets mitt gjorde sig gällande isynnerhet inom de dekorativa konsterna [...] men även på sociala, national-ekonomiska och politiska områden”.¹⁷

Biografisk snarare än lärdomshistorisk är T J Arnes klassiska översikt *Svenskarna och Österlandet* (1952), en kartläggning av svenskars resor till olika delar av Asien och Nordafrika från vikingatiden fram till 1950. Den innehåller ingen analys av hur svenskarna uppfattade de kulturer de besökte, men ger desto mer information om personer, resvägar och de skrifter resenärerna givit ut. På ett liknande sätt har Arne Forssell i en uppsats behandlat vissa biografiska och litterära problem kring Nils Matson Kiöping, den tidige Kinafararen, utan att mer än marginellt beröra dennes reaktioner vid mötet med den kinesiska kulturen.¹⁸

I slutet av 1950-talet skrev Sven Mogård en licentiatavhandling i historia vid Stockholms högskola om ”Sveriges förbindelser med Kina åren 1890–1911”. Den handlar framför allt om tre typer av kontakter: handel, diplomati och mission. Personer och händelseförlopp står i centrum för framställningen, och endast glimtvis ges en antydning om synen på Kina och kineserna hos de svenskar som studien berättar om. Mogårds slutsats blir att förbindelserna mellan de två länderna överlag var

¹⁶ Uppsatserna om Kina samlades ihop i August Strindberg, *Kulturhistoriska studier*, Samlade skrifter 4 (Stockholm 1912).

¹⁷ Oswald Sirén, ”Kina och den kinesiska tanken i Sverige på 1700-talet”, *Lychnos* 1948–49, s 1–84 (cit s 21); reseskildringarna behandlas på s 1–7.

¹⁸ T[ure] J Arne, *Svenskarna och Österlandet* (Stockholm 1952), och Arne Forssell, ”Till historien om Nils Mattsson Kiöpings och Olof Eriksson Willmans reseskildringar”, i *Herbert Jacobsson 1878 30/11 1948: Festskrift* (Göteborg 1948), s 43–67.

obetydliga under den aktuella perioden; undantaget var den omfattande missionen, vilken dock inte tilläts påverka den svenska utrikespolitiken i nämnvärd grad.¹⁹

Den enda moderna doktorsavhandling som mig veterligen helt ägnas åt relationerna mellan Sverige och Kina är Jan Larssons *Diplomati och industriellt genombrott* från 1977. Liksom Mogårds undersökning är den nästan uteslutande inriktad på att beskriva ett skeende och dess aktörer, i detta fall svenska affärsmäns, ingenjörers och diplomaters ansträngningar att öppna den kinesiska marknaden för svensk export i början av 1900-talet. Mycket lite om svenskarnas Kinabild framkommer alltså, men Larssons avhandling ger – likt många av de verk som nämnts i det föregående – mycken information som är värdefull för att placera in de svenska Kinaresenärerna i deras historiska sammanhang.²⁰

Äldre ansatser och enstaka fragment finns alltså, men det är egentligen först med Holmbergs studier, främst då den massiva *Världen bortom västerlandet* (1988), som de svenska Kinabilderna behandlats mer utförligt i forskningen. För Holmberg är dock dessa tankemönster bara en del av den större helhet som synen på Asien, Afrika och Latinamerika utgör; en av hans huvudfrågor är vilka skillnader som finns mellan uppfattningen av *olika* "exotiska" länder och folk. Undersökningens oerhörda bredd begränsar också möjligheterna att djupanalysera just Kinabildens utveckling, eller det än smalare ämne som består av svenska resenärers roll däri. I likhet med Raymond Dawson har Holmberg mest intresserat sig för attityder, värdeomdömen och stereotyper (d v s vär-

¹⁹ Sven Mogård, "Sveriges förbindelser med Kina åren 1890–1911", opubl. lic. avh. i historia, Stockholms högskola 1959.

²⁰ Jan Larsson, *Diplomati och industriellt genombrott: Svenska exportsträvanden på Kina 1906–1916*, diss. Uppsala universitet 1977 (Stockholm 1977). En antologi som är av intresse främst, men inte enbart, för den ostindiska epoken är Bengt Johansson (red.), *The Golden Age of China Trade: Essays on the East India Companies' trade with China in the 18th Century and the Swedish East Indiaman Götheborg* (Hong Kong 1992). I volymen ingår bl. a. en kort översikt av de svensk-kinesiska förbindelsernas långa historia; se Bo Gyllensvärd, "China and Sweden through a thousand years", *ibid.* s. 42–46. Det bör tilläggas att etnologen Anna Maria Claesson i Lund håller på att slutföra en avhandling om de svenska Kinamissionärerna runt sekelskiftet 1900; den var under utgivning men ännu ej publicerad när denna studie slutredigerades. Jfr dock Anna Maria Claesson, "Hela världen ligger öppen för dig!", *RIG* 1997:4, s. 197–217.

deladdade utsagor snarare än faktapåståenden), men berör bara flyktigt den för Dawson så viktiga frågan om vad som driver fram förändringarna i Kinabilden. I ett senare arbete, *Världen bortom västerlandet II* (1994), skriver han uttryckligen att "[v]ärderingssystemen som styr omvärldsbilderna är [...] tillgängliga för beskrivning snarare än förklaring."²¹

Sammanfattningsvis kan det konstateras att det finns mycken forskning på temat omvärldsbilder, och det finns även en hel del – framför allt äldre – undersökningar som behandlar förhållandet mellan Sverige och Kina i ett historiskt perspektiv. Däremot har det inte skrivits mycket som förenar dessa två ämnen, och det finns inte någon modern studie där svenska resenärers Kinabild varit en huvudfråga.²²

"Bild" som problem och begrepp

Den forskning som här presenterats har dels försökt att beskriva eller kartlägga omvärldsbilderna och deras utveckling, dels i varierande grad försökt att förklara vilka drivkrafter som styr denna utveckling. För både beskrivning och förklaring är aspekten kontinuitet och förändring, utveckling eller brist på utveckling, helt central. Kort uttryckt, i vilken mån är omvärldsbilderna föränderliga, och i så fall under vilka betingelser?²³

²¹ Holmberg 1994, s 23.

²² Det finns dock en relativt ny bibliografi, Torsten Burgmans *Kinabilden i Sverige från 1667–1998: Från Kang-Xi till Mao Zedong och Jiang Zemin* (Lund 1998), vars kommenterande avsnitt ger en viss orientering i ämnet. Utöver den litteratur som redan behandlats kan också nämnas Jonas Jonson, "Kinabilden – drag i missionsdiskussionen under 20 år", *Svensk Missionstidskrift* 61:4 (1973), s 218–28; jfr Ole Bjørn Rongen, "A Critical Examination of Information on China as Presented by Norwegian Missionary Journals", i *Norge-Kina: Kompendium fra seminar våren og høsten 1972* (Oslo 1973), s 95–116. Båda dessa uppsatser behandlar emellertid efterkrigstiden, varför de är av begränsat intresse här. Detsamma gäller Michael Schoenhals, "Den svenska dagspressens Kinabild", i Bert Edström (red), *Öst i väst* (Stockholm [1997]), s 71–80.

²³ Jfr Magnus Berg och Veronica Trépagny, "Inledning", i Berg och Trépagny (red), *I andra länder*, s 10. Omvärldsbilders föränderlighet i ett mindre perspektiv, hur en individs förutfattade meningar kan förändras, har också diskuterats; se t ex Said, s 93–95; Holmberg 1988, s 21; *id* 1994, s 22; och *id*, "År fördomar föränderliga? *Nordisk familjebok* som tidsspegel", *Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg. Årsbok* 1992, s 45–59.

Forskningens första, mer deskriptiva uppgift består i att kartlägga de kunskaper och attityder som utgjort individers och grupperns bilder av en annan grupp (folk, kultur, land etc) i historien. Dessa två element – faktapåståenden och värderingar – har dock sällan samma tyngd i litteraturen, som domineras av analyser av det senare, d v s om ett land beskrivs i positiva eller negativa termer, vilka värdeladdade omdömen som förekommer o s v. Ett vanligt inslag är också att försöka identifiera generaliserande och felaktiga fakta i beskrivningen av andra kulturer, särskilt stereotypa schablonbilder av andra folkgruppers beteende, seder och bruk (något som i sig ofta innebär ett värderande element).

Den andra forskningsuppgiften handlar om att finna de faktorer som varit avgörande för hur uppfattningar och attityder utvecklats, eller som förklarar varför de *inte* utvecklats. Vilka drivkrafter bidrar till de förändringar i exempelvis Kinabilden som kunnat iakttagas mellan 1500 och 1900? Hur går förändringarna till, och vem eller vilka är det som är opinionsbildande? *Kan* omvärldsbilderna egentligen förklaras i termer av orsak och verkan?

Som vi sett finns det forskare, t ex Åke Holmberg, som apropå den sistnämnda frågan menar att det kan vara svårt att nå längre än en beskrivning av omvärldsbilderna och de värderingsmönster dessa är uttryck för. De flesta som forskat på området försöker emellertid ge någon form av förklaring till hur bilderna uppstår och förändras, och hos flertalet framhålls att det är västerlänningarnas syften, behov och intressen som i huvudsak styr omvärldsbildernas utveckling.

Ett av de tydligaste exemplen på det står Philip Curtin för i inledningen till sin sammanfattning, där han konstaterar: "Kanske var den mest slående aspekten av den brittiska Afrikabilden under det tidiga 1800-talet att den avvek så mycket från den afrikanska verkligheten, så som vi nu uppfattar den." Raymond Dawson resonerar på liknande sätt om Kinabilden från medeltid till 1900-tal. Marco Polo och senare portugisiska köpmän talade om Kinas rikedomar och livliga handel; de jesuitiska missionärer som på 1600- och 1700-talen sökte omvända Kinas ämbetsmän gav en bild av landet som i allt väsentligt stämde överens med denna elits önsketänkande om hur det borde vara; och 1800-talets affärsmän och protestantiska missionärer, vilka överlag misslyckades

med sina respektive ambitioner i Kina, utmålade landet som en hednisk, barbarisk och stagnerad despoti.²⁴

En än starkare betoning av de västerländska behoven och önskningarnas betydelse för omvärldsbildernas utveckling finner man hos de forskare som inspirerats av Edward Said och kulturkritiken. Elementet av konstruktion och egenintresse i bilderna står där i fokus, och det som lyfts fram är de drag som förenar olika västerlänningars föreställningar snarare än skiljer dem åt. Därigenom ges ett intryck – ibland, som hos Said, tydligt artikulerat, ibland mer underförstått – av att västerlänningars etniska fördomar skulle vara ett unikt historiskt fenomen, och något grundläggande och kännetecknande för just europeisk kultur.²⁵

Så drastiska slutsatser kan emellertid vara problematiska, eftersom de i många fall tycks bygga på tämligen långtgående generaliseringar och en ensidig behandling av källorna. Inte sällan är själva utgångspunkten för forskning som bedrivs i Suids efterföljd antagandet att västerlänningar genomgående varit rasistiska och etnocentriska i sin syn på omvärlden. Det är en uppfattning som man, föga förvånande, också funnit många belägg för i materialet. Problemet är att man egentligen inte sökt efter exempel på mer nyanserade uppfattningar och därför inte heller funnit dem. Resultatet kan bli en förenklad, kanske rentav missvisande bild av hur västerlänningar uppfattat andra kulturer.²⁶

²⁴ Curtin, s 479 (min övers), och Dawson 1967 *passim* (se dock särskilt s 7–8). Jfr även Mackerras, s 268, och Mörner 1979, s 114.

²⁵ Said skriver t ex att "det kan faktiskt hävdas att den viktigaste komponenten i den europeiska kulturen är just det som gjort denna kultur hegemonistisk både inom och utanför Europa, nämligen idén om en europeisk identitet som är överlägsen i förhållande till alla icke-europeiska folk och kulturer." (Said, s 9) En sådan känsla av överlägsenhet i en allmän mening lär inte vara unik för europeisk kultur och identitet – här ligger det nära till hands att hänvisa till den traditionella kinesiska föreställningen om Kina som "Mittens rike" och kineserna som världens enda egentliga kulturfolk; se J K Fairbank, "Tributary Trade and China's Relations with the West", *Far Eastern Quarterly* 1 (1942), s 129–49 *passim*, särskilt s 129–30.

²⁶ I de mest inflytelserika verken på området är metoddiskussionerna ofta mycket summariska. Exempelvis består Raymond Dawsons hela teori- och metodavsnitt av följande mening: "The material available for such a study as this is so vast that oversimplification has been an ever-present danger; so, to compensate for the generalizations in the main body of the book, I have appended long extracts from key authors to illustrate my thesis, and confirm that China has appeared in many different guises in the European imagination." (Dawson 1967, s 8) Said diskuterar problemen med representativitet mer utförligt men medger också att han

Otvivelaktigt är det riktigt att den stora majoriteten av européer, också svenskar, under långa perioder haft en (ibland grovt) etnocentrisk världsuppfattning. Det bör även framhållas att den systematiska, på rasbiologiska tankegångar grundade rasism som fått så förödande konsekvenser under 1900-talet, till sitt ursprung är en utpräglat europeisk produkt (vad nu "europeisk" egentligen innebär – men det är en annan fråga). Samtidigt måste det emellertid också understrykas, att det vid varje given tidpunkt har funnits många exempel på andra, mer nyanseerade och motsägelsefulla, omvärldsbilder än de schablonföreställningar som varit förhärskande bland flertalet västerlänningar.²⁷ Det är det förhållandet jag vill belysa i denna avhandling; det är, om man så vill, den övergripande hypotes som skall prövas i den undersökning som följer.

Det är bara om vi studerar motsägelser och nyanser likaväl som grova generaliseringar och etnocentriska stereotyper, som vi kan börja förstå hur omvärldsbilder uppstår och utvecklas. Och det är bara om vi har denna ambition att fånga både avvikelserna och de stora dragen som vi i möjligaste mån kan undvika att värdera och döma det förflutnas mänskor. För den som forskar på detta område finns alltid, som Holmberg har påpekat, en risk "att bli normativ, rentav moraliserande: det omvärldsbilderna avslöjar om betraktaren är oftast föga smickrande för denne, när han själv blir betraktad i efterhand."²⁸

Nyligen har Jonathan D Spence, en ledande amerikansk sinolog, i en bok om den västerländska Kinabildens historia också varnat för faran av att generalisera och moralisera över de omvärldsbilder som européer hyst i det förflutna. Spence understryker att

vi har att göra med individer som på sina olika sätt sträcker ut en hand mot en annan värld, som var och en av dem uppfattade olika men gav samma namn, Kina. [– – –] Helt klart finner vi bland dem många exempel på ett språk av dominans eller avfärdande; samtidigt finner vi många

utelämnat viktiga texter, vilket är "en aspekt på min studie som kan vara missvisande" (Said, s 17–20, cit s 20).

²⁷ Jfr Holmberg 1988, s 120. Senare betonar Holmberg själv homogeniteten och etnocentrismen i de svenska omvärldsbilderna mellan 1830 och 1860 (*ibid*, s 203–04).

²⁸ Holmberg 1994, s 12. Jfr Matts Hästbacka, "En kristen människa är inte smutsig", i Ronny Ambjörnsson m fl, *Bilden av det andra: Texter från ett tvärvetenskapligt symposium 1986* (Umeå 1988), s 62–63.

exempel på ett språk av respekt, tillgivenhet och förundran. [– – –] Som historiker är jag intresserad av de sätt på vilka olika nivåer av verkligheten korsar och överlappar varandra. Det är min bestämda uppfattning att djärva generaliseringar ofta missar målet, och att den individuella erfarenheten sällan stämmer överens med den påstått allmänna trenden.²⁹

Att göra en i någon mening helt ”objektiv” beskrivning av människors omvärldsbilder är väl ett ouppnåeligt mål; forskaren måste alltid göra vissa val som i någon mån leder till skevheter i undersökningen. Men även om fullständig objektivitet är en teoretisk snarare än praktisk möjlighet, måste ändå ambitionen vara att åstadkomma en så saklig, opartisk och rättvisande behandling av materialet som möjligt. Och för att kunna göra det måste det finnas en klar idé om vad undersökningsobjektet egentligen är och hur det kan studeras på bästa sätt. Därvidlag är inte minst begreppsanvändningen viktig.

Hittills har jag använt uttryck som *omvärldsbild*, *uppfattning*, *föreställning*, *idé* och *attityd* utan att närmare definiera innebörden. Det beror främst på att det i de arbeten som diskuterats ovan råder en viss förvirring om just begreppen. Olika forskare har använt olika termer för att beteckna vad det egentligen är de studerar: utöver de som redan räknats upp kan nämnas *diskurs*, *synen på* och *opinion*. Innebörden av vart och ett av dessa begrepp kan dessutom variera från fall till fall, ibland överlappar de varandra och ibland används de helt synonymt. Slutligen råder det också oklarhet om vem dessa bilder/attityder/diskurser anses vara representativa för – en enstaka individ, en nation eller Västerlandet som helhet?

Utgångspunkten för den följande undersökningen är begreppet ”bild”, vilket hädanefter kommer att användas med en ganska bestämd innebörd. Denna bygger på en ofta refererad diskussion om bildbegreppet i historikern Eva Blocks avhandling från 1976. Block utgår från den amerikanske nationalekonomen Kenneth Bouldings definition av ”bild” (image), vilken betonar just helhetsaspekten, d v s att bilden av en företeelse är summan av ”*kunskaper om fakta, värderande och känslomässiga uttryck resp. rekommendationer till handling*” som en individ bär på

²⁹ Spence 1999, s xviii (min övers).

rörande denna företeelse.³⁰ I Bouldings efterföljd använder alltså Block den uppdelning i tre utsagotyper som också utnyttjats i socialpsykologiska definitioner av begreppet opinion: faktapåståenden, attityder och värdeomdömen samt handlingsrekommendationer. Dessa kategorier skiljer sig rent principiellt vid en analys av bilder, och alla inslag i en bild kan hänföras till någondera (ibland kanske fler än en) av utsagotyperna.

Men bilderna kan också sönderdelas i mindre komponenter, och det är här som Blocks eget bidrag till diskussionen blir tydligast. Hon lägger fram en modell där varje bild består av *bilddelar*, vilka i sin tur kan indelas i *bildelement*. De sistnämnda är enskilda utsagor, d v s enstaka fakta, åsikter eller handlingsrekommendationer, och ett antal sådana element som rör ett visst tema eller en aspekt av bilden utgör tillsammans en bilddel.

”Bild” är alltså ett generellt begrepp för hur vi uppfattar och värderar olika företeelser, och när dessa består av folk, kulturer, religioner och liknande brukar man använda termen ”omvärldsbild”. Summan av samtliga bilder utgör *världsbilden*, alltså individens totala uppfattning och värdering av den för honom eller henne kända världen, en bild som är ”ett resultat av bildbärandens samtliga tidigare erfarenheter”.³¹ Självfallet är denna skiss en förenkling, inte minst genom att många bilder på en given nivå griper in i varandra, men ändå är begreppet ett användbart redskap för att strukturera analysen av hur människor uppfattat t ex Kina.

En aspekt av definitionen som slutligen behöver framhåvas, är att en ”bild” strikt talat aldrig finns hos en grupp av människor utan bara hos individer, i den meningen att två människor aldrig har en helt och hållet identisk bild av en viss företeelse. I praktiken är det dock i många fall så, att överensstämmelserna mellan individers uppfattningar och värde-

³⁰ Block, s 13 (min kursiv).

³¹ Boulding, cit i Karl W Deutsch och Richard L Merritt, ”Effects of Events on National and International Images”, i Herbert C Kelman (red), *International Behavior: A Social-Psychological Analysis* (New York 1965), s 133 (min övers). Som framgår använder jag här ”omvärldsbild” som beteckning på en del av världsbilden, men termen har också använts som synonym till ”världsbild”; ett exempel är Holmberg 1994, vars undertitel lyder ”Den svenska omvärldsbilden under mellankrigstiden”.

ringar är så stora att man utan att uttrycka sig alltför missvisande kan tala om bilden av något i en viss grupp.

Jag bör i detta sammanhang också förklara vad jag avser med bilden av "Kina". Som Mackerras har påpekat är innebörden av begreppet Kina inte självskrivnen; det kan avse "en geografisk enhet, en nation, en historia, ett samhälle, ett folk." Mackerras grundprincip är att det är bilden av "kineser och vad de har skapat" som är kriteriet för källurval och analys, snarare än landet Kina.³² Samma regel kommer att tillämpas här, eftersom bilder av människor och kultur utgör det centrala temat i studien. Ett svårare problem är kanske att de flesta svenska Kinaresenärer besökt bara en eller ett fåtal platser i Kina; är det då en bild av *Kina* de förmedlar, eller bara en bild av exempelvis Kanton? Egentligen är det ofta det senare, men då Kanton representerar hela Kina för dem som varit där och för dem som läste deras skrifter, bidrar skildringar av denna stad till Kinabilden i stort.

Frågeställningar

Mot bakgrund av den tidigare diskussionen skall nu de konkreta frågeställningarna i avhandlingen formuleras. Här liksom i forskningen är frågorna dels rent deskriptiva, dels av mer problematiserande karaktär. Det bör kanske ännu en gång understrykas att det sistnämnda inte inefattar några förklaringsförsök i strikt mening, eftersom det i praktiken inte är möjligt att bevisa varför en människa hyser en viss bild. Däremot är det möjligt att t ex studera förändringar i bilden och, genom att analysera de mönster dessa förändringar följer, bidra till förståelsen av hur omvärldsbilderna föds, upprätthålls och utvecklas.

De mer analytiska frågorna har formulerats utifrån de faktorer som i forskningen betonats som centrala för bilden av andra människor och kulturer. Den första av dessa är individens betydelse, d v s resenären själv, dennes personliga situation, syftet med resan och de konkreta upplevelser han eller hon haft under vistelsen i Kina.³³ En andra aspekt

³² Mackerras, s 4 (min övers).

³³ Ithiel de Sola Pool har framhållit att resor med olika syften skapar olika förväntningar hos resenären, vilket påverkar intrycken av den kultur som besöks. Pool nämner också t ex resenärens bekvämlighet under vistelsen som en viktig faktor för attityden till den besökta

(och enligt många den viktigaste) är resenärens olika grupptillhörigheter; den kulturella, sociala, religiösa eller professionella identiteten bestämmer i hög grad världsuppfattningen, som i sin tur är en viktig del av identiteten. För det tredje tillkommer inflytandet från förförståelsen, alltså den Kinabild som resenären inhämtat före sin ankomst till landet. För det fjärde, slutligen, har rimligen också den kinesiska verkligheten spelat en roll för Kinabildens innehåll och struktur.

Utifrån dessa resonemang har följande frågeställningar formulerats:

1. *Vilka* ämnen (frågor, aspekter) är det som uppmärksammas i resenärernas Kinaskildringar? Vilka ämnen ges mest utrymme?

2. *Hur* beskrivs och värderas de företeelser som behandlas i texterna? Här avses flera delfrågor: Hur detaljerade och nyanserade är skildringarna? Vilket förhållande råder mellan värdeomdömen å ena sidan och faktapåståenden å den andra? Vilka värdeladdade generaliseringar och schablonmässiga bilder av Kina, dess folk och kultur förekommer?

3. Hur och när *förändras* Kinabilden under perioden? Vilken typ av element i bilden förändras, och vilken typ av inslag är konstanta under hela perioden eller en stor del av den?

4. Är det en *enhetlig* Kinabild som framträder, eller varierar den på ett avgörande sätt mellan olika författare – det vill säga, är det stora skillnader mellan olika individers beskrivning av Kina?

5. Vilken roll spelar *värderingsmönster* av religiös, kulturell, social eller annan natur för Kinabilden i resenärernas texter? Med andra ord, betraktar författarna Kina utifrån en identitet som kristna, européer, "vita", svenskar eller lutheraner (eller helt andra tillhörigheter)? Varierar dessa identiteters betydelse under perioden, och i så fall hur?³⁴

6. Hur förhåller sig de svenska resenärernas uppfattning till den allmänna västerländska Kinabildens utveckling under perioden?

7. I vilken mån förändras eller påverkas resenärernas Kinabild av det kinesiska samhällets utveckling? Vilken typ av händelser och förändringar får genomslag, eller inte genomslag, i Kinabilden?

platsen. Se Ithiel de Sola Pool, "Effects of Cross-National Contact on National and International Images", i Herbert C Kelman (red), *International Behavior: A Social-Psychological Analysis* (New York 1965), s 107–10.

³⁴ Jfr Eric J Hobsbawm, *Nationer och nationalism* [1990] (Stockholm 1998), s 161; Holmberg 1994, s 16–20; och Davies, s 331.

Det bör kanske påpekas att de komparativa aspekter som nämns i de två sista frågorna – relationen till den allmänna västerländska Kinabilden respektive den kinesiska verkligheten – av praktiska skäl måste begränsas till några huvuddrag och bygga på tidigare forskning snarare än egna källundersökningar.

Material och metod

Avhandlingens primära källmaterial är ett antal Kinaskildringar av varierande längd. De flesta har dock en omfattning på mellan 100 och 200 trycksidor, och totalt har ca 12 600 sidor text gått igenom. Eftersom många skrifter skildrar resor inte bara till Kina utan en rad länder (i ganska många fall rör det sig om jordenruntresor), är det bara knappt 4 750 sidor som direkt handlar om Kina, men även övriga avsnitt i texterna har undersökts då de ofta ger värdefulla insikter om författarnas allmänna världsbild och den plats Kina hade däri.

På ett ganska tidigt stadium av arbetet blev det uppenbart att utgivningen av dessa skrifter varit starkt koncentrerad till vissa perioder av stort Kinaintresse och/eller täta förbindelser mellan Sverige och Kina. Därför består undersökningen av tre kronologiskt avgränsade delstudier: 1749–81, 1847–72 och 1890–1912. För dessa perioder är ambitionen att i princip samtliga tryckta Kinaskildringar, författade av resenärer på svenska i bok- eller broschyrform, skall ingå i studien. Med "Kinaskildring" avses då varje icke skönlitterär text som berättar om en resa till eller genom Kina eller innehåller beskrivande stoff om detta land och dess folk. Den vida definitionen gör att många olika genrer finns representerade i undersökningen: här finns exotiserande äventyrsskildringar, avhandlingar om Kinas handel och hantverk, handböcker för styrmän och kaptener på ostindiefarare, rapporter från missionsinspektörer och översikter av kinesisk kultur, historia och samhälle.

Grundmaterialet består salunda av 64 texter som fördelar sig på de tre delperioderna enligt följande:

1749–1781: 14 st på 1 531 sidor, varav ca 440 sidor om Kina

1847–1872: 17 st på 3 928 sidor, varav ca 850 sidor om Kina

1890–1912: 33 st på 7 136 sidor, varav ca 3 450 sidor om Kina

Dessa skrifter kompletteras dessutom med ett mindre antal andra texter som i sig inte uppfyller kriterierna men som på olika sätt hjälper oss att förstå resenärerna och deras förhållande till Kina.

Några ord bör här också sägas om hur representativ Kinabilden i dessa texter var. Hur typiska var egentligen de uppfattningar och attityder som resenärerna förmedlade i sina skrifter?

Kort uttryckt är det nästintill omöjligt att besvara den frågan. Problematiken går igen i flera led. För det första är det svårt att få fram upplagesiffror, varför t o m den rent fysiska spridningen är svår att fastställa, även om det anses ganska allmänt att svenska böcker normalt trycktes i 500 exemplar under 1700-talet.³⁵ För det andra är det vanskligt att avgöra i hur hög utsträckning texter faktiskt lästes sedan de väl distribuerats. För det tredje, slutligen, läser varje människa en text på sitt eget sätt, vilket betyder att vi i princip inte kan veta något om i hur hög grad de värderingar och kunskaper som förmedlades via tryckta texter faktiskt accepterades av läsarna och blev allmänt spridda.³⁶ Undantaget är de fall när texten i en bok eller tidning kan visas uppenbart ha påverkat en annan författare, antingen genom direkt citering eller genom snarlika formuleringar, disposition o s v.

Den enda väsentliga skillnad vi därför kan göra med någorlunda säkerhet är den mellan tryckta och otryckta skrifter: generellt sett *bör* de förra ha fått större inflytande på människors uppfattningar än de senare. Det är bl a av det skälet jag valt att här bara studera tryckta Kinaskildringar, trots att det åtminstone för 1700-talet finns ett ganska stort antal kända handskrifter med sådant innehåll.³⁷

Vad gäller Kina kan det dock tilläggas att ytterst få svenskar eller västerlänningar vid *någon* tidpunkt i historien hyst annat än vaga föreställningar om landet. De flesta människor har inte haft möjlighet att på

³⁵ Arne Jarrick, *Mot det moderna förnuftet: Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm* (Stockholm 1992), s 89.

³⁶ Holmberg 1988, s 541–44, och Mackerras, s 10.

³⁷ Några av dessa handskrifter har senare publicerats; se t ex Colin Campbell, *A Passage to China: Colin Campbell's Diary of the First Swedish East India Company Expedition to Canton, 1732–33*, red Paul Hallberg och Christian Koninckx (Göteborg 1996). Sådana utgåvor har i princip inte tagits med i studien, med undantag för ett fall där författaren (Israel Reinius) redan i samtiden hade publicerat en skildring av sin Kinareisa.

plats jämföra sina omvärldsbilder med verkligheten, och i den mån de lämnat material efter sig är det ofta för tunt för en analys av idéernas ursprung eller av vad begreppet Kina faktiskt innebar för dem. Detta förhållande är ett skäl till att just resenärers texter är särskilt intressanta för den som forskar kring omvärldsbilder. Ett annat är att skildringar författade av resenärer i jämförelse med andra skrifter bör ha haft en särskild auktoritet och betydelse för bilden av fjärran länder (se kap 1). Längre än så kan vi troligen inte komma i frågan om hur resenärers och andra, mindre privilegierade gruppers omvärldsbilder förhåller sig till varandra.³⁸

Den metod som används vid undersökningen av källmaterialet utgår från det bildbegrepp som diskuterats i ett tidigare avsnitt, d v s bilden uppfattad som ett komplex av utsagor av olika typer (fakta, värderingar, handlingsrekommendationer) om en företeelse. För att förstå hur olika element och delar av Kinabilden relaterar till varandra och därmed frilägga de värderingssystem som styr bilden, krävs närläsning och detaljanalyser av texten. Inte minst blir det viktigt att jämföra olika författares framställning av samma ämnen och teman, för att genom individuella likheter och skillnader tydliggöra vilket utrymme som fanns (eller inte fanns) för alternativa tolkningar. Det är en arbetsintensiv metod, men den innebär också att man minimerar risken att på grundval av enstaka citat dra alltför generella slutsatser.

I princip har allt stoff som bidrar till bilden av Kina excerperats, med undantag bara för sådana avsnitt som är mycket tekniska till karaktären, t ex ingående diskussioner om tulltariffberäkning eller jordbruksmetoder. Därefter har excerpterna bearbetats genom att diskussioner hos olika författare (under en given period) om samma ämnen eller företeelser har förts samman för att möjliggöra jämförelser. Utifrån detta material har sedan en systematiserad redovisning arbetats fram, som både visar på de stora dragen i resenärernas texter och de avvikelser som finns hos individuella författare.

³⁸ Förhållandet mellan elitens och massans bild är ett huvudproblem i Mörner 1979. Dawson skriver uttryckligen att han varit mycket selektiv i materialurvalet och bara använt "the most obviously influential writers" (Dawson 1967, s v). Jfr också Mackerras, s 7 och 9–10; Holmberg 1988, s 541–44; och Jarrick, s 87–88 och 177–84.

För att underlätta jämförelserna över tid, d v s frågan om kontinuitet och förändring, struktureras genomgången av varje period i tre eller fyra kapitel enligt ett visst givet mönster. I det första kapitlet presenteras en kort skiss över det historiska sammanhanget och den allmänna västerländska Kinabilden samt de svensk-kinesiska förbindelserna under perioden. Det andra kapitlet utgörs av resenärernas konkreta möte med Kina: förförståelsen, kulturmiljön, människorna och sedvänjorna. Det handlar alltså om "bilden" i en mycket påtaglig mening: syner, dofter, ljud – det som resenärer har unika förutsättningar att skildra eftersom de faktiskt varit på platsen. Det tredje (och ev fjärde) kapitlet, slutligen, berör en djupare nivå, beskrivningar och bedömningar av mer abstrakta företeelser vilka en resenär kan säga något om först efter en längre tids egna observationer eller med hjälp av kunskaper inhämtade från annat håll. Efter det sista kapitlet för varje period finns också en kort delsammanfattning.

När alla tre perioder redovisats enligt denna modell, diskuteras de mer övergripande resultaten och slutsatserna av undersökningen i ett sammanfattande slutkapitel, där särskild tonvikt läggs vid temat kontinuitet och förändring i Kinabilden över hela perioden 1749–1912.

DEL II

Förnuftets apostlar

1749–1781

Kapitel 3

Ostindiefararna och drömmen om Kina

Med Svenska Ostindiska Kompaniets tillkomst 1731 öppnades för första gången direkta och regelbundna förbindelser mellan Sverige och Kina, ett land som dittills varit praktiskt taget okänt för svenskarna. Under sjuttiofem år färdades tusentals sjömän, präster och handelsmän till Östasien, och de som återvände förde inte bara med sig te, siden och porslin utan också berättelser om ett främmande rike fyllt av exotiska växter och djur, annorlunda människor och märkliga sedvänjor. Från att ha varit ett vagt begrepp blev det kinesiska kejsardömet en påtaglig realitet för ett stort antal svenskar, och ett välbekant ämne för ännu fler.¹

Den forskning som genom åren bedrivits kring Ostindiska kompaniets verksamhet har främst varit av ekonomisk-historisk karaktär; inte minst har frågor om företagets egentliga betydelse för svensk ekonomi och den roll som utländska intressen spelade stått i centrum.² Men som redan Eli Heckscher hävdade för ett halvsekel sedan var kanske den viktigaste konsekvensen av Kompaniets tillblivelse inte av ekonomisk natur, utan det faktum ”att Sverige därigenom på åtskilliga olika sätt sattes

¹ Jfr Martin Åberg, ”The Swedish East India Company 1731–66. Business Strategy and Foreign Influence in a Perspective of Change”, *Scandinavian Journal of History* 15:2 (1990), s 107, där kontakten med Asien i allmänhet snarare än med Kina framhålls.

² Ett standardverk är Christian Koninckx, *The First and Second Charters of the Swedish East India Company (1731–1766): A Contribution to the Maritime, Economic and Social History of North-Western Europe in its Relationships with the Far East* (Kortrijk 1980). Mer populärvetenskaplig är Sven T Kjellbergs faktaspäckade *Svenska Ostindiska kompanierna 1731–1813: Kryddor, Te, Porslin, Siden* (Malmö 1974), som behandlar en mängd olika aspekter av Kompaniet, dess historia och dess betydelse för Sverige. Se även Kristina Söderpalm (red), *Ostindiska Kompaniet: Affärer och föremål* (Göteborg 2000), vars inriktning framgår av titeln.

i förbindelse med större horisonter än de jämförelsevis trånga som eljest återstodo för landet efter stormaktstidens slut.”³

Ett av de mest påtagliga uttrycken för denna horisontvidgning var de tryckta reseskildringar som ostindiefararna lämnat efter sig; under 1700-talets andra hälft publicerade de flera dussin skrifter som berättade inte bara om Östasien utan också om Indien, södra Afrika, Arabiska halvön och andra områden. Fjorton av dessa texter innehöll stoff om Kina och dess folk, och det är om dem de följande kapitlen handlar.⁴

Kineseri och motreaktion

Det var ingen tillfällighet att de första svenska ostindiefararna anlände till Kina i början av 1730-talet. Varken förr eller senare har intresset för ”Mittens rike” varit så stort i Europa som just då. Detta intresse är ovanligt i vår världsdels historia på så sätt att det är ett av mycket få exempel, under de femhundra år av europeisk expansion som nu ligger bakom oss, på genuin och allmänt spridd beundran för en annan civilisation än den västerländska bland européerna själva. Under en period kallades detta fenomen av samtida, mindre entusiastiska kommentatorer för ”den kinesiska galenskapen”; nutida beteckningar är *le rêve chinois* (den kinesiska drömmen), Kinavurmen eller helt enkelt kineseriet. Det var en allmän kulturströmning som i varierande grad och vid olika tidpunkter nådde snart sagt varje aspekt av europeisk kultur och samhällsliv. Kanske bör det framhållas att det var ett övreståndsfenomen som i djupare mening knappast påverkade vanliga människors liv och vardag, men inte desto mindre hade impulserna från Kina stor betydelse för epokens tänkande och konstnärliga utveckling.⁵

³ Eli F Heckscher, ”Sveriges framgångsrikaste handelsföretag: Ostindiska kompaniet”, i *id. Historieuppfattning, materialistisk och annan* (Stockholm 1944), s 201.

⁴ Materialet består av drygt 1 500 sidor, varav knappt 450 direkt rör kinesiska ämnen.

⁵ Litteraturen på området är omfattande, men framställningen här bygger i huvudsak på Arnold H Rowbotham, *Missionary and Mandarin: The Jesuits at the Court of China* (Berkeley och Los Angeles 1942), särskilt s 243–68 och 277–88; Dawson 1967, s 35–59; Michael Edwardes, *East-West Passage: The Travel of Ideas, Arts and Inventions between Asia and the Western World* (London 1971), s 103–19; och Mackerras, s 29–41. Willy Richard Berger, *China-Bild und China-Mode im Europa der Aufklärung* (Köln och Wien 1990), har jag p g a bristande språkkunskaper inte kunnat ta del av.

Komplexiteten i Kinavurmens olika uttryck och hur de förmedlades kan inte utredas här, men för våra syften kan strömningen delas in i två huvudfäror, dels den filosofiska/intellektuella, dels den konstnärliga/litterära. Något förenklat kom inspirationen till den förra i huvudsak från de i Beijing baserade jesuitmissionärernas skrifter, och förebilderna till den senare från de kinesiska varor – porslin, lackverk, målningar och annat – som importerades till Europa i allt större mängder under 1600- och 1700-talen.⁶

Jesuiterna anlände till Kina i slutet av 1500-talet och lyckades genom långvarigt, målmedvetet arbete under 1600-talets första hälft förskaffa sig en stark ställning i själva huvudstaden. Genom sina kunskaper i astronomi, vapentechnik, kartografi och matematik blev de så småningom oumbärliga vid det kejserliga hovet, där de framför allt under Kangxis regering (1661–1722) kom att förestå några av rikets högsta ämbeten. Dessa positioner, kejsarens välvilja, deras djupa kunskaper i kinesiska språket och förtrogenhet med kinesisk kultur samt tillgången till de stora kejserliga arkiven och biblioteken gav jesuiterna en helt unik möjlighet att förmedla kunskaper om Kina hem till Europa.⁷

Under andra hälften av 1600-talet utnyttjades också denna kanal effektivt och mycket skickligt, inte minst för att motverka den kritik som successivt växte sig allt starkare inom kyrkan mot jesuiternas, som det ansågs, alltför stora tolerans gentemot ett antal konfucianska ritualer och ceremonier. Problemet med hur missionärerna skulle hantera de traditionella kinesiska förfädersritualerna och offrandet till Konfucius ledde till en inflammerad debatt som rasade mellan jesuiter och andra ordnar, särskilt franciskaner och dominikaner, under mer än ett århundrade. Denna konflikt, Ritstriden, orsakade tidvis djup splittring inom kyrkan, och den slutade med att påven år 1773 upplöste Jesuitorden.⁸

⁶ Jfr Holmberg 1988, s 25–26.

⁷ Dawson 1967, s 40–41, och Rowbotham, s 262–64.

⁸ Den klassiska framställningen av Ritstriden är den grundliga genomgången i Rowbotham, s 119–75. För en mer översiktlig framställning se Jacques Gernet, *China and the Christian Impact: A Conflict of Cultures* (Cambridge 1985), s 187–92. Denna bok är i övrigt en studie av hur kineserna uppfattat och reagerat på kristendomen under fr a 1600- och 1700-talen.

Men långt innan dess hade jesuitmissionärernas brev, rapporter och andra skrifter om Kina blivit allmängods i den europeiska filosofiska och politiska debatten. Inte minst skedde det genom fader Jean Baptiste Du Haldes stora sammanfattningsverk i fyra volymer, *Description de la Chine* (1735), som snabbt översattes till flera andra europeiska språk. Du Halde hade själv aldrig varit i Kina, men han var redaktör för en skriftserie där missionärernas redogörelser från fältet publicerades. Utifrån den positionen sammanställde han vad som kom att bli standardverket om det avlägsna kejsardömet under flera decennier, en skrift som oupphörligt utnyttjades i tidens stora debatter och över huvud taget var vad Sten Lindroth kallat ”en av epokens nyckelböcker”.⁹

Den bild av Kina som jesuiterna successivt byggde upp under 1600-talets lopp och en bit in på 1700-talet, och som kulminerade med Du Haldes arbete, var mycket positiv och smickrande, så småningom till den grad att den måste kallas missvisande. I dessa skrifter framstod kejsardömet som en upplyst despoti, regerad av välvilliga härskare som styrde med hjälp av en ämbetsmannaklass vilken rekryterades på grundval av filosofiska meriter snarare än börd. Den filosofi som sålunda genomsyrade kejsardömet var en moraliskt högtstående lära som utvecklats av Konfucius för över 2 000 år sedan och därefter gått i arv från generation till generation. Utmärkande för denna åskådning var frånvaron av metafysiska spekulationer och dess inriktning på social harmoni och ett välordnat samhälle.¹⁰

Jesuiterna ansåg att konfucianismen visserligen var djupt otillräcklig just för att den bara flyktigt berörde de bortomvärldsliga frågorna, men hävdade samtidigt att inget i dess lära direkt stred mot den uppenbarade sanna religionen, alltså katolsk kristendom. Vissa menade också att i de ursprungliga, ”ofördärvade” konfucianska skrifterna fanns hänvisningar till en ”Himlens härskare” som helt uppenbart syftade på kristendomens Gud. Alltså behövde man egentligen inte bekämpa konfucianis-

⁹ Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818*:2 (Stockholm 1967), s 631. *Description de la Chine* är en vedertagen kortform av titeln på Du Haldes verk, som egentligen lyder *Description géographique, historique, chronologique, politique, et physique de l'empire de la Chine et de la Tartarie Chinoise* (Paris 1735).

¹⁰ För en sammanfattning av denna idealbild se Dawson 1967, s 35 och 43–48. En genomgång av jesuiternas olika skrifter återfinns i Rowbotham, s 243–55.

men utan bara få kineserna att inse att de kristnas Gud och Himlens härskare var densamme, och därefter ge dem mer ingående undervisning om Guds och världens sanna natur.¹¹

Genom detta resonemang försökte jesuiterna finna en kompromiss, som skulle göra det möjligt att med fortsatt stöd från kyrkan bedriva missionsarbetet bland de mycket sofistikerade konfucianska ämbetsmän vilka helt uppenbart inte var redo att ta avstånd från sin egen världsåskådning. I längden visade det sig vara en omöjlig balansgång, och till slut kom missionen att pressas så hårt från två håll – kyrkan där hemma och konfucianerna vid hovet i Beijing – att den krossades.

I den processen hjälptes förmodligen inte jesuiterna av att deras skrifter användes som argument av de som mer eller mindre aktivt bekämpade kyrkans tankemonopol, i ett tidigt skede Leibniz och så småningom den djupt antikatolske Voltaire. Under 1700-talet kom ju åtminstone i Frankrike och England alltmer av filosofin att handla om den materiella världen istället för den andliga, om att utforska naturen och människan istället för gudomen, om att kunskapen måste baseras på erfarenhet och förnuft istället för på tro, och om att det därför inte finns några av naturen givna auktoriteter. För de som propagerade för detta idéprogram, de som med en lite vag term brukar kallas upplysningsfilosofer, blev kunskaperna om Kina viktiga redskap eftersom de tycktes erbjuda en helt annan modell för tänkandet och samhällets organisering än den som tills nyligen varit så självklar i Europa.¹²

De mer radikala elementen i denna diskussion blev väl aldrig accepterade av bredare kretsar ens inom den läsande allmänheten, även om idéerna spreds och debatterades i hela Europa. Mer helhjärtat upptogs de konstnärliga och litterära impulserna från Kina. Också när beundran för Kina som samhällsmodell ebbat ut (se nedan), levde den estetiska

¹¹ Om de första jesuiternas ansträngningar att sammanjämka konfucianism och kristendom se Joseph Sebes, S.J., "The Precursors of Ricci", i Charles E Ronan, S.J., och Bonnie B C Oh (red), *East Meets West: The Jesuits in China, 1582–1773* (Chicago 1988), s 19–61, särskilt s 41–48. Jfr också Rowbotham, s 121–24, och Gernet 1985, s 24–30.

¹² Jfr Jarrick, s 174–76. Jarrick framhåller att det var just relativism och ifrågasättandet av traditionella auktoriteter som gjorde att "upplysningsfilosoferna valde främmande kulturer som utsiktspunkter för sina betraktelser över den egna." (s 174) Även Mackerras påpekar att för både jesuiter och deras motståndare var Kina bara ett verktyg i hemmadebatten, ett sätt att kommentera och kritisera det egna samhället (s 41).

inspirationen kvar, samtidigt som dess uttryck alltmer fjärmade sig från de kinesiska originalen och fick karaktär av europeiska fantasier.¹³

Sälunda började man försöka imitera det kinesiska porslinet i Europa, och även om resultaten inte kunde jämföras med originalens kvalitet blev exempelvis Meissen-porslin mycket populärt som ett billigt alternativ till den äkta varan. Detsamma gällde lackverk, möbler och konstföremål, och när allt fler bilder av kinesiska gatumiljöer och landskap spreds började de riktigt förmögna också att bygga små ”kinesiska” lusthus och paviljonger i slottsparkar och på herrgårdar. Ett välkänt exempel, och på många sätt kulmen för kineseriet i Sverige, är Kina Slott på Drottningholm, som uppfördes först i trä och sedan i sten under 1750- och 60-talen. Ungefär samtidigt blev det på modet i Europa att anlägga så kallade anglo-kinesiska trädgårdar, en trend som svensk-skotten William Chambers bidrog till genom sina böcker om kinesiska trädgårdar och sitt arbete med att anlägga en sådan trädgård i Kew Gardens i London. Också inom litteratur, opera och teater blev kinesiska motiv populära, ett mode som höll i sig i flera årtionden efter det att kineserna själva börjat skildras i mörka färger av en ny generation skrivande resenärer.¹⁴

För när handeln tilltog kom allt fler köpmän, kaptener och skeppspräster att resa till Kina och med egna ögon se det land som jesuiterna beskrivit i så beundrande ordalag. Dessa resenärer hade andra utgångspunkter än jesuiterna: de var ofta inte lika välutbildade och förberedda på att hantera en helt främmande kultur, de reste inte ut för att missionera utan som en följd av sitt arbete eller med syfte att göra affärer, och de rörde sig inte i kejsardömets absoluta toppskikt utan bland småbyråkrater, mer eller mindre hederliga handelsmän och helt vanliga kinesis-

¹³ Kineseriet inom konst, hantverk och litteratur behandlas liksom jesuiterna av många forskare, men se t ex Hugh Honour, *Chinoiserie: The Vision of Cathay* (London 1961), som inte bara behandlar den intensiva fasen under 1700-talet utan också dess bakgrund och efterdyningar. En kortare framställning med viss tyngdpunkt på Sverige är Bo Gyllensvärd, *En kinesisk sommardag på Drottningholm* (Stockholm 1993), s 11–29. Mindre översikter finns också i ett antal av de arbeten som behandlar europeisk Kinabild under 1700-talet, bl a Rowbotham, s 257–61, och Dawson 1967, s 106–14.

¹⁴ Gyllensvärd 1993, s 22–23 och 35–37, och Tore Frängsmyr, *Ostindiska kompaniet: Människorna, äventyret och den ekonomiska drömmen* [1976] (Höganäs 1990), s 158–61.

ka arbetare. Och dessa skillnader i förutsättningar skulle avspeglas mycket tydligt i de reseskildringar som nu började ges ut.

Framför allt brukar man peka på den engelske kommandören (senare amiral) Ansons världsomsegling som en vändpunkt i den europeiska synen på Kina under 1700-talet. Om denna resa, som innefattade ett besök i Kanton, skrev skeppsprästen ombord en vidlyftig skildring (publicerad 1748) där jesuiternas idealrike knappt gick att känna igen. Kineserna utmålades som främlingsfientliga och baksluga, utlänningar utsattes oupphörligen för småtjänstemäns byråkratiska trakasserier och ovilja till samarbete, köpmännen var ohederliga och över huvud taget motbjudande. Det var en mycket stark kontrast till de upphöjda vise män som jesuiterna beskrivit, och denna typ av reseskildringar fick stort genomslag. Ansons bok (eller snarare prästens) kom ut på flera olika språk – den gavs bland annat ut på svenska 1761 – och blev mycket spridd i hela Västeuropa.¹⁵

Också bland de mer filosofiskt sinnade började motreaktionen vinna styrka, även om t ex Voltaire aldrig gav upp sitt försvar för den kinesiska idealstaten. När upplysningsdebatten successivt radikaliserades, samtidigt som de kinesiska kejsarnas välvilja och generositet mot undersåtarerna ifrågasattes, kom Kina mer och mer att ses som en diktatur snarare än upplyst despoti. Montesquieus teorier om hur klimatet gjort kineserna naturligt fallna för slavisk undergivenhet och Rousseaus mer allmänt hållna kritik mot byråkrati och hierarkier – de aspekter av Kinas samhällsliv som förut ansetts vara så goda förebilder för européerna – lade grunden för en bild av Kina som stagnerad koloss vilken skulle bli allmänt spridd under början av 1800-talet.¹⁶

¹⁵ [George Anson,] *Amiralen lord Ansons resa rundt omkring jorden åren 1740, 41, 42, 43, 44* [...] (Stockholm 1761). Anson behandlas av ett flertal författare, bl a Dawson 1967, s 33–34; Mackerras, s 43; Holmberg 1988, s 27 och 54; Edwardes, s 107; Rowbotham, s 288; och Barbara Widenor Maggs, *Russia and 'le rêve chinois': China in eighteenth-century Russian Literature* (Oxford 1984), s 144 och 146. Maggs framhäver särskilt starkt bokens betydelse.

¹⁶ Dawson 1967, s 57–59; Holmberg 1988, s 27; Edwardes, s 107–09; Mackerras, s 41; och Rowbotham, s 282–84 och 288. Jfr Maggs, s 143, där det framhålls att i Ryssland liksom i Västeuropa tenderade köpmän och diplomater att skildra Kina negativt. Det är intressant att trots att så många har framhävt den betydelse sjömän, diplomater och handelsmän fick för den nya Kinabilden, så nämns med ett undantag aldrig något annat exempel än Anson för

Det är svårt, för att inte säga omöjligt, att dra en exakt kronologisk gräns mellan Kinavurmen och dess motreaktion. Många av de skrifter som propagerade för de olika synsätten existerade länge sida vid sida, men enligt den tidigare forskningen hade jesuiternas texter störst genomslag en bit in på 1700-talet, medan motståndarnas uppfattning dominerade i opinionen åtminstone från 1760- eller 70-talet. Mer exakt än "mitten av 1700-talet" kan vi därför inte bestämma omsvängningen i attityden till Kina, men det behövs kanske inte heller. Under alla omständigheter inträffade denna strömkantring under just den period när de flesta av de svenska reseskildringarna från Kina publicerades, nämligen mellan 1750 och 1775.

Sverige, Upplysningen och Kina

Också för svensk del brukar termen "upplysningstiden" användas för att beskriva större delen av 1700-talet. Många forskare har framhävt det stora inflytande som fransk kultur hade på den allmänna debatten i Sverige såväl under frihetstiden som efter Gustaf III:s statskupp 1772. För den period som här är av störst intresse kan det inte heller råda något tvivel om att ett nytt tänkande gjorde sig gällande i de övre samhällsskikten: nytta, förnuft, hushållning och kunskap om naturen blev slagord som anammades av alla, från riksråden i Stockholm till präster i landsorten.¹⁷

Samtidigt har det ifrågasatts om det egentligen handlade om en upplysning i fransk mening. Tore Frängsmyr har t ex hävdad att det i Sverige aldrig blev aktuellt att på allvar ifrågasätta kyrkan eller statsmakten; när det någon gång skedde blev reaktionen från etablissemangen snabb och hård. Censuren var väl utvecklad och ortodoxin härskade både inom kyrkan och vid universiteten, vilka fortfarande i stort sett stod

tiden före Macartneys ambassad 1793; undantaget är just Maggs, som behandlar ryska förhållanden och därför använder material som i stort sett inte avsatte några spår i den västeuropeiska debatten.

¹⁷ Erik Bollerup, "Om franska inflytelser på svensk historieskrivning under frihetstiden", *Scandia* 34 (1968), s 245–46, och Tore Frängsmyr, "Mer ljus över upplysningen", *Lychnos* 1996, s 161 och 164–65. Det franska inflytandets betydelse för svenskt kulturliv under 1700-talet framhävs också i Sirén, s 21, och Frängsmyr 1990, s 137.

under prästerskapets kontroll. Snarare utgjordes alltså den ”svenska upplysningen” dels av ett inte särskilt djupgående kulturmode hämtat från Frankrike, dels av ett (bokstavligen) jordnära och pragmatiskt intresse för ekonomi och beskrivande naturvetenskap.¹⁸

Istället för de mer radikala upplysningsfilosofernas strävan att genom kunskap och rationellt tänkande befria människan, utvecklades i Sverige en ideologi där sökandet efter nya jordbruksmetoder, hantverkstekniker och kunskaper om naturen blev ett sätt att hylla Gud, världens skapare, och tjäna staten genom upptäckter som kunde bidra till folkhushållet och statskassan. Inom ramen för merkantilismen blev det patriotiskt att göra uppfinningar, komma med förslag till förbättringar av existerande metoder eller upptäcka nya, nyttiga växter, djur och mineraler inom rikets gränser. Den ledande gestalten i denna pragmatiska miljö var Carl von Linné, som nådde internationell ryktbarhet i mitten av århundradet genom sina insatser för att skapa ett sammanhållet klassificeringssystem inom botanik, zoologi och mineralogi.¹⁹

Emellertid skall inte heller i detta avseende frihetstidens nya tänkande överdrivas. Som Karin Johannisson har påpekat var naturvetenskapens blomstringstid faktiskt ganska kortvarig; inte långt efter 1750 började intresset bland de aristokrater vilkas stöd var så viktigt att svalna betydligt, när de förväntade ekonomiska resultaten av all ”forskning” i stort sett uteblev. Merkantilismen, den ekonomiska ideologi som varit grunden för mycket av hushållningsintresset, misskrediterades också successivt när årtiondena gick utan att de massiva subventionerna till de

¹⁸ Tore Frängsmyr, *Sökandet efter Upplysningen: En essä om 1700-talets svenska kulturdebatt* (Höganäs 1993), särskilt s 112–13 och 122; jfr *id* 1996, s 153–55 och 160–65. Mer kluven i frågan om hur djupt de franska upplysningsidéerna påverkade det svenska kulturklimatet är Sten Lindroth; se hans uppsats ”Naturvetenskaperna och kulturkampen under frihetstiden”, *Lychnos* 1957–58, s 185, och *id*, *Svensk lärdomshistoria* bd 3, *Frihetstiden* (Stockholm 1978), s 501–02. Jfr även Marie-Christine Skuncke, ”1700-talets Sverige - en upplyst nation?”, *Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala. Årsbok* 1998, s 39–43; hon menar likt Frängsmyr att en ”radikal kampprörelse av fransk modell” saknades i 1700-talets Sverige, men framhåller samtidigt det starka inflytandet från upplysningstänkandet i en mer allmän mening (s 43).

¹⁹ Frängsmyr 1993, s 93–94, 110 och 120, och *id*, ”Den gudomliga ekonomin: Religion och hushållning i 1700-talets Sverige”, *Lychnos* 1971–72, s 217–25 och 242–43. Den starka kopplingen mellan naturvetenskap och merkantilismen betonas t ex i Lindroth 1957–58, s 182, och Karin Johannisson, ”Naturvetenskap på reträtt: En diskussion om naturvetenskapens status under svenskt 1700-tal”, *Lychnos* 1979–80, s 110.

privilegierade och hårt reglerade manufakturerna gav någon synbar utdelning för staten. Med maktskiftet vid riksdagen 1765/66 fick sig merkantilismen sin sista knäck, och därmed försvagades också nyttotänkandets och naturvetenskapens roll betydligt.²⁰

Fram till dess var det dock populärt med experiment, observationer, samlande av "naturalier" och kuriosa och grundliga beskrivningar av "rön" och upptäckter. I denna atmosfär var det löftesrika möjligheter till världsomspännande forskning som öppnade sig för den 1739 instiftade Kungliga Vetenskapsakademien (där Linné var den ledande figuren) genom Svenska Ostindiska Kompaniets regelbundna fartygsexpeditioner till Indien och Kina. Här fanns ju en förbindelse som kunde utnyttjas för att samla kunskaper om främmande världsdelar, där floran, faunan, klimatet, folket, jordbruket, hantverket, ja allt var annorlunda än i Sverige.

Linné och Akademien använde sig av denna möjlighet till fullo. Resultatet skulle bli ett fenomen som stötts och blötts i idé- och lärdoms-historisk litteratur ända sedan dess: de resande Linnélärjungarna, eller "apostlarna" som mästaren själv kallade dem. Dessa resenärer, ofta skeppspräster men också en och annan kompanitjänsteman eller kapten, var inte alla elever till Linné, men de flesta hade samma intresse för upptäckter, observationer och beskrivningar av såväl natur som kultur. Och även om några avgjort icke-linneanska ostindiefarare också lät publicera sig, så består större delen av den svenska reselitteraturen från Kina under denna tid av skrifter som författats av resenärer med någon koppling till Akademien eller Linné. Från mitten av 1740-talet och några decennier framåt skickades ett drygt dussin linneaner ut i världen; de åkte inte bara med det svenska Kompaniets fartyg och inte bara till Indien och Kina utan också till Nord- och Sydamerika, Stilla havet, Sydafrika, Arabiska halvön och Sibirien. Men ändå var det Kina som stod i centrum för intresset, och framför allt i jordbruks- och hantverksfrågor kom landet alltmer att framstå som en förebild.²¹

²⁰ Johannisson *passim*.

²¹ För översikter av de resande "apostlarna" och deras skrifter se bl a Arne 1952, s 271–85; Lindroth 1967, s 630–47; *id* 1978, s 239–43; och Frängsmyr 1990, s 137–48. I Arne 1952, s 272, finns en lista över linnélärjungarna. En essäsamling av intresse i sammanhanget är Sten Selander, *Linnélärjungar i främmande länder. Essayer* (Stockholm 1960). Ostindiska kompa-

Liksom i andra västeuropeiska länder blev Kina på modet i Sverige, vilket bland annat kom till uttryck genom det redan nämnda Kina Slott på Drottningholm, framförandet av teaterpjäser och operaföreställningar med "kinesiskt" innehåll och inredning av kinesiska rum eller paviljonger i förmögna svenska hem. I Akademiens *Handlingar* inflöt "rön" från en mängd ostindiefarare i olika kinesiska ämnen, flera högtidstal av Akademiens ledamöter ägnades Kina, och avhandlingar vid universiteten berörde dess natur och ekonomi. Ett drygt decennium efter Kompaniets första resa gavs Nils Matson Köpings reseskildring från 1660-talet ut igen, och 1761 publicerades, som vi sett, berättelsen om kommandör Ansons världsomsegling i svensk översättning.²²

I svenska akademiska kretsar hade den allmänna Kinavurmen avsatt spår långt tidigare i form av ett par avhandlingar i Uppsala på 1690-talet, och nu, ett halvsekel senare, var den första tryckta skriften av en svensk ostindiefarare rörande Kina också en avhandling. Det lilla häftet, författat av Bengt Svenonius, hade titeln *De prerogativis imaginariis literarum chinensium* ("Om den kinesiska kulturens påstådda företräde", 1748), och var en kritik mot filosofen Christian Wolffs lovprisningar av konfucianismen som en förnuftsaserad livsaskådningslära. Svenonius avhandling var alltså främst ett inlägg i samtidens filosofisk-religiösa debatt, inte en reseskildring från Kina, men författaren hade själv vistats i kejsardömet och sett hur konfucianismen i praktiken tillämpades där.²³

niets mer allmänna kulturella och vetenskapliga betydelse diskuteras i Koninckx, s 409–21, där Linnélärjungarna också nämns.

²² Nils Matson Köpings, *Beskrifning om en Resa, genom Asia, Africa Och många andra Hedna Länder. Som är Giord af Nils Matson Köping, för detta Kongl. Maj:ts Skeps Lieutenant* (Stockholm 1743). Om Kinamodet på svensk botten se föregående not samt Arne 1952, s 175–82; Sirén *passim*, och Hedvig Brorsson, *The Influence of East India Trade on Swedish Culture and Social Thought: Chinoiserie, Utility and Theory* (Stockholm 1992).

²³ Sirén, s 13. Avhandlingen lades fram vid Lunds universitet, präses Sven (Lager)Bring. Svenonius hade gjort två resor till Kina med SOIC:s fartyg som skeppspräst. Om Wolff och hans betydelse se Frängsmyr 1993, s 116–20. I Uppsala lade en annan ostindiefarare, Anders Sparrman, år 1768 fram en avhandling kallad *Iter in Chinam* ("Resa till Kina"); präses vid den disputationen var ingen mindre än Carl von Linné.

Något bredare genomslag bör ostindiefararnas egentliga reseberättelser, som inte skrevs på latin utan på svenska, ha haft.²⁴ Ändå skall det återigen påpekas att det handlar om ett litet, tunt skikt av över- och medelklassen när vi talar om kunskapen om Kina i 1700-talets Sverige. Visserligen var läskunnigheten bland den svenska allmogen mycket hög med europeiska mått mätt (mellan 65 och 100% år 1750), men den överväldigande majoriteten av den litteratur som trycktes (och lästes) var religiös till sin natur: biblar, postillor, uppbyggelseböcker och liknande.²⁵ De profana böckerna trycktes ju dessutom ofta i ganska få exemplar, i normalfallet kanske ungefär 500. Så var fallet med bl a KVA:s *Handlingar*, medan Olof von Dalins senare så berömda rikshistoria hade en prenumerantskara på mellan 500 och 700 personer.²⁶

Inte desto mindre nådde de ostindiska reseskildringarna en relativt bred läsekrets, utöver aristokratin och de förmögna borgarna också bestående av lägre tjänstemän, skollärare, studenter och präster runtom i landet. Hur denna läsande allmänhet tog emot den information som Kina som erbjöds kan vi naturligtvis inte veta, men som Holmberg har påpekat skulle det vara underligt ”om inte seglivade och ofta torgförda värderingar smittade av sig från producent till avvärmare.”²⁷

Forskningen kring de svenska ostindiefararna och Kinabilden i deras texter är fragmentarisk och svår att sammanfatta. De som främst berört ämnet är Åke Holmberg i *Världen bortom västerlandet* och Osvald Sirén i hans klassiska artikel om ”Kina och den kinesiska tanken i Sverige på 1700-talet”.²⁸ I stort sett har de och andra forskare, bl a Frängsmyr,

²⁴ Jfr Mackerras, s 56: reseskildringar “probably reached a wider readership than did the scholarly or diplomatic literature”. Mackerras talar här om 1800-talets sista decennier och västerländsk Kinabild generellt.

²⁵ Egil Johansson, ”The history of literacy in Sweden”, i Harvey J Graff (red), *Literacy and Social Development in the West: A Reader* (Cambridge 1981), s 180, figur 8.8; siffrorna avser befolkningen från 10–15 års ålder och uppåt. Redan år 1800 var läskunnigheten minst 85% i Sverige enligt samma källa. Om relationen mellan religiös och profan litteratur se Jarrick, s 87–92.

²⁶ Jarrick, s 89; Bollerup, s 245; och Lindroth 1957–58, s 182–83.

²⁷ Holmberg 1988, s 21. Jfr Jarrick, s 92, där det påpekas att “[v]ad som utbjöds är en sak, vad som köptes och lästes en annan.”

²⁸ Holmberg 1988, s 40–43, och Sirén, s 2–7; båda ägnar emellertid bara några få sidor åt Kinaskildringarna. Jfr även Barbara Fischer, ”Två svenskar i Kina: en ny metod vid tolkning

dragit slutsatsen att de pragmatiska svenskarna inte i någon större utsträckning rycktes med av den franska Kinadyrkan; liksom sina präst- och sjömanskollegor i England kämpade de i en byråkratisk djungel vid sina besök i Kanton och hade svårigheter med bedrägliga köpmän och främlingsfientliga folkmassor. Ändå fanns det på vissa områden en tydlig beundran för kinesernas lösningar på olika praktiska problem, särskilt inom jordbruket där kejsardömets invånare ansågs vara främst i världen genom sin flit, uppfinningsrikedom och effektivitet. Naturligtvis imponerade också hantverksskickligheten, som ju i grund och botten var orsaken till att européerna gjorde de långa och farliga resorna till Ostindien. Konfucianismen var svenskarna dock såsom övertygade protestanter skeptiska till – flera av dem var ju för övrigt skeppspräster.²⁹

Linneaner och andra på resa

Vid första anblicken kan man få intrycket att 1700-talets svenska Kinaresevärdar, trots sin ofta likartade bakgrund, var en samling individer som isolerade från varandra färdades till Ostindien, var och en på sitt fartyg. Det finns också två-tre resevärdar vilka helt tycks sakna samband med gruppen kring Linné och Vetenskapsakademien, och vilkas rese-schildringar har en delvis annorlunda karaktär. Men när man studerar denna grupp på ett tiotal personer närmare, uppenbarar sig ett tätt sammanhållet personligt nätverk av kontakter och vänskap – de flesta av författarna kände inte bara varandra, utan var också medlemmar av eller bekanta med kretsen kring Vetenskapsakademien, i flera avseenden härden för det ekonomiska och politiska intresset för Kina under frihetstiden och början av den gustavianska epoken. Personerna i denna krets hade i sin tur många nära band till Ostindiska kompaniet, vars direktörer i flera fall var ledamöter av akademien. Alltså var en stor majoritet av

av historiskt källmaterial”, i Bert Edström (red), *Öst i väst* (Stockholm 1997), s 27–43. Det kan tilläggas att snart sagt alla de forskare som nämnts på de föregående sidorna berört frågan om ostindiefararnas Kinabild, men då bara i förbigående eller mycket fragmentariskt, inte som en huvudfråga i sig.

²⁹ Eftersom detta är en starkt komprimerad sammanfattning av litteraturen på området, särskilt Sirén, Holmberg 1988 och Frängsmyr 1990, kan inga mer preciserade hänvisningar ges; jfr dock föregående not.

utgivna svenska reseskildringar från Kina mellan 1749 och 1781 författade av en liten, inbördes tätt sammanlänkad grupp av personer. I synnerhet om vi ser till textmassan rent kvantitativt var gruppens dominans mycket kraftig, och rimligen fick denna handfull individer därigenom ett starkt inflytande på vad samtidens svenskar ansåg om Kina och kineserna.³⁰

Frågan om hur mycket de tryckta dagböckerna omarbetats innan de gavs ut är mycket intressant. Det finns anledning att misstänka att förklarande kommentarer och hänvisningar till tidigare författare införts i efterhand i flera av texterna, men samtidigt finns det formuleringar i alla dagböckerna (referenser till "igår" och "i morgon" och liknande) som tyder på att de inte redigerats med syfte att få en mer lättläst, sammanhållen text. I flera fall består materialet alltså av texter som, utförligt eller mera kortfattat, innehåller författarnas omedelbara intryck, reaktioner och reflektioner vid mötet med den kinesiska verkligheten. Även i övriga dagböcker tycks stora delar av texten vara oredigerad.

Den första svenskspråkiga skildringen från Kina med anknytning till Ostindiska kompaniet var en ekonomisk avhandling, framlagd av den österbottniske prästsonen (och sedermera prästen) Israel Reinius i Åbo 1749. Författaren hade tillsammans med sin bror gjort en ostindisk resa 1746–48 med *Cronprinsen Adolph Friederic*, där de båda var kadetter. De själva hade inga förbindelser med Linné eller Vetenskapsakademien, men i gengäld gjorde de resan på uppdrag av de två kommerseråden Jonas Ahlströmer och Johan Julius Vult von Steijern, varav åtminstone den förstnämndes familj hade kontakter med akademien. Även om ekonomiska frågor upptog huvudparten av Reinius' framställning ägnade han sig också åt folket och kulturen i Kina, ämnen som upptar ännu

³⁰ Ofta framhålls både de svenska författarnas tunga beroende av utländska förlagor, i synnerhet Du Halde och Anson, och de olika texternas stora likhet med varandra; se Sten Lindroth, "Vardagsro och söndagslust: kring Hjortbergstavlan i Släps kyrka", *Lychnos* 1956, s 152–53, och Frängsmyr 1990, s 112 och 148. Koninckx menar att det mesta baserades på personliga upplevelser, men säger också att "different writings often give the same information, here at greater length, there more succinctly" (Koninckx, s 415; gäller texterna generellt, inte bara avsnitten om Kina).

mer utrymme i den journal, förd kontinuerligt under resan och utgiven först 1939, som avhandlingen uppenbarligen är baserad på.³¹

Trots att avhandlingen publicerades på svenska och citerades av några samtida resenärer har den sällan berörts i den tidigare forskningen.³² Desto mer omtalad och undersökt har den volym blivit som gavs ut 1757 och innehöll texter av tre framstående Kinafarare. Det var prästen Pehr Osbeck, som då publicerade sin vidlyftiga *Dagbok Öfwer en Ostindisk Resa* tillsammans med kollegan Olof Toréns skildring av *En Ostindisk Resa* och kaptenen Carl Gustav Ekebergs *Kort Berättelse om den Chinesiska Landt-Hushåldningen*. Både genom sin blotta omfattning och kvaliteten på de texter som ingick blev denna volym något av kulmen för 1700-talets ostindiska reseskildringar, och sammantaget innehöll den en mängd information om kejsardömet. Osbecks *Dagbok* är den kanske mest kända av de ostindiska reseskildringarna; som titeln antyder är det i grunden en kronologiskt ordnad dagbok med långa tematiska utvecklingar och ett stort antal systematiska växt- och djurbeskrivningar på latin. Texten är fylld av hänvisningar till annan litteratur, inte bara botanisk och zoologisk utan också de stora europeiska resebeskrivningarna, bland annat Anson och Du Halde.³³

Ungefär samtidigt som Osbecks fartyg *Prins Carl* färdades österut reste Olof Torén som skeppspredikant på *Götha Lejjon* samma väg. Han var liksom Osbeck en av Linnés främsta elever och gjorde 1750–52 sin andra resa till Asien. De båda expeditionerna tärde hårt på hans hälsa, och ett drygt år efter hemkomsten från den sista resan avled han endast 35 år gammal. Innan dess hade han dock i en serie brev, tydligt författade ur minnet, beskrivit sin resa för Linné. Dessa brev har en helt annan karaktär än Osbecks tunga, grundliga reseskildring; texten är im-

³¹ Israel Reinius, *Anmärckningar Samlade Under en Resa til CHINA*, diss. [Kungl Akademien i] Åbo 1749. Om instruktionerna från kommerseråden, fadern m fl berättas i utgåvan av Reinius resejournal, vilken också undersökts för denna studie; se *id*, *Journal halten på resan till Canton 1745–1748*, utg Birgit Lunelund (Helsingfors 1939).

³² Undantaget är Birgit Lunelund, "Inledning. Bröderna Reinius och deras Ostindiska Resa", i Reinius 1939, s xiv–li.

³³ Pehr Osbeck, *Dagbok Öfwer en Ostindisk Resa Åren 1750. 1751. 1752. Med Anmärkningar Uti Naturkunnigheten, främmande Folkslags Språk, Seder, Hushållning, m. m.* (Stockholm 1757) Om förf se Fritz Stenström, "Pehr Osbeck och Lars Montin: Två halländska Linnélarjungar", *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 18 (1935), s 59–94.

pressionistisk och personlig i stilen, det är mycket ont om litteraturhänvisningar och inte sällan gör Torén syrliga, ironiska kommentarer om det han upplevt. Han ägnar sig också mest åt människor och kultur, medan beskrivningar av växter och djur är relativt få och kortfattade. Skriften blev populär ute i Europa, där den under 1760- och 70-talen gavs ut i fransk, tysk och engelsk översättning.³⁴

Det andra bihanget till Osbecks *Dagbok* hade författats av Carl Gustav Ekeberg, den mest respekterade av alla Ostindiska kompaniets befälhavare och så småningom ledamot av Vetenskapsakademien. Genom sina kontakter med Linné, akademisekreteraren Wargentin, Gustaf III:s lärare Carl Fredric Scheffer, Torén, Osbeck, Sparrman och inte minst Jacob Wallenberg (se nedan), framstår Ekeberg som själva symbolen för det svenska Kina-intresset i mitten av 1700-talet – han var bekant med nästan alla som under denna period publicerade sig i ämnet, och genom att han vistats i Kina redan under 1740-talet, innan rörelsefriheten för utlänningar i Kanton begränsades, var han en av de svenskar som allra bäst kände detta land. Det märks också i hans lilla skrift om kinesisk "lanthushållning", som i huvudsak tycks vara grundad på ingående personliga observationer. Texten är en detaljerad redogörelse för ett antal odlingsmetoder och sädesslag, särskilt ris, som används i Kina, och förslag på idéer som kunde tillämpas också i Sverige; skriften har av Åke Holmberg betecknats som "ett inlägg i den svenska näringspolitiska debatten".³⁵

Året därpå återkom Pehr Osbeck till ämnet Kina i tryckt form eftersom han valts in i Vetenskapsakademien – kanske som erkänsla för sin stora reseskildring. I sitt inträdestal behandlade han ämnet *Anledningar*

³⁴ Olof Torén, *En Ostindisk Resa Til Surat, China &c. Från 1750 April 1. til 1752 Jun. 26.*, i Pehr Osbeck, *Dagbok Öfwer en Ostindisk Resa* (Stockholm 1757), s 313–76. Om förf se t ex Stellan Ahlström, "Olof Torén (1718–1753)", i Olof Torén, *En ostindisk resa* (Stockholm 1961), s 7–12.

³⁵ [Carl Gustav Ekeberg.] *Kort Berättelse om den Chinesiska Landt-Hushållningen* (Stockholm 1757, faksimilutg Stockholm 1982), och Holmberg 1988, s 40 (cit). Om förf se t ex Frängsmyr 1990, s 121–28; Sirén, s 4–7; Koninckx, s 412; Lindroth 1967, s 643; *id* 1978, s 137–38; Kjellberg, s 283–84; Carl Forsstrand, "Carl Gustaf Ekeberg, hans färder till Ostindien och Kina, naturvetenskapliga intressen och förbindelser med Linné", *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 11 (1928), s 147–61; och Torkel Stålmarck, *Jacob Wallenberg: Ostindiefarare/Präst/Författare 1746–1778* (Stockholm 1995), s 91.

Til Nyttig Upmärksamhet Under Chinesiska Resor, en rubrik som var både tidstypisk och karakteristisk för den nye akademiledamoten. Talet är en översiktlig genomgång av råmaterial, produkter och metoder som en ostindiefarare träffar på under en resa till Kina och som kan komma till ekonomisk nytta också i Sverige. Här kommer Osbeck självfallet in på Ekebergs ämne, det kinesiska jordbruket och dess enastående resultat, men också andra näringsgrenar berörs.³⁶

Det var dock inte alltid som de svenska Kinaresenärernas skrifter var strikt nyttoinriktade och torrt beskrivande till karaktären. Som för att understryka detta faktum publicerades samma år som Osbecks tal (1758) en av periodens mest lättsinniga berättelser från Ostindien, Johan Brelins *Beskrifning öfver en äfventyrlig resa til och ifrån Ost-Indien*.³⁷ Det är oklart vilken ställning Brelin hade ombord på skeppet *Sophia Albertina* 1755–56, men desto mer bekant är historien om hur han blev akterseglad på ön Ascensión i Sydatlanten och fick ta sig hem till Sverige på egen hand, trotsande allehanda faror och prövningar. Om detta berättar Brelin mycket dramatiskt och målande i sin bok, som också skildrar de främmande kulturer den unge svensken träffat på i exotiska färger. Till stilen skilde sig därför denna skrift markant från vad "linneanerna" hade att förmedla, något som bidragit till att Brelin inte uppmärksammas lika mycket som Osbeck, Ekeberg eller Torén i forskningen kring 1700-talets ostindiefarare.³⁸

Det dröjde några år innan nästa ostindiska reseskildring dök upp på bokmarknaden, och då var det en berättelse från trettio år tidigare som gavs ut. *En Resa til Africa och Ost-Indien* (1764) har ett ännu dunklare ursprung än Brelins bok, men troligen hette författaren Peter Salan. 1729, två år innan det svenska Ostindiska kompaniet grundades, hade

³⁶ Pehr Osbeck, *Anledningur Til Nyttig Upmärksamhet Under Chinesiska Resor, Uppgifne i Kongl. Vet. Akademien, Uti Et Intrådes-Tal, Den 25 Februarii, 1758* (Stockholm 1758; faksimiltutg. Stockholm 1982).

³⁷ Johan Brelin, *Beskrifning öfver en äfventyrlig resa til och ifrån Ost-Indien, södra America, och en del af Europa, åren 1755, 56 och 57* (Upsala 1758). Uppenbarligen var boken tänkt som populärlitteratur: i förordet sägs uttryckligen att syftet är att underhålla snarare än att informera, formatet är litet (octavo), pappret är tunt och typsnittet en stor och lättläst antikva.

³⁸ Frängsmyr 1990, s 145, menar att sanningshalten i Brelins historier betvivlades redan i samtiden. Vad han syftar på är oklart, men möjligen tänker han på vissa kommentarer i Ekeberg 1773 (se s 56 och 62 nedan), vilka kan tolkas som kritik mot Brelin.

Salan (om det nu var han) rest ut med det holländska kompaniet till Batavia, huvudstaden för Hollands ostindiska besittningar. Salan kom aldrig till Kina, men kommenterade den stora kineskolonin i Batavia ganska utförligt.³⁹ Hans text är liksom Brelins mest fylld av yttre, påtagliga företeelser, och den något osystematiska framställningen har den klassiska reseskildringens innehåll: exotiska folkslag och deras mer eller mindre underliga sedvänjor, infattade i en främmande och äventyrlig miljö. Det verkar ganska uppenbart att denna bok inte riktade sig till den lärda världen mer än vad Brelins gjorde.

Kanske är det ett tecken på vikande Kina-intresse i de högre samhällsskikten att det mellan 1758 och 1772 inte publicerades någon svensk reseskildring därifrån av den "linneanska typen". För också nästa skrift av en Kinaresenär avvek – och det ännu mer än Salans och Brelins texter – från de grundliga totalbeskrivningarnas ideal. Det var matrosen Jonas Greggelund som i broschyren *Kort Utdrag af Ostindiska Journalen* (1769) berättade om en resa till Kina i versform. Den handlade mindre om de platser som besöktes än om livet ombord; en stor del av utrymmet ägnades de dödsfall som i linneanernas dagböcker bara förekom som korta, lakoniska notiser. Greggelunds text har inget att säga om Kina, helt enkelt för att han som matros troligen inte fick möjlighet att vistas i land under uppehållet i Kanton. Därför förekommer han inte i undersökningen längre fram, men tjänar som påminnelse om att möten med den kinesiska verkligheten ofta var förbehållna skeppspräster och fartygsbefäl.⁴⁰

I och med frihetstidens slut och Gustaf III:s statskupp 1772 aktualiserades återigen Kina som inspiration och förebild, eftersom kungen och hans förtrogne Carl Fredric Scheffer betraktade den kinesiska samhällsmodellen som ett ideal för hur en "upplyst despoti" skulle organiseras. Scheffer höll i kungens närvaro ett presidietal i Vetenskapsakademien strax efter statskuppen där denna modell och dess företräden skisserades. Ungefär samtidigt togs en annan högt uppsatt svensk, direktören

³⁹ [Peter Salan,] *En Resa til Africa och Ost-Indien. Eller Berättelse om åtskilligt som blifwit i akttagit, hos Hottentotterne, uti flere delar af Ost-Indien, och på Japan* (Stockholm 1764).

⁴⁰ Jonas Greggelund, *Kort Utdrag Af Ostindiske Journalen, som fördes under Resan Med Skeppet Prints Carl, och Capitainen Herr Johan Rundsten* (U o, u å; enligt databasen *Svensk Bibliografi 1700–1829* troligen tr i Stockholm 1769).

i Ostindiska kompaniet Johan Abraham Grill, också in i Akademien, och i två tal (ett vid inträdet och ett när han avslutade en period som preses i Akademien) 1773–74 behandlade han kinesiska frågor. Till skillnad från Scheffer hade Grill varit i Kina, där han vistats under åtta år som Ostindiska kompaniets representant i Kanton.⁴¹

Grill diskuterade i sitt första tal frågan om *Orsakerna, hvarföre Chinas Natural-Historia är så litet bekant*, och kom där bland annat in på hur européer uppträtt i såväl Kina som andra delar av Asien. Liksom i många av 1750-talets Kinaskrifter var bakgrunden till talet en önskan att genom kunskaper om kinesiska och andra främmande "naturalier" finna ekonomiskt lönsamma växter, djur och mineraler som kunde utnyttjas för att berika det svenska folkhushållet. Grills andra tal, *Om Silfvers årliga förändring til China, Huruvida det är för Europa nyttigt eller skadeligt*, bestod också av ekonomiska resonemang, men illustrerade just därigenom hur pragmatiskt och rationellt man ofta diskuterade Kina som vilket land som helst, en handelspartner bland andra och i den meningen inte principiellt mer främmande eller annorlunda än europeiska stater.⁴²

Men nu närmade sig Kinavägen sitt definitiva slut, och den gjorde det med två mycket olika skrifter som härrörde sig från en och samma resa. Dels publicerade den gamle kaptenen Ekeberg 1773 en bok, som utgick från och sammanfattade hans långa erfarenhet som ostindiefarare men hade formen av en kommenterad berättelse om resan med *Finland* 1769–71, dels var det skeppsprästen på fartyget, Jacob Wallenberg, som skrev en uppsluppen och ironisk skildring vilken numera tillhör den

⁴¹ Carl Fredric Scheffer, *Tal, om Förbindelsen, Imellan Grund-Lagarnas Art och Folkets Sällhet, som Efter Dem Styras Skal; Hällit Uti Kongl. Vetenskaps Akademien, Vid Praxidii Afläggande, den 18 October 1772* (Stockholm 1772), i *Praxidii-tal i Kungl. Swenska Vetenskapsakademien* 17 (1771–72), separat pag. Talet har undersökts trots att Scheffer inte varit i Kina, då det används längre fram som jämförelsematerial i undersökningen. Om Scheffer, Gustaf III och fysiokraterna, se Sirén.

⁴² Johan Abraham Abrahamsson Grill, *Inträdes-tal, om Orsakerna, hvarföre Chinas Natural-Historia är så litet bekant, hållet för Kongl. Vetenskaps Akademien, Den 29 September 1773* (Stockholm 1773), i *Inträdestal hållna i Kungl. Svenska Vetenskapsakademien* 4 (1779), separat pag, och *id, Tal, om Silfvers årliga förändring til China, Huruvida det är för Europa nyttigt eller skadeligt; Hället för Kongl. Vetenskaps Akademien, vid Praxidii nedläggande, Den 26 Octob. 1774* (Stockholm 1774), i *Praxidii-tal i Kungl. Swenska Vetenskapsakademien* 19 (1774–75), separat pag.

svenska litteraturens klassiker. Den publicerades först 1781, tre år efter Wallenbergs död, men blev snabbt en succé som ända sedan dess har kommit ut i ständigt nya upplagor.⁴³

Ekebergs text var ursprungligen tre brev som han skickade till Vetenskapsakademiens ständige sekreterare Pehr Wargentin. I mångt och mycket är det en handledning för befälhavare på Kinatraden, med grundliga diskussioner om olika navigationsproblem som måste lösas under resan, men framställningen innehåller också en hel del information och reflektioner om kineserna och deras land, ämnen som Ekeberg efter trettio års resor visste mer om än nästan någon annan svensk. Wallenbergs skrift hade en helt annan karaktär; dess syfte var uppenbarligen att underhålla och att ironisera snarare än att beskriva verkligheten så korrekt och "vetenskapligt" som möjligt – en av måltavlorna för satiren i boken var just den klassiska linneanska reseskildringen.

Ekebergs och Wallenbergs arbeten följdes av ett drygt halvsekels tystnad från svenska Kinafarare i litteraturen. De satte därigenom slutpunkten för en period som givit upphov till både allvarliga, detaljerade resebeskrivningar och mer lättsamma, underhållande reseberättelser från Kina. Den fråga vi nu skall söka svar på är vilken bild av kejsardömet folk, samhälle och kultur som alla dessa texter, så olika till form och stil, förmedlade till 1700-talets läsande svenska allmänhet.

⁴³ Carl Gustav Ekeberg, *Capitaine Carl Gustav Ekebergs Ostindiska Resa, Åren 1770 och 1771. Beskrefven uti Bref til Kongl. Svenska Vet. Academiens Secreterare* (Stockholm 1773; fak-similutg, Stockholm 1970), och Jacob Wallenberg, *Min Son på Galejan, Eller en Ostindisk Resa, Innehållande Allahanda Bläckhornskram*, 2 bd (Stockholm, 2 uppl 1781, tr Joh Christ Holmberg). Om den sistnämnde se Stålmarck 1995.

Kapitel 4

Mötet med Kina

Förförståelse och världsuppfattning

Som framhölls redan i inledningen till denna undersökning har resenärer en tendens att läsa sina föregångares skrifter innan de själva beger sig ut på resa, och de bygger därigenom upp en förförståelse av vad de kommer att uppleva långt innan de når fram till sitt resmål. För svensk del har det också hävdats att omvärldsbilderna rent generellt, likaväl som resenärernas Kinabild mer specifikt, i stort sett har följt mönstren från de ledande europeiska nationerna, i detta fall kanske främst Frankrike och England.¹

Vid ett närmare studium av de svenska reseskildringarna från Kina blir det ganska snart uppenbart att åtminstone det första av dessa antaganden är riktigt. Författarna har, om också i varierande grad, läst epokens berömda böcker om Kina och Ostindien, liksom de alltefter yrkesinriktning är bevandrade i teologisk, naturhistorisk eller marin litteratur. Särskilt påfallande är det hur ofta Du Haldes stora verk om Kina och berättelsen om Ansons världsomsegling refereras eller omnämns.²

Genom antydningar och små anekdoter framgår det också att varje fartyg på resan till Ostindien hade ett skeppsbibliotek med sig, vilket innehöll den viktigaste geografiska, ekonomiska och marina litteratu-

¹ Holmberg har hävdats att svenskarna från 1700-talet och framåt i allmänhet har varit de stora europeiska ländernas "epigoner" ifråga om omvärldsbilder (Holmberg 1992, s 49; jfr *id* 1994, s 42–45).

² Litteraturhänvisningar förekommer genomgående fr a i Osbeck 1757 och Ekeberg 1773, men också i Torén, Brelín (några enstaka), Wallenberg, Grill 1773 och 1774 och Reinius 1749. För exempel se noterna i det följande.

ren.³ I ett sammanhang nämns ett antal på mellan 700 och 800 volymer, vilket ansågs vara mycket men tydligen inte helt extremt.⁴ I de svenska reseskildringarna nämns eller citeras sammanlagt många dussin, kanske flera hundra, titlar i olika ämnen, så det kan inte råda någon tvekan om att många av Kinaresenärerna var väl belästa och orienterade i den europeiska litteraturen på olika områden.

Men beläsenhet betyder inte följsamhet. Säkert kom stoffet till många detaljuppgifter i svenskarnas böcker från de stora jesuitiska verken eller Ansons berättelse, men ibland kritiserades uttryckligen dessa arbeten för felaktigheter eller bristfällig information. Vid ett tillfälle när Torén försöker beskriva kinesernas karaktär, särskilt de enligt hans uppfattning dåliga sidorna därav, frågar han beskt varför "missionärerna" (jesuiterna) inte nämnt den "brutala lösaktighet" som är så utbredd att den blir uppenbar för alla som vistats någon längre tid i Kina. Strax före denna passage kritiseras Ansons bok för att staden Kanton där är "avtagen [=avbildad eller beskriven] oriktigt". Kaptenen Ekeberg, med goda kunskaper speciellt om Kanton, klandrar också ett flertal inte närmare identifierade reseberättare för att de sprider myten att den del av staden som finns inom murarna är en "fruntimmersstad" där kineserna håller alla sina kvinnor inestängda. Eftersom européer inte tilläts komma inom murarna hade Ekeberg från en utsiktspost spanat in i staden och kunnat konstatera att där inte fanns fler kvinnor på gatorna än i den för utlänningar öppna förstaden.⁵

Främst är det kanske jesuiterna som kritiseras, och det från flera håll. Förutom Toréns lilla nålstick ovan kom det framför allt mot slutet av perioden synpunkter på missionärernas Kinaskildringar. Den erfarne kompanitjänstemannen och direktören Johan Abraham Grill menade

³ Detta antagande görs också i Frängsmyr 1990, s 112. I en skildring av en ostindieresa 1804–05 som nedtecknades 1871 (!) nämns att Wallenbergs bok, som kom ut 1781, fanns i flera exemplar ombord och var mycket omtyckt; se Olle Ekström (red), "Resan till Kanton", *Sjöhistorisk årsbok* 1961–62, s 65.

⁴ Gösta Hahr, "Henrik Wilhelm Hahr d. ä. och Ostindiska kompaniet", *Forum navale* 14 (1957), s 34. Enligt Hahr rör uppgiften resan med *Riksens Ständer* 1760–62, då den lärde och bereste C H Braad var andre superkargör (vilket kanske förklarar skeppsbibliotekets ovanliga omfång) och kommer från *Göteborgska Magasinet* för den 12/4 1760.

⁵ Torén, s 361 resp 355, och Ekeberg 1773, s 130–31.

sälunda att man visste alldeles för lite om Kina bl a av det skälet att jesuiterna så ensidigt inriktat sig på missionen att de försummat vetenskapsens behov av kunskaper om Kinas natur och ekonomi. Detta var inte bara en världslig fråga, framhöll Grill med ett tidstypiskt resonemang, eftersom uppdagandet av nya kunskaper om naturen var ett minst lika värdigt sätt att förhålliga Skaparen som själva missionsarbetet.⁶

Ungefär samtidigt levererade prästen Wallenberg, en vass satiriker med mycket lite till övers för katoliker, den mest svidande vidräkningen med jesuiternas Kinaskildringar. I ett kapitel kallat "En släng på jesuiterna" beskrev han hur Konfucius i missionärernas skrifter "överträffar ej allena Mahomet utan även Moses och Paulus", vilket i Wallenbergs ögon var orimligt.⁷ I en tvetydigt formulerad passage undrade prästen varför berättelserna om Kina var så översvallande positiva:

På vad grund hava jesuiterna byggt dessa molnstoder? Jag vill icke säga, på kinesernas erkännsamma kontanter; ty huru skulle smutsig egen nytta verka något på deras apostoliska själar? Men på religionens ära förmodligen. [– – –] Jag slutar alltså, att de helige jesuitiske fäder slösat deras lovsånger på Kina, blott för att låta ett eko av deras egna bedrifter skalla så mycket starkare kring Europa; ty mindre betydande proselyter hade ju minskat deras apostla-ära.⁸

Om de svenska resenärerna ofta hämtade uppgifter hos jesuiterna, så var det alltså inte alla som accepterade deras beskrivningar av Kina.

Inte heller européers uppträdande runtom i Asien passerade utan kritiska kommentarer. De svenska resenärerna identifierade sig som européer ibland, men ofta gjorde de anmärkningar mot andra europeiska nationer utifrån sin självuppfattning som svenskar. När Grill diskuterade bristen på kunskaper om Kina var en av hans huvudförklaringar härtill européernas "grymma uppförande" runtom i Asien, vilket lett till misstänksamhet från kinesernas sida och inskränkningar i utlänningarnas rörelsefrihet i kejsardömet. Särskilt utpekades engelsmännen som vållande till de långtgående kinesiska restriktionerna, ett påstående som troligen inte helt saknar samband med de engelska försöken att stoppa

⁶ Grill 1773, s 8–9.

⁷ Wallenberg, 2:115–17 (cit s 115).

⁸ Wallenberg, 2:116.

det svenska kompaniets handel i Ostindien under de första årens resor. Sverige och England var affärsrivaler, och kanske är det samma friktion som åsyftas i en dunkel formulering hos Torén, där det talas om att problemen med att få igång handeln i den indiska staden Surat mindre orsakats av "Mahometaner" än av "Christne".⁹

Ändå är det holländarna som får ta emot huvuddelen av svenskarnas negativa omdömen. Genomgående framställs holländare som ett girigt folk utan skrupler eller heder, som förtrycker olyckliga "infödingar" på Java och andra ställen. Brelin är, som så ofta annars, den mest frispråkige författaren och berättar att "ehuruväl javanerna, flera än en gång budit till att avskudda sig det holländska, för dem nog svåra oket, hava de dock därigenom mera förlorat, i det deras frihet är dem nu alldeles berövad, så att de kunna med skäl kallas holländska trälar."¹⁰

Mer grundläggande och allmän blir kritiken mot europeisk kolonialism i Wallenbergs text, där författaren reflekterar över det expanderande Västerlandet. Överallt i Asien och Afrika ser man "stora talrika folksläkter träla i Europeiska bojor, underkuvade dels genom blodiga vapen, dels genom en barbarisk slavhandel". Wallenberg fortsätter:

Europeerna tillrycka sig min förundran, när jag ser dem med en handfull folk kasta väldiga troner överända; men när jag däremot betraktar alla de blodiga barbarier, som sölat deras erövringar, inledes jag nästan att tänka med Rousseau, att hysade vetenskaper kunna göra ett folkslag mäktigare, men ingalunda bättre.¹¹

Dessa exempel visar att de svenska resenärerna inte alltid tog för givet att europeiskt var synonymt med "bättre", men som vi skall se längre fram var deras skildringar av andra folk i många fall trots allt nedlåtande och/eller fördömande. Ändå är det intressant att det fanns en öppenhet, en vilja att åtminstone överväga möjligheten att de egna referensramarna inte alltid var självklart överlägsna.

Det bör också framhållas, att liksom svenskarna inte var passiva, okritiska mottagare av jesuiternas eller Ansons skrifter, så var de inte heller omedvetna om vad som i dag skulle kallas källkritiska frågor. Flera av

⁹ Grill 1773, s 5–7, och Torén, s 323–24.

¹⁰ Brelin, s 12; Osbeck 1757, s 270; *id* 1758, s 12; och Wallenberg, 2:20 och 37.

¹¹ Wallenberg, 2:101.

författarna vinnlägger sig, ofta i förordet, om att klarlägga hur de gått tillväga för att samla kunskaper, varifrån olika uppgifter kommer och vilka begränsningar deras egna arbeten har i omfång, ämnesval eller djup. Det är t ex vanligt att betona att man skriver endast om det man själv sett, att det som sägs i texten bara gäller Kanton (alltså en medveten deklaration om att det inte går att generalisera från kantonesiska förhållanden till hur det är i landet som helhet), eller att man ansträngt sig att inte beskriva sådant som är välkänt från tidigare reseskildringar.¹²

Tydligast framgår detta i periodens två sista skrifter (Ekeberg 1773 och Wallenberg), kanske ett tecken på att marknaden för reseskildringar börjat mättas och att författarna ansåg det nödvändigt att framhålla sina egna företräden eller förtjänster. Särskilt anmärkningsvärd är Wallenbergs mycket klarsynta diskussion om varför olika reseskildringar gav så motstridiga uppgifter:

Orsaken till resandes olika berättelser i enahanda ämnen, härrörer icke så mycket av de särskilda tider de varit på stället, som mera av deras särskilda sätt att föreställa sig dem. [– –] Några hålla kineserna för det visaste, mäktigaste och sällaste bland alla folkslag. Andra åter säga Er, att de äro feghjärtade uslingar, utan seder, utan frihet, utan vetenskaper. Ingendera ljuger, så snart de tillstå, att sådan är deras mening; ty det ges skäl på bägge sidor.¹³

Wallenberg menar också att man måste skilja på "naturliga" ämnen, såsom hudfärg och jordens bördighet, och "moraliska" frågor. I de förra finns bara en riktig sida av saken (antingen är huden vit eller svart, den kan inte vara båda), medan i de senare kan verkligheten uppfattas eller tolkas på många olika sätt (beroende på perspektiv kan ett folks "karakter" ses som fridsam eller krigisk) – alltså en uppdelning i objektiva och subjektiva frågor.¹⁴

Sammanfattningsvis var det en grupp resenärer med varierande självdistans och grad av förförståelse som under några decennier i mitten av

¹² Osbeck 1757 (opag förord); Brelin, s 42–43, där förf hänvisar till Ekeberg 1757 i jordbruksfrågor då han själv inte kunnat observera ämnet mer ingående; Reinius 1749, s 22; Ekeberg 1773, opag 7–8; och Wallenberg, 2:15–16.

¹³ Wallenberg, 2:15.

¹⁴ Wallenberg, 2:16.

1700-talet konfronterades med Kina och dess kultur. Vad blev reaktionerna vid det första mötet med denna avlägsna, men uppenbarligen inte helt okända, del av världen?

I en ny värld

Det annorlunda och exotiska är själva kärnan i varje reseskildring; genrens hela existensberättigande ligger i att den förmedlar kunskaper och intryck från andra delar av världen än den de tilltänkta läsarna lever i. Därför är det ganska passande att prästen Torén om ankomsten till Kina skriver att "[n]är man första gången kommer till detta landet, är det liksom man kommo i en ny värld; ty nästan all ting har annat utseende, än på andra ställen, därest ej klimatet pålagt en nödvändighet att likna andra."¹⁵

Den uppgift som reseskildringarnas författare hade påtagit sig var att beskriva och kommentera denna nya värld för sina läsare. Eftersom de flesta av texterna var dagböcker eller liknande, innehöll de ofta avsnitt om just själva ankomsten till och mötet med Kina, och det var framför allt i de avsnitten som de beskrev hur Kanton och dess omgivning var faktiskt såg ut, hur det var att vistas i detta avlägsna land och hur de togs emot av invånarna. På nästan alla dessa punkter är de svenska resenärerna ganska samstämmiga i sina omdömen, även om det fanns avvikelser.

Det mest grundläggande faktum som brukade framhållas rörande Kina (och som även i vår tid ofta är det första västerlänningar tänker på när landet nämns) var dess stora folkrikedom. Vad resenärernas skildringar av kejsardömet ofta började med var den stora mängden människor, hus och båtar längs floden upp till Kanton, en känsla av folktäthet som bara tilltog ju närmare den stora handelsstaden man kom. Till skillnad från mitten av 1800-talet, då en mer livlig framställningskonst eftersträvades av de flesta reseskildrare, var de linneanska resenärernas beskrivningar av folkmyllret inte särskilt fylliga eller målande, men själva faktum konstaterades av de flesta författare.¹⁶

¹⁵ Torén, s 352.

¹⁶ Brelín, s 35–37; Ekeberg 1773, s 92 och 113–14; Osbeck 1757, s 124–28 (diskussion om de olika båttyperna), 132 och 172 (om Kinas folkmängd); Torén, s 352 och 354–55; Wallenberg, 2:120; Reinius 1749, s 22–23 och 41; och *id* 1939, s 205.

I ljuset av folkrikedomen och den idoghet som ansågs känneteckna kineserna (se nästa avsnitt) tolkades också själva landskapet längs floden. De oupphörligt nyttointresserade svenskarna studerade med fascination de bördiga, välskötta plantager som fanns överallt, till och med på bergssidorna i form av terrassodlingar, och såg dem som utslag av folkets "antal och idoghet".¹⁷ Också båtarna, *sampaner* och *djonker*, utsattes för kritisk granskning och bedömdes utifrån sin effektivitet och användbarhet. Karakteristiskt nog var det Osbeck som mest utförligt diskuterade detta ämne, och han påpekade att om båtarnas konstruktion var annorlunda än i Sverige så berodde det på att de kinesiska omständigheterna och förutsättningarna skilde sig från de svenska.¹⁸

Andra företeelser nämndes mer för sin exotism, som de många torn av olika typer som låg utspridda i det kinesiska landskapet. Dels var det mindre vaktorn som med jämna mellanrum placerats efter floden för att hålla ordning på de många människorna som färdades där, dels var det de mycket iögonenfallande stora pagoderna som fångade resenärernas speciella intresse. De största pagoderna var åttakantiga torn i nio våningar vilka användes som buddhistiska tempel, och framför allt det så kallade Lejontornet nära Kanton gjorde intryck på de svenska resenärerna.¹⁹

Väl inne i Kanton fanns det också vissa företeelser som ständigt återkom i reseskildringarna. Ett exempel var de kinesiska trädgårdarna, som ju var ett huvudinslag i det konstnärliga kineseri som drog genom 1700-talets Europa. Flera av författarna kommenterade fenomenet, vilket ibland sågs som ett uttryck för kinesernas avvikande och underliga smak men lika ofta uppskattades; Brelin talade om hur "åtskilliga Naturens förmåner, med konst och flit samlade, ständigt här tjäna till ögonens förnöjelse", medan Ekeberg tyckte att trädgårdarna var "vackra" och "näta" trots att vid anläggandet av dem "ingen ting blivit mindre i

¹⁷ Torén, s 352 (cit); Brelin, s 17 och 39; Ekeberg 1757, s 16–21; och Reinius 1749, s 23.

¹⁸ Osbeck 1757, s 124–28; Reinius 1749, s 41; och Torén, s 354–55 och 371. Också Torén uttrycker uppskattning över sampanerna, vilkas vrickåror "har en skapnad artigare än man kunde förmoda av dem, som ej ha mera teori i mekaniken." Kanske skulle sampaner t o m "ej vara otjänliga på något ställe i Mälaren", föreslår Torén som ständigt är på jakt efter nyttiga och användbara idéer (Torén, s 371).

¹⁹ Ekeberg 1773, s 91–92; Osbeck 1757, s 115 och 129; Torén, s 353; och Brelin, s 17.

akttagit, än likhet och symetrié” – det sistnämnda syftade på den (europiska) klassicistiska trädgårdskonstens grundprinciper.²⁰

Ett annat faktum som ofta nämndes var att gatorna i Kantons förstad (där handeln mellan européer och kineser ägde rum) delats upp efter branscher, så att alla porslinsaffärer låg samlade på ett ställe, teförsäljarna på ett annat, sidenhandlarna på ett tredje o s v.²¹ Gatornas utseende och karaktär var över huvud taget ett ämne som intresserade svenskarna, vilka beskrev dem med viss beundran. Det nämns särskilt att de var stenlagda och dessutom hölls ständigt rena, trots det stora myllret av såväl människor som husdjur, genom att de fattiga hela tiden samlade in all ”orenlighet” för att sälja den som gödsel till bönderna.²²

Ändå gällde dessa anmärkningar bara den så kallade förstaden, vilken var öppen för européerna, medan staden inom murarna var förbjudet område. Det var därför ganska naturligt att resenärerna spekulerade en hel del om hur själva Kanton såg ut och hur det skilde sig från förstaden. Brelin, som i sin äventyrsberättelse regelbundet återkommer till olika folkslags svartsjuka och ovilja att låta kvinnorna umgås med gästande utlänningar, kallar staden inom murarna för ”Fruentimmersstaden”. Där inne, menar han, håller de svartsjuka kineserna sina kvinnor borta från européernas åsyn.²³ Som vi sett ovan kritiserar dock Ekeberg talet om ”fruentimmersstad” som en ren myt. Osbeck tycks ha varit den ende som var tillräckligt insatt för att kunna meddela att Kanton inom murarna, liksom alla större kinesiska städer vid denna tid, bestod av en ”tartarisk” (manchuisk) och en kinesisk del.²⁴

Uppenbarligen irriterades svenskarna av förbudet mot att vistas i själva Kanton, och av den begränsade rörelsefriheten över huvud taget. I det sammanhanget kommenterade de också ofta bemötandet från vanliga kineser när de rörde sig i förstaden och dess omgivning. Upprepade

²⁰ Brelin, s 28–29; Ekeberg 1773, s 130 (cit); *id* 1757, s 25–27 (den grundligaste behandlingen av kinesernas trädgårdar eller ”lustgårdar”); Torén, s 356; Reinius 1749, s 41; och *id* 1939, s 236.

²¹ Brelin, s 29; Ekeberg 1773, s 117; Osbeck 1757, s 143–44; Reinius 1749, s 40; och *id* 1939, s 236.

²² Brelin, s 23; Reinius 1749, s 40; och Osbeck 1757, s 141.

²³ Brelin, s 22 (cit), 45 och 51–53. Jfr Osbeck 1757, s 142, och Reinius 1749, s 206–07.

²⁴ Ekeberg 1773, s 130–31, och Osbeck 1757, s 139.

gångar, i synnerhet hos Osbeck som gjorde ett stort antal naturhistoriska promenader i området, talas om hur européer utsätts för skrikande och stenkastande gång av ynglingar, ilska hundar och rena överfall, rån och t o m mord. Det är inte heller bara vandringslegender med oklart ursprung som återges, utan flera resenärer berättar om egna upplevelser av vad de uppfattade som främlingsfientlighet.²⁵

Redan i förordet till sin bok talar Osbeck om det obehagliga med den rent fysiska vistelsen i Kina. Längre fram berättar han om flera incidenter där stora grupper av pojkar skrikat, kastat "orenlighet" och sten på honom, och Torén (som vistades i Kanton tillsammans med Osbeck) intygar: "Går man längre bort i staden [än köpmansgatorna], så flyga skällsord och småstenar som yrsnö kring öronen; och vill man bese sig utom staden, bör man gå fort, ha följe och en god käpp i handen."²⁶

Ofta återberättades dessa episoder i samband med redogörelser för de svårigheter som hindrade kunskapsförstående svenskar från att samla information om Kina. Genomgående beskrivs kineserna som oförstående inför européernas vetgirighet och som misstänksamma mot deras avsikter. Ibland menar resenärerna att kineserna medvetet misslett eller ljugit för dem, och folkets ovillighet att samarbeta anges någon gång som skäl för att man inte kunnat samla in så mycket fakta som man skulle ha önskat.²⁷

Just den kritiken riktades emellertid inte bara mot kineserna utan också mot de egna landsmännen, om än i något mildare ordalag. Trots allt var de flesta av författarna anställda av Ostindiska kompaniet, och även om bolagets ledning så långt möjligt ville främja forskning kring "hushållning" och naturvetenskap fick det inte inkräkta på prästernas eller befällets tjänstgöring. Torén nämner att han under drygt fem månaders vistelse i Surat i Indien kunnat vara iland sammanlagt 23 dagar,

²⁵ Osbeck 1757, s 140, 201–03, 208, 210 och 252–53; Torén, s 354 och 369; och Reinius 1939, s 297–98.

²⁶ Torén, s 369, och Osbeck, opag 7–8 (se även föregående not).

²⁷ Framför allt återkommer dessa teman hos Osbeck 1757, opag 7–8, s 145–46, 153, 161, 204 och 248–49, och *id* 1758, s 13; jfr Reinius 1939, s 219–20 och 297–98. I något mer återhållsamma ordalag beskrivs i Grill 1773, s 7–8, kinesernas ointresse för naturvetenskap, och i preses Nils Lindbloms "Svar" på Grills inträddestal i KVA talas också om "de svårigheter, som av kinesen läggas i vägen för de vetgirige européer" (Grill 1773, s 13).

medan Osbeck i förtäckta ordalag klagar över hur mycket bättre hytter och löner danska skeppspräster hade jämfört med de svenska.²⁸ I synnerhet Reinius, som inte ens var skeppspräst utan kadett med mycket tjänstgöring, ser oförstående över- och underordnade som ett stort hinder för att bedriva forskning:

Allt detta [stenkastning och angrepp från kineser] oaktat, varder man högeligen och beklagligen av sina egna över och underofficerare samt gemene man förhindrad [– – –]. *In summa*, En person som äger en syssla under capitainers kommando, och beflitar sig om, att utforska något som vore gagneligt eller ock kuriöst i *Rerum Natura*, bliver på allt sätt, förföljd, underkuvad och förhindrad ifrån sådant [...].²⁹

Men trots alla svårigheter lyckades resenärerna ofta hinna se en hel del, och även om de inte alltid kände sig särskilt välkomna i Kina insåg flera av dem att det inte enbart var på kinesisk sida som det ibland brast i uppträdandet. Torén, som vi snart kommer att möta som en av kinesernas hårdaste kritiker, menade t ex apropå de många överfallen på utläningar att även om Kantons invånare inte tycktes behöva några förövändningar för att använda våld så kanske man inte alltid kunde ursäktat "[e]uropéernas näsvishet och nyfikenhet". Vi har också tidigare sett hur Grill kritiserade européernas beteende i Asien och såg det som en direkt orsak till utläningarnas kringskurna tillvaro i Kanton.³⁰

Över huvud taget finns det hos de flesta författarna en beredvillighet att acceptera att olika kulturer har olika smak och att, åtminstone ibland, uppskatta andra seder än de egna och välkända. Torén skrev sålunda om de skådespel som sattes upp på gatorna – eller snarare på ställningar mellan husen, en våning ovanför marken – att de spelades med en del simpla knep men ofta var mycket skickligt utförda och väl inövade: "Somliga passioner kunna de så livligen föreställa, som nånsin originalerna." Osbeck kommenterar också denna märkliga företeelse,

²⁸ Torén, s 345, och Osbeck 1757, s 255–56; i sitt förord (opag 5–8) talade Osbeck även om "huru trögt pennan flyter i en mörk och välvande hytta".

²⁹ Reinius 1939, s 298.

³⁰ Torén, s 354, och Grill 1773, s 5–7.

och menar att kineserna som kan språket har mer utbyte av "deras sjungande, skriande och svängningar än européerna".³¹

Brelins står kanske för det tydligaste exemplet på dessa ansatser till relativism i synen på den konkreta kinesiska kulturmiljön, när han diskuterar byggnadsstilen i Kanton:

Denna stadsens besynnerliga beskaffenhet visar nogsamt kinesernas medfödda smak för bekvämlighet; ty ehuruval den uti allraäldsta tider är anlagd, hava efterkommanderne dock ej funnit nödigt det ringaste rubba dess första byggnads sätt, eller ändra den efter någon nyare smak, eller andra nationers konstiga inrättningar, emedan varken utvärtes prydnad eller vidlyftig prospekt har kunnat förmå dem att lämna något av den bekvämlighet de efter sin smak tycka sig äga uti sina vanliga byggningar.³²

Det är ju här ganska tydligt att Brelin själv tycker att byggnadsstilen är udda ("besynnerlig" betyder här ungefär speciell eller annorlunda), men ändå framhålls att husen passar smaken hos dem som faktiskt bor i dem, kineserna – även om det sker genom formuleringar som i andra avseenden visar på Brelins stereotypa idéer om Kinas uråldrighet, folkets "medfödda smak" och kinesisk konservatism.

De första intrycken av mötet med landet och dess folk präglades alltså av såväl missförstånd och ogillande som (behärskad) uppskattning och förståelse. Denna blandning av positiva och negativa omdömen kännetecknade också andra aspekter av Kinabilden, men var kanske särskilt framträdande i försöken att teckna kinesernas "nationalkaraktär", ett återkommande inslag i tidens reseskildringar även om själva begreppet inte användes.³³

En flitig nation med hårt sinnelag

Det har ofta sagts att de linneanska reseskildringarna präglades av en strävan att åstadkomma totalbeskrivningar – *allt* skulle skildras, klassificeras och bedömas – av de länder som besöktes. Inte minst var det rese-

³¹ Torén, s 366, och Osbeck 1757, s 202. Jfr Brelin, s 34.

³² Brelin, s 21–22.

³³ Enligt *Svenska Akademiens ordbok* (Lund: 1893–), u o "nationalkaraktär", är det första belägget för detta ord i svenskan från 1793.

närernas uppgift att bedöma invånarna: deras utseende, goda och dåliga egenskaper och livsmönster (vilka vanligen benämndes "seder").

Sådant material finns det också gott om i de texter som undersökts. Att karakterisera dessa folkbeskrivningar är dock komplicerat, eftersom resenärerna inte hade någon konsekvent princip för hur människor kategoriserades. Gränserna mellan begrepp som "ras", folk, nation och kultur var tämligen flytande, och hur kinesernas påstådda egenskaper förklarades skiftade från fall till fall.

Ändå är *kineserna*, i bestämd form, nyckelordet här. En genomgående tendens var nämligen att kejsardömets invånare skildrades som en homogen grupp, att de sågs som en i någon mening organisk enhet vilken kännetecknades av vissa typiska karaktärsdrag. Som antytts tidigare var de svenska resenärerna inte omedvetna om problemet med representativitet – de allra flesta hade ju bara kunnat observera förhållandena i Kanton med omgivningar – men ändå skildrade de ofta kineserna som ett kollektiv. Ibland betonades skillnaderna mellan "bättre" och "sämre" folk, men i de flesta fall gjordes omdömen och beskrivningar utan sådana reservationer eller förbehåll.³⁴

På grund av att resenärerna inte gjorde någon strikt åtskillnad mellan biologiska och kulturella orsaksförklaringar är det svårt att direkt karakterisera deras människosyn som antingen nationalistisk, eurocentrisk eller rent rasistisk. Snarare är det en kombination av allt detta. Begreppet "ras" förekommer över huvud taget inte, åtminstone inte med den innebörd det haft under senare epoker, och inget sägs t ex om att kineserna skulle ha en gul hudfärg (vilket blev vanligt under 1800-talet). Däremot kommenteras ofta sådana attribut som "platta näsor" och "sneda ögon",

³⁴ När Osbeck talar om hur kineserna uppfostrar sina barn säger han t ex: "De förnämare här i landet inplanta ifrån första åren dygd och ärbarhet uti sina barn, och spara ingen omkostnad till deras sediga uppfostran; men däremot låter det sämsta folket sina barn och hundar få samma uppfostran; vadan ej heller någondera av dem kan tåla främmande." (Osbeck 1757, s 253) Torén, s 362, säger plötsligt efter en längre utläggning om kinesernas dåliga egenskaper att det som nämnts dittills bara gäller köpmän och hantverkare och att han inte vet hur det är med de förnämare.

ett tecken på medvetande om rent fysiska skillnader som i sig måste ha skapat en känsla av främlingskap.³⁵

Om ras var ett okänt begrepp så var Europa desto mer hemtamt. Det kan inte råda någon tvekan om att författarna ofta betraktade kineserna utifrån en identitet som européer eller västerlänningar, men som framgått tidigare innebar detta inte nödvändigtvis en absolut solidaritet med allt europeiskt. Snarare är det så, att även om det fanns en europeisk identitet såg svenskarna världen som uppdelad i *nationer*, ett relativt vagt begrepp som i ett komplicerat mönster innefattade allt från det geografiska område ("land") ett folk lever inom, till folkgruppen själv med alla dess (ibland biologiskt förklarade) påstådda egenskaper och beteendemönster ("nationalkaraktär") liksom dess samhällsorganisation, kultur och värderingar. Svenskarna må i det sammanhanget ha uppfattat andra europeiska "nationer" som en speciell grupp, men det ändrar inte det grundläggande faktum att kineserna var en nation bland andra, om också avlägsen och annorlunda.³⁶

Beskrivningen av denna "nation" täckte ofta in både yttre och inre egenskaper. Flera av resenärerna skildrade kinesernas rent fysiska utseende, där det "avvikande" lyftes fram; de sneda ögonen, de platta näsorna, hårpiskorna och kvinnornas bundna fötter var favoritämnen som ofta återkom, och svenskarna gjorde någon gång trevande försök, vilka idag ter sig tragikomiska, att förklara varför kineserna såg annorlunda ut än den genomsnittlige svensken. Osbeck förklarar i sin *Dagbok* att de platta näsorna, vilka "är en uniform hos detta folkslaget", orsakats av att

³⁵ Avsnitten om kinesernas fysiska utseende, bl a med kommentarer om sneda ögon och platta näsor, finns i Brelins, s 44; Osbeck 1757, s 168–69; Reinius 1749, s 41–43; *id* 1939, s 206; Salan, s 15; och Torén, s 358–59.

³⁶ Begreppet "europeiska nationer" används genomgående i reseskildringarna liksom ordet "nationer" rent allmänt. Ett intressant exempel på hur ras-, kultur- och nationsbegrepp blandas om vartannat finns i Osbecks beskrivning av Cadiz: "Här finns dock en stor blandning av allehanda europeiska nationer, utom negrer, som mest hava att syssla uti köken." (Osbeck 1757, s 18) På andra håll gör Osbeck generaliserande beskrivningar av olika europeiska folk; se *ibid*, s 18 och 32. Den mest uttalade patrioten bland författarna är Wallenberg, som ser fosterlandskärleken som "den yppersta bland borgerliga plikter" (2:98) och talar om de svenska sederna som "en förnuftig medelväg, emellan fransmannens överdrevna artigheter och holländarnas plumpa rättfram. Engelsman är engelsman, evart han kommer; varför icke vi lika så?" (2:37)

mödrarna i Kina ofta bär småbarnen i en sele på ryggen, och att barnen då ständigt stöter ansiktet mot moderns rygg så att näsan deformeras. Torén, däremot, anger samma orsak till ett annat uppmärksammat drag i kinesernas utseende när han menar att vanan att bära barnen på ryggen är skälet till de "liksom svullna" ögonlocken.³⁷

Dessa till synes triviala citat är intressanta, dels därför att de visar att svenskarna tog för givet att skillnaderna mellan européers och kinesers utseende berodde på att de senare var skadade eller hade avvikit från normen (ett etnocentriskt antagande), dels för att de två prästernas förklaring till skillnaderna inte var biologisk utan kulturell. De föregivet degenererade dragen i kinesernas utseende var inte medfödda och nedärvda utan en direkt konsekvens av folkets seder och bruk.

Om exotism och det annorlunda, utan egentlig positiv eller negativ värdeladdning, präglade skildringarna av kinesernas yttre så kännetecknades beskrivningarna av deras föreställda nationalkaraktär desto mer av en skarp uppdelning i beundrande och fördömande omdömen. Här framgår det som allra tydligast att vare sig författarna såg nationalkaraktären som medfödd eller ej så tog de för givet att de dels kunde uttala sig i generaliserande ordalag, dels hade rätten och möjligheten att värdera vilka egenskaper som var goda eller dåliga. Oavsett om dessa diskussioner ytterst hade vissa relativistiska drag i den meningen att kineserna i några avseenden sågs som föredömen, sträckte sig alltså vidsynen inte så långt att resenärerna övervägde möjligheten att deras egna kriterier för gott och ont, rätt och fel, inte var absoluta och därför inte kunde tillämpas på andra kulturer än den egna.³⁸

Ofta började de explicita diskussionerna om kinesernas karaktär med en rad positiva omdömen: de beskrevs som glada, vänliga och fredliga människor vilka var måna om att upprätthålla god sämja sinsemellan. Det framhölls också att de var mycket artiga och hövliga och att det

³⁷ Osbeck 1757, s 171, och Torén, s 358.

³⁸ Omdömen om kinesernas karaktär förekommer eller kan anas på snart sagt varje sida i reseskildringarna, men här åsyftas de sammanfattande genomgångar som ofta gjordes över den kinesiska "nationalkaraktären". Dessa avsnitt finns främst i Brelin, s 44–45, 55 och 58; Osbeck 1757, s 169–70; Reinius 1749, s 42; *id* 1939, s 205–07; Torén, s 361–62; Ekeberg 1757, s 5–6; och *id* 1773, s 136–37.

enklare folket visste sin plats i den sociala hierarkin.³⁹ Framför allt i samband med resonemangen om landets folkrikedom och välmåga (se nästa kapitel) brukade svenskarna också påpeka – tydligen som ett föredöme för vissa präliga och lyxälskande landsmän – kinesernas måttfulla leverne. Även om de förmögna hade överdådiga matvanor, levde de i övrigt utan onödiga statussymboler, och de fattiga visste att rätta både mat- och klädvanor efter sina inkomster. Dessutom underströk Osbeck flera gånger att kineserna till skillnad från svenskarna inte missbrukade alkohol utan alltid höll sig nyktra – d v s de som inte fördärvats av alltför mycket umgänge med västerlänningar.⁴⁰

Det som framhävdes mest var emellertid kinesernas flit och arbetssamhet. Eftersom resenärerna kom med Ostindiska kompaniets skepp och själva hade ett starkt intresse för allt som rörde ekonomi och arbete, ägnade de stort utrymme åt kinesernas ”hushållning”, som diskuteras mer utförligt i nästa kapitel. I det sammanhanget återkom ständigt lovprisningarna av kinesernas ”idoghet”, deras outtröttliga arbete för att utnyttja och förbättra jorden samt bearbeta andra naturtillgångar för sin försörjning. Över huvud taget uppfattades kineserna som föredömen på det ekonomiska området: de var inte bara flitiga utan också initiativrika och driftiga, uppfinningsrika men ändå läraktiga och snabba att imitera goda idéer, de var händiga och skickliga hantverkare och sluga handelsmän – kort sagt, här fanns mycket att ta lärdom av i ansträngningarna att främja den svenska ekonomins utveckling på olika områden.⁴¹

³⁹ Det glada humöret och vänligheten framhävs särskilt i Brelins, s 45, och Reinius 1749, s 42.

⁴⁰ Om nykterheten, se Osbeck 1757, s 152 och 197 (jfr Reinius 1749, s 22 och 42). Kinesernas måttlighet i övrigt berörs i Brelins, s 54–55; Osbeck 1757, s 126–27 och 170; Reinius 1749, s 22; Ekeberg 1757, s 6; och *id* 1773, s 136–37.

⁴¹ Brelins, s 45 och 62; Ekeberg 1757, s 5; *id* 1773, s 136–37; Osbeck 1757, s 198 och 265; Grill 1773, s 7; Reinius 1749, s 42; och Torén, s 352. Hänvisningar till ”detta idoga folkslaget” finns även i Ekebergs uppsats ”Berättelse om Chinesiska Olje-fröet och dess Trefnad i Sverige” i *Kongl. Svenska Vetenskaps Akademiens Handlingar* 25 (1764), s 327, och när Akademien 1754 i samma publikation tillkännagav att Ekebergs lantbrukshushållningsberättelse inkommit, talades det om ”kinesernas makalösa flit, idoghet och omtanke att till deras fördel nyttja allt som nyttjas kan” (KVA:s *Handlingar* 15 [1754], s 233–34; ordalydelsen påminner starkt om en formulering i Ekeberg 1757, s 6). Jfr även nästa kapitel, där liknande omdömen framförs i samband med diskussioner om jordbruk och hantverk.

Men dessa goda egenskaper var bara ena sidan av den verklighet de svenska resenärerna tyckte sig se. Till de positiva dragen i kinesernas karaktär kunde läggas en rad mycket förkastliga egenskaper och beteenden. Främst handlade det om baksidan av folkets ständiga nitiskhet i ekonomiska frågor, nämligen att den ofta ansågs bottna i en omätlig girighet som tog sig uttryck på många fränstötande sätt: en ohämmad materialism, tjuvaktighet, bedräglighet – särskilt vid affärer med utlåningar – och opålitlighet. I ett större perspektiv sågs kineserna ibland helt enkelt som oförmögna till eller ointresserade av ”djupsinnigt eftertänkande”, för att låna Toréns ord.⁴²

Detta drag av småsinthet, bristen på förmåga att lyfta blicken över de omedelbara materiella behoven, yttrade sig enligt resenärerna bland annat genom hämndlystnad, ointresse för vetenskap som saknade omedelbar ekonomisk nytta, och en störande principlöshet i religiösa frågor; det sades om kineserna att de bytte tro utan samvetsbetänkligheter när de trodde sig kunna vinna något på det. Författarna saknade helt enkelt den andliga dimensionen hos kineserna och i deras kultur.⁴³

De som inte alls tyckte om kejsardömet (eller snarare Kantons) invånare tolkade till och med de ”goda” egenskaperna i ljuset av de ”dåliga”. Framför allt gäller detta Torén, som genomgående gav en mörk, tidvis förbittrad, bild av kineserna. När han skildrade deras fysiska utseende kunde han inte avhålla sig från en besk kommentar: ”Näsan är något platt, läpparna lagom, och minen så söt, som socker, om de därmed hoppas vinna något.” Vad artigheten anbelangar menade Torén att folket var ”ganska hövliga, och måste väl så vara, när ett av riksens högsta kollegier har även privata ceremonier till ögnemärke.” Han syftar här på Ritministeriet, vilket hade till uppgift att övervaka att olika konfucianska ceremonier och ritualer utfördes på rätt sätt men knappast hade något inflytande på enskilda människors umgängesliv.⁴⁴

⁴² Torén, s 363 (cit). Andra exempel: Brelin, s 58; Osbeck 1757, s 139, 146–53, 169, 189, 212, 215 och 252; *id* 1758, s 13–14; Torén, s 361, 363–64 och 366; Ekeberg 1773, s 137–38; Reinius 1749, s 33–38 och 42; och *id* 1939, s 205–06, 212 och 224–32.

⁴³ Brelin, s 45 och 56–57; Torén, s 361 och 363; Grill 1773, s 7–8; Osbeck 1757, s 175; och Salan, s 16.

⁴⁴ Torén, s 358 resp 361–62.

I uppräkningsarna av kinesernas påstådda svagheter intog ofta förhållandet mellan män och kvinnor en speciell plats. Brelins, som ofta diskuterade ämnet kvinnor och utsikterna att få umgås med dem, menade för sin del att svartsjukan var kinesernas största svaghet, och att de därför höll sina kvinnor instängda utom synhåll för utlänningarna.⁴⁵ Samma påstående återkom hos flera andra författare, och ibland kopplades det till polygamin, en ofta nämnd företeelse som uppenbarligen kommenterades med en blandning av fascination och moraliskt avståndstagande. Det kinesiska familjelivet beskrevs som känslökallt och helt dominerat av männen: äktenskapen arrangerades – ibland i mycket späd ålder – av brudparens föräldrar, männen kunde ta så många hustrur de hade möjlighet att försörja, och om någon i vredesmod slog ihjäl sin hustru gick han fri från straff. Ett annat tecken på det Brelin kallade folkets ”hårda sinnelag” var seden att slänga småbarn i floden om man inte hade råd att försörja dem. Visserligen (skrev Osbeck) försågs de övergivna barnen med en flytboj så att de klarade sig tills någon plockade upp dem, men när svenskarna nämnde företeelsen var det just för att visa kinesernas känslökyla mot andra människor, t o m sina egna barn.⁴⁶

De föreställningar och värderingsmönster som på detta sätt framträdde i skildringarna av folkets ”nationalkaraktär” påverkade också övriga delar av Kinabilden, som vi skall se i nästa kapitel. Genom att generaliseringarna om kinesernas karaktär sammantaget var ganska motsägelsefulla och varierade från ren beundran till djup avsky, gav de emellertid en ganska komplicerad bild av detta avlägsna folk. Den var kanske inte nyanserad, men efter mötet med Kina betraktade de svenska resenärerna inte sina värdar som vare sig förebilder eller avskräckande exempel, utan som lite av båda. Eller som Pehr Osbeck uttryckte det i en koncis sammanfattning: ”I umgänge äro de vänliga, i levnad nyktra och snygga

⁴⁵ Brelin, s 45 och 51–53. Jfr Torén, s 362; Osbeck 1757, s 142; och Reinius 1939, s 206–07.

⁴⁶ Cit från Brelin, s 35 (där det berättas om människor på Kantons gator vilka slog sig själva blodiga mot betalning, och om ”andra dylika galenskaper, som kineserna finna nöje att åskåda, vilket nogsam utmärker deras av naturen hårda sinnelag.”). Jfr Reinius 1939, s 206. Om polygamin och familjelivet se Osbeck 1757, s 171–72 och 180–82; Ekeberg 1773, s 130–31 och 137–38; Reinius 1939, s 206–07; och Salan, s 18. Om barn som slängdes i floden se Torén, s 359; Osbeck 1757, s 172; och Ekeberg 1773, s 120–21.

[=renliga], i samhälle flitiga, fallna till handaslöjder och i synnerhet handel; men därjämte gapsamma, giriga, mutkorvar, envisa, inbilska och misstänksamma.”⁴⁷

Med denna minst sagt blandade beskrivning hade, trots alla stereotyper och schabloner, de svenska resenärernas föreställningar om kineserna utvecklats långt från det lilla fragment som fram till 1749 hade utgjort den samlade svenska reselitteraturen från Kina. Det var Nils Matson Kiöpings korta omnämmande av kejsardömet från 1667, som får avsluta detta kapitel:

Kina haver varit och tillförende blivit skattat för det största, skönaste och rikaste konungariket uti hela världen, mycket namnkunnigt av dess sköna hantverk, inbyggares snällhet, klokhet och lärdom, i synnerhet deras mandorins eller höglärde lärare, vilka hårt bliva förhörda uti lagen, stjärnkikarekonsten, läkokonsten. Och enär de äro komna till det uppsteget [=klarat sin examen], skola de aldrig mer gå utan bliva burna uti stolar.⁴⁸

⁴⁷ Osbeck 1757, s 169.

⁴⁸ Kiöping 1667, s 118 (citatets interpunktion har normaliserats).

Kapitel 5

En upplyst despoti?

Nils Matson Kiöpings diffusa beskrivning av Kina nedtecknades innan flödet av information till Europa om detta land ännu hunnit få någon större omfattning. Därför är det kanske inte så konstigt att den svenske pionjärens kunskaper var magra och fragmentariska, trots att han själv besökt det stora rikets utkanter. Ett århundrade senare var läget ett helt annat: det fanns en betydande europeisk litteratur som behandlade olika aspekter av Kina och dess kultur, och resenärerna själva vistades mycket längre bland kineserna än Kiöping gjort. Skildringarna av kejsardömet var fortfarande en smula förvirrade när det gällde att verkligen förstå den kinesiska kulturen, men på många områden var de tillräckligt fylliga för att ge läsarna en ordentlig *bild*, om också med skiftande grad av verklighetsförankring, av landet och dess invånare.

Som vi skall se i det följande var denna bild som helhet ofta motsägelsefull och mångfacetterad, på samma sätt som beskrivningarna av kinesernas "nationalkaraktär" präglades av djup kluvenhet. Många av idéerna från folkkaraktarikens område återkom i skildringarna av kulturen och samhället, och ibland är det svårt att dra en tydlig gräns mellan omdömen om kulturen och påståenden om invånarnas egenskaper – en distinktion som inte tycks ha existerat för 1700-talets svenska Kinarenenärer, eller åtminstone inte hade någon större betydelse för dem när de skrev sina texter.

Ett föredöme i hushållningen

Om det fanns något i Kina som beskrevs i entydigt positiva ordalag så var det den aspekt som kanske intresserade svenskarna allra mest, nämligen "hushållningen" eller ekonomin. Som framhållits tidigare var

mitten av 1700-talet en tid då många i Sverige intensivt sökte efter vägar att effektivisera jordbruket, modernisera hantverken och manufakturerna och öka handeln såväl inom landet som med andra nationer. Det som fört resenärerna till Kina var ju dessutom den svenska ostindiehandeln, en kostsam och farlig verksamhet som uppstått på grund av att Syd- och Östasien kunde erbjuda produkter vilka européerna själva inte förmådde framställa. Det finns därför i hela situationen kring reseskildringarnas tillkomst en respekt och beundran för Kinas (och andra asiatiska länders) jordbruk och hantverk.

I resenärernas texter blev denna beundran ofta mycket påtaglig. Framför allt var det i Reinius ekonomiska avhandling och i Ekebergs så kallade lantushållningsberättelse som bilden av Kina som ett välmående rike målades upp. Hos övriga författare fanns inte samma utförliga skildringar av ämnet (ibland på grund av att anmärkningarna spreds ut som en mängd fragment i kronologiskt ordnade texter utan längre tematiska avsnitt), men också deras kommentarer följde Ekebergs och Reinius allmänna mönster. Hos dessa två utvecklades temat till en ren idealisering av Kina, i synnerhet när det gällde jordbruket, vilket framställdes som ett föredöme för alla andra nationer.¹

Ekeberg inledde sålunda sin skrift med att förklara att Kina var unikt genom att vara helt självförsörjande, medan andra länder måste handla för att uppfylla sina behov. Klimatet var lagom, luften sund och jorden bördig – och alla naturresurser fanns i rikligt mått, från mineraler och trä till fiskar, husdjur och vilt för jakt; ”med ett ord”, skriver Ekeberg,

man finner uti China naturens riken uti all fullkomlighet; de härligaste utsikter, belägenheter och varjehanda bekvämligheter, som varken påfund eller konst kunnat åstadkomma, samt alla nödvändigheter till kläder och föda, utan tillförsel ifrån andra orter, när onödig överflödighet är undantagen.²

¹ Ekeberg 1757 *passim*, särskilt s 3–7, och Reinius 1749, s 23–25 (jfr *id* 1939, s 210–17). Den annars så utförlige Osbeck ägnar bara ett par sidor åt jordbruket, kanske för att Ekeberg 1757 gavs ut samtidigt med hans egen reseskildring (Osbeck 1757, s 184–85). Osbeck har dock i några kärnfulla rader sammanfattat svenskarnas föreställningar i ämnet; se cit på s 76 nedan.

² Ekeberg 1757, s 3–5, cit s 4–5.

Även Reinius underströk i en utförlig uppräknig att kejsardömet var välförsett med alla tänkbara naturtillgångar, och menade att folket där inte saknade något "världsligt nöje [...] utan fast mera dagligen efter sin hedniska mening föröka sina jordiska sällheter".³

Men landets välmåga berodde inte bara, eller kanske ens främst, på goda förutsättningar, utan också på en oerhört flitig och uppfinningsrik befolkning. Vi har tidigare stött på detta tema, och det är en idé som återkommer gång på gång i de svenska reseskildringarna; idogheten är den egenskap som mer än någon annan förknippas med kinesernas "karakter" och det drag som nämns också i de kortaste beskrivningar av folkets påstådda egenskaper. Som jordbrukare var de inte bara flitiga utan också mycket effektiva, driftiga och outtröttliga, enligt svenskarna. För Ekeberg utgjorde dessa egenskaper tillsammans med de goda naturförutsättningarna grunden för kejsardömets välmåga och orsaken till att landet kunde föda så oerhört många invånare. Reinius förklarade sammanhangen tvärtom; den stora folktätheten hade gjort att kineserna tvingats utveckla sin flit och uppfinningsrikedom.⁴

Det som framför allt imponerade på svenskarna var hur kineserna tycktes utnyttja varje jordbit maximalt, förutom de helt omöjliga områden som istället användes till gravplatser. Flera författare nämner med beundran hur varenda markplätt användes för en eller annan gröda. Till och med bergssidorna hade kineserna lyckats odla upp genom de för besökarna så fascinerande terrassodlingarna.⁵ Man noterade också med glilande hur invånarna anpassade sitt jordbruk efter förhållandena för att öka avkastningen, oavsett hur mycket arbete det krävde i form av vattning, plantering och gödning. Särskilt anmärktes det att kineserna anpassade grödan efter jordmånen och använde en mängd olika växtslag vilka dessutom varierades efter klimatet och årstiden. Det var bra myck-

³ Reinius 1939, s 216; jfr *id* 1749, s 28, och Brelin, s 40–43.

⁴ Ekeberg 1757, s 5–6; *id* 1773, s 136–37; och Reinius 1749, s 22. Andra exempel på kinesernas föregivna flit och uppfinningsrikedom finns i Brelin, s 39–40 och 61–62; Ekeberg 1773, s 85; Osbeck 1758, s 13; Reinius 1939, s 215; Grill 1773, s 7–8; *KVAH* 1754, s 233; Torén, s 352; och Reinius 1749, s 42.

⁵ Brelin, s 39; Osbeck 1757, opag 7 och s 209; *id* 1758, s 13; Reinius 1749, s 23; och Torén, s 353 (det maximala utnyttjandet av jorden). Om terrassodlingarna, se Ekeberg 1757, s 16–21; Reinius 1749, s 23; och Brelin, s 17 och 39.

et klokare, skrev Osbeck, att anpassa växterna till jorden istället för att försöka göra tvärtom som hemma i Sverige, ofta ett mödosamt arbete med dåligt resultat.⁶

Osbeck var kanske den som mest våltaligt sammanfattade denna lyc-kovision av det bördiga och välmående Kina, när han i sitt inträdestal i Kungliga Vetenskapsakademien deklarerade:

Ty grannlagare hushållning med jorden, än i Kina, lär knappt kunna uppletas. Kinesernas samlande av ben, hår och mera, som hos oss förak-tas; deras myckna men därjämte högstlönande omak med planteringarna, äro allt uppenbara bevis på deras idoghet och makalösa böjelse för landets uppodling. Mitt råd till våra resande här i landet, skulle bliva, om jag vunno deras tillåtelse; glöm, om du vill, gina [sic] utgifter, men glöm ej det minsta av kinesens hushållning. Ty han lämpar sin konst efter natu-ren, och ändrar den efter ortens belägenhet.⁷

Också exotiska metoder vilka knappast kunde tillämpas hemma i Sveri-ge beskrevs med förundran, såsom de s k "anksampanerna", båtar med tusentals ankor som låg förankrade på floderna där uppfödare kunde livnära sina djur med strandkanternas växtlighet, näring från flodslam-met och avfall från passerande fartyg. Som ett annat exempel på kine-sernas oerhörda flit och driftighet beskrev Ekeberg hur folket, missnöjt med att långgrunda flodbottnar inte kunde utnyttjas i jordbruket, bygg-de stora flottor där de lade jord och sedan planterade ris.⁸

Resultatet av allt arbete och alla goda idéer blev enligt svenskarna enorma skördar och en allmän "lycksalighet"; Ekeberg nämner flera gånger att ris ger mer än hundrafaldig avkastning, och Reinius skriver lyriskt att så väl uppodlat som landet runt Kanton är "kan knappt själva våltaligheten rätt beskriva detta lands angenämhet och behaglighet."⁹

Medan uppenbarligen flera av resenärerna själva studerat jordbruket på nära håll och blivit imponerade av det, kan det inte råda något tvivel

⁶ Osbeck 1757, s 209 (om att anpassa grödorna efter jorden), 128, 194–95, 217 och 219; *id* 1758, s 13; Ekeberg 1757, s 12–16; *id* 1773, s 136–37; Torén, s 352–53; och Reinius 1749, s 24.

⁷ Osbeck 1758, s 13.

⁸ Ekeberg 1757, s 9 (risflottarna) och 28–30, och Osbeck 1757, s 127.

⁹ Ekeberg 1757, s 7 (cit), 8, 15 och 16, och Reinius 1749, s 23. Också Osbeck tyckte att de välskötta risfälten runt Kanton var en "mycket behaglig" syn (Osbeck 1757, s 128–29).

om att de också påverkats av jesuitlitteraturen med dess skildringar av ett blomstrande Kina. Både Osbeck och Ekeberg refererade till en av epokens favorithistorier för att visa den stora betydelse jordbruket hade i Kina och det höga värde överheten satte på bönderna, nämligen anekdoten om hur kejsaren och några av hans högsta ämbetsmän varje år gav sig ut på åkrarna och egenhändigt plöjde dem i syfte att uppmuntra bönderna i deras viktiga arbete. Historien ansågs visa kejsarens faderliga omsorg om sitt folk, ett stående element i jesuiternas beskrivningar av det kinesiska samhället, men var i själva verket en feltolkning av en religiös ceremoni som kejsaren i sin roll som förbindelselänk mellan gudar och människor måste utföra för att landet inte skulle drabbas av missväxt.¹⁰

Det är kanske betecknande att svenskarnas beskrivningar av hantverkare och köpmän, grupper de hade en helt annan direktkontakt med än bönderna, var betydligt mer nyanserade och tvetydiga. Det var också ett ämne som samtliga resenärer tog upp ganska utförligt, förmodligen just på grund av att det var något alla hade erfarenheter av. Omdömena om de kinesiska hantverkarna varierade, men på vissa områden ansågs de allmänt vara överlägsna sina svenska eller europeiska kollegor. Rent generellt framhölls det att kineserna var ett härdigt och flinkt folk som kunde åstadkomma mycket vackra hantverksprodukter; särskilt duktiga ansågs de vara på lyxartiklar såsom porslin, pärlemor, lackträarbeten, sköldpaddskal, elfenben och liknande. I andra avseenden ansågs de inte bättre än européerna, och på en del områden (smide och skomakeri), var de snarast underlägsna, även om Reinius förklarade det med att deras råvaror var undermåliga.¹¹

Köpmännen betraktades som sluga, väl förfarna och mycket skickliga i sitt arbete, men dessutom beskrevs de ofta som påstridiga och högljudda. Framför allt fanns det dock något annat man kritiserade såväl köpmän som hantverkare för, nämligen en benägenhet att ständigt försöka

¹⁰ Ekeberg 1757, s 7, och Osbeck 1757, s 184–85. Om denna anekdots popularitet i Europa under 1700-talets första hälft se Rowbotham, s 284. Kejsarens roll och plikter skisseras i Fairbank, s 131–33.

¹¹ Reinius 1939, s 221. Avsnitten om hantverkare och köpmän återfinns i Brelins, s 32–34; Osbeck 1757, s 146–53; Reinius 1749, s 30; *id* 1939, s 205–06, 218–21 och 224–32; och Torén, s 364–65.

lura sina kunder, särskilt de utländska. Risken att bli bedragen är ett tema som genomsyrar snart sagt varje sida av de svenska resenärernas skildringar av kinesiskt hantverk och handel, och många självupplevda exempel på oärligt beteende i affärer ges också.¹²

Inte minst är det avigsidan av hantverkarnas fingerfärdighet som här kommer i fokus, eftersom denna i sig goda egenskap gjorde dem till skickliga förfalskare, enligt svenskarna. Flera av författarna ger ett antal mycket konkreta råd om hur man kan minska risken att bli lurad att köpa odugliga varor; de berättar hur tebladen skall dofta och vilken färg de skall ha, hur sidenbalarna skall kontrolleras och hur kontrakten skall utformas för att kineserna inte skall bedra en. Det tycks som om det bland européerna i Kanton var en allmänt spridd åsikt att kineserna var opålitliga och att man alltid måste se upp för risken att bli bedragen.¹³

Men det är tveksamt om denna uppfattning var något som tillämpades enbart på kineserna. Också Javas ”vilda” invånare beskrevs någon gång som förslagna och opålitliga i handel, medan Indiens köpmän av en författare karakteriserades som världens slugaste. I ett sammanhang framhölls kinesernas skicklighet som handelsmän genom att de liknades vid de slipade judiska köpmännen, och så vidare. Samtidigt gick flera av de svenska resenärerna också till hårda angrepp (fast med en något anorlunda vinkling) mot sina europeiska grannar holländarna, vilka ofta skildras med föga sympati som giriga och samvetslösa köpmän redo att göra allt för pengar. De anklagades inte för att vara direkt bedrägliga, men för att offra anständigheten och hedern för vinnings skull, ett om-döme som knappast var fördelaktigare än de som fälldes om de kinesiska köpmännen.¹⁴

¹² Osbeck 1757, s 104 (där förf säger att han hört att kineserna i Batavia, nuvarande Jakarta, bidragit mycket till stadens rikedom) och 189; Brelin, s 58; Reinius 1749, s 33–38 och 42; *id* 1939, s 212; Torén, s 363; och Salan, s 17. Jfr Torén, s 358–62. Eftersom de två grupperna ofta behandlades om vartannat, se även föregående not.

¹³ Detta gäller i synnerhet Reinius 1749, s 33–38 *passim*; *id* 1939, s 224–32 *passim*; och Osbeck 1757, s 146 och 155–63 *passim*.

¹⁴ Brelin, s 11–12 (om javanerna; övriga författare beskrev snarare javanerna som ärliga eller rentav godtrogna – se t ex Reinius 1749, s 20; *id* 1939, s 148; och Osbeck 1757, s 90–91); Torén, s 337 (om Indien); Salan, s 17 (jämförelsen med judarna); Osbeck 1757, s 270; *id* 1758, s 12; och Wallenberg, 2:20.

Trots detta är det uppenbart att den kinesiska ekonomin som helhet betraktades som ett föredöme för den svenska eftersom – med Reinius ord – ”denna nation äger så stort naturs ljus i alla nyttiga världsiga [sic] saker, som någonsin någon europæan”. Resenärerna hade i princip accepterat jesuiternas lovprisningar av jordbruket, och med vissa reservationer mot opålitliga utövare också tagit till sig den positiva bilden av det kinesiska hantverket; här var västerlänningarna ingalunda överlägsna utan hade mycket att lära.¹⁵ I synen på samhällets organisation och ledning, det andra stora temat i jesuiternas skrifter, skulle det dock visa sig att situationen var helt annorlunda.

Byråkrati och maktfullkomliga mandariner

De föreställningar som kanske mest bidragit till det ”intellektuella” kineseriets uppkomst i Europa under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet var idéerna om Kina som en ”upplyst despoti” regerad av en filosofkung till kejsare och administrerad av visa, dugliga ämbetsmän vilka strävade efter att skapa välstånd och social harmoni i det jättelika landet. Kanske var det inte heller underligt att jesuiterna, upphovsmännen till denna något idealiserade bild, så högt prisade förvaltningen; det var ju just den gruppen de främst riktade sina missionsansträngningar mot och i många fall t o m själva blev en del av som höga ämbetsmän vid hovet i Beijing.

Hos de svenska ostindiefararna fanns inte mycket kvar av dessa idéer, eller ”molnstoder” som Wallenberg syrligt kallade dem.¹⁶ Några rester av sympati för den kinesiska förvaltningen återstod, som när Ekeberg berättade om hur han och hans skeppskamrater blivit väl omhändertagna av myndigheterna efter ett haveri vid kinesiska sydkusten 1742, eller när Osbeck förundrade sig över att inga tjänstemän fick anställning i sin hemtrakt – en regel som tillkommit för att förhindra vänskapskorruption mellan myndighetspersoner och lokala stormän. Men på det stora hela var det ingen smickrande bild som gavs i de svenska reseskildring-

¹⁵ Reinius 1939, s 219.

¹⁶ Wallenberg, 2:116.

arna av vare sig förvaltningen eller andra aspekter av det kinesiska samhällsmaskineriet.¹⁷

Först och främst var det de byråkratiska procedurerna kring handeln som skapade irritation på ett högst konkret plan. Alla resenärerna kom ju till Kina ombord på handelskepp och fick själva erfara hur de stränga restriktionerna på utrikeshandeln tillämpades. Särskilt den anmars så tolerante och nyanserade kapten Ekeberg, som genom sin ställning hade ansvar för många kontakter med kinesiska ämbetsmän, ägnade en del utrymme åt att beskriva de i hans ögon omständliga och tidvis rent absurda ceremonier som kringgårdade skeppens vistelse i Kanton.¹⁸ Liksom andra resenärer talade han om tullkontrollerna som svenskarna måste genomgå närhelst de färdades mellan fartygens ankringsplats i Whampoa och faktorierna, vilka låg i själva Kantons utkanter. Ändå hade både Ekeberg och andra en viss förståelse för kinesernas rigorösa inspektioner, inte minst eftersom det medgavs att européer ofta försökte smugla varor till eller från Kanton.¹⁹

Men det som kanske upprörde resenärerna mest var de stränga regler som gällde deras egen vistelse i Kina. Som redan nämnts tilläts utlänningar bara uppehålla sig i Whampoa och några särskilt anvisade områden i Kantons förstad, utom vid de sällsynta tillfällena när utvalda personer kallades in till myndigheterna i själva staden för att diskutera gemensamma angelägenheter. Också här hade åtminstone en del resenärer viss förståelse för kinesernas agerande – särskilt bör väl Grill nämnas – men många gånger hade svenskarna svårt att förstå ämbetsmannens stora nit i dessa frågor. Som exempel på deras orimliga uppträdande nämner Osbeck hur änkan efter en holländare som dött i Kanton nätt och jämnt tilläts närvara vid begravningen (kvinnor var hänvisade till Macao, några timmars resa från Whampoa) på grund av byråkratiska reg-

¹⁷ Ekeberg 1773, s 86–88, och Osbeck 1757, s 115.

¹⁸ Ekeberg 1773, s 104–07. Förf beskriver mycket utförligt hur den s k ”hoppons”, tullchefens, inspektion vid skeppens ankomst till Kina gick till.

¹⁹ Brelins, s 21; Ekeberg 1773, s 110–11; Osbeck 1757, s 224; och Reinius 1749, s 39. Ekeberg skriver i sammanhanget att kineserna ”uti sådana förrättningar gå något för vida, och sätta européernas tålmod på prov, men så bliva många tilläggningar [=brott mot tullreglerna] förde på de senares räkning.” (Ekeberg 1773, s 111)

ler: "Underligt folk här i landet, som anser främmande fruntimmer föga annorledes än kontraband."²⁰

Alldeles bortsett från den onödiga byråkratin, kanske en uppfattning som påverkats av resenärernas stora entusiasm för handel (om också inte frihandel i våra dagars mening), var svenskarna inte på långt när så förtjusta i den "upplysta despotin" som jesuiterna varit. Både Brelins och Osbecks nämnde hur oerhört upphöjda ämbetsmännen var över vanliga människor, särskilt de högsta "mandarinerna" som bars omkring i bärstolar med stort följe och som allmogen måste buga djupt för som ett tecken på underdånighet när de passerade.²¹ Ingen av resenärerna går egentligen in särskilt djupt i denna fråga, men det är ganska uppenbart att de menade att ämbetsmännen var lite väl myndiga, i synnerhet kanske när de "tro sig kunna sträcka en sådan högdragenhet även till främmande, och värda därför knappt tala genom tolken, till européerna, eller med fiadorerna, om dem". Rent allmänt nämns ofta hur mäktiga och, inom respektive område, nästan enväldiga olika ämbetsmän är över sina underlydande och det vanliga folket.²²

Det som gjorde saken värre var emellertid att mandarinerna enligt svenskarna inte heller utövade all sin makt på ett rättvist och upplyst sätt, utan snarare hade blivit något av ett gissel för enkelt folk. Flera författare talar om de stränga lagarna i Kina och hur befolkningen när som helst och helt godtyckligt kan utsättas för dem genom maktfullkomliga ämbetsmän. De är helt utlämnade åt myndigheternas "stryk och otillätliga inkräkningar, utan att våga vända sig till högre ort." Det är en bild som är långt från jesuiternas faderliga ämbetsmän, men stämmer rätt väl överens med Ansons bittra skildringar av Kinas småsinta byråkrater.²³

²⁰ Osbeck 1757, s 236 (cit); Grill 1773, s 5–7; och Ekeberg 1773, s 77–79. Jfr Toréns klagan att medan det kinesiska rättsväsendet vanligtvis arbetade snabbt och effektivt, tog ärenden där utlänningar var inblandade ofta lång tid att behandla på grund av motsträviga ämbetsmän (Torén, s 368).

²¹ Brelin, s 36, och Osbeck 1757, s 169.

²² Ekeberg 1773, s 106 (cit); Torén, s 369; och Reinius 1939, s 207. Fiadorer fungerade som mellanhänder mellan kineser och västerlänningar.

²³ Ekeberg 1773, s 118 (cit), och Reinius 1939, s 207. Torén menade dock att vördnaden för föräldrar och överhet var nödvändig för att "styra en sådan myckenhet av bångstyriga och vanartiga undersåtar" (Torén, s 353; jfr *ibid*, s 368). Denna karakteristik motsäger de egenskaper de flesta resenärer tillskrev kineserna, nämligen fridsamhet och laglydighet.

Kommentarerna kring mandarinerna gick dock ytterligare ett steg längre när det hävdades att de inte bara var maktfullkomliga utan också korrumperade. Enligt Torén stod ämbeten öppna för de som kunde betala för dem, och Ekeberg nämnde att de så kompradorerna, de kineser som hade huvudansvaret för att sköta utlänningarnas inköp av mat, kontakter med köpmän och myndigheter och uppsynen av de kinesiska arbetarna, skulle gjort goda vinster på sina sysslor om de inte i sin tur pressats på pengar av tulltjänstemän, soldater och ”små mandariner”. Ifråga om köpen av ämbeten är det intressant att notera att det var något som också förekom i Sverige vid denna tid, och Toréns observation i den frågan kan mycket väl ha varit en förtäckt kritik av svenska snarare än kinesiska förhållanden.²⁴

Också i andra avseenden hade svenskarna mycket lite till övers för olika delar av statsapparaten. En vanligt förekommande iakttagelse var att kineserna var dåliga på krig och vapen, även om åsikterna gick isär om vari huvudproblemet låg: en del resenärer hävdade genomgående att kineserna var oförmögna att bygga effektiva befästningar eller goda vapen, medan andra helt enkelt menade att kineserna av naturen var feqa och inte kunde försvara aldrig så goda befästningar. Men ”fegheten” kunde ju tolkas både positivt och negativt; som framgick av föregående avsnitt var kinesernas påstått fredliga natur en av faktorerna som Ekeberg och Reinius åberopade för att förklara kejsardömetts välmåga under de senaste århundradena.²⁵

Överlag är dock bilden av ämbetsmän, soldater och andra samhällstjänare föga smickrande; den erbjuder en slående kontrast till de rosiga skildringar av flitiga och energiska jordbrukare som var så framträdande i resenärernas beskrivningar av den kinesiska ekonomin. Genomgående talas det om lata, lättjefulla tulltjänstemän, högdragna och fåfänga mandariner och feqa, demoraliserade soldater. Passivitet, inte aktivitet –

²⁴ Torén, s 368, och Ekeberg 1773, s 101–02. Om ämbetsköp i Sverige vid denna tid se Maria Cavallin, ”Korruption i en traditionell förvaltning: En begreppsdiskussion”, D-uppsats vid Historiska institutionen, Göteborgs universitet våren 1994, s 34–35, och *id.* ”Skyldigheter och rättigheter: En fråga om kontroll?”, uppsats vid Historiska institutionen, Göteborgs universitet 6/4 1995, s 22–23.

²⁵ Ekeberg 1773, s 103, 115 och 131–33; Torén, s 349, 355, 361 och 372–73; Reinius 1749, s 22; *id.* 1939, s 235 och 236; och Osbeck 1757, s 184.

utom möjligen ifråga om hasardspel eller att frampressa mutor – var mönstret i dessa avsnitt av reseskildringarna.²⁶ Orsaken därtill kommenterades egentligen bara av Ekeberg, vars resonemang är intressant eftersom det är mycket svårt att förena med hans tidigare skildringar av de idoga, initiativrika kinesiska bönderna. Han menar nu att lagarna, och därmed det kinesiska samhället, bygger på ”de maximer, som de ärvt efter den sluga filosofen Con-fu-chy [Konfucius]. Av dem synes subordinationen giva anledning till alla de andra; och är denna byggd på den undergivenhet och lydnad, som barn äro skyldiga föräldrar.”²⁷

Tanken på underkastelsen, byggd på föräldraauktoriteten, som grunden för det kinesiska samhället framskymtar här, om också bara som hastigast. Det var en idé som först under 1800-talet skulle bli allmänt omfattad i den europeiska opinionen men då ha desto större betydelse för synen på Kina. Uttalad av den författare som kanske mer än någon annan svensk resenär frammanat bilden av kejsardömet som ett agrart lyckorike befolkat av driftiga, uppfinningsrika arbetare var det emellertid en märklig observation som visar hur mångfacetterade föreställningarna om Kina var i de svenska reseskildringarna.

Självgodhetens och ytlighetens kultur

Om resenärernas föreställningar om den kinesiska ”hushållningen” var entydigt positiva och bilden av samhället skeptisk, för att inte säga kritisk, så var beskrivningarna av de mest abstrakta och värdeladdade frågorna, livsåskådning och värderingssystem, i stort sett genomgående negativa. Som redan framgått var ett av omdömena om kineserna att de var ett hårt och känslokallt folk, ett intryck som förstärktes av kommentarerna om ett auktoritärt, hierarkiskt samhälle.

När man diskuterade det andliga livet och hur kineserna uppfattade sin omvärld var kallsinnigheten ett tema som återkom, åtminstone sporadiskt. Som exempel därpå bör nämnas dels påståendena om att oönskade barn ofta kastades i vattnet (se ovan s 71), dels och fr a ett av de ständigt aktuella inslagen i Kinabilden, kvinnornas bundna fötter. Lik-

²⁶ Brelin, s 16 och 18; Ekeberg 1773, s 103 och 110–11; och Torén, s 355.

²⁷ Ekeberg 1773, s 121. Jfr Torén, s 353 och 368.

som sina efterföljare ett sekel senare kommenterade flera av 1700-talets resenärer denna företeelse, ofta med oförståelse eller ren avsky. Tillammans med berättelserna om hur äktenskapen gjordes upp i tidig ålder mellan barnens föräldrar gav detta en bild av känslökyla inte bara i samhället utan i själva familjelivet.²⁸

Men den föregivna bristen på djupare känslor var egentligen bara en del av ett mer övergripande tema i svenskarnas Kinaskildringar, nämligen folkets ytlighet, vidskepelse och "hedendom". Det var visserligen ett tema som med få undantag mer kom till uttryck i spridda kommentarer och reflektioner än i utförliga diskussioner – en aning märkligt med tanke på att flera av författarna var präster och ägnade många andra frågor ingående uppmärksamhet – men inte desto mindre var attityder och omdömen på detta område tämligen samstämmiga.

En lämplig utgångspunkt kan vara Toréns redan citerade uttalande om kinesernas oförmåga till djupsinnigt eftertänkande. Kanske var det inte ett sammanträffande att den svenske prästen därefter konstaterade att kantonesernas energi för handel var desto större; var och varannan människa, oavsett egentligt yrke, sysslar här med köpenskap i större eller mindre skala, skriver Torén. Medan kejsardömets folk alltså var nog så duktiga och driftiga när det gällde att skapa inkomster, var de oförmögna till vad Torén och andra resenärer uppenbarligen såg som de högre tingen i både religiöst och intellektuellt hänseende.²⁹

Korta anmärkningar i den riktningen går att återfinna på många ställen i reseskildringarna. När Ekeberg beskriver jordbruk och hantverk funderar han bland annat över varför kineserna, som ju är så skickliga på små finurliga arbetsredskap, inte använder sig av vind- och vattenkraft för större "verks drivande" (han syftar på kvarnar o dyl). Torén hade ju blivit förvånad över vissa anordningar på båtarna eftersom de var mer avancerade än vad kinesernas bristande insikter i mekanikens teori skulle få en att tro. Och i resenärernas försök att samla kunskaper om kinesiskt hantverk var det ett ständigt klagomål att kineserna själva

²⁸ Brelín, s 53; Osbeck 1757, s 171 och 180–81; Reinius 1749, s 44; och *id* 1939, s 206.

²⁹ Torén, s 363.

tycktes ointresserade av all vetenskap som inte hade omedelbar ekonomisk betydelse.³⁰

Men det område där denna ”ytlighet” eller brist på ”högre” intressen fick de allvarligaste konsekvenserna, i svenskarnas ögon, var inom religionen och i viss utsträckning filosofin. I flera sammanhang var det uttryckligen utifrån en lutheransk grundsyn som kinesernas religiösa förhållanden beskrevs, och det saknades inte syrliga kommentarer om katolikerna och de jesuiter som talat så varmt om den höga moralen i Kina. Ett exempel på det – och ett tankemönster som skulle upprepas ofta i 1800-talets protestantiska skildringar av Kina – var att göra direkta jämförelser mellan katolska och buddhistiska ceremonier, och det på ett sätt som inte var smickrande för någondera gruppen. Det som stimulerade sådana jämförelser var de yttre likheterna mellan buddhistiska och katolska kloster, munkarnas kläder o s v.³¹

Egentligen var det bara Osbeck som mer systematiskt försökte beskriva de religiösa förhållandena i Kina, men de fragment som finns hos andra författare tycks överensstämma rätt väl med hans synsätt. Buddhismen beskrevs i nedlåtande ordalag som en ”smitta”; även om dess utövare kunde skilja mellan gott och ont hade de inget begrepp om Gud, utan tillbad en brokig samling himlakroppar, döda kungar och stora män. Daoismen skildrades som en vidskeplig, folklig och mycket dunkel lära som till skillnad från buddhismen (förmodligen just på grund av den folkliga karaktären) knappt förtjänade att bekämpas med argument, eftersom den föll på sin egen orimlighet.³²

Med konfucianismen, vilken betraktades som Kinas statsreligion eller grundläggande vishetslära, var läget annorlunda. Som framgick ovan såg Ekeberg undergivenheten som grunden för läran, vilket var osunt, men

³⁰ Ekeberg 1757, s 16; *id* 1773, s 122, där det sägs att kineserna är duktiga på handel men dåliga på sjöfart och navigation, vilka ju kräver teoretiska insikter; och Torén, s 371 (om båtarna). Ett särskilt kapitel utgjorde krutet, som kineserna gjorde anspråk på att ha uppfunnit. Ekeberg var tveksam medan Torén inte tog ställning, men båda var överens om att kineserna inte begrep sig på krutet som vapen, även om fyrverkerierna var billiga och av hög klass. Se Ekeberg 1773, s 132–33, och Torén, s 372–73.

³¹ Liknelser mellan buddhism och katolicism: Brelin, s 50, och Reinius 1939, s 209. Se även kritiken mot jesuiter i Wallenberg, 2:115–17, och Torén, s 331 och 361.

³² Osbeck 1757, s 175–80 (cit s 176).

allt var inte dåligt med den. Hos Osbeck kom denna åsikt till direkt uttryck, då prästen menade att Konfucius verk "förtjänar att läsas för dess härliga moral, av dem som veta till att förkasta det onda och behålla det som gott är." Osbeck är också väl beläst i den europeiska litteraturen om konfucianismen och räknar upp olika (främst jesuitiska) utgåvor av lärens klassiska skrifter.³³

Men just konfucianismen var något av ett undantag. Som goda lutheraner hade de svenska resenärerna mycket svårt att hysa större sympati för kinesernas religiösa föreställningar. Vid sidan av de olika "sekt" eller religioner som nämndes var det framför allt folkets rena vidskeplighet som lyftes fram av författarna. Med löje eller avsky skildrade de olika ritualer vid begravningarna och berättade hur vissa hus hade målningar av Satan själv på väggarna vilka invånarna tillbad dag och natt för att inte råka illa ut.³⁴ En historia som både Reinius och Osbeck återgav handlade om en stor brand i Kanton 1743, då invånarna bara stått och sett på trots erbjudanden om hjälp från britterna. Hos Osbeck förklarades detta märkliga beteende med att kinesernas tro på ett oundvikligt öde gjorde att de inte trodde att det skulle spela någon roll vad de gjorde; Reinius däremot menade att orsaken var att de var alltför stolta för att använda de brittiska brandsprutor som erbjöds dem. Intressant nog berättade Torén precis samma historia om den indiska staden Surats invånare, vilka också sades tro på ett oundvikligt öde efter som de var muslimer.³⁵

Det som kanske var mest oförståeligt för svenskarna var det lättsinne de upplevde att kineserna visade i religiösa frågor. Det fanns enligt författarna ett stort antal högtider, och varje hem hade ett litet kapell eller altare där små "gudstjänster" hölls varje dag. Men allt detta var yttre

³³ Osbeck 1757, s 178–79. Jfr Ekeberg 1773, s 125–27; Torén, s 356–58; och Reinius 1939, s 207–08.

³⁴ Temat vidskeplighet är särskilt vanligt i Ekeberg 1773, där det nämns på s 99, 104 och 125–27, men se även Salan, s 16, där det talas om Satansbilder, och Osbeck 1757, s 178, där förf säger att vissa kineser ber "den onda andan [...] om förskoning". Mer allmänt brukar tempen skildras som vulgära avgudahus med fränstötande statyer – se Brelin, s 30–32; Ekeberg 1773, s 93–97 och 125; Osbeck 1757, s 153–54 och 180; och Reinius 1939, s 207–09. Om gravsederna se Osbeck 1757, s 211; Brelin, s 56; Reinius 1939, s 209; Ekeberg 1773, s 99; och Salan, s 19.

³⁵ Osbeck 1757, s 133, och Reinius 1749, s 42. Jfr Torén, s 326.

manifestationer, och såväl i hemmen som i templen saknades enligt resenärerna verklig andakt i religionsutövningen. Dessutom var kineserna principiösa i sin religionstillhörighet; ofta bekände de sig till flera "sekt" på en gång, och "om en kines ser sig vinna något där vid, så drar han ej i betänkande att bifalla en religion i dag och en annan i morgon, eller ock är färdig att hålla med alla."³⁶

Ändå är det intressant att det till och med i dessa avsnitt finns en viss grad av relativism. Det är helt klart att resenärerna ansåg sig tillhöra den enda sanna religionen, men de tycktes samtidigt säga att de kunde respektera andra religioner om de utövades med rätt grad av allvar; kritiken mot kineserna bestod i att de inte ens respekterade sina egna gudar, vilket betraktades som värre än att ha "fel" gudar men åtminstone visa dem genuin vördnad. I själva verket var det den världsvane Brelins som levererade den kanske mest svidande vidräkningen med kinesernas påstådda gudlöshet och brist på moral, en märklig passage som avslutar en i övrigt tämligen positiv Kinaskildring:

O! att Allmakten ville höra min önskan, att detta blinda folket en gång måtte bli upplyst, så att de lärde sig med lika nit och vördnad tillbedja och dyrka den stora, sanna och treeniga Guden, som de nu tillbedja sina vederstyggliga beläten, och att de av Guds ord och naturens lag, måtte lära underkuva sina obändiga köttsliga begärelser. Då kunde de skattas för ett lycksaligt folk, i stället de nu äro de största uslingar: De leva utan hopp, och dö uti mörker och villfarelse.³⁷

En del av den avsky resenärerna kände inför de religiösa och intellektuella förhållandena i Kina hade säkert att göra med kinesernas attityder till utlänningar och främmande kulturer – så som svenskarna uppfattade dem. Som framgick i förra kapitlet (s 63 ovan) råkade både Osbeck och Torén ut för otrevliga incidenter vid sina vandringar i Kanton-området, och även Reinius nämnde svårigheterna att komma till tals med landets invånare. Det tycks som om svenskarna kände sig förnärmade över att deras värdar inte på långt när verkade så intresserade av dem

³⁶ Osbeck 1757, s 175 (cit), 153–54 och 118; Brelin, s 37 och 45–47 (som dock skiljer sig från de övriga genom att beskriva kineserna som mycket nitiska och allvarliga i sitt "avguderri"); Ekeberg 1773, s 127–28; och Torén, s 357–58.

³⁷ Brelin, s 56–57.

som de själva var av kineserna, och i olika sammanhang (som i historien om branden ovan) nämndes det fullständiga ointresse för allt västerländskt som mötte dem i kejsardömet.

Denna brist på nyfikenhet (för en brist uppfattades det uppenbarligen som) sågs dels som ett utslag av extrem materialism, men delvis också som uttryck för en stark kinesisk nationalstolthet, grundad inte minst på rikets höga ålder och de tekniska landvinningar kineserna gjorde anspråk på att ha varit först med. I dessa frågor var i synnerhet kapten Ekeberg mycket skeptisk, han talade om "sagor" i samband med landets ålder och nämnde uppfinningarna med stora reservationer. Osbeck godtog för sin del att Kina var ett av världens äldsta riken, även om det var svårt att veta exakt hur gammalt det var, i synnerhet med tanke på att kineserna inte var så skickliga på att göra astronomiska beräkningar. Därför var det tveksamt om deras tideräkning var pålitlig, men att landet var gammalt tvivlade Osbeck inte på.³⁸

Oavsett hur berättigad nationalstoltheten var, menade dock flera rensenärer att den var mycket utbredd bland kineserna. Israel Reinius uppger i det sammanhanget att de "fägnar sig mycket däröver, att få genom ler, gräs och matteväv, locka [andra folk] långa vägar, genom så mycken möda, tid och omkostnad, att avhämta så sköra och bräckliga varor; och tillbyta sig dem emot ädlare och beständigare." Intressant nog återkommer en nästan identisk formulering tio år senare hos Brelin, som mycket väl kan ha läst Reinius avhandling; det kan också tilläggas att påståendet låter som ett argument hämtat från debatten om Ostindiska kompaniets vara eller icke vara i början av 1730-talet. Ett av huvudskälen till kritiken mot ostindiehandeln hade just varit att onyttiga lyxvaror som porslin, te och siden ("ler, gräs och matteväv") byttes mot rejälare, mer värdefulla produkter som svenskt trä och järn.³⁹

³⁸ Ekeberg 1773, s 95–96, och Osbeck 1757, s 120–23. Den kinesiska tideräkningen blev en huvudfråga i anfallen mot och försvaret av den kyrkliga ortodoxin i Europa under 1700-talet och var därför ett känsligt ämne. Om de kinesiska krönikorna, vilkas kronologi var oförenlig med de rådande tolkningarna av Bibelns (tämigen vaga) tidsangivelser, kunde bevisas vara riktiga skulle det bli omöjligt att upprätthålla tesen om att Bibeln var en bokstavstrogen återgivning av Guds ord. Se Olof Linton, "Skapelsens år, månad och dag. Till den kristna tideräkningens historia", *Lychnos* 1937, s 271–312.

³⁹ Reinius 1749, s 28–29, och Brelin, s 45. Andra exempel på kinesernas påstådda självgodhet ges i Ekeberg 1773, s 123, och Reinius 1749, s 42.

Och svenskarna var inte heller fria från nationalstolthet, som antytts flera gånger i det föregående. Särskilt påtaglig blev denna spirande patriotism kanske i diskussionerna om kinesernas attityd till utlänningar, som när Brelins hävdade att svenskarna, tillsammans med danskar och fransmän, åtnjöt ett särskilt stort förtroende bland kineserna. Likaså berättade Osbeck en självupplevd historia för att visa att just svenskar var särskilt omtyckta i Kanton-området: på vandring mellan risåkrarna hejdades prästen och hans sällskap av en kines som frågade vilket land de kom från, och han svarade då att "[v]i äro alle Säya-män, som de kalla svenskarna; så var intet hinder i vägen". Bonden berättade sedan att engelsmän dagen innan gått och ryckt upp "åtskilliga rötter" för honom. Det var tydligen en tröst för Osbeck, med alla hans dåliga erfarenheter av skrånande barn och stenkastande pojkgång, att kunna återge denna anekdot som bevis på att han och hans landsmän var åtminstone en smula mer välkomna än andra utlänningar i Kina.⁴⁰

Men ytterst var det varken patriotism eller eurocentrism i sig som avgjorde Osbecks och de andra svenskarnas intryck från Kinavästern, utan deras religiösa värderingar och deras intresse för mer eller mindre nyttiga vetenskaper. Kanske kommer detta faktum allra tydligast till uttryck i en kort passage från just Osbeck, ett stycke som ofta citerats av de som forskat kring 1700-talets svenska Kinabild:

Utom observationer på himmel och jord, så är deras historia berömd för sin ålder; deras moral för ett mästerstycke; deras lagar för efterlevnad; deras medicin för erfarenhet; deras natural-historia för omtänka; deras hushållning för sin höjd. Men en rätt kunskap om det Högsta Väsendet är en saknad, som all deras övriga välmågo icke kan uppfylla.⁴¹

Mer koncist än så hade grunddragen i de svenska ostindiefararnas uppfattning om Kina knappast kunnat formuleras: i Mittens rike fanns mycket gott och berömvärdt, men det som till sist ändå var allra viktigast var något de själva hade och kineserna saknade.

⁴⁰ Brelin, s 55, och Osbeck 1757, s 239.

⁴¹ Osbeck 1757, s 175.

Delsammanfattning

1700-talets svenska Kinaresenärer anlände till Östasien i en tid då bilden av Kina var stadd i stark förändring. Jesuiternas utopiska skildringar av ett välmående rike styrt av upplysta despoter hade börjat ge vika för en mer jordnära och mycket kritisk litteratur, som lyfte fram svagheter i det kinesiska samhället och betonade de rent praktiska problem sjömän och köpmän ständigt konfronterades med under sina hårt reglerade vistelser i ett fåtal utvalda hamnstäder.

Resenärerna själva tillhörde antingen denna sistnämnda kategori eller andra grupper, framför allt skeppspräster, som anlände till Kina ombord på svenska och holländska handelsfartyg. Till skillnad från jesuiterna var dessa kyrkomän inte missionärer, utan hade som sin främsta uppgift att upprätthålla den kyrkliga ortodoxin ombord på fartygen, och dessutom var de protestanter, inte katoliker, något som i sig gjorde dem benägna att inte okritiskt acceptera de Kinaskildringar de läst före sin resa. Men framför allt hade nästan samtliga resenärer, såväl präster som sjömän, det gemensamt att de var intresserade av handels- och jordbruksfrågor, liksom ekonomi och "nyttig" vetenskap över huvud taget – och innehållet i reseskildringarna blev därefter.

Beskrivningarna av det första mötet med Kina präglades framför allt av det annorlunda och avvikande, sett ur författarnas perspektiv. Det handlade här inte så mycket om vare sig positiva eller negativa omdömen, utan just om det exotiska i sig. I den mån värdeomdömen fälldes så var de positiva, eftersom de främst gällde de välskötta och bördiga risfält som bredde ut sig överallt, eller de annorlunda men skarpsinniga tekniska lösningar kineserna använde i konstruktionen av båtar, vedspisar och andra bruksföremål.

När de svenska resenärerna skulle skildra sina värdars nationalkaraktär, ett stående inslag i tidens reselitteratur, skedde det med både mycket uppskattande och mycket kritiska ord. Ingenstans finns en antydning om principiella skillnader mellan kineser eller "asiater" och européer eller "vita", utan i den mån det går att bestämma var det just nationsbegreppet som användes för att kategorisera människor. Det finns många exempel på hur europeiska nationer karakteriseras på olika sätt – fransmän ansågs sålunda vara mycket väluppfostrade och artiga, medan holländare uppfattades som rättframma intill klumpighet och beredda att göra allt för pengar.

Huruvida dessa nationaliteter uppfattades som biologiskt eller socialt/kulturellt betingade går inte att avgöra eftersom det var en fråga som helt enkelt inte berördes, och när författarna diskuterade klimatets eventuella inverkan på ett folks kollektiva karaktär var de osäkra och hade olika uppfattningar. Vad som däremot sågs som självklart var att hela grupper kunde beskrivas kollektivt, som om en nation var detsamma som en individ, liksom alla andra aspekter av den fysiska världen kunde inordnas i tydliga fack och kategorier med bestämda egenskaper. Några av resenärerna reserverade sig för att det de skrev inte gällde hela Kina eftersom de bara vistats i Kanton, men fortfarande togs det för givet att hela Kantons befolkning, vilken åtminstone uppgick till flera hundra tusen, kunde skildras som ett homogent kollektiv.

På grund av det innehåll dessa nationalkaraktäristiker fylldes med och eftersom starkt positiva och negativa omdömen blandades om varandra var dock bilden av kineserna knappast ensidig. De uppfattades som oerhört arbetsamma, initiativrika, måttfulla, nyktra och driftiga, men också som kallsinniga, vidskepliga, hämndlystna, giriga, bedrägliga och självgoda. Många gånger förekom i olika avsnitt av texterna helt olika omdömen, som när kejsardömets invånare i skildringarna av jordbruket beskrevs som uppfinningsrika och aktiva, medan de i diskussionerna om samhällsstrukturen påstods vara undergivna överheten och passivt acceptera de oförrätter de utsattes för.

I dessa liksom andra delar av Kinaskildringarna framgår det därför dels att de svenska resenärerna självklart ansåg sig ha rätt och möjlighet att bedöma vad som var bra och dåligt med Kina och kineserna, dels att de, när det tycktes befogat, framhöll detta folk som ett föredöme att lära

sig av – eller som ett avskräckande exempel. Det är en attityd som delvis är etnocentrisk, men knappast entydigt eurocentrisk.

Hos jesuiterna hade Kina mer oreserverat skildrats som en förebild för européerna, varför de svenska texterna knappast kan karakteriseras som imitationer eller enkla återgivningar av föregångarnas beskrivningar. Det intrycket förstärks av ostindiefararnas behandling av det kinesiska samhället, vars svagheter lades i dagen och kritiserades på ett helt annat sätt än i de katolska missionärernas texter. Samhället började alltmer ses som toppstyrt och grundat på en osund grad av vördnad för överheten. De kinesiska ämbetsmännen uppfattades inte heller längre som välvilliga och upplysta utan som fåfänga, maktfullkomliga och åtminstone i vissa fall korrumperade.

Omsvängningen kan till en del bero på att de svenska resenärernas förutsättningar och bakgrund skilde sig från föregångarnas, men det måste också ha haft stor betydelse att deras position i Kina var helt annorlunda än jesuiternas. Medan de sistnämnda hade rört sig i maktens högsta kretsar i Beijing och delvis tillägnat sig den styrande klassens egna, själv rättfärdigande ideologi, konfronterades svenskarna mestadels med lägre tjänstemän i områden långt från huvudstaden. De mötte också ämbetsmän som motpart eller rentav motståndare i situationer där de var utlämnade åt kinesisk myndighetsutövning, med mycket lite att sätta emot eventuella övergrepp.

Även om förvaltningen och rättsväsendet trots allt var ett perifert ämne i reseskildringarna, så var det ett ämne där svenskarna själva kunde kontrollera sina förkunskaper – i hög utsträckning baserade på jesuiternas skrifter – mot egna upplevelser, vilket alltså ledde till en omvärdering. Det är därför intressant att i en annan huvudfråga där svenskarna rimligen inte kan ha haft tillnärmelsevis så goda förutsättningar att bilda sig en egen, självständig uppfattning, nämligen jordbruket, återgav de i princip oförvanskat jesuiternas omdömen och attityder. Bilden av Kina som ett agrart lyckorike fördes vidare, och många exempel på metoder och idéer som skulle kunna göra nytta hemma i Sverige förmedlades av resenärerna.

I det sammanhanget är det värt att notera att nya idéer för jordbruket var just det som flera av författarna mest av allt sökte efter, och förmodligen vad de trodde att deras läsare ville ha. Därför är det kanske inte så märkligt att de, oavsett vilka möjligheter de haft att faktiskt närmare

studera det kinesiska jordbruket, i sina skrifter beskrev ämnet på samma sätt som jesuiterna. Ofta hänvisades uttryckligen till missionärernas mest kända arbeten, och substansen i skildringarna följde mycket nära huvuddragen i dessa texter. Det i förståelsen som inte direkt motsades av de egna upplevelserna fördes alltså vidare, medan sådant som helt enkelt inte stämde med resenärernas egna intryck förändrades. Under den processen hände det ibland att ostindiefararna direkt tillrättavisade tidigare författare för att deras skildringar varit oriktiga, ett omdöme som drabbade såväl jesuiterna som deras kritiker.

DEL III

Civilisationens seger

1847–1872

Kapitel 6

Den svenska återupptäckten av Kina

Hösten 1839 utbröt, efter en längre tid av allt sämre relationer mellan Kina och Storbritannien, den väpnade konflikt som i historieskrivningen blivit känd som Opiumkriget. Den serie smärre drabbningar som utkämpades under de följande tre åren hade knappast den omfattning som eftervärldens beteckning antyder, men konsekvenserna av kriget – föranlett av oenighet om handelsfrågor i allmänhet och opiumproblemet i synnerhet – blev desto mer långtgående. Britternas förkrossande seger ledde till att Kina i Nanjingfördraget 1842 och vissa kompletterande avtal följande år tvingades öppna fem hamnar för utländsk handel och lämna ifrån sig Hong Kong. Därmed inleddes en utveckling som i slutet av århundradet skulle få kejsardömet att vackla under utländska krav och påtryckningar.

För de europeiska handels- och sjöfartsintressen som drivit fram Opiumkriget innebar fördraget i Nanjing ett genombrott i deras ansträngningar att öppna upp den kinesiska jättemarknaden, med dess som man trodde gränslösa möjligheter till lönsamma affärer. Återigen kom landet på modet liksom under 1700-talet, och ännu en gång koncentrerades höga förväntningar på ett land de flesta västerlänningar hade ytterst fragmentariska kunskaper om.

I Sverige gick dessa strömningar inte spårlöst förbi. Det var visserligen ett litet land i Europas utkant, med det var också ett land som ännu mindes Ostindiska kompaniets dagar. Kontakterna med Kina hade aldrig avstannat helt sedan den tiden, även om de var glesa och sköra, och bland redare och köpmän hölls anorna från Kompaniet levande. Till sammans med sina gelikar på kontinenten upptäckte de nu att en ny, lovande marknad öppnat sig för deras fartyg och produkter.

För att direkt på platsen undersöka hur realistiska dessa förhoppningar var, skickades grosshandlaren C F Liljevalch som svensk-norsk handelsagent till Östasien 1845, ungefär samtidigt som privata handelsresor dit började organiseras på försök. Syftet var att direkt vid källan skaffa så goda kunskaper som möjligt om handeln och sjöfarten i regionen, i synnerhet längs Kinas kuster. Liljevalch gick grundligt tillväga, genomförde med ett av sina egna fartyg provturer mellan olika hamnar, samtalade med en mängd olika personer och läste mycket. Strax före sin hemresa 1847 lyckades han sluta en "Freds-, Vänskaps- och Handels-Tractat" mellan Sverige-Norge och Kina, ett avtal som i allt utom nationsbeteckningarna var en avskrift av ett amerikansk-kinesiskt fördrag från 1844 som nästan uteslutande rörde handelsfrågor.¹

Som Liljevalch själv i viss mån insåg, och som de följande årens erfarenheter skulle visa, var förväntningarna på den återupptagna Kinahandeln kraftigt överdrivna. Under decennierna efter handelsavtalet skulle en del svenska fartyg tas i anspråk för att frakta utländska köpmäns laster, dels mellan olika kinesiska orter, dels mellan Kina och västerländska hamnar, men den direkta handeln med svenska produkter och fraktfarten mellan kejsardömet och Sverige blev aldrig mer än marginell under 1800-talets lopp.

Emellertid gjordes många försök, och ett stort antal svenskar färdades till Kina under årtiondena efter Liljevalchs besök. Inte bara köpmän och sjöfolk, utan också vetenskapliga expeditioner, enstaka missionärer och äventyrare samt en och annan militär i utländsk tjänst sökte sig till "Mittens rike" medan det alltmer öppnade sig – oftast under tvång – för västerländsk bosättning och verksamhet. Genom dessa pionjärer och de reseskildringar de lämnade efter sig upptäckte svenskarna Kina för andra gången på ett århundrade, denna gång med större möjligheter för resenärerna till egen observation, och med en långt mera vidlyftig litteratur i ämnet som stöd, än under Ostindiska kompaniets epok. Mot slutet av 1800-talet skulle det till och med uppstå en liten men aktiv

¹ Arne 1952, s 189, och Erling von Mende, "Norges økonomiske interesser i Kina i det 19. århundre og unionsregjeringens holdning till disse", i *Norge-Kina: Kompendium fra seminar våren og høsten 1972* (Oslo 1973), s 4–6.

svenskkoloni i Kina, vilken blomstrade ända tills oredan efter monarkens sammanbrott gjorde det svårt för utlänningar att arbeta i landet.

Det var Kinareesenärerna under det första kvartssekket efter Liljevalch som genom sina böcker och artiklar beredde vägen för denna koloni. Sedan 1780-talet hade ingen svensk reseberättelse från Kina publicerats i bokform, men med början 1847 gavs det på 25 år ut ett knappt tiotal längre och nästan lika många kortare sådana texter av tio olika resenärer. Totalt omfattar detta material ca 3 900 sidor. Eftersom flera skrifter skildrar världsomseglingar eller andra långfärder som inte inskränkt sig till enbart Kina, berör bara ca 850 sidor direkt detta land, men då övriga avsnitt belyser respektive författares allmänna världsuppfattning och syn på andra icke-europeiska folk, och eftersom det fanns kolonier av kinesiska emigranter som resenärerna besökte på olika håll runtom i världen, har materialet ändå undersökts i sin helhet.

Europas makter och Mittens rike

1800-talet, den europeiska expansionens och imperialismens storhetstid, är en unik period i mänsklighetens historia på så sätt att det var då som snart sagt alla delar av världen slutligen knöts ihop till ett sammanhängande system av människor, kulturer och stater; det var under dessa år som kolonialism och kapitalism på allvar började påverka människors livsvillkor runtom i världen. När seklet började hade t ex den kinesiska regeringen varken intresse eller behov av att bekymra sig om västerländska stormakters intressen och önsknigar. I Afrika var Europa ett praktiskt taget okänt begrepp utom i vissa kustområden, på samma sätt som Afrika i västerländska ögon var "den mörka kontinenten", en okänd och utforskad världsdel där knappt mer än kustlinjens konturer var kända ens av de mest lärda geografer. Hundra år senare var nästan hela denna kontinent ockuperad och uppstyckad mellan olika europeiska stormakter, medan det en gång så mäktiga Kina knäade under trycket av samma maktens anspråk på mark och privilegier, vilka snart skulle bidra till kejsardömets slutliga fall.

Det var i Storbritannien som den stora omvandlingen hade börjat, och det var där som de koloniala planerna – och deras förverkligande – hunnit längst. I jakten på nya marknader, nya råvarukällor och nya investeringsmöjligheter växte britternas intresse för, och inflytande över,

alltmer avlägsna delar av världen. För att inte låta sig överflyglas i spelet kring den europeiska maktbalansen följde Frankrike exemplet, samtidigt som Ryssland fortsatte sin gamla expansion mot öster och söder, till Stillahavskusten och in i Centralasien. På västra halvklotet växte den framtida stormakten USA:s territorium västerut mot Kalifornien och söderut mot Mexico. Sökandet efter nya områden att exploatera hade en bit in på 1800-talet nått alla delar av världen, och några av de största förhoppningarna ställdes på Kina, där utrikeshandeln alltid varit strängt reglerad och kontrollerad av hovet. Ur den grundläggande intressekonflikten föddes de motsättningar som så småningom ledde fram till Opiumkriget.²

Sverige tillhörde under början och mitten av seklet knappast tätländerna i den ekonomiska och teknologiska utvecklingen, men förblev inte opåverkat av omvärldens förändringar. Medan de direkta kontakterna med Kina upphört med Ostindiska kompaniets upplösning 1806 (formellt 1813), bedrevs viss sjöfart på Brasilien och USA under seklets första årtionden. På 1830-talet återupptogs förbindelserna med Ostindien, och det väckte stor uppmärksamhet när den första svenska Kinafararen på en generation lade till i Stockholm 1835. Under de följande decennierna ökade den svenska transoceaniska sjöfarten, och rent allmänt växte intresset i det svenska näringslivet för att delta i den internationella ekonomi som nu växte fram.³ I det avseendet var det svensk-norsk-kinesiska handelsfördraget 1847 en viktig milstolpe, något som bekräftades när en kinesisk beskickning under stor uppmärksamhet besökte Sverige i juli 1866.⁴

När ångfartygen och telegrafan fick sitt definitiva genombrott under årtiondena efter 1850 sjönk den svenska handelsflottans direktimport

² Jfr Holmberg 1988, s 110–12.

³ Ingrid Hammarström, "Svensk transocean handel och sjöfart under 1800-talet", *Historisk tidskrift* 82 (1962), s 379, 382–83 och 409. Uppgiften om den första svenska Kinafararen sedan SOIC:s upphörande kommer från T J Arne, som skriver att flera andra fartyg från samma rederi (Kantzow & Biel) också gick på Kinatraden under 1830-talet (Arne 1952, s 187–88). Jfr dock Mogård, som hävdar att den svenska trafiken på Kina återupptogs först på 1840-talet (Mogård, s 166).

⁴ Arne 1952, s 361. Ännu en kinesisk ambassad – märkligt nog ledd av en amerikan, Burlingame, som vunnit Beijings förtroende – besökte Stockholm två år senare (*ibid.*).

av kolonialvaror från andra världsdelar; istället knöts allt närmare förbindelser med de stora europeiska transithamnarna, dit råvaror från avlägsna länder fördes. Svenska skeppare fortsatte visserligen att arbeta inom den transoceaniska sjöfarten, men nu i huvudsak mellan andra länder ute i världen. I slutet av perioden, år 1871, fanns det t ex ”en grupp på fyra eller fem svenska fartyg [som] synes mera stadigvarande ha ägnat sig åt kustfart inom Kina eller därifrån till Bortre Indien och åter.”⁵

Vid sidan av dessa kommersiella drivkrafter växte det fram andra motiv för västerlänningarna att ge sig ut i världen under 1800-talets första decennier. Delvis i samma borgerliga, engelska samhällsskikt som utgjort grogrunden för den industriella revolutionen i den inledande fasen, uppstod under slutet av 1700-talet de första impulserna till en världsomspännande protestantisk mission, inspirerad av den pietistiska väckelserörelsen. Runt år 1800 bildades i London flera av det följande seklets ledande protestantiska missionssällskap, och några år senare tillkom liknande organisationer i Tyskland. Missionärer skulle komma att utgöra en viktig grupp i förmedlingen av intryck från de främmande världsdelarna till den västerländska hemmaopinionen; även Sverige kom att bidra till denna utveckling, om också i blygsam omfattning under den period som här är aktuell.⁶

Parallellt med den ekonomiska och kulturella expansionen pågick ännu en process som kom att få betydelse för de internationella relationerna. De europeiska länderna och USA förvandlades successivt till centraliserade och (åtminstone relativt) effektiva stater, där förvaltningen spelade en alltmer aktiv roll i undersåtarnas förhåanden både hemma och utomlands. När de enskilda medborgarna vidgade sin verksamhet till avlägsna länder följde staten efter, skickade handelsagenter, upprättade konsulat och utnämnde ambassadörer. Diplomaterna blev alltså en snabbt växande yrkesgrupp, en grupp som bl a hade till arbetsuppgift att rapportera om förhållandena i de länder där de stationerats. Därigenom kom de, liksom missionärerna, att bli viktiga förmedlare av omvärldsbilder under seklets lopp.

⁵ Hammarström, s 397–99, 402–08 (cit s 408) och 423.

⁶ Bengt Sundkler, *Svenska Missionssällskapet 1835–1876: Missionstankens genombrott och tidigare historia i Sverige*, diss, Uppsala universitet 1937, s 1–5.

Men samtidigt som västmakterna så påtagligt växte sig allt starkare, blev Qingdynastins Kina bara svagare – och åtminstone delvis fanns det ett samband däremellan. Folkmängdens snabba ökning efter 1800 satte kejsardömet ekonomi under hård press och gjorde försörjningen osäker för många i det kinesiska samhället, vilket bidrog till att hemliga sekter och upprorsrörelser började frodas. Opiumsmuggling (bedriven av briter och andra västerlänningar) och återkomsten av härjande piratband längs kusterna blev allvarliga problem som hotade både handelsbalansen och den politiska stabiliteten: silver flöt ut ur landet och dess värde steg, vilket ruinerade de stora saltköpmännen och förvärrade böndernas situation eftersom deras ekonomi baserades på kopparmynt medan skatten betalades i silver.⁷

På samma gång skedde en marginalisering av den statsbärande ämbetsmannaklassen när konkurrensen om examensplatser och anställningar hårdnade, viket i sin tur gav upphov till ökande korruption inom alla delar av förvaltningen. Särskilt svåra konsekvenser fick detta inom den för landet så viktiga bevattningskontrollen – dess gradvisa sammanbrott genom misskötsel ledde till översvämningar och hemlöshet för hundratusentals kineser. Till detta kom att de förut så välmående, kommersialiserade provinserna i söder drabbades hårt av den omflyttning av utrikeshandeln från Kanton till Shanghai som stipulerats i Nanjing-fördraget.⁸

De våldsamma revolter som ödelade stora delar av framför allt södra Kina mellan 1850 och 1873, var alltså bara kulmen på en längre tids förfall och samhällelig upplösning. Mot den bakgrunden är det kanske inte så märkligt att Beijing tenderade att betrakta utrikespolitiken som betydelselös jämfört med den interna utvecklingen. I Väst har det ofta antagits att utlänningarnas ankomst i större skala under 1800-talet var en vattendelare i kinesisk historia, men som sinologen Paul Cohen har påpekat var det viktigaste problemet för den stora massan av Kinas folk vid denna tid inte "det irriterande beteendet från små enklaver av väs-

⁷ Gernet 1982, s 531–36.

⁸ Jonathan D Spence, *The Search for Modern China* (New York 1990), s 143–47 och 165–70, och Gernet 1982, s 544–45.

terlänningar inklämda här och där längs kusterna. Den stora frågan gällde de interna oroligheterna.”⁹

Kolonialismens världsbild och människosyn

Den växande omvärld som allt fler västerlänningar – handelsmän, sjöfolk, diplomater, upptäcktsresande och missionärer – kom i direkt kontakt med stimulerade inte bara handeln och stormakternas politiska ambitioner. Mötet med andra kulturer gav också impulser till tankar och idéer om Västerlandets plats i världen, förhållandet mellan olika kulturer och vad som fick vissa civilisationer eller folkslag att blomstra medan andra tynade bort. En del av dessa idéer var gamla tankegångar som återupplivats, andra var nya och specifika för 1800-talets Europa. Den grundläggande fråga som aktualiserades var varför européerna, som det tycktes, var så ekonomiskt, militärt och teknologiskt överlägsna andra folk.¹⁰

Redan de första kontakterna med andra kulturer hade föranlett spekulationer om hur olika folkslag egentligen var besläktade; de för upptäcktsresande och kolonisatörer så påfallande skillnaderna mellan människors utseende i olika världsdelar ledde till funderingar om det fanns flera olika släkter eller raser inom mänskligheten. Under 1700-talet hade på så vis t o m kristendomens *monogenes*-teori, övertygelsen om att alla människor i grunden är lika och härstammar från samma urföräldrar, ifrågasatts av tänkare vilka förespråkade *polygenes* som förklaring till variationerna i människors hudfärg och andra fysiska egenskaper. Enligt polygenes-teorin fanns det ett antal ursprungliga, skilda raser av människor som kännetecknades av olika yttre (och kanske inre) karaktistika.¹¹

⁹ Paul A Cohen, *Discovering History in China: American Historical Writing on the Recent Chinese Past* (New York 1984), s 16 (cit); Spence 1990, s 158–70; och Gernet 1982, s 536–43.

¹⁰ Som Holmberg skriver har detta varit ”en fundamentalfråga för Europa strängt taget ända sedan Columbus” (Holmberg 1988, s 115), men som en central fråga i den allmänna debatten blev problemet kanske ändå inte riktigt aktuellt förrän under 1800-talet.

¹¹ Curtin, s 40–41.

De västerländska idéerna stannade dock inte vid de allmänna, vaga tankar om ras som också funnits i andra samhällen och i andra tider, utan blev så småningom ett genomarbetat system av antaganden om kopplingar mellan ras, kultur, civilisation, intellektuell nivå och personliga egenskaper, ett system där européerna placerades högst upp och afrikanerna längst ned med kineserna någonstans däremellan. Impulserna till denna utveckling kom när kolonialismens expansion möjliggjorde ett närmare studium av andra folk och kulturer, vilket resulterade i att de utomeuropeiska "raserna" förklarades vara kulturellt underlägsna (enligt kolonistörerna). Särskilt tydligt ansågs detta vara ifråga om Afrikas svarta invånare, och det gav upphov till ett nytt problem: fanns det ett direkt orsakssamband mellan kulturell "nivå" och rastillhörighet?¹²

Den frågan kom att bli ett dominerande tema i de europeiska omvärldsbildernas utveckling under 1800-talet. Å ena sidan utvecklades den rasistiska ideologin inom olika vetenskapliga discipliner, och den senare så ökända frenologin, det systematiska studiet av människohuvudens form, mått och proportioner samt dessas relation till olika egenskaper, växte fram som en ny "vetenskap". Å andra sidan steg intresset för att studera folk och civilisationer just som kulturer, och att utträna vad det var som fick dem att utvecklas eller stagnera.¹³ Redan i århundradets början hade "framsteg" varit ett centralt begrepp i sådana diskussioner, och med den accelererande samhällsomvandlingen under de följande decennierna blev det än mer aktuellt. I allt högre grad uppfattade västerlänningarna sin kultur – och sin "ras" – som präglad av dynamik, framåtanda, individuell frihet, utveckling, *framsteg*. I jämförelserna med andra civilisationer fick de djupt kända skillnaderna mellan Europa och resten av världen konkret form genom att "de andra" beskrevs som passiva, kollektivistiska, primitiva, bakåtsträvande och auktoritetsbundna – allt det som Västerlandet inte var.¹⁴

¹² Jfr Curtin, s 227.

¹³ Curtin, s 234–35 och 245.

¹⁴ Detta framhålls allmänt i forskningen, särskilt ifråga om synen på Asien. Se t ex Holmberg 1988, s 195, 259–65 och 455; Mörner 1979, s 86; Dawson 1967, s 65–70; Mackerras, s 44; och Curtin, s 244–58, särskilt s 244–45.

Resultatet blev att det i mitten av 1800-talet fanns två huvuddrag i synen på de utomeuropeiska delarna av världen: dels antogs tämligen allmänt att det existerade en fint graderad rashierarki där s k kaukasier (vita) stod på toppen och "negrer", i synnerhet Australiens aboriginer, fanns allra längst ner, dels var *framsteg, utveckling* och *civilisation* centrala kriterier i bedömningen av andra kulturer. Ur båda synpunkterna uppfattades den vita eller europeiska rasen/kulturen i allt högre grad som den norm utifrån vilken resten av världen skulle värderas. Huvudlinjen i mänsklighetens historia utgjordes av den västerländska civilisationens utveckling, från antikens Grekland till brittiska imperiet, och allt annat var avvikelser från, eller variationer på, detta centrala tema.¹⁵

Inte desto mindre gjordes betydande åtskillnad mellan å ena sidan Asiens "kulturnationer" och å den andra Afrikas och Amerikas utforskade "djungelstammar". De förstnämnda bedömdes oftare utifrån "nationalkaraktärer" och kulturella kriterier än påstått rasbestämda egenskaper, medan svarta afrikaner och indianer klassificerades som "vildar", inte sällan med antaganden om att de var *biologiskt* förutbestämda att förbli "barbarer" i all framtid.¹⁶ Som vi skall se hade också Kina (liksom i allt högre grad efter 1800-talets mitt Japan) en speciell position i den västerländska världsuppfattningen: här var en civilisation som konkurrerade med den europeiska, och som man därför måste förhålla sig till på ett sätt som inte ansågs nödvändigt för de så fullständigt "underlägsna" afrikanerna och indianerna.

Den västerländska synen på Kina

Den Kinabild som rådde i Sverige och övriga Europa under åren kring 1850 var kanske mindre homogen än någon gång tidigare. Det fanns fortfarande de som – kanske för att de aldrig besökt landet – trodde på ett av filosofer styrt mönsterrike, och resenärerna hyste en viss sympati för kineserna. Under 1850-talet mörknade dock bilden: de protestantiska missionärerna stötte på motstånd och fick konkurrens av det stora Taipingupproret, vars ideologi utgjordes av en kinesisk variant av kris-

¹⁵ Holmberg 1988, s 198–201, 454 och 489–90, och Curtin, s 244–45.

¹⁶ Holmberg 1988, s 452.

tendomen men vars förlopp av européerna uppfattades som bara alltför typiskt för ett ociviliserat land. De kommersiella förhoppningar som öppnandet av ett antal hamnar lett till blev också grundligt svikna, och detta började sätta sina spår i litteraturen. Kinesernas påstådda barbari, hedendom och dåliga karaktär kom att stå i centrum för reseskildringar och andra texter.¹⁷

Det var under de följande årtiondena, 1800-talets andra hälft, som västerlänningarnas syn på Kina, liksom rent allmänt deras värdering av andra kulturer, nådde sin absolut lägsta punkt. Englands, Frankrikes och sedan Tysklands koloniala frammarsch över Asien och Afrika, tillsammans med traditionella kulturers sammanbrott inför den västerländska anstormningen, kunde knappast leda till annat än en allmänt utbredd känsla av överlägsenhet hos européer och amerikaner. Den ekonomiska utvecklingen, Darwins idéer, det teknologiska framåtskridandet, allt samverkade till ett förhållande av den europeiska kulturen, den vita rasen och den kristna religionen.¹⁸

Kanske påverkades bilden av Kina mer än andra områden av det stigande västerländska självförtroendet just för att det en gång uppfattats som en civilisatorisk jämlike eller rentav förebild. Under 1700-talet hade ju kejsardömet beundrats för sin politiska stabilitet, allmänt ordnade förhållanden, välvilliga härskare och långa historia av civilisation och kulturell förfining. Men när den europeiska självbilden förändrades under decennierna runt 1800, och ännu mer i mitten av seklet, kom samma egenskaper att uppfattas negativt. Allt mer kom "Orientens" att ses som Västerlandets spegelbild, dess raka motsats; amerikanska och afrikanska folk avfärdades som vildar, men gentemot Kina, Japan, Indien och islamiska samhällen måste man förhålla sig på *något* sätt. Resultatet blev bland annat idén om den "orientaliska despotin", ett tankekomplex där just synen på Kina spelade en viktig roll.¹⁹

¹⁷ Holmberg 1988, s 187; Dawson 1967, s 132–41; och Mackerras, s 43–53. Mackerras betonar dock, vid sidan av missionen, imperialismens betydelse redan under tidigt 1800-tal för den alltmer negativa Kinabilden.

¹⁸ Eftersom översikter saknas, bygger detta stycke på ett samlat intryck av framför allt Dawson 1964 *passim*, Curtin, s v–vii; och Ambjörnsson, s 31–35. Jfr även Said, som ju rör ett specialfall av eurocentrismen i dess mer extrema form.

¹⁹ Dawson 1967, s 65–70, och Ambjörnsson, s 8–11. Se även Said, s 42, 59 och 73.

Sålunda kom uppfattningen av "Mittens rike" att domineras av föreställningen om en stor, homogen, auktoritärt styrd stat, fylld av myllrande människomassor som slaviskt lydde överheten. Det var ett bakåtblickande, traditionsbundet samhälle, som förblindat av sin uråldriga civilisation var dömt att gå under i det nya, dynamiska tidevarv som behärskades av de driftiga västerlänningarna. Rent konkret framhölls ofta också de direkta motsatserna mellan Kina och Europa: kejsardömet var landbundet, slutet mot omvärlden och ointresserat av sjöfart och handel, medan Europas hela kultur byggde på öppenhet, maritim expansion och framåtskridande genom kommersiell utveckling. Kina var homogent, medan Europa präglades av mångfald; kineser agerade i kollektiv, européer handlade som individer. Exemplet på uttryckliga eller underförstådda motsatser mellan de två kulturerna var många. Den tyske historikern och historiefilosofen Ranke sammanfattade dessa idéer med sin berömda, snabbt avfärdande fras att Kina var ett land av "evigt stillastående", varmed dess historia lätt kunde lämnas därhän såsom ointressant för seriöst studium.²⁰

Raymond Dawson menar att Kinabildens förändring var ganska naturlig i en tid då Europa utvecklades mycket snabbt; vid en jämförelse föreföll Kina orörligt. Dawson anser också att den negativa bilden delvis var en reaktion på den närmast extrema Kinavurm som rätt under 1700-talet – den utopiska visionen höll helt enkelt inte streck när nya generationer besökare konfronterades med en betydligt mindre idyllisk verklighet. Som den australiensiske sinologen Colin Mackerras framhållet har också den faktiska situationen i Kina spelat en viss roll för den kraftiga attitydförändringen runt år 1800: det tidiga 1700-talets västerlänningar hade mött ett stort rike på höjden av sin makt, men ett sekel senare brottades, som vi sett, den regerande Qingdynastin med stora ekonomiska och administrativa problem – samtidigt som Europa alltså upplevde en snabbt accelererande utveckling på snart sagt alla områden.²¹

En viktig faktor för den allt mörkare synen på Kina var också protestantiska missionärens ökande betydelse som förmedlare av informa-

²⁰ Dawson 1967, s 65–71 (cit s 65), och Mackerras, s 43–44.

²¹ Dawson 1967, s 65–66, 73–74 och 132, och Mackerras, s 43–44.

tion därifrån. Enligt dem var kristendomen en nödvändig förutsättning för utveckling över huvud taget, och deras skildringar av kejsardömet var länge nattsvarta. De såg på Kina som "ett land av hedningar som saknade Guds ljus och måste räddas från evig fördömmelse", och de lade ofta – till skillnad från exempelvis 1700-talets jesuiter – mycket stor vikt vid en moralisk konservatism av kärvaste slag, vilken utsattes för svåra påfrestningar när den konfronterades med den kinesiska verkligheten.²²

För svenskt vidkommande har Holmberg hävdad att omvärldsbilderna följde mönstret från kontinenten, och att Kinabilden under den period som här är aktuell i stora drag var negativ, även om det förekom vissa konjunktursvängningar i attityden över tid.²³ 1840-talet präglades av relativt positiva uppfattningar grundade på förhoppningar om handels- och missionsframgångar, och när dessa inte förverkligades skall besvikelsen ha yttrat sig i en mer negativ Kinabild under det följande årtiondet. Hela förloppet upprepades under 1860-talet, då nya förväntningar om att Kina skulle öppnas upp ytterligare först ledde till en ljusning i synen på landet och dess folk, bara för att återigen följas av en mer kritisk hållning runt 1870. Holmberg exemplifierar denna sista förskjutning i attityderna genom en hänvisning till handelsagenten Herman Annerstedts texter, vars förhållningssätt han betecknar som "illusionsfritt rashat".²⁴

Svenska Kinaresenärer och deras skrifter

Sedan Ostindiska kompaniet upphört med verksamheten 1806, vände Sverige liksom övriga Europa uppmärksamheten mot de egna militära och politiska angelägenheterna. Enstaka fartyg tog sig från Asien till Sverige, men de var inte många: mellan 1815 och 1839 anlöpte totalt 14 fartyg från Asien Göteborgs hamn, och i statistiken räknades ändå Turkiet och östra Medelhavet till Asien. Sverige hade visserligen sedan

²² Dawson 1967, s 132–35 (cit s 134). Mackerras understryker, bl a med hjälp av ett citat från Dawson, att de brittiska protestantiska missionärerna "played the major role in changing Europe's attitude towards China and its people" (s 46–47).

²³ Holmberg 1992, s 49; *id* 1994, s 42–45; och *id* 1988, s 455.

²⁴ Holmberg 1988, s 139, 179, 183, 187–89, 226–27, 235–36 (cit s 236) och 456. Om Annerstedt se s 113 nedan.

1808 en handelsagent i Kina, Anders Ljungstedt, men ingen större handel tycks ha resulterat därav.²⁵

Under 1830-talet kom dock Kinahandeln igång igen, och bland de köpmän och andra besökare som nu tog sig österut var C F Liljevalch, upphovsmannen till 1847 års svensk-norsk-kinesiska traktat. Ungefär samtidigt med honom anlände den unge G W von Düben, som kom till kejsardömet på Vetenskapsakademiens uppdrag men färdades ombord på ett handelsfartyg.²⁶ Båda författade utförliga rapporter eller reseberättelser, som när de gavs ut i slutet av 1840-talet blev början på den svenska återupptäckten av Kina.²⁷

Liljevalchs och von Dübens skrifter har det gemensamt att de nästan helt saknar religiösa perspektiv och reflektioner, men skiljer sig åt genom att den senares reseskildring är raljant och käserande, och ibland romantisk och sentimental, medan Liljevalch är en helt igenom lidelsefri författare inriktad på praktiska frågor. Det var nu inte heller så konstigt, eftersom hans bok egentligen bestod av en rapport till Kommerskollegium om förutsättningarna för svensk-norsk handel och fraktfart i Syd- och Östasien. Trots att detta till synes smala perspektiv helt dominerade framställningen åstadkom Liljevalch en bred, nyanserad och initierad skildring av 1840-talets Kina – inklusive avsnitt om kultur, seder och bruk – just på grund av hans ambition att ge läsarna så uttömmande information som möjligt.

Helt andra utgångspunkter än Liljevalch och von Düben hade Theodor Hamberg, den förste svenske Kinamissionären. Efter utbildning vid Basels missionssällskaps seminarium skickades han till Sydchina 1847, där han först blev medhjälpare till den framstående tyske missionären Karl Gützlaff. Senare arbetade han på egen hand för Baselsällskapets räkning i östra Guangdong-provinsen tills han 1854 insjuknade och

²⁵ Arne 1952, s 183–86. Ljungstedt hade kommit ut till Kina i Kompaniets tjänst och slog sig sedan på egna affärer med Macao som bas. Strax före sin död 1835 författade han en skildring av Macao, som året därpå gavs ut i Boston och alldeles nyligen översatts till svenska; se Anders Ljungstedt, *Historien om Macao och Ostindiehandeln* (Hong Kong 1999).

²⁶ von Mende 1973, s 4–6; Arne 1952, s 189; och Holmberg 1988, s 183–86.

²⁷ C F Liljevalch, *Chinas handel, industri och statsförfattning, jemte underrättelser om chinessernas folkbildning, seder och bruk, samt notiser om Japan, Siam m. fl. orter* (Stockholm 1848), och G W von Düben, *Resa till Kap. Ostindien och Kina, åren 1844–1846* (Stockholm 1847).

gick bort, endast 35 år gammal. Liksom andra missionärer skickade Hamberg regelbundet hem rapporter och resebrev till vänner, missions-tidskrifter och tidningar. Två av dessa brev publicerades i en antologi med svenska reseskildringar 1848, där författaren beskrev sina första, inte alltid så framgångsrika, försök att sprida den kristna läran bland kineserna.²⁸

Men Hambergs viktigaste insats som Kinaskildrare var en bok som än idag anses vara en av de viktigaste källorna till Taipingupprorets tidigaste historia. Genom sitt arbete hade den svenske missionären fått kontakt med en kusin till Taipings ledare Hong Xiuquan, som hade berättat om sin släktings familj, barndom och första tid som revolutionär. Hamberg skrev ner berättelsen ungefär som den återgavs för honom, och med vissa egna ändringar och tillägg publicerade han den i Hong Kong. Året därpå trycktes en lätt reviderad version i London, och på 1930-talet gavs boken ut i kinesisk översättning.²⁹

I september 1851, medan Hamberg fortfarande verkade som missionär i södra Kina och fyra år efter det att Liljevalch återvänt hem, avsegelade fregatten *Eugenie* från Karlskrona på den första "officiella" svenska världsomseglingen. Syftet med expeditionen var dels att besöka de hamnar i främmande världsdelar där Sverige-Norge hade konsulat för att studera hur dessa skötte sina uppdrag, dels att främja svenska handelsintressen genom att skapa "goodwill". Eftersom *Eugenie* planerades besöka många avlägsna platser om vilka kunskaperna var magra i Sverige, erbjöds dessutom Vetenskapsakademien att utse några forskare att följa

²⁸ Theodore Hamberg, "Svenska Missionären Th. Hambergs äfwentyr i China", i G H M[elli]n (red), *Svenska Resandes Äfwentyr i fremmande länder* (Stockholm 1848), s 230–46. Om förf, se *Svenskt Biografiskt Lexikon* (Stockholm 1918–), u o "Hamberg, Knut Theodor", och Sundkler, s 229–36.

²⁹ Theodore Hamberg, *The Visions of Hung-Siu-Tshuen, and Origin of the Kwang-Si Insurrection* [1854] (New York 1969), och *id.*, *The Chinese Rebel Chief, Hung-Siu-Tsuen; and the Origin of the Insurrection in China* (London 1855). Om Hambergs betydelse för Taipingforskningen se Stephen Uhalley, Jr, "Introduction", i utgåvan från 1969, s vii. Den kinesiska översättningen av boken nämns i Carl F Hallencreutz, "A Swedish source on Taiping religiosity", *Kyrkohistorisk årsskrift* 1978, s 484.

med på färden för att göra astronomiska, botaniska, zoologiska och etnografiska observationer när så var möjligt.³⁰

*Eugenie*s världsomsegling var ett nationellt prestigeprojekt – svenskt snarare än svensk-norskt – i stor skala, och den avsatte betydande spår i den svenska reselitteraturen: under åren efter återkomsten i juli 1853 publicerades tre större reseskildringar i totalt 6 volymer samt en kort krönika över seglatsens förlopp. Den mest omfattande framställningen var botanikern N J Anderssons *En Verldsomsegling skildrad i bref*, ett digert trebandsverk som gavs ut 1853–54. Författaren var en av de som på KVA:s uppdrag hade deltagit i *Eugenie*-expeditionen, och under resans gång hade han skickat hem långa brev som trycktes i Aftonbladet. Till skillnad från de vetenskapliga rapporter Andersson gav ut i andra sammanhang, präglas dessa texter av känslös naturromantik och färgstarka beskrivningar av människor och miljöer.³¹

Den berättelse om *Eugenie*s resa som skrevs av C Skogman liknar på många sätt Anderssons arbete, men uppvisar vid närmare påseende också stora skillnader. Skogman var en av fartygets premiärlöjtnanter, men hade under seglatsen även vissa vetenskapliga plikter ombord.³² Som reseskildrare var han mer praktiskt orienterad än Andersson och intresserade sig t ex för handelsfrågorna, som ju var ett av huvudskälen till att expeditionen sänts ut. Skogmans beskrivningar av de besökta länderna omfattade allt från topografi, klimat, invånarnas utseende och nationalkaraktär till huvudsakliga näringsgrenar, ortens societetsliv samt, nästan utan undantag, de inhemska kvinnornas skönhet eller brist på sådan. Liksom Andersson återopade Skogman i texten en mängd tidigare litteratur, inte minst av svenska föregångare som Osbeck, von Düben och Liljevalch.

³⁰ Magnus Mörner, "The Swedish Frigate *Eugenie* and the Flores Expedition against Guayaquil", *Pacific Historical Review* 34 (1965), s 51–52. Målen med resan framgår också i inledningarna till de skrifter om expeditionen som nämns i det följande.

³¹ N J Andersson, *En Verldsomsegling skildrad i bref af N. J. Andersson, naturforskare under expeditionen med fregatten Eugenie åren 1851, 1852 och 1853*, 3 bd (Stockholm 1853–54). Enligt förordet (bd 1, s v) var breven ursprungligen avsedda för vänkretsen, men de trycktes alltså även i Aftonbladet.

³² C Skogman, *Fregatten Eugenie's resa omkring jorden åren 1851–1853, under befäl av C. A. Virgin*, 2 bd (Stockholm 1854–55).

Ett verk där utnyttjandet av äldre och samtida litteratur drevs till ytterlighet var de *Loggboks-anteckningar* från världsomseglingen som gavs ut 1856. Enligt uppgifterna i boken, som snarare är en reseberättelse än en loggbok i vedertagen mening, riktar den sig till "Nordens ungdom" och är författad av en icke namngiven jungman på *Eugenie*. Textens tillkomsthistoria är emellertid dunkel, och innehållet består till stor del av långa citat ur andra resebeskrivningar, särskilt då Skogmans och Anderssons. Övriga avsnitt är i högre utsträckning berättande än beskrivande: de handlar om hur resan förlöpte, vad som hände ombord och vad författaren upplevde iland snarare än om de besökta ländernas historia, statsskick, ekonomi och natur.³³

Den sista texten från fregatten *Eugenie*s världsomsegling var en liten broschyr på 15 sidor som gavs ut 1854. Den kallades *Dagbok*, men är snarare en starkt komprimerad loggbok eller kort krönika över resans förlopp. Huvuddelen av texten, som uppges ha författats av en "ombord varande båtsman", är en enkel uppräknig av datum, angjorda hamnar, resrutt och, ibland, väderförhållanden. För merparten av de länder som besökts gavs inte en rad av beskrivning, men några korta anmärkningar görs om Madeira, Rio de Janeiro, Tahiti och Kina, där det sistnämnda tar upp störst utrymme av alla – en halv sida. En "Kinabild" i någon användbar mening är det alltså knappast, men texten är intressant som ett komplement till de övriga skrifterna och som en påminnelse (liksom Jonas Greggelunds lilla skrift under föregående period) om att möjligheten till närkontakt med främmande folk ofta var ett privilegium förbehållet vissa grupper ombord.³⁴

Det fanns också de som konfronterades med kinesisk kultur utan att någonsin sätta sin fot i kejsardömet. Bland dem fanns C A Egerström, en rotlös f d underofficer som flackade runt klotet och under sina resor tog starkt intryck av de kinesiska "kolonierna" på olika håll i världen, även om han aldrig nådde själva Kina. Mellan 1852 och 1857 färdades han till England, Indien, USA:s östkust, Kalifornien, Hawaii, Söderha-

³³ *Loggboks-anteckningar under en jordomsegling med fregatten Eugenie åren 1851–53, gjorda och fäderneslandets ungdom tillagnade af en jungman*, utg C M Ekbohm (Stockholm 1856).

³⁴ *Dagbok hållen å Hans Maj:ts Fregatt Eugenie's Jordomsegling åren 1851, 52 och 53. Af en ombord warande Båtsman* (Sölvesborg 1854).

vet, tillbaka till Kalifornien och slutligen till Australien. Väl hemkommen till Sverige publicerade han en omfattande reseskildring 1859, där han bl a behandlade frågan om den växande emigrationen av kineser till andra delar av världen, särskilt USA:s västkust. Liksom så många andra resenärer var Egerström tämligen beläst på den tidigare Kinalitteraturen, och han hänvisade ofta till andra reseskildrare som Andersson och Skogman.³⁵

Under 1860-talet blev det ganska tyst om Kina i den svenska bokutgivningen, ända tills Herman Annerstedt 1867 skickades till Östasien som kunglig handelsagent. Vid det laget hade det inrättats svensk-norska konsulat bemannade av engelska eller amerikanska affärsmän i många kinesiska städer, men detta nätverk var dåligt organiserat och handeln gick fortfarande trögt. Annerstedts uppgift var dels att utreda situationen inom konsulatsväsendet, dels att söka finna metoder att stimulera handelsutbytet. Under sin vistelse i Fjärran Östern skickade han kontinuerligt hem redogörelser både till svenska UD och norska inrikesministeriet, och efter hemkomsten sammanställde han en slutrapport med en översiktlig genomgång av resans huvudresultat. I stort sett var slutsatserna nedslående, liksom en gång Liljevalchs. Så som läget var fanns inga större möjligheter att utveckla den skandinavisk-kinesiska handeln, medan det fanns vissa utsikter till lönsamma frakttuppdrag i de östasiatiska farvattnen. Som en direkt följd av Annerstedts rekommendationer sköt riksdagen upp den nyligen beslutade tillsättningen av en permanent, avlönad svensk-norsk generalkonsul i Kina på obestämd tid.³⁶

Rapporterna och de andra skrifter om Kina som Annerstedt författade, präglas med några undantag genomgående av inriktningen på eko-

³⁵ C Ax Egerström, *Borta är bra, men hemma är bäst. Berättelse om en färd till Ostindien, Nord-Amerika, Kalifornien, Sandwichs-öarna och Australien åren 1852–1857* (Stockholm 1859). "Sandwichs-öarna" är detsamma som Hawaii.

³⁶ von Mende 1973, s 9. Annerstedts viktigaste skrifter i detta sammanhang är följande titlar, alla publicerade under namnet H eller Herman Annerstedt: *Rapporter från Premiär-Lieutenanten Annerstedt. Till Hans Excellence, Herr Stats-Ministern för Utrikes-Ärendena* (Stockholm 1868), *Rapport fra Premierlieutenant Annerstedt* (Christiania 1869a) [– i vissa stycken samma text som föregående], och *Slutrapport till H. Exc. Herr Statsministern för utrikes ärendena rörande handel och sjöfart i Indien och China* (Stockholm 1870). För övriga titlar se den följande framställningen samt käll- och litteraturförteckningen.

nomisk nytta ur ett snävt svensk-norskt perspektiv. I stort sett samtliga diskussioner om kinesiska förhållanden rör praktiska, ofta tämligen tekniska frågor om handelsvolym, tullbestämmelser, fraktpriser, lotsverksamhet, avsättningsmöjligheter för olika varor – i synnerhet svenskt järn och stål – och andra kommersiella problem. Ändå förde vissa resenärer med sig bedömningar av kinesers skicklighet som exempelvis affärsmän eller förhandlare, och dessutom förekom diskussioner om ett allt annat än snävt perspektiv: Kinas roll i världen igår, idag och imorgon. I samband med den problematiken kom Annerstedt in på mer värdeladdade frågor om kultur, civilisation och förhållandet mellan Västerlandet och Kina. Som vi skall se längre fram innehåller dessa avsnitt en hel del av intresse för studiet av Kinabilden.

Den siste av periodens Kinaskildrare, Anton Bäckström, var en militär som i slutet av 1860-talet tjänstgjorde i den franska flottan, varav knappa två år tillbringades i Öst- och Sydostasien. Under en av sina resor besökte han flera platser i södra Kina, och kanske kan man kalla honom den förste svenske turisten i kejsardömet. Hos Bäckström finner vi en reseskildring av klassiskt snitt, en text som inte gör några vetenskapliga, diplomatiska eller religiösa anspråk. Den är liksom Egerströms bok en reseberättelse där författarens personliga upplevelser och intryck står i centrum, i grund och botten en exotiserande äventyrsberättelse som utspelas i spännande, märkliga miljöer befolkade av underliga människor. På det hela taget följde Bäckström också de konventioner som vid denna tid börjat utöva ett så starkt inflytande på resebeskrivningars yttre form; i både disposition och omvärldssyn var hans framställning ganska representativ för de skrifter som tillsammans utgjorde 1800-talets svenska återupptäckt av Kina.³⁷

³⁷ Anton Bäckström, *Ett besök i Japan och Kina jemte bilder från vägen dit öfver Goda-Hoppssudden, Bourbon, Nya Kaledonien, Manilla och Kokinkina. Anteckningar och minnen från en treårig tjänstgöring i franska flottan* (Stockholm 1871).

Kapitel 7

Det besynnerliga landet

Förväntningarna och verkligheten: det första mötet med Kina

Många av de svenska Kinaskildrarna i mitten av 1800-talet var väl bevandrade i både den samtida debatten och äldre reselitteratur. Det vore därför inte särskilt anmärkningsvärt om de tog starkt intryck av den förhärskande västerländska Kinabilden. Samtidigt var detta inflytande, liksom på 1700-talet, inte något som författarna oreserverat tog till sig; dels hade de egna uppfattningar och utgångspunkter inför sina besök i Kina, dels påverkades de av de konkreta upplevelserna och erfarenheterna under vistelsen där. Det är något som blir tydligt i den bitvis mycket kritiska diskussion som resenärerna förde kring de rådande europeiska föreställningarna om "Mittens rike".

Inte minst Liljevalch ägnade i sin uttömmande beskrivning av landet en hel del möda åt att tillbakavisa missuppfattningar och alltför grova generaliseringar om situationen i Kina. Framför allt försvarade han invånarna mot de "beskyllningar för övermod, oärlighet, narraktighet och okunnighet [samt] grymhet i utövning av ämbete" som enligt honom ofta riktades mot kineserna. Liljevalch menade att Kina nog hade sin andel av tjuvar och bedragare, men att så var fallet överallt; dessutom fanns det få ställen i världen där "så många och så stora affärer uppgöres endast på god tro, som i Kina." Exemplet är för ö karaktéristiskt för hans allt överskuggande intresse för ekonomiska frågor.¹

¹ Liljevalch, s 342; jfr *ibid*, s 258, där förf bestrider den utbredda uppfattningen att kineser överlag skulle vara djupt konservativa.

Men Liljevalch kritiserade också idén om det despotiska, evigt stillastående Kina. Visserligen var grundvalen för hela samhället den absoluta auktoriteten hos alla myndighetspersoner från kejsaren ner till familjefäderna, men i praktiken måste regering och förvaltning ofta ta tillbaka dekret när folket satte sig till motvärn. Myndigheterna hade helt enkelt inga möjligheter att genomdriva påbud mot folkets vilja, menade Liljevalch, som också hävdade att straffen i det kinesiska rättsväsendet inte alls var så hårda som européer ofta trodde. Som vi skall se hyste han en hög uppfattning även om andra aspekter av det kinesiska samhället.²

Av en utförlig diskussion hos N J Andersson finner vi att den schablonbild av den sk orientalisiska despotin som skildrades i föregående kapitel uppenbarligen *var* mycket spridd i mitten av 1800-talet. När han rapporterade hem om sitt besök i Kina inledde Andersson med att konstatera att litteraturen om "detta himmelska rike" var enorm, och att han därför knappast kunde bidra med några nya kunskaper i sak. Ändå skildrade han utförligt sina upplevelser, som på många punkter gått stick i stäv med vad han förväntat sig efter allt han läst. Andersson berättade att han sedan barndomen associerat begreppet "kinesiskt" med mystik, ett despotiskt och auktoritärt samhälle, en allt kvävande hedenom och en stagnerande, bakåtblickande kultur.³ När han såg tillbaka på sitt besök i verklighetens Kina, hade den bilden förändrats ganska radikalt:

Men nu – jag bekänner det öppet – tänker jag icke alldeles så ringa om detta land och detta folk. Min undran har förgått, min förvåning utbildat sig till ett fullt erkännande av det märkvärdiga, vackra och stora, som på så många sätt karakteriserar det kinesiska livet och dess verksamhet; och jag kan ej gå så långt i västerländsk dumdristighet, att jag numera skulle föraktligt nedblicka på dessa österlandets söner, hos vilka jag fastmera av fullaste övertygelse erkänner en mängd företräden, som jag skulle av hjärtat tillönska våra egna bygder.⁴

² Liljevalch, s 180–81 och 342–43.

³ Andersson, 3:98–100. Bland de författare han läst nämns Osbeck, von Düben och Liljevalch.

⁴ Andersson, 3:100; jfr 3:152.

Det är också anmärkningsvärt att Andersson understryker att kineserna bör bedömas efter en annan måttstock än "vår" (det vill säga den europeiska). Ändå kan han inte undvika att då och då återfalla i dessa schablonföreställningar, som när han undrar om Kina aldrig skall öppna sig för Europa så att "västerlandets kultur och civilisation" kan ge en stimulans som "gjuter liv i de stelnade lemmarna, ett liv, fruktbart på verkningar för hela världen".⁵

Medan Andersson tycks ha blivit överraskad och med viss förvåning tvingats bekänna sin höga uppfattning om Kina och kineserna, var handelsagenten Herman Annerstedts bedömning femton år senare nästan entydigt positiv ifråga om detta folks tidigare prestationer och framtida kapacitet; märkligt nog skulle den slutsatsen leda honom till att propagera för något som inte kan kallas annat än ett raskrig. Det berodde på att han ansåg att kineserna på sikt skulle komma att utkonkurrera till och med européerna på det ekonomiska området och sålunda uppnå världsherravälde, vilket han till varje pris ville förebygga.

Enligt Annerstedt hade missionärernas dominans som förmedlare av Kinakunskap till Västerlandet lett till en alldeles skev och nedlåtande bild av kejsardömet och dess folk. De många felaktiga uppfattningarna gav upphov till ett förakt och en underskattning som han utifrån sin egen, rakt motsatta analys menade kunde bli farliga inom en inte alltför avlägsen framtid. T ex uppfattades kineserna vanligen som ärkekonserverativa, skrev Annerstedt, och även om det väl i viss mån var riktigt så hade frihandeln varit "icke blott en lös spekulation eller fantasi, utan en genomförd princip här i Kina" när det i Sverige fortfarande ansågs patriotiskt att bära vadmal av inhemsk tillverkning (i Annerstedts ögon tydligen en stor uppoffring). Över huvud taget måste vi inse "att vi ännu ha mycket att studera och lära i Kina", manade den svenske agenten.⁶

Apropå Annerstedts sarkastiska kommentar om vadmalen är det också intressant att notera hur en mer utvecklad svensk patriotism eller nationalism börjar märkas i dessa texter från mitten av 1800-talet. Så var

⁵ Andersson, 3:107 och 165 (cit).

⁶ Annerstedt 1869a, s 18 (min övers), och H[erman] Annerstedt, "Bilder från fjerran länder", *Framtiden: Tidskrift för fosterländsk odling* 4:1 (1871), s 21–22.

fallet åtminstone från och med Eugénies världsomsegling, medan det är svårt att finna djupare spår av sådana tendenser hos 1840-talets resenärer. Liljevalchs lojalitet mot Sverige inbegrep staten snarare än nationen i kulturell och etnisk mening; för Hamberg bleknade Sverige som idé inför plikten mot Gud och den kristna missionen; och hos von Düben var den allmänneuropeiska identiteten stark utan att svensk patriotism tycks ha spelat någon större roll däri (även om den fanns). Andersson däremot, och de som kom efter honom, gav tydligt uttryck för mer eller mindre varma känslor för "fäderneslandet" och för sin övertygelse om svenskhetens förträfflighet.⁷ Hos Egerström, som ju skrev i slutet av 1850-talet, samsades sådana tankar med starka skandinavistiska inslag, vilket är något nytt och ganska unikt i tidens texter.⁸

I synnerhet Bäckström tenderade dessutom att karakterisera andra europeiska folk på ett sätt som liknar beskrivningarna av utomeuropeiska folk och kulturer. Skildringarna av nationalkaraktärer var väl mer positiva i fråga om européer och amerikaner än när det gällde kineser eller afrikaner, men de uttryckte ändå en annorlunda uppfattning av "vi" och "de" än den som utgick från en gemensam västerländsk identitet.⁹ Och även om Bäckström var övertygad om européers överlägsenhet i en mer allmän mening, accepterade han inte att stormakterna behandlade afrikanska och asiatiska folk hur som helst; vissa krav på humant beteende måste även gälla jordens mest "primitiva" folkslag, menade han.¹⁰

⁷ Andersson är t ex mycket stolt över de svenska sjömännen (1:135–36, 143–44 och 2:191–92), och talar varmt om den "fosterländska flaggan" (2:190). Se också slutorden i hans skildring, *ibid* 3:380–81. Jfr von Düben, s 17 (om att hälsa på "gammal ärlig svenska"), 25 (kritik mot holländarna och beröm till briterne för deras skötsel av sina kolonier) och 150.

⁸ Om skandinavismen se Egerström, s 1–3 och 257. Omnämmanden av "fäderneslandet", det kära hemlandet o s v finns *ibid* s 1, 60, 87, 120–21, 134 och 321. På s 324–25 pläderar förf för större patriotism bland svenskarna.

⁹ Bäckström, s 5 (spanjorers brist på gästfrihet, kritik mot holländsk kolonialpolitik), 9 ("livliga och intelligenta" fransmän), 28 (engelskors och fransyskors klädsel), 111 (spanska "rasen" och dess fördomsfullhet[!]), 125, 140 och 314.

¹⁰ Om sin arbetsgivares, franska statens, behandling av koloniernas invånare har Bäckström inte mycket att säga. Han deltog själv i flera straffexpeditioner till Nya Kaledonien och Annam (Vietnam) i samband med uppror där, och hävdar i båda fallen att oroligheterna orsakats av uppvigling från utomstående (Bäckström, s 90–101 och 158–76). Han skriver också att Annams kolonisering varit till gagn för urinvånarna (s 123–24). Uppenbarligen var dock holländarnas behandling av "sina stackars javaneser" en annan fråga (s 8).

En värld av nya under

Det första, nästan överväldigande intrycket vid mötet med den kinesiska verkligheten var för många av författarna det oupphörliga myllret av liv och rörelse överallt. Flera av resenärerna, särskilt de som färdades med *Eugenie*, beskrev ankomsten till Kina som en omtumlande upplevelse på grund av de många båtar och människor som rörde sig längs kejsardömets vattenvägar. Redan en bit utanför kusten syntes de första skarorna av fiskebåtar, och när man arbetade sig uppför Pärlfloden mot ankringsplatsen Whampoa utanför Kanton ökade ständigt strömmen av farkoster av alla sorter.¹¹ Om den sista etappen berättade Andersson:

Otaliga båtar, jonker, mandarinfartyg, segelslupar av alla möjliga sorter svärmade beständigt kring oss, och när fregatten ankrade, skockade sig omkring densamma en så stor skara sampaner, att hon såg ut som en höna i centern av sina nästan oräkneliga kycklingar [...].¹²

De flesta av båtarna på floden var ”fullpackade med kineser”, och Andersson såg det som ett tecken på ”den folkrikhet, varav varje fläck vimlar till lands och vatten” i Kina.¹³

Från Whampoa tog sig resenärerna vidare till Kanton med mindre båtar, och väl där öppnade sig en scen av sådan kokande aktivitet både till lands och sjöss att besökarna hade svårt att finna ord; Liljevalch, som inte annars berättar mycket om de egna upplevelserna vid mötet med Kina, förklarade att trängseln var så stor att ”ingen beskrivning kan bibringa ett riktigt begrepp” om den.¹⁴ I *Loggboks-anteckningar* gjordes ändå ett försök:

Myriader av båtar, örlogs- och handels-jonker, hus på vattnet och fartyg på landet, prämar, broar, pålar, flytande restaurationer [=restauranger], simmande butiker, äggbåtar [=små passagerarbåtar], pagoder, packhus,

¹¹ Andersson, 3:100-109, 119 och 123-24; Bäckström, s 343 och 362-63; von Düben, s 110-11 och 132; Liljevalch, s 175-76; *Loggboks-anteckningar*, s 181, 184 och 187-88; och Skogman, 2:70, 78 och 88.

¹² Andersson, 3:109. Jfr även skildringarna av hur det uppstod temporära båtstäder runt *Eugenie* där svenskarna kunde handla både livsmedel och souvenirer av kinesiska köpmän (Andersson, 3:120-21; *Loggboks-anteckningar*, s 184-85; och Skogman, 2:78).

¹³ Andersson, 3:102.

¹⁴ Liljevalch, s 175.

och Gud vet icke allt, röra sig här om varandra, ty för ögat synes icke ett enda föremål stå stilla.¹⁵

Också Andersson och Liljevalch framhöll mängden av olika sorters båtar, och den förre underströk särskilt den otroliga oredan i den scen som utbreddes sig för betraktarens ögon i Kanton; det hela påminde om "det kaos, som inhöljde urtiden". Över denna sjudande häxkittel hördes enligt *Loggboks-anteckningar* "det dövande larmet av tusen sinom tusen människoröster, av hundradetals gonggonger, av smattrande fyrverkeripjäser" så att "man måste medgiva, att vad den brokiga, skiftande, vimlande, växlande tavlan än må sakna, – liv och livlighet är det *icke*."¹⁶

Det som präglar skildringarna är just det nya, det ovana och det *omväxlande* i det skådespel som den första anblicken av Kanton utgjorde. Andersson menade att det var olikt allt annat i världen, eftersom de flesta andra städer bara var variationer på en viss grundton medan här i Kina allt var "olika, omväxlande, nytt". Med uppenbar tillfredsställelse konstaterade han: "Äntligen befann jag mig i denna värld av nya under, av utsäglich rörlighet, ständig växling, bråk, oro, prakt och uselhet."¹⁷

Bland det mest märkvärdiga och nya var båtstaden eller vattenstaden i Kanton. Trots att flera av 1700-talets svenska resebeskrivningar utförligt skildrat denna företeelse gjorde den fortfarande ett starkt intryck på Kinaresevärldens. Alldeles bortsett från mängden fartyg på floden, fascinerades svenskarna av att hundratusentals människor föddes, levde och dog ombord på båtar som låg förtöjda i långa, prydliga rader, precis som en stad med gator och torg, med den skillnaden att staden låg på vattnet. Liljevalch uppskattade att dess befolkning kanske uppgick till en kvarts miljon människor. Några år senare angav Skogman siffran till nästan det dubbla, medan Andersson gick än längre: båtstaden, förklarade han, har "en befolkning av nära 600,000 amfibieartade människor!"¹⁸

¹⁵ *Loggboks-anteckningar*, s 187.

¹⁶ Andersson, 3:124 (cit); Liljevalch, s 176–77; och *Loggboks-anteckningar*, s 188 (cit).

¹⁷ Andersson, 3:123–24.

¹⁸ Liljevalch, s 175; Skogman, 2:88; och Andersson, 3:124 (cit). Jfr *Loggboks-anteckningar*, s 188. Om andra båtstäder i Kina se Bäckström, s 343 och 362–63; von Düben, s 111; och Skogman, 2:78.

Den strida strömmen av nya upplevelser fortsatte när resenärerna klev iland. Kantons gator var fyllda till bristningsgränsen med människor, och där pågick livlig aktivitet från morgon till kväll. Mängder av butiker, restauranger och hantverksbodas lag sammanpressade i ett gytter av byggnader där lugnet sällan lade sig.¹⁹

Men efter några dagar verkar det som om resenärernas intryck blivit dem övermäktiga; vimlet och kakofonin blev till slut så intensiva att allt sammansmälte i ett enda monotont brus. Med en märklig helomvändning förklarar nu just de, som strax innan beskrivit miljön som så ny och omväxlande, att den var tröttande och enformig. Andersson skrev t ex att staden visade upp en så "skiftande och brokig [...] mångfald" att den snart blev "ett obegripligt enahanda", och efter några dagar var man så uttråkad att det var svårt att förstå hur man en gång kunnat längta till Kina. "Husen likna varandra i allmänhet som tvenne bär, och butikerna, ehuru olika till sitt innehåll, storlek, glans och rikedom, lyda dock även alla samma enhetens lag", förklarade Andersson i en trött kommentar.²⁰

Skogman instämde men gick ett steg längre när han hävdade att "denna enformighet, denna brist på individualitet tyckes genomgå allting, det vill säga såvitt man kan taga Kanton såsom ett sant prov av Kinas städer i allmänhet."²¹ Här kom, reservationen i slutet till trots, uttryckligen en av tidevarvets dominerande föreställningar, den om Kina som kollektivistiskt och homogent, att ta överhanden i resenärernas tänkande. Det var en direkt motsats till den dynamik och omväxling som varit författarnas första intryck – ja, myllret av skiftande, föränderliga scener sägs till och med *utgöra* denna enformighet. Det är i all sin motsägelsefullhet en svärförklarlig tankekedja. Kanske tog de förutfattade

¹⁹ Andersson, 3:110 och 128. Jfr Bäckström, s 347 (om Fuzhou); *Loggboks-anteckningar*, s 184 (om bl a Whampoa) och 192–93; och Skogman, 2:74 (om grannstad till Whampoa).

²⁰ Andersson, 3:134–35.

²¹ Skogman, 2:91; en liknande tankegång uttrycks *ibid*, 2:75. Jfr också *Loggboks-anteckningar*, s 204, som med hänvisning till den danske reseskildraren Steen Bille menar att "en främling, som besöker Kina, snart tröttnar vid den brokiga mångfald, som i början gjorde honom så mycket nöje, emedan den dock till slut befinnes vara ett evigt upprepande av ett och detsamma, och att han mer uppfylles av förvåning, än av intresse för och kärlek till detta stora och i många hänseenden märkvärdiga folk."

meningarna överhanden när den första förvåningen vid mötet med Kina hade lagt sig. Mer troligt är att upplevelsen helt enkelt blev för mycket, att resenärerna inte klarade av att ta in fler nya intryck. De verkar utmattade, överstimulerade, och kanske var de märkliga idéerna om omväxlingens enformighet ett sätt att värja sig, att skydda sig från att behöva ta ställning till ytterligare information och sinnesintryck.

En exotisk och annorlunda miljö

Vare sig de aspekter av Kinaskildringarna som diskuterats ovan påverkades av samtidens förutfattade meningar eller inte, är det uppenbart att så är fallet när resenärerna går in på detaljer och börjar beskriva hur den kinesiska livsmiljön, särskilt städerna, gestaltade sig. Resonemangen utgick ofta från en jämförelse, ibland uttalad men vanligen underförstådd eller omedveten, med Sverige eller Europa. Inte sällan sker det i form av en direkt kontrastering av det västerländska mot det kinesiska, där Kina ofta ses som en del av en större helhet, Orienten eller "Indien", och där resultatet som regel utfaller till den egna kulturens fördel.

Ett exempel på det var skildringen av ett särskilt exotiskt inslag i Kantons båtstad, de s k "blomsterbåtarna". Dessa stora, rikt dekorerade fartyg var en slags underhållningspalats, där mer välbärgade kineser bjöds mat och dryck i överflöd tillsammans med musik, dans och kvinnligt sällskap. När Andersson skulle berätta om sitt eget besök på en blomsterbåt kunde han inte låta bli att dra paralleller till den mest berömda av "orientaliska" skrifter: "Om i ett ögonblick jag stått framför en av de mest fantastiska, mest tjusande scener ur *Tusen och en natt*, hade intrycken ej kunnat vara mera växlande, mera underbara, och jag har svårt att förklara den snart sagt rusiga sinnesstämning, vari jag befann mig." Andra författare beskrev också blomsterbåtarna som under av orientalisk prakt eller österländskt överdåd, och i *Loggboks-anteckningar* följdes Anderssons exempel att hänvisa till *Tusen och en natt*. Känslan av exotism och spänning blev väl inte sämre av att européer egentligen inte var välkomna på båtarna utan måste vara försiktiga för att inte reta upp de kinesiska gästerna, enligt vad resenärerna hört.²²

²² Andersson, 3:143–47 (cit 3:143–44); *Loggboks-anteckningar*, s 188–89; Liljevalch, s 177; och Skogman, 2:93–94. Jfr även Andersson, 3:151–52.

En kontrast av annat slag mellan Västerland och Österland gällde den mer vardagliga gatumiljön och byggnaderna. Genom seklen har Kinas städer ofta setts som blomstrand, vackra metropoler, och 1700-talets svenska besökare hade ofta framhållit renheten och ordningen på gatorna. Det är en delvis annan bild som nu målas upp, men den är inte entydig; ibland beskrivs t ex butikerna som rena och välordnade, och när de kinesiska stadsdelarna i Hong Kong karakteriseras som trånga, smutsiga och otrevliga sägs detta vara atypiskt för hur kineserna vanligen lever.²³

Överlag är ändå bilden av de kinesiska städerna ganska mörk. I den lilla *Dagbok* från 1854 utgörs sålunda en stor del av det totala materialet om Kina av upplysningen att manskapet i Kanton fick "permission att gå i land för att bese folket och staden, vilka båda föreföll oss ganska besynnerliga. I staden var ej mera än 3 gator, som fingo besökas av européer, och de voro så trånga att jämnt 3 personer kunde gå i bredd." De smala gatorna nämns också av flera andra, och rent allmänt sägs både gator och byggnader vara mörka, smutsiga och illaluktande.²⁴

Vid denna tid fanns det ju ett antal städer i och utanför Kina med både västerländska och kinesiska stadsdelar, och upprepade gånger gjorde de svenska besökarna direkta jämförelser mellan dessa, där de stora skillnaderna inte bara i renlighet och ordning utan också i arkitekturen framhölls. Det fanns dock högst varierande åsikter, även hos en och samme författare, i detta ämne. Andersson, som förut betonat att eländet i Hong Kongs kineskvarter var "för mycket avstickande mot den renhet och förnöjdhet, varav uppe i Kanton nästan allt hade burit ovedersägliga spår", skriver när han senare besöker Batavia (Jakarta) att den kinesiska stadsdelen där är "en så hopgyttrad och sammanträngd massa

²³ Bäckström skrev att i alla Fuzhous "butiker råder den största ordning, och man skulle även kunna säga snygghet, om ej den obehagliga lukt som uppfyller de kinesiska städerna kommer en att ej vilja tro sina ögons intyg." (Bäckström, s 348) Om Hong Kong se Andersson, 3:124.

²⁴ *Dagbok*, s 13 (cit); Andersson, 3:128; Bäckström, s 343, 347–48 och 360; von Düben, s 113; Liljevalch, s 172 och 267; *Loggboks-anteckningar*, s 184 och 192–93; och Skogman, 2:75 och 91.

av kåkar, att man endast uti det himmelska riket kan finna dess mönsterbild och motstycke”.²⁵

Liljevalch, som på det hela taget var den mest tolerante och till kineserna sympatiskt inställde bland resenärerna, är också kluven. Dels kontrasterar han Shanghais europeiska delar med dess ”prydliga hus” av präktig storlek mot de kinesiska kvarterens ”trånga och smutsiga gator”, dåligt byggda stadsmur och ”oansenliga byggnader”, dels finner vi hos honom tendenser till att verkligen göra åtskillnad mellan *olika* kinesiska städer. Ningbo, till exempel, är en ren och vacker stad med ”något aristokratiskt” över sig; här förekommer inte de ”pöbelskockningar” som på andra håll ”pläga hindra främlingars forskning”. Stycket är ett gott exempel på Liljevalchs ambition att nyansera framställningen så att det framgår att skillnader råder mellan olika delar av Kina, samtidigt som det ju underförstås att Ningbo genom sin renlighet och sina lugna gator är ett undantag från den allmänna regeln.²⁶

Medan det alltså är en blandad – om också övervägande negativ – bild som ges av den kinesiska stadsmiljön i allmänhet, finns det ett område där resenärerna är helt samstämmiga, och det gäller tempelbyggnader och pagoder. De sistnämnda kommenterades av många författare, uppenbarligen för att de ansågs vara annorlunda och typiska för Kina eller Ostasien.²⁷ Det är ett och samma tempel som står i centrum för flera av skrifterna, av det skälet att det dels låg i närheten av Kanton, den stad de flesta av svenskarna vistades i, dels var en av buddhismens största helgedomar i södra Kina. För främmande besökare var det ett givet utflyktsmål, men vad de mötte gjorde dem förfärade. Templet var smutsigt och illaluktande, och i refektoriet hölls ett antal heliga svin som var så feta att de inte kunde gå, och knappt stå heller; istället låg de och vältrade sig i smutsen. Men det värsta var ändå munkarna eller prästerna, som i *Loggboks-anteckningar* beskrevs i närmast hatiska ordalag: ”[E]tt mera lättjefullt, snuskigt och stockdumt släkte, än dessa Bud-

²⁵ Andersson, 3:155 resp 227. Jfr *Loggboks-anteckningar*, s 202 (Hong Kong; avsnittet tycks kalkerat på Anderssons text) och 224 (Batavia; direkt cit ur Andersson); Bäckström, s 341–43; och Liljevalch, s 267.

²⁶ Liljevalch, s 246 (Ningbo) och 267 (Shanghai).

²⁷ Andersson, 3:123; Bäckström, s 346; von Düben, s 109–10; och Liljevalch, s 175.

dha-präster, kan icke givas, eller ens tänkas, därutinnan överensstämma alla, som hava sett och lärt känna desamma.”²⁸

I stora drag utföll alltså jämförelserna mellan Kina och Europa till det senares fördel. Men skildringen av den konkreta kinesiska verkligheten var inte helt och hållet stereotyp eller ensidigt nedlåtande och negativ, även om resenärerna oftast utgick från en generell känsla av överlägsenhet; deras självsäkra omdömen, såväl de positiva som de negativa, grundade sig på övertygelsen om deras obestridliga rätt att bedöma och döma. De passager där kinesiska förhållanden skildrades positivt eller rentav såsom föredömen för européerna var inte många, men de fanns. Intressant nog kretsade de flesta kring samma tema: båtar, båtbyggeri och västerländska fördomar om kinesernas kunskaper på det området.

Som framgått ovan (s 107) var en av de viktigaste komponenterna i schablonbilden av Kina som ett homogent och stagnerande jätterike uppfattningen att det var en landbunden kultur, helt ointresserad av och okunnig om sjöfart och båtbyggeri. Åtminstone i detta avseende hade emellertid flera resenärer en avvikande åsikt, vilken uppstod vid mötet med de ”myriader” av båtar som beskrevs tidigare i detta kapitel. Det författarna särskilt fäste sig vid var båtarnas ändamålsenlighet, men också – i tydlig kontrast till hur städernas gator upplevdes – att de ofta hölls rena och prydliga.²⁹ Den praktiske Liljevalch, som för sig själv var varvsägare hemma i Sverige, imponerades så mycket av en ”propell-åra” som användes för att styra vissa kinesiska båtar att han tog med prover hem för att experimentera på svenska fartyg. Likaledes hade de s.k. ”chop-båtarna” en så förnuftig konstruktion att den borde tas efter.³⁰

Även Andersson framhöll att de många fartygen på floder och längs kuster ”ej tycktes lyda under den allmänna fördömelse man annars av-

²⁸ *Loggboks-anteckningar*, s 197–98. Skogman höll med och kallade templet ”vidskapelens och slöhetens helgedom” (Skogman, 2:96–97). Jfr Liljevalch, s 173–74, som meddelar att detta var ”det rikast donerade av alla tempel i södra Kina”.

²⁹ Vid upprepade tillfällen beskrevs passagerarfartygen som mycket rena och välvärdade; dessutom var de billiga att resa med, och besättningarna överlag skickliga, hederliga och tjänstvilliga. Se Andersson, 3:120; von Düben, s 110; *Loggboks-anteckningar*, s 185; och Skogman, 2:78–79. Den sistnämnde skrev (tydligt motvilligt) att hyrbåtarna ”äro onekligen särdeles nätta och ändamålsenliga, och hållas mycket snygga”.

³⁰ Liljevalch, s 176–77.

givit om kinesernas navigation, att de nämligen blott kunna segla med vinden, emedan de kryssade rätt snällt och tycktes manövrera med en viss vighet.”³¹ Rent beundrande blev den svenske naturforskaren inför åsynen av djonkerna, som

i all sin klumpiga obäklighet [sic], i all sin föräldrade gammalmodighet, dock uppenbarar denna slags instinktartade påhittighet, varav man här i alla riktningar ser så många förvånande prov, och varav man ovillkorligen ledes till en aktning för detta folk, vilket man vet i årtusenden begagnat mycket, som ännu i dag kan utgöra läroämnen att upptaga för oss, såsom vi själva tro, så högt bildade européer.³²

Den ödmjukhet och självkritik Andersson här gav uttryck för var ovanlig i reseskildringarna, men den var inte unik. På de flesta områden såg de svenska resenärerna, ofta just i egenskap av européer, sin egen kultur som överlägsen den kinesiska. Men när de tyckte sig finna exempel på motsatsen, erkände åtminstone vissa av författarna utan omsvep att så var fallet.

Ras, folk, nation: kineserna

Även om de svenska Kinaskildringarna till en del upptogs av beskrivningar av de exotiska omgivningarna i form av byggnader, gator och fartyg, riktades huvudintresset ändå mot de människor som befolkade dessa miljöer. På ett annat sätt än 1700-talets resenärer var 1800-talets uppenbart fascinerade av kinesernas utseende, men de engagerade sig också, och framför allt, i försök att beskriva och karakterisera folkets beteende och egenskaper. I flera av skrifterna finns utförliga diskussioner om nationalkaraktären: hur den uppkommit, hur den yttrade sig och vilka följder den haft på sedvänjor, kulturliv och samhällets organisation. Det var i dessa textavsnitt som många grundläggande element i Kinabilden fick konkret form.

³¹ Andersson, 3:101.

³² Andersson, 3:104. Författaren till *Loggboks-anteckningar* höll inte med, utan ansåg att "[k]lumpigare, oformligare och obäkligare transportmedel, än dessa jonker, kan man icke tänka sig" (s 221).

Ett intressant faktum i beskrivningarna av kinesernas utseende var att flera författare hänvisade till de kinesiska teckningar, tavlor och porslinsmålningar som sedan tidigt 1700-tal funnit sin väg till Sverige. Det fanns alltså en förförståelse av hur folket i Kina såg ut, och resenärerna räknade med att läsarna hade kunnat studera olika sorters bilder av både folk och byggnader.³³ Men trots att det alltså inte behövdes, kunde de inte avhålla sig från att notera de mer anmärkningsvärda dragen i utseende och kläder. Egerström, som besökt San Franciscos Chinatown i mitten av 1850-talet, är representativ i sin attityd och beskrivning:

Besynnerliga dräkter, långa härpiskor, magra ansikten, höga kindknotor, plirande ögon, stora läppar, något platta näsor och pergamentshud, så väl som ganska egna seder och bruk, gjorde invånarna från det himmelska riket betydligt olika den övriga befolkningen, och deras utseende påminde om de träffande bilder vi av dem äga i gipsfigurer samt å kinesiska porslinsvaser och telädor.³⁴

I skildringarna framhölls särskilt vissa påfallande drag, ofta med oförståelse eller löje. Ett stående inslag var t ex kinesernas s k härpiska, en lång, tjock fläta baktill på huvudet som påbjudits av regeringen i början av Qingdynastin som ett tecken på lojalitet mot kejsaren och underkastelse inför den manchuiska ockupationsmakten. Denna betydelse undgick med något undantag de svenska resenärerna helt: för dem var härpiskan oupplösligt förbunden med *kinesisk* nationalstolthet, och den var ett centralt element i karikatyrbilden av den snedögde, underlige kinesen.³⁵

Andra inslag i utseende och klädedräkt som uppmärksammades var också ägnade att belysa kinesernas främmande väsen: just "de sneda, plirande ögonen" (Andersson), de rika människens långa naglar och, framför allt, en del kvinnors bundna, förkrympta fötter. Till det senare återkommer vi längre fram eftersom det berör diskussionen om kvinnornas situation i Kina, men här kan ändå nämnas att resenärerna observerade detta bruk med avsky; von Düben skrev upprört att "ohygglig är kvin-

³³ Skogman, 2:75 och 80; Andersson, 3:113; *Loggboks-anteckningar*, s 199; och Egerström, s 68.

³⁴ Egerström, s 68.

³⁵ Bäckström, s 347 och 355; Egerström, s 100; Andersson, 3:113 (där det framgår att Andersson förstätt härpiskans innebörd) och 135; och Skogman, 2:75 och 162–63.

nornas stympning av fötterna” och menade att såväl den seden som de förmognas långa naglar var något ”obegripligt” med tanke på vilket ”förståndigt och genompraktiskt folk” kineserna var i andra avseenden.³⁶ I beskrivningarna av kläderna förekom samma exotiserande och ibland nedlåtande inslag. Tjockbottnade skor, ”groteska korghattar”, underliga, långa kaftaner, tofsprydda, kalottliknande mössor och andra märkliga persedlar skildrades med förundran. Det underförstådda främlingskapet blev också explicit, som när Skogman menade att kineserna på detta område, liksom på andra, var raka motsatsen till ”oss”, d v s västerlänningar.³⁷

På många sätt är det alltså en schablonartad, generaliserande bild av kinesernas rent fysiska uppenbarelse som ges i reseskildringarna, och den förstärks kanske ytterligare av ett tema som redan berörts, nämligen idén om bristen på individualitet, som återigen formuleras av Skogman: “Det förefaller såsom vore skillnaden i utseende mellan olika individer i Kina vida mindre markerad, än vad i europeiska länder är fallet, och i klädedräkter härskar än större enformighet än i de sistnämnde.” Andersson höll med om den senare delen av det resonemanget, men tillade att så lika som de är i klädedräkten, ”så olika äro de dock i varje annat avseende. Även anletsdragen variera på det mångfaldigaste sätt; jag har här sett riktigt ståtligt sköna drag och därjämte vederstyggligt fula, nobla och alldagliga, godsinta och bovaktiga.” Visserligen gjorde Andersson en direkt koppling mellan fysiskt utseende och karaktär, en vanlig föreställning i mitten av 1800-talet, men uttryckligen (och ovanligt nog) syftade det till att illustrera just individualiteten, mångfalden av ”typer” bland kineserna – underförstått samma variation som fanns bland euro-péer.³⁸

Men liksom ifråga om gatulivet (se ovan s 121) gjorde Andersson sedan en helomvändning. Han förklarade att alla kineser var ”stöpta i

³⁶ Andersson, 3:113 (cit) och 135, och von Düben, s 120–21. Jfr Bäckström, s 347–49 och 355; *Loggboks-anteckningar*, s 185 och 189–90; Liljevalch, s 340; och Skogman, 2:85.

³⁷ Egerström, s 78 (cit) och 100; Skogman, 2:81 (cit) och 75; och Andersson, 3:113 och 135.

³⁸ Skogman, 2:75, och Andersson, 3:129. Jfr *ibid.* 3:107, där Andersson skriver att variationerna i kläder o d är så stora ”att därom nästan lika litet allmänt kan sägas, som om våra egna.”

samma form, [och] presentera samma glatta, renrakade huvuden med den till fotknölnarna räckande hårpiskan” och andra karakteristiska drag.³⁹ Återigen tycks en förutfattad mening ha tagit överhanden över de egna intrycken och cementerats till en fördom. Kinas många miljoner invånare betraktades bara som lika många kopior av ett och samma original, ett original vars utseende dessutom var främmande och löjväckande.

Medan resenärerna alltså var tämligen ense i sina uppfattningar om kinesernas utseende, skilde de sig åt – och ibland ganska markant – i synen på befolkningens egenskaper. Beskrivningarna av den kinesiska ”nationalkaraktären” innehöll en mängd olika element som varierade från författare till författare i ett komplicerat mönster. I dessa skildringar aktualiseras det för undersökningen centrala temat etnocentrism och rasism, vilket utgör kärnan i olika gruppers bilder av varandra. Innan vi går in på de konkreta uppfattningarna skall därför resenärernas allmänna syn på dessa frågor belysas.

Först och främst är det uppenbart att våra författare såg det som en självklarhet att hela grupper av människor *har* en gemensam karaktär, en inre kärna av egenskaper som karakteriserar just den gruppen. Om vi ser på berättelserna från *Eugenies* världsomsegling återkommer ständigt, i skildringarna av olika länder, avsnitt där folkets beteende och egenskaper slås fast, ofta utan några reservationer eller försök till nyansering. Dessa omdömen tas upp jämsides med beskrivningar av ekonomin, klimatet och det politiska systemet, som om folkkaraktären var en given storhet, en faktisk företeelse bland många andra.

Det kanske tydligaste exemplet på att resenärerna hade det synsättet återfinns i en passage där Skogman diskuterar svarigheterna att snabbt fastställa ett folks karaktär. Efter att ha beskrivit invånarna i Valparaiso (Chile) på just detta generaliserande sätt skriver han:

Det faller av sig självt, att då man efter blott ett par veckors vistande på ett ställe skall bedöma en befolknings egenskaper, man nästan oundvikligt begär mer eller mindre grova misstag, i synnerhet vad deras moral och karaktär beträffar. De uppgifter man av andra erhåller kunna vara

³⁹ Andersson, 3:134–35. Jfr Egerström, s 69, som kallar kineserna ”dessa, liksom i en form stöpta, medmänniskor”.

bona fide oriktiga eller förestavade av nyck och fördomar, och en så kort tid som den nämnda medgiver ej ett inhämtande av mångas uppgifter och deras jämförande med varandra, för att sålunda komma sanningen på spåren. Det största antalet omdömen, som av resande i denna väg fällas, äro antingen tagna efter andras, med ställningar och förhållanden mera bekanta, eller ock förhastade generalisationer av enskilda fakta, ofta nog gjorda med så mycket större bestämdhet som den dömandes kännedom varit inskränkt.⁴⁰

Vad Skogman faktiskt gör här är att han källkritiskt diskuterar problemen med att fastställa ett folks karaktär; han erkänner att han själv förmodligen har gjort misstag och att det är vanligt att förhastade omdömen förekommer, men han tar samtidigt för givet att det *finns* giltiga generaliseringar och att det *finns* en sanning att "komma på spåren". På liknande sätt tog Liljevalch kineserna i försvar mot de belackare som kallat dem bedrägliga, grymma o s v: med hjälp av allmänt kända fakta och exempel ur den egna erfarenheten tillbakavisade han dessa anklagelser som alltför allmänt hållna *i detta fall*, men utan att ifrågasätta själva principen att tillskriva ett helt folk vissa egenskaper. Samtidigt bör det kanske understrykas att Liljevalch i praktiken var en av de mest generaliserande författarna i sin beskrivning av kineserna.⁴¹

I den meningen att resenärerna utgår från vissa mer eller mindre biologiskt betingade egenskaper hos hela grupper är de alltså rasister. Men även när de använder begreppet ras eller folkstam gör de ingen distinktion mellan "folk" eller "nation" å ena sidan och "ras" å den andra. I deras texter blandas stereotypa omdömen om exempelvis "svarta" i Afrika och Australien med lika schablonmässiga yttranden om fransmän, engelsmän och portugiser, som ju alla är "vita" och européer; här utgår författarna tydligt från de olika länderna snarare än "raserna", och betraktar världen från en svensk, inte en västerländsk synvinkel.⁴²

⁴⁰ Skogman, 1:117.

⁴¹ Liljevalch, s 342.

⁴² Se t ex Andersson, 3:88 (den spanska kolonin Guam "ligger här i samma däsiga dvala, som den nation under vars herravälde den lyder"), 220 ("den flegma i utveckling, som utmärker holländarna, åtminstone härute [i Ostindien]") och 366 ("den engelska ordentligheten och renligheten"); *Loggboks-anteckningar*, s 17 (landsbygdsbefolkningen på den portugisiska ön Madeira utmärks av "en viss slags däsighet och liknöjdhet, en brist på all högre

"Nationalkarakteristik" är alltså i det avseendet en lämpligare benämning på resenärernas sätt att förhålla sig till olika folkgrupper än rasism. De är etnocentriker med en vacklande utgångspunkt: ibland är de svenskar, ibland européer, ibland något annat, men sällan "vita" eller "arier". I själva verket finns det hos Annerstedt, i andra sammanhang en av de som mest påverkats av socialdarwinistiska idéer om olika folks och rasers kamp för överlevnad, en ironisk anmärkning rörande teorierna om den ariska eller germanska rasens överlägsenhet. Efter ett samtal med några tyskar ombord på ett fartyg mellan Singapore och Hong Kong skriver den svenske diplomaten:

Jag har på en kort stund blivit överbevisad att jag på det hela är Tysk, och hela mitt folk endast en liten avdelning av den stora "civilisationsspridande, alltupplysande" Germaniska folkcracen; och mina simpla föreställningar att vi härstamma från de gamla Asarna fullkomligt kullkastade. [— — —] Det var roligare att tro på våra gamla Asar; nu vet man knappt om ej Oden själv var Preussare, när allt kommer omkring.⁴³

Tydligen blev Annerstedt smått förnärad över de tyska teorierna; även om asarna nämns ironiskt verkar han främst se sig som skandinav, eller helt enkelt som svensk.

Ändå kan det, när man ser på helhetsbilden, inte råda något tvivel om att de flesta av periodens författare hade en världsuppfattning som vi idag skulle kalla rasistisk, även om de sällan uttryckligen hävdar att vissa egenskaper eller en viss intellektuell/kulturell "nivå" är givna en gång för alla. Och om vi i de reseskildringar som sträcker sig över flera världsdelar skulle börja väga beskrivningarna av olika folkslag mot varandra, skulle vi otvivelaktigt kunna upprätta en ganska tydlig rangskala av "raser" eller folk med stor samstämmighet mellan de olika författarna. Någonstans nära toppen i den utomeuropeiska delen av denna hierarki placerades kineserna.

lyftning"); och Bäckström, s 9 ("de livliga och intelligenta fransmännen"). Se även den intressanta användningen av begreppen fransk, tysk och engelsk "ras" i Bäckström, s 19–21.

⁴³ Herman Annerstedt, *Strödda skrifter* (Stockholm 1869b), 2:46.

Ett förnuftigt folk utan känsla

Medan samtliga resenärer alltså utgick från att det fanns en kinesisk nationalkaraktär, var de inte eniga om vilka egenskaper som ingick i denna. I de stora huvuddragen var de relativt överens, men tyngdpunkten i framställningarna varierar. Utgångspunkten för många av diskussionerna var en föreställning med djupa rötter i 1700-talets europeiska Kinabild, idén om kineserna som ett oerhört arbetsamt, flitigt och driftigt folk. Oavsett vilka andra uppfattningar en resenär hyste, framhöll han det idoga, outtröttliga arbetet som kännetecknet för i synnerhet de fattigare kineserna. Med beundran beskrevs hur uppfinningsrika de var i sina ansträngningar att skaffa sig en utkomst, och hur de kunde lägga ner nästan omänskliga arbetsinsatser för nästan ingenting.⁴⁴

Att kineserna kunde arbeta för så låg lön förklarades på flera sätt. Dels ansågs det att de hade mycket måttliga behov, och vissa menade att de helt enkelt fysiskt kunde överleva på mindre näring än t ex européer. Särskilt var det Annerstedt som drev tesen att kineser, om det fanns utsikter att tjäna pengar, hade ett ousinligt tålmod och kunde uthärda nästan vad som helst. Men några framhävde också kinesernas förnöjsamhet, att de var anspråkslösa och inte eftersträvade samma bekvämligheter som andra folk, en tanke som delvis var rena motsatsen till påståendena om driftigheten och den ständiga jakten på inkomster.⁴⁵ I en och samma passage i *Loggboks-anteckningar* förenades dessa till synes oförenliga tankar:

Det finnes näppeligen på jorden något folk med den drift, den ihärdighet och den förnöjsamhet som den kinesiska arbetsklassen, till och med under förhållanden, som skulle göra att individer av andra nationer bittert knotade över sitt öde. Blott en kinesisk arbetare icke svälter, blott han har sitt dagliga, torftiga uppehälle, är han belåten.⁴⁶

⁴⁴ Bäckström, s 347 och 382; von Düben, s 103–04; Egerström, s 160 och 265; Hamberg 1848, s 240; *id* 1854, s 4; Andersson, 3:185; *Loggboks-anteckningar*, s 200–01; Annerstedt 1869b, 2:49; och *id* 1871, s 31.

⁴⁵ Annerstedt 1869b, 2:49 och 54; *id* 1871, s 31; Andersson, 3:108, 185 och 227–28; *Loggboks-anteckningar*, s 200–01; och von Düben, s 104.

⁴⁶ *Loggboks-anteckningar*, s 201.

Till denna i stort sett mycket positiva sida av "nationalkaraktären" kopplades också, men mer sporadiskt, andra beteenden och egenskaper som ansågs utmärkande för kineserna: de var sparsamma, hade sinne för ordning och organisation och var dessutom mycket renliga av sig.⁴⁷ Alla dessa goda karaktärsdrag hade dock, enligt resenärerna, ett i grunden osunt ursprung. Problemet, som de såg det, var att tillfredsställelsen av de materiella behoven var kinesernas enda, uteslutande drivkraft. Deras strävan att tillskansa sig pengar slog ofta över i ren girighet, deras uppfinningsrikedom i att skaffa inkomster hindrades inte av några hederskänslor eller andra, mer osjälviska motiv. Det fanns alltså inga gränser för deras villighet att göra allt för pengar: en kines, hävdade flera författare, kunde sjunka hur djupt som helst i utbyte mot nästan hur lite som helst. Samma egenskap som beundrades utifrån ett rent ekonomiskt synsätt – kinesernas förmåga att slå ut konkurrensen genom lägre löner – fördömdes också som ett tecken på frånvaron av all heder, stolthet och värdighet.⁴⁸

Denna avsaknad av moraliska spärrar ansågs vara förklaringen till det beteende som underströks lika ofta som arbetsamheten: den tendens till bedräglighet i affärer som påstods genomsyra hela befolkningen. Om en kines hade det minsta att tjäna, menade resenärerna, skulle han ta till vilka sluga lister, lögner och oärliga knep som helst; det fanns inga ideal eller hederskänslor som inte kunde offras på förtjänstens altare.⁴⁹

I just denna fråga var dock författarna inte helt eniga. Liljevalch, som ägnat relativt lite utrymme åt sådana ämnen till förmån för mer handfast ekonomisk information, försvarade kineserna mot de anklagelser han menade var alltför generaliserande; visst fanns i Kina som på andra håll, "i förhållande till folkmängden, bedragare, tjuvar och mördare,

⁴⁷ Bäckström, s 382; Egerström, s 265; Annerstedt 1871, s 31; och Skogman, 2:75 och 126–27.

⁴⁸ Andersson, 3:185 och 227–28; Annerstedt 1869b, 2:54; Bäckström, s 358; Hamberg 1848, s 231, 238 och 240; Skogman, 2:146–47 och 163; Liljevalch, s 181 och 341–42; och von Düben, s 112 och 132.

⁴⁹ Om bedrägligheten se Bäckström, s 355 och 358; Andersson, 3:108; Annerstedt 1869b, 2:59; Hamberg 1848, s 240; och *Dagbok*, s 13. Om bristen på ideal och hederskänslor, se Skogman, 2:117 och 130; Liljevalch, s 181; Annerstedt 1871, s 25 och 28; Bäckström, s 384; och von Düben, s 103.

men ibland bättre klasser träffas ärlighet och noggrannhet i hög grad, och på få ställen lära så många och så stora affärer uppgöras endast på god tro, som i Kina.”⁵⁰ Andersson skrev för sin del att om västerlänningar i Kina ofta blev lurade, så berodde det snarare på att de själva många gånger betett sig mycket illa; de européer som kom till Fjärran östern var inte sällan ”råbarkade fridsstörare, näsvisa dumdrister, påflugna skojare, klumpiga översittare.” Och när det gäller snikenhet och bedräglighet var den förmodligen importerad, inte inhemsk, för alla som kunnat besöka det inre av landet ”överensstämma i att erkänna den gästfrihet och vänlighet, de där mött, och skildra dess invånare såsom fredlige, ytterst godmodiga och trohjärtade människor”.⁵¹

Den ensidiga fixering vid nytta, materiella fördelar och högsta möjliga inkomst som de flesta av resenärerna trots allt tyckte sig se hos kineserna, fick också vidare konsekvenser i form av bl a svärkontrollerad spekulationslust såväl i affärer som vid spelborden.⁵² Flera gånger hävdas också, trots vad som sagts om sparsamheten, att kinesernas materialism gick längre än pengar för pengars skull: i själva verket var målet att kunna tillfredsställa en depraverad njutningslystnad, en smak för frossande i mat, underhållning och lyx i olika former. Bland de rika fick sådana önsknings också utlopp i diverse orgier, till exempel ombord på de ”blomsterbåtar” som nämndes tidigare i kapitlet.⁵³

På det hela taget var det ändå känslökylan som var författarnas bestående intryck av materialismens följder för den kinesiska folkkaraktären; även vänlighet, artighet och andra till synes sympatiska beteenden bottenade i förhoppningar om förtjänst. Bristen på ”äkta” känslor framhålls även i sådana sammanhang som bröllop, vilka enligt svenskarna handlade om en formell ceremoni mellan två parter som vigdes på grundval av praktiska och ekonomiska överväganden, inte ömsesidig tillgivenhet.⁵⁴ Flera av svenskarna klandrade också kineserna för att de, på grund av

⁵⁰ Liljevalch, s 342.

⁵¹ Andersson, 3:108.

⁵² Spekulationslusten i affärer nämns i Liljevalch, s 117, där kineserna kallas ”Orientens judar”. Om spelbenägenheten se nästa avsnitt.

⁵³ Andersson, 3:147, 149 och 227; *Loggboks-anteckningar*, s 200; och Skogman, 2:121–22.

⁵⁴ von Düben, s 103; Skogman, 2:121–22; Bäckström, s 384; och Liljevalch, s 364.

sin anpassningsförmåga och brist på idealitet, blivit ett alltför fridsamt folk – i sig något gott, men nu tolkat som feighet och som det yttersta beviset på kinesernas brist på känsla i allmänhet och stolthet i synnerhet.⁵⁵

Samtidigt som dessa diskussioner om ”den pragmatiska kinesen” var ett starkt dominerande tema, fanns det också en annan, mindre framträdande men likväl tydlig strömning av helt annan karaktär. Dessa idéer tog sin utgångspunkt i det faktum att Kina hade (och har) en enorm befolkning, och att det kollektiva trycket på varje enskild individ därmed var oerhört starkt ifråga om beteendemönster och åsikter. Återigen kommer vi in på frågan om pluralismen – eller snarare frånvaron av pluralism – i den kinesiska kulturen och samhället, nu relaterad till befolkningens egenskaper. Den diskussionen ledde fram till helt andra omdömen än de som nyss redovisats, nämligen påståenden om att känslan för hemlandet och bundenheten vid de egna nationella idealen var viktiga inslag i folkets karaktär.

Redan den förste av periodens författare, von Düben, menade att ”massans väldighet” utövade ett mäktigt inflytande på kinesernas agerande och tänkande. I de följande årens reseskildringar framfördes ofta åsikten att folket var starkt auktoritetsbundet, präglad av sina kulturella traditioner och okunnigt om andra civilisationers (d v s den västerländska) insatser och prestationer.⁵⁶ Den uppfattningen kulminerade hos den siste av resenärerna, Annerstedt, som beskrev Kinas miljoner som ett enda likriktat kollektiv:

Det är måhända oegentligt att säga att Kineser, såsom individer, tänka; eller till och med att alls tala om någon individualitet hos en Kines; det må gå an bland folk, som tänka och handla på egen hand, där var och en vill vara man för sig, [. . . men a]ntingen han [=kinesen] själv vet det, eller ej, så är han ingen individ, han är endast en liten bit Kina [. . .].⁵⁷

⁵⁵ Bäckström, s 383; von Düben, s 104; Annerstedt 1869b, 2:57–59; Annerstedt 1871, s 31; och Liljevalch, s 181.

⁵⁶ von Düben, s 104; Liljevalch, s 181 och 258; Andersson, 3:149–50 och 227; Annerstedt 1869b, 2:55 och 67; och *id* 1871, s 25.

⁵⁷ Annerstedt 1869b, 2:61.

Ingen av de andra författarna drev resonemanget om det kollektivistiska draget hos kineserna så långt, men de gjorde ändå en koppling mellan "massans" tryck å ena sidan och patriotism, plikt känsla och lojalitet mot det kulturella arvet å den andra, det vill säga just sådana ideal och "högre" känslor som tidigare frändömts kineserna. Det motsägelsefulla i dessa idéer tycks dock inte ha uppmärksammats av författarna, för samtidigt som kineserna sägs sakna känslor är nationell stolthet, högmod och förakt för utlänningar ett återkommande tema i reseskildringarna. Hos Andersson och Annerstedt nämns ett par gånger hur olyckliga kineserna är i kolonier utomlands eftersom de saknar sitt hemland och inte riktigt kan finna sig till rätta i andra miljöer – något som ju går stick i stäv med samma författares tidigare betoning av folkets anpassningsförmåga till alla förhållanden.⁵⁸ Fientligheten mot utlänningar på Kantons gator, och köpmännens ständiga försök att lura och bedra just utlänningar togs också upp som exempel på en kinesisk etnocentrism vilken många av de svenska resenärerna fann irriterande.⁵⁹

Samtidigt finns det, särskilt i början av perioden, flera exempel på förståelse inför det som uppfattades som främlingshat och självgodhet. I ett tidigare citat från Andersson (s 134 ovan) hävdades ju att det snarare var västerlänningarnas beteende som drivit fram detta uppförande från kinesernas sida, och att i det inre av landet, där kontakten med utlänningar varit minimal, befolkningens attityder var helt annorlunda. Liljevalch ansåg också att de kineser som haft beröring med européer generellt sett var mindre pålitliga än de som inte kunde ett ord engelska. Vad gäller okunnigheten om omvärlden var väl den inte så konstig, skrev Liljevalch, eftersom "detta land är också till folkmängd större än hela den övriga delen av den civiliserade världen."⁶⁰

Som synes var resenärerna djupt kluvna i sin inställning till kineserna och deras egenskaper, och därför är det särskilt intressant att dessa dis-

⁵⁸ Andersson, 3:155 och 227, och Annerstedt 1869b, 2:55.

⁵⁹ Hamberg 1848, s 231–32 och 238–40; Andersson, 3:106, 108 och 153; von Düben, s 119; och Liljevalch, s 180.

⁶⁰ Liljevalch, s 254 och 342 (cit). Det är ju fö intressant att Liljevalch här gör en grovindelning av världen i en civiliserad och (underförstått) en ociviliserad del, och att Kina anses tillhöra den förra; i en mening inkluderar alltså Kina i ett civiliserat "vi" tillsammans med västerlänningarna gentemot resten av världen.

kussioner i flera skrifter avslutas med försök att upprätta en slags balansräkning över de goda och dåliga sidorna i nationalkaraktären. De utfaller något olika: Andersson är, som vi tidigare sett, på det hela taget positiv i sin bedömning, och ser européerna som ansvariga för en hel del av de påstådda bristerna i kinesernas beteende. Hans reskamrat Skogman delar i stora drag den åsikten, men ändå kan han inte undgå intrycket att "kinesen saknar våra begrepp om hederskänsla, vilken, om ock stundom falsk eller missförstådd, dock utgör en mäktig drivfjäder i ett samhälle." Han menar också att det "gry" som skapar sammanhållning mellan människor och därmed bidrar till ett samhälles framsteg kanske saknas hos kineserna; bristen på solidaritet och lojalitet förhindrar utveckling i rätt, det vill säga europeisk, riktning.⁶¹

Det kanske mest belysande exemplet finner vi dock hos militären Anton Bäckström, samtida med Annerstedt. Trots att kineserna i stort sett har mestadels goda egenskaper kan man bara inte tycka om dem, skriver Bäckström, och orsaken är uppenbar:

På det hela taget måste man således erkänna att kinesen har flere förtjänster än fel, och så mycket mera oförklarlig är den känsla av vidrighet han ingiver de flesta européer som vistats någon tid i Kina. Man kan ej söka förklaringsgrunden härtill annorstädes än i den omständigheten, att kinesen med alla sina goda egenskaper likväl saknar den förnämsta, nämligen *känsla*. Han tyckes så helt och hållet vara en kropp utan någon förmåga av andlig lyftning eller entusiasm för vad det vara må, att detta ställer honom i en skärande motsats till alla västerns folkslag, vilka äro mer eller mindre utrustade på hjärtats vägnar.⁶²

Sålunda möts, i slutet av perioden, en rad av tidens dominerande föreställningar. Dels tar Bäckström för givet att olika "folkslag" bär på vissa specifika karaktärsdrag som kollektiva kännetecken, dels tycker han att kineserna i stort sett har en sympatisk uppsättning egenskaper, men ändå känner han obehag inför dem eftersom de saknar det viktigaste och kanske det mänskligaste av alla karaktärsdrag: idealism. En bättre sammanfattning av de svenska resenärernas vacklan mellan uppskattning och obehag är svår att finna. Den visar att de förutfattade meningarna,

⁶¹ Andersson, 3:108, och Skogman, 2:116–17 (jfr *ibid.* 2:121–22).

⁶² Bäckström, s 384.

de på förhand tillägnade idéerna om ett folk och dess kultur, ibland inte kan övervinnas, vilka egna erfarenheter de än konfronteras med.

Lastbara vanor, underliga seder

Som framhållits tidigare finns det i periodens reseskildringar ingen tydlig gränsdragning mellan egenskaper eller karaktärsdrag å ena sidan och seder och bruk å den andra. Skiljelinjen mellan detta och föregående avsnitt är därför delvis artificiell, grundad som den är på forskarens kategorisering av ämnen snarare än materialets, men inte desto mindre är den nödvändig just för att belysa relationen mellan människosyn och kulturuppfattning hos de svenska författarna. Avsnittet handlar alltså om ett antal kulturella uttryck och livsmönster, vilka i några fall ansågs vara en direkt följd av nationalkaraktären eller folkets "väsen" och i andra betraktades som *orsak* till drag i denna karaktär.

Liksom i behandlingen av kulturmiljön var ett grundtema i dessa diskussioner inslaget av det exotiska och annorlunda. För flera av resenärerna var det en medveten utgångspunkt; Andersson skrev t ex att kinesernas sedvänjor "äro värda att närmare kännas, om icke för annat, åtminstone för deras stora skiljaktighet från våra." I *Loggboks-anteckningar* betonades de rena motsatserna mellan västerländska och kinesiska bruk genom ett långt citat ur en dansk skildring av en världsomsegling liknande *Eugenies*, där många exempel på sådana kontraster gavs.⁶³

Den påstådda bundenhet vid traditionen och auktoriteten som kineserna tillskrevs (se s 135 ovan) stammade enligt resenärerna ur ett helt fundamentalt drag i den kinesiska kulturen: släktskapets betydelse i allmänhet och föräldraskapets i synnerhet. Eftersom de också uppfattade familjelivets former som grundvalen för samhällets politiska struktur och modellen för relationerna mellan myndigheter och undersåtar, intresserade de sig mycket för just dessa frågor, och kanske allra mest för kvinnornas situation.⁶⁴

⁶³ Andersson, 3:114–15, och *Loggboks-anteckningar*, s 189–90.

⁶⁴ Släktrationernas allmänna betydelse tas upp i Hamberg 1854, s 2 och 4, och Liljevalch, s 366. Om familjen som modellen för samhället, se Andersson, 3:150 och 168, och Liljevalch, s 346 och 348.

Flera författare underströk den stora vikten av att få barn i Kina, av både praktiska och religiösa skäl: de tryggade försörjningen på ålderdomen och utförde förfädersoffren när föräldrarna gått bort.⁶⁵ Andersson påpekade att det enbart var söner som kunde utföra dessa ceremonier, varför det ansågs nödvändigt inte bara att få avkomma utan också att den måste vara av mankön. Redan i 1700-talets reseberättelser hade det betonats hur döttrarna sågs som mindre värda än sönerna, och att det därför var vanligt att barn övergavs eller mördades, framför allt nyfödda flickor i de fattigaste familjerna. Nu uppmärksammades könsskillnaderna i detta avseende nästan inte alls; det enda spår som finns kvar är anmärkningen i en text att antalet barnamord minskat kraftigt i Kina sedan förr i världen, men att det fortfarande "lärer [...] vara högst betydligt."⁶⁶

I övrigt var dock varken barnens eller kvinnornas situation särskilt avundsvärd enligt reseskildringarna, där relationerna inom familjen tycks uppfattas som ett uttryck för kinesernas känslökyla och formalism. "Föräldraväldet", skrev Liljevalch, "äger nästan inga gränser i Kina." Fäderna kunde misshandla sina barn hur som helst utan bestraffning och t o m vid mord blev påföljden mild. Samtidigt var konsekvenserna av den minsta olydnad från ett barn mot föräldrarna mycket kännbara: alla sådana överträdelser bestraffades med döden.⁶⁷

Medan barnens vördnad skulle riktas mot båda föräldrarna och därför var en källa till tröst för kinesiska mödrar, hade dessa i övrigt inte mycket att glädja sig åt, menade de svenska Kinaskildrarna; generellt sett var kvinnornas situation "ömkansvärd" (Andersson). Många äktenskap var upp gjorda av föräldrarna utan hänsyn till parets egna känslor, ofta i späda ålder eller t o m före födseln, vilket i resenärens ögon var helt förkastligt. Bröllopsceremonierna följdes för kvinnans del av ett liv i total underkastelse. Hennes ställning i huset var densamma som en tjänarinnas tills hon födde första sonen, och även då var hon helt underordnad maken; liksom barnen kunde hon misshandlas nästan hur som

⁶⁵ von Düben, s 103; Hamberg 1848, s 234; Andersson, 3:148; *Loggboks-anteckningar*, s 200; Liljevalch, s 344–48 *passim*, och Bäckström, s 350.

⁶⁶ Andersson, 3:111, och *Loggboks-anteckningar*, s 200 (cit).

⁶⁷ Liljevalch, s 344; *Loggboks-anteckningar*, s 200; och Andersson, 3:148.

helst utan att myndigheterna ingrep, medan exempelvis otrohet från hennes sida ofelbart straffades med döden. Till detta kom att månggifte var tillåtet i Kina, åtminstone i rikare familjer och på vissa villkor. Kanske var detta det allra svåraste för resenärerna att acceptera, och Andersson gjorde en direkt koppling mellan polygamin och kvinnornas utsatta situation.⁶⁸

Det konkreta uttryck för denna utsatthet som, under denna period liksom andra, mest fångade uppmärksamheten var seden att binda kvinnornas fötter, något som enhälligt fördömdes av svenskarna. När de beskrev denna tradition användes ord som "obegripligt", "barbariskt" och "ohyggligt", och de berättade hur kvinnorna vaggade fram på förkrympta fötter som invalider. Men, framhöll Liljevalch, alla kvinnor fick inte sina fötter bundna: hos de regerande manchuerna fanns inte denna sedvänja, och därför hade "själva kejsarinnan fötter av naturlig storlek." I *Loggboks-anteckningar* påstods istället att det bara var "de förnämna och de, som vilja efterapa dem, vilka förvandla sina döttrar till krymplingar" genom att låta binda deras fötter.⁶⁹

Sammantaget visade allt detta enligt de svenska resenärerna bristen på "äkta" känslor i det kinesiska familjelivet, och även om det tycktes finnas vissa sympatiska drag, som vördnaden för föräldrarna och respekten för de äldre, verkade det som helhet vara ett liv utan värme och gemenskap. Den uppfattningen stämde väl överens med den övergripande idén om kinesernas bristande idealism och djupare känslor, och utgjorde en tydlig kontrast till den (enligt författarna) stora betydelsen i Västlandet av hemtrevnad och kärleksfulla relationer inom familjen.

När Andersson reflekterade över detta, kom han också in på vad de kinesiska männen gjorde för att roa sig på annat håll i stället. Kineser, förklarar han, lär sig "från barndomen" att söka sig nöjen utanför familjen, till exempel på de praktfulla blomsterbåtarna, där det utvecklas "en lösaktighet, som allestädes framställer sig i de rysansvärdaste, otroligaste former". Njutningslystnaden saknar gränser och kan knappt beskrivas –

⁶⁸ Andersson, 3:113 och 148 (cit); Liljevalch, s 344–47 och 358–67; Hamberg 1848, s 234; *Loggboks-anteckningar*, s 189 och 200; och Bäckström, s 383.

⁶⁹ Andersson, 3:113; *Loggboks-anteckningar*, s 185 (cit) och 189; von Düben, s 120–21; Liljevalch, s 340; Skogman, 2:85; och Bäckström, s 348–49.

både barn och kvinnor används för prostitution på ett sätt som vore otänkbart till och med "bland naturdriftens, om hyfsning och sedlighet omedvetna utövare på Söderhavsöarna". På ett för honom ganska typiskt sätt reserverar sig Andersson sedan genom att antyda, att sådant leverne kanske bara förekom i traktathamnarna.⁷⁰

Ändå fanns det flera element i skildringarna av kinesernas vanor och levnadssätt som underströk bilden av ett omoraliskt, lastbart och depraverat livsmönster åtminstone bland de rika, och det var Andersson som gick längst i de resonemangen. Han antydde inte bara att det var ett utbredd beteende, utan också att det hade djupa rötter i kinesisk kultur:

Det är i sanning otroligt, huru väl kineserna förstå att anskaffa sig de mest raffinerade njutningar och huru lidelsefullt de jaga efter dem. [...] M]an studsar tillbaka och häpnar vid berättelserna om de orgier, i vilka de dränka sig, när kassan tillåter det. Och detta är ej frukten av moderna tiders förfining, ej alstren av en långsamt utvecklad yppighet. Från urminnes tider hava de sybaritiskt frossat uti välluster, mot vilka allt vad vi annars hava oss bekant är barnlek och joller.⁷¹

Ett njutningsmedel som nyttjades av både rika och fattiga och som väckte särskild uppmärksamhet och avsky bland de svenska resenärerna var opiumrökningen. Detta missbruk fördömdes mer eller mindre kraftfullt, medan skildringarna av dess offer överlag präglades av medlidande; de "orgier" som nämndes ovan tycks ha uppfattats som något människor hängav sig åt frivilligt, men ifråga om opium fanns stor förståelse för att det snabbt skapade ett beroende som var svårt att övervinna.⁷² Det är också intressant att flera författare hävdade att opiumproblemet i Kina knappast var värre, eller t o m var betydligt lindrigare, än

⁷⁰ Andersson, 3:149.

⁷¹ Andersson, 3:147. Jfr *ibid*, 3:149 och 227; *Loggboks-anteckningar*, s 200–01; och Skogman, 2:121–22.

⁷² Bäckström, s 356 och 384; Hamberg 1848, s 237; von Düben, s 125; Liljevalch, s 98–99; *Loggboks-anteckningar*, s 194–95 och 220; Skogman, 2:86–87, 103–07 och 111; och Andersson, 3:171.

de bekymmer som brännvinsdrickandet orsakade i Sverige och andra europeiska länder.⁷³

Det rädde dock delade meningar bland de svenska resenärerna om problemets omfattning. Liljevalch ansåg t ex att opiumrökningen säkert var ohälsosam och moraliskt förkastlig, men att dess konsekvenser i Kina inte alls var så omfattande som ofta påstods. När Skogman diskuterade ämnet några år senare beskrev han opiumrökningen som en nedbrytning av allt mänskligt hos människan, och ur läkarlitteraturen citerade han avsnitt om de fruktansvärda lidanden som det innebar att försöka göra sig fri från missbruket. Anton Bäckström, på besök i slutet av 1860-talet, var snarare raljant: "Att komma till Kina och ej få se opiumrökning vid första steg man tog hade man ansett vara alldeles omöjligt. Förmodligen antog man i sin fantasi att kineser och opiumpipor höra ihop, alldeles såsom kineser och hårpiskor." Men trots ihärdiga försök – Bäckström tycks ha varit på jakt efter lite tvättäkta kinesisk mystik – lyckades han inte finna någon opiumhåla i Hong Kong.⁷⁴

En annan sysselsättning som ansågs typiskt kinesisk och moraliskt tvivelaktig var hasardspel; det är ett återkommande inslag i resebeskrivningarna att nämna folkets passion för spelande och spekulat. Sin vana trogen menar Liljevalch att det främst är de "lägre" klasserna som hemfaller åt sådana laster, men hos andra författare uppfattas spelmanin som ett för alla kineser gemensamt drag. Det upptar dock inte tillnärmelsevis så stort utrymme som opiumrökningen, som tydligen ansågs vara ett mycket allvarligare problem.⁷⁵

Utöver diskussionerna om opium, hasardspel och de förmögna utsvävningar är behandlingen av livsmönster, seder och bruk ganska fragmentarisk i Kinaskildringarna. Detta till trots kan man göra vissa allmänna observationer, vilka ytterligare illustrerar de svenska resenärernas förhållningssätt och attityd till kineserna.

⁷³ Bäckström, s 384; Liljevalch, s 98; och *Loggboks-anteckningar*, s 194. Jfr även Skogman, 2:104–05: "Huruvida något land har att uppvisa ett motsvarande antal av fylleri förstörda medborgare måste vi av brist på kännedom om dylika förhållanden lämna osagt."

⁷⁴ Liljevalch, s 98; Skogman, 2:87 och 103–04; och Bäckström, s 356–58 (cit s 358).

⁷⁵ Egerström, s 68; Bäckström, s 384; Andersson, 3:118; Liljevalch, s 192 och 349; och *Loggboks-anteckningar*, s 220.

I sporadiska anmärkningar om exempelvis nyårsfirande och begravningar, framhölls sålunda ofta det avvikande och "besynnerliga" i kinesernas ceremonier. Egerström, som aldrig var i Kina men besökte kinesiska kolonier i både Kalifornien och på de hawaiiiska öarna, var med om två begravningar som han skildrar utförligt. I San Francisco bestod processionen ett långt tåg av underligt klädda kineser, på gravplatsen väsnades det med skrånande musik och högljudda smällare, och det blev fullt av rök när man brände guld- och silverfärgat papper. Egerström ställer sig oförstående till hela "högtidligheten, som på en lutheran måste göra ett sorgligt intryck." På samma sätt beskrivs en kinesisk begravning i Honolulu, vilken "utmärkte sig för sina besynnerliga ceremonier", och skådespelet "föreföll meningslöst och barockt".⁷⁶

En liknande förundran blandad med oförståelse kände resenärerna inför kinesernas smak ifråga om mat och musik. Många av författarna nämnde just musiken och beskrev den som disharmonisk, skärande och högljudd. När folkets förtjusning i mat diskuteras, utnyttjas ibland tillfället att ironisera över vissa underliga rätter som en västerlänning aldrig skulle äta; lite syrligt nämner Skogman att det i Kantons många mataffärer säljs fisk, svalbon, trepang och knippen av rätter "likasom sidsvensansar eller morkullor hos oss. Huruvida syltade silkesmaskar och inlagda gräsuggor även funnos att tillgå, kunna vi ej med säkerhet uppge." Också von Düben räknar upp några kinesiska delikatesser som hundar, katter och rätter med uppenbart löje.⁷⁷

Trots oförståelsen och ironin fanns det ändå hos flera författare en medvetenhet om att man inte kunde döma allt efter sin egen måttstock; när de diskuterade dessa ämnen framhölls ibland att det inte nödvändigtvis behövde vara de egna sedvänjorna som var rätt och kinesernas som var fel. Till skillnad från många andra delar av Kinaskildringarna fanns det i beskrivningarna av exempelvis etikettsregler en insikt om att europeiska konventioner var lika underliga för kineserna, som kinesiska

⁷⁶ Egerström, s 100 och 160–62. Också nyårsfirandet upplevde Egerström som obegripligt (*ibid*, s 224), medan Andersson, mer av en romantiker med en svaghet för det exotiska, konstaterar att nyårsprocessionerna "hade [...] ett särdeles orientaliskt och kuriöst utseende." (Andersson, 3:228–29)

⁷⁷ Skogman, 2:74, 84 och 91 (cit), och von Düben, s 133. Jfr Liljevalch, s 177 och 199–200; Andersson, 3:145, 147 och 229; och Egerström, s 68 och 100.

var för européerna. Bara det faktum att kinesernas synpunkter fick komma till tals innebar, om inte gillande så åtminstone en viss grad av förståelse från de svenska resenärernas sida.

I *Loggboks-anteckningar* blir kanske detta som tydligast. I ett långt citat från en dansk reseskildring beskrivs Kina och Europa som två parallella civilisationer vilka länge framskridit sida vid sida, men med en mur mellan sig som gjort dem omedvetna om varandras existens. Nu har de nått slutet av muren, plötsligt står de öga mot öga och betraktar varandra med den största förvåning, och

de skulle bägge utbrista i ett gapskratt – över varandra, om de icke därtill hade alltför mycken bildning; vadan de nu åtnöja sig med att rycka på axlarna med ett medömsamt, beklagande smälöje på läpparna. Vid varje steg, som de, efter att hava råkats, taga vid varandras sida, upptäcka de något främmande, något besynnerligt.⁷⁸

Därefter räknas olikheterna i stort och smått upp: bland européer är det artigt att hälsa genom att ta av hatten och sträcka fram handen, för kineser är det hövliga sättet att ta på sig hatten och lägga ihop händerna. Hedersplatsen för västerlänningar är till höger om någon, bland kineser är det till vänster, och så vidare. Båda folken, sägs det sedan, ”förundra [...] sig då över varandras bakvända sätt att gå tillväga”. Till exempel generas kineserna av europeiska kvinnors kläder, vilka är tätt åtsittande och framhäver formerna, medan västerlänningarna förfasas över kinesiska kvinnors bundna fötter.⁷⁹

Även Liljevalch kommenterade det kinesiska sättet att hälsa, vilket tycks ha varit ett populärt föremål för ironi bland européer. Men om man jämförde den gesten – en bugning med händerna hoplagda framför ansiktet – med européernas upprepade, barhuvade bugningar, skrev den svenske diplomaten, var det ”svårt att säga vilketdera modet lämnar mesta anledningen till anmärkning eller löje.” Liljevalch var också den som ifråga om musiken inte ville uttala något omdöme; dess värde kun-

⁷⁸ *Loggboks-anteckningar*, s 189; citatet är hämtat ur Steen Billes skildring av en världsomsegling i slutet av 1840-talet.

⁷⁹ *Loggboks-anteckningar*, s 189.

de inte ”uppskattas av västerns folk, emedan deras begrepp om harmoni icke överensstämmer med kinesernas.”⁸⁰

Men trots allt är detta bara ansatser, spridda punkter av öppenhet inför en främmande kultur. Med enstaka undantag finns det till sist mycket lite som resenärerna uppskattar hos kineserna eller deras kultur. *Loggboks-anteckningar*, som i den citerade passagen ovan tycktes erkänna någon slags principiell jämlikhet mellan västerlänningar och kineser, kom så småningom fram till att de senares olika seder – långa naglar, konstgjorda hårpiskor, bundna kvinnofötter o s v – bara var

olika yttringar av samma böjelse för bisarreri och karikatyr. Denna smaklöshet och brist på skönhetsinne uppenbara sig i kinesernas hela andliga strävande, i deras konster och vetenskaper; de äro det [sic] mest framstående dragen i deras nationalkaraktär. [– – –] Överallt [i musik, teater och konst] skall man upptäcka ojämnhet, omogenhet, en oemotståndlig böjelse till överdrift, enskilda stora fullkomligheter vid sidan av ännu större fel, och en oharmonisk helhet.⁸¹

Sälunda blev slutomdömet om kinesernas livsmönster detsamma som om folket självt: där fanns många goda enskildheter men helheten var förkastlig. Med formuleringarna om ”omogenhet” och ”oharmonisk helhet” antyddes också att kulturen, trots många yttre tecken på motsatsen, i själva verket var outvecklad, primitiv, inte jämförbar med Västerlandets mognad och förfining. Kina, den enda civilisation som européerna ens i teorin kunde se som en medtävlare till sin egen kultur, kunde därmed på några få rader avföras och degraderas till en för västerländsk självuppfattning betryggande andrarangsposition.

⁸⁰ Liljevalch, s 340–41 resp 177.

⁸¹ *Loggboks-anteckningar*, s 190.

Kapitel 8

Den andra civilisationen

I texterna från perioden 1847–72 finns en intressant och tydlig uppdelning mellan det kinesiska samhället som å ena sidan ett ideal, dvs en uppsättning grundläggande samhällsprinciper och centrala värderingssystem, och å den andra en faktiskt existerande verklighet. Beskrivningen av dessa två aspekter skiljer sig såpass från varandra att de i det följande kommer att behandlas var för sig. Det första avsnittet handlar sålunda om vad resenärerna uppfattade som typiskt eller ursprungligt i den kinesiska civilisationen och hur dessa drag värderades, och därefter redovisas deras syn på verkligheten bakom idealet.

Samhällets grundvalar

Bland de författare som tog upp frågan om det kinesiska rikets ålder tycks det ha rätt bred enighet om att Kina var den äldsta av världens civilisationer, eller åtminstone – jämte Indien – en av de äldsta. Det är en intressant omsvängning från föregående århundrade, då kinesernas "orimliga" anspråk på en lång dokumenterad historia betvivlades starkt, inte minst för att den kinesiska kronologin ansågs ställa till problem för Bibelns historieskrivning. Som ett enkelt faktum, att landet hade en utvecklad högkultur långt före européerna, godtogs dock numera dessa anspråk, som när Liljevalch konstaterade att Kina redan på 900-talet "hade nått en högre grad av civilisation än de gamla Grekerna och Romarna".¹

¹ Liljevalch, s 317–18 (cit) och 349–50. Jfr Skogman, 2:144; Bäckström, s 379; Annerstedt 1869b, 2:60; *id* 1871, s 23; och von Düben, s 144–45.

Det som framför allt hade blivit allmänt accepterat var att kineserna gjort en rad viktiga uppfinningar långt före västerlänningarna: boktryckarkonsten, kompassen, krutet och den kinesiska specialiteten framför andra, porslinet. Värderingen av dessa framsteg i sig var visserligen högst skiftande: medan Andersson och Annerstedt förundrades över de makalösa upptäckter som gjorts i Kina för årtusenden sedan och Europa ännu knappt hade hunnit ifatt, var andra mer ringaktande. Författaren till *Loggboks-anteckningar* menade t ex att dessa uppfinningar inte varit successivt uppnådda vetenskapliga framsteg som i Europa utan "blotta lösslitna fakta, vilka stå aldeles isolerade, utan något sammanhang med det andliga uppåtsträvandet i dess helhet, enstaka meteoror, som plötsligt upplyst det rådande andliga mörkret, vilket, sedan deras sken försvunnit, om möjligt blivit ännu tjockare och svartare." Och apropå krutet påpekade Liljevalch att européerna varit först med att förstå dess militära möjligheter; kineserna använde det "bara" till fyrverkerier.²

Vissa av resenärerna ansåg också, på ett mer principiellt plan, att Kina hade en kultur utan framåtanda eller drivkraft, att det var ett bakåtblickande land som till själva sitt väsen var konservativt. von Düben var kanske den som mest renodlat förespråkade den tanken, genom att citera en oidentifierad författare som hävdade att kineserna "i historien om vårt släkte visa det enda exemplet på ett folk, där utbildningen [=utvecklingen] stannat i dess gång framåt." Visserligen hade Kina varit "civiliserat när Europa var försänkt i barbari", men dess "institutioner äro fastställda sedan mer än 25 århundraden, och aldrig ändrade eller växlade (i principen åtminstone), under denna oerhörda tiderymd".³

En diametralt motsatt uppfattning hade Herman Annerstedt, som med kraft underströk att den kinesiska civilisationen bildats under årtusenden och genomgått "stormar och kriser" som skulle ha förintat vilket annat folk som helst. Kanske hade förändringarna gått så långsamt att de inte kunnat iakttas direkt, men ända fram till 1600-talet, då kineserna tvingats påbörja en mödosam process för att svälja upp ett helt folk –

² Andersson, 3:133; Annerstedt 1869a, s 18; *Loggboks-anteckningar*, s 191; och Liljevalch, s 317–21 (om krutet s 320). Jfr von Düben, s 141.

³ von Düben, s 145.

de erövrande manchuerna – och återställa ordningen i landet, hade Kina varit Europas jämlike.⁴ Och Annerstedt fortsatte:

Två eller tre seklers stagnation kan vara en livsfråga för nationer, som för tusen år sedan bestodo av några vilda horder, och efter tusen år endast skola förekomma i 74:de kapitlet av gamla historien, men betyda litet för ett folk, som kunnat följa Egypternas uppkomst, blomstring och förfall, sett Assyrier, Meder och Perser komma och gå, kunnat småle åt en samling Greker, som kallade främlingar barbarer, liksom *de* skulle inbillat sig vara Kineser, som sett Alexanders välde gå upp som en sol, och – som sett Romarna erövra och sätta sin prägel på allt, allt utom Kina; som sett själva stora Mogul göra kaputt, och som nu kunna, om det roar dem, se stora hertigdömen på hela kvadratmil sväljas upp i dussintal för att bilda en stor monarki, som ej förekommer ens till namnet i medeltidens historia.⁵

Det måste, menade den svenske handelsagenten, finnas någon sorts livskraft hos ett folk som överlevt så länge. Ändå ansågs den konservatism och traditionalism man tyckte sig ha observerat i Kina vara en grundläggande svaghet i hela samhällsbygget. Andersson hävdade att den kinesiska lärdomens fixering vid gamla klassiker inte passade för de nya tiderna, och Annerstedt instämde i att när den kinesiska ”modellen” inte längre var anpassad till tidens krav kunde det bli farligt för kejsardömet. Också von Dübens uttalanden om det orörliga Kina kan väl ses som ett stöd för den åsikten.⁶

Från de svenska besökarnas synpunkt framstod Kina som ett i grunden auktoritärt eller ”despotiskt” samhälle, där underkastelse inför överheten var ett absolut krav och en central princip i den sociala och politiska ordningen. Ett par av författarna drev detta så långt att de, uppenbart påverkade av sin samtids schablonbilder, framställde landet som en slavnation, där en enda man, kejsaren, hade oinskränkt makt över var och en av flera hundra miljoner kineser, vilka blint lydde sin härskares minsta vink. Andra betonade mer samhällets karaktär av ett helt hierarkiskt system där kejsaren var överst, men där också lägre ämbetsmän

⁴ Annerstedt 1871, s 23 (cit), och *id* 1869b, 2:59–60.

⁵ Annerstedt 1869b, 2:60. Slutorden syftar på det då pågående tyska riksenandet.

⁶ Andersson, 3:161; Annerstedt 1869b, 2:57, 60 och 62; och von Düben, s 145.

hade enväldig auktoritet på respektive nivå, ända ner till överhuvudena i enskilda familjer.⁷

I dessa sammanhang hävdades ofta att hela samhällsorganisationen var baserad just på familjen som modell eller idé, d v s kejsaren betraktades som alla kinesers familjeöverhuvud, ämbetsmännen var folkets "fäder" och undersåtarna myndigheternas "barn". Också i skildringarna av de kinesiska familjeförhållandena hade ju resenärerna framhållit det auktoritära draget, den oinskränkta makt som fäderna hade över såväl barn som hustrur. Relationen mellan barn och föräldrar var grunden för "[h]ela det kinesiska samhällsskicket", ansåg t ex Anton Bäckström, och Andersson höll med: "Grundad på principen av familjens sammanhållighet medelst den obegränsade vördnaden för dess överhuvud, gäller genom hela riket [...] en slavisk undergivenhet för all slags myndighet".⁸

Väl överensstämmande med denna bild av ett auktoritärt och hårt kontrollerat samhälle var avsnitten om rättssystemet, vilket i alla tider varit ett vanligt tema i den västerländska Kinabilden. Ofta har det varit ett negativt element genom att rättsväsendet uppfattats som orimligt strängt och grymt, men bland 1800-talets resenärer rådde delade meningar. Bäckström nämnde det stora antalet avrättningar samtidigt som han lite förvånat konstaterade att det ovanligt nog inte satt några avhuggna huvuden uppsatta på Kantons avrättningsplats just när han själv var där. Ett kvartssekel tidigare hade Liljevalch, i sina försök att nyansera Kinabilden, understrukt att många av de hårda bestraffningar som sades förekomma i kejsardömet inte var påföljder som faktiskt utdömdes utan de pinor kineserna trodde att onda människor råkade ut för i nästa liv. Visserligen *var* straffen ofta hårda i Kina, men syftet var då vanligen att statuera exempel, vilket för Liljevalch tydligen var motivering nog.⁹

Ett annat grundläggande drag i det kinesiska samhällsskicket, som resenärerna beskrev det, var traditionens betydelse och historiens ständiga närvaro också i vardagen. Delvis berodde det på den förfädersvörd-

⁷ Liljevalch, s 180–81, 343 och 348; Andersson, 3:168–69; von Düben, s 145; och Bäckström, s 382.

⁸ Bäckström, s 382, och Andersson, 3:168. Jfr Liljevalch, s 344–47, särskilt s 346.

⁹ Bäckström, s 367 och 369, och Liljevalch, s 342–43 och 356. Jfr Skogman, 2:83–84.

nad som utgjorde en så viktig del av familjelivet och släktrrelationerna. De svenska besökarna hade inte mycket till övers för de dödas stora inflytande, och med förundran eller löje berättades att tillverkningen av offergåvor i form av mat- och klädesattrapper var en av Kinas största näringar och den näst största branschen i Shanghai. Ett annat uttryck för kinesernas bakåtblickande kultur var den lärdom som ämbetsmännens utbildning byggde på, och som svenskarna uppfattade som alltför konservativ och fixerad vid gamla klassiker.¹⁰

Alla dessa tre element – auktoriteten, familjen och traditionen – kan sägas sammanstråla i ett fjärde tema som intog en mycket framträdande position i de svenska reseskildringarna från Kina: kejsardömets plats i världen och dess invånares förhållande till andra folk. Ett grundläggande perspektiv som präglade diskussionen om dessa ämnen var landets slutenhet mot omvärlden och det önskvärda i att öppna det för utländskt inflytande. Vad det i praktiken handlade om var förhoppningar om vinstgivande handel och, gradvis allt viktigare för författarna, en framgångsrik kristen mission i det stora riket.¹¹

Kinesernas stolthet över den egna civilisationens prestationer var i resenärernas ögon orsaken till Kinas självvalda isolering, som för västerlänningarna var så frustrerande. Flera författare menade att kejsardömets folk var okunniga om världen, och när utbildningsväsendet diskuterades undrade Bäckström varför examinationerna tog sådan tid eftersom kineserna ju inte kunde något om naturvetenskap och inte alls brydde sig om ”främmande folks seder och språk”. Vad handlade egentligen all denna utbildning om, med tanke på att kineserna saknade de kunskaper som i Västerlandet utgjorde lärdomens innehåll?¹²

Bäckströms och andras förundran i denna fråga avslöjade, ironiskt nog, deras egen okunnighet. Vad få av svenskarna tycks ha insett var att

¹⁰ Bäckström, s 350; Andersson, 3:111, 161 och 169–70; och Liljevalch, s 271–72. Även folket uppfattades som konservativt och ovilligt att anpassa sig till nya idéer; t ex påstods det att om européer ville sälja varor i Kina måste dessa vara helt anpassade till vad kineserna var vana vid; om de inte följde det gängse mönstret var de helt osäljbara (von Düben, s 131 och 138; Andersson, 3:170; och Annerstedt 1869b, 2:57).

¹¹ Annerstedt 1870, s 20; *id* 1871, s 21; von Düben, s 129; och Andersson, 3:165 och 170.

¹² Bäckström, s 365 (cit); von Düben, s 115–16 och 133; och Hamberg 1848, s 231–32.

den konfucianska traditionen bestod av en oerhört omfattande litteratur, framvuxen under tvåtusen år och innehållande kommentarer till klassikerna, kommentarer till kommentarerna, analyser och tolkningar, filologiska undersökningar, biografiska studier o s v. Liksom i andra sammanhang var det Liljevalch som tog kineserna i försvar, delvis genom en hänvisning till just denna lärdomstradition:

Det land, där folkskolor existerat överallt sedan urminnes tider, varest vetenskapernas idkare blivit belönade med de högsta äreställen, även under den tid, då deras kolleger i Europa lämnades på sina vindskamrar åt hunger, förakt och glömska, och varest lärdom alltid varit ett oeftergivligt villkor för inträdet i statens tjänst, borde icke taxeras för okunnighet, fastän lärdomen endast rört inrikes förhållanden; men detta land är också till folkmängd större än hela den övriga delen av den civiliserade världen.¹³

En fråga som än mer engagerade författarnas intresse var kinesernas fiendtlighet eller till och med hat mot utlänningar. Inte heller här rädde enighet, även om tendensen var tydlig: kineserna uppfattades som allmänt fiendliga gentemot främmande folk, inte minst västerlänningar. Ett antal resenärer tog upp det faktum att utlänningar enligt Nanjingfördraget hade rätt att komma in i flera kinesiska städer, men att detta i praktiken var omöjligt p g a folkmassornas oförsonliga inställning; att ta sig in i Kanton beskrevs som livsfarligt. Till och med bufflarna, noterade von Düben ironiskt, tycktes ogilla européerna.¹⁴

Men också här förekom nyanseringar och försök att finna förklaringar. Antydningssvis var problemet betydligt värre i Kanton än t ex Shanghai, vilket kunde bero på att kantoneserna var mer vana vid européerna och deras ibland provocerande beteende. Liljevalch menade att de kineser som kommit i kontakt med många västerlänningar var de mest fiendliga, och von Düben påpekade att i Kanton sammanstötte det sämsta folket från båda sidor; berusade matroser och bedrägliga köpmän från Väst gav knappast kineserna en hög uppfattning om européerna. Andersson skrev också att folket i det inre av landet, enligt vad som rap-

¹³ Liljevalch, s 342.

¹⁴ von Düben, s 112, 114 (bufflarna), 119–22, 129–30 och 138; Annerstedt 1871, s 31; Andersson, 3:105–06, 108 och 153; Liljevalch, s 171–72 och 182; *Loggboks-anteckningar*, s 183, 192 och 200; och Skogman, 2:71–72, 82, 86 och 88–89.

porterats, utan undantag var vänliga och gästfria mot främlingar. Över huvud taget är det så, att även om de flesta författarna betonade utlänningshatet, var de dels (i varierande grad) övertygade om att kineserna ofta hade goda skäl för en sådan attityd, dels villiga att ge exempel på motsatsen, ett vänligt och artigt bemötande.¹⁵

Konfucianismen och dess värde

Alla de grundläggande karaktärsdrag som de svenska resenärerna tyckte sig se i den kinesiska samhällsordningen – traditionalism, auktoritetstro o s v – spårades i hög grad tillbaka till en och samma källa: konfucianismen. Denna lära framstod på många sätt som själva grunden för eller kvintessensen av kejsardömets kultur och samhällsliv. Diskussionen om den understryker också de suddiga gränserna mellan nationalkaraktär, värderingssystem och civilisation i resenärernas föreställningsvärld.

Annerstedt ansåg exempelvis att kineserna saknade förmågan till självständigt, individuellt tänkande och därför behövde ”modeller” eller förebilder att låta sig ledas av. Konfucius var just en sådan förebild, eller snarare den *enda* förebilden, varifrån alla uppfattningar om rätt och fel hämtades. Samtidigt hade Konfucius skapat den nationalkaraktär som till att börja med hade gjort hans vägledning så nödvändig. För att ytterligare komplicera det hela menade Annerstedt att Konfucius också var en *ytring* av denna nationalkaraktär och intog en särställning enbart i det att han ”gav den, så att säga, en bestämd kontur, vilken nationen sedan bemödat sig att bevara så omsorgsfullt som möjligt.”¹⁶

Det var i konfucianismen som Annerstedt fann förklaringen till att Kina kunnat överleva så länge medan andra stora riken kommit och gått: enigheten om den konfucianska modellen var för folket och civilisationen det sammanhållande band som inga katastrofer kunnat bryta. Men även om sammanhållningen gav livskraft så drev den inte folket framåt, och det var i det sammanhanget som Annerstedt (liksom An-

¹⁵ Andersson, 3:108; Liljevalch, s 254; och von Düben, s 119 och 138.

¹⁶ Annerstedt 1869b, 2:61–62; *id* 1871, s 25–26 (cit s 25); Andersson, 3:140; och von Düben, s 143.

dersson) menade att kinesernas konservatism kunde bli en fara för dem i det nya, dynamiska tidevarv som nu inletts.¹⁷

Beskrivningarna av konfucianismens huvudpunkter liknade ofta skildringarna av samhällets karaktär. Det framhölls att det centrala i läran var praktiska levnadsregler och relationer mellan människor snarare än teologiska doktriner, och särskilt betonades dess inriktning på "beroende och underlydande", d v s vikten av att lyda auktoriteter, och familjerelationernas centrala roll i samhället, i synnerhet då förfädersvördnaden och familjefädernas absoluta makt.¹⁸

Ett uttryck för denna ideologi som i stort sett tycks ha uppfattats som positiv var betydelsen av kunskaper och lärdom i Kina. I det konfucianska systemet spelade de statliga ämbetsmännen en central roll i samhället, och rekryteringen till förvaltningen baserades på meriter, inte börd. Den enda vägen till makt och inflytande i Kina, ämbetsmannakarriären, utgick från en serie examinationer grundade på de gamla klassiker som Konfucius själv påstods ha sammanställt. Detta fick till följd att utbildningsväsendet i Kina, enligt resenärerna, mycket tidigt nådde en hög nivå och fortfarande på 1800-talet slukade enorma resurser; med beundran framhölls att folkundervisningen i kejsardömet var både gammal och mycket utbredd. Det skrivna ordet och litteraturen hade en stark ställning i landet, eftersom många kineser skaffade sig den grundläggande utbildning som krävdes för att tillgodogöra sig den klassiska lärdom som de statliga examinationerna utgick från.¹⁹

Även om denna lärdom sågs som föråldrad och "onyttig" av svenskarna, var själva principen om ett meritokratiskt samhällssystem och den höga värderingen av kunskap tilltalande. Vi har redan hört Liljevalchs ord om hur Europa länge behandlade sina lärda på ett ovärdigt sätt (s 151 ovan), och Andersson lyfte fram Kina som ett föredöme i detta avseende: till skillnad från hos "oss, varest man tyckes tro snille och dygd gå i arv" och därför tilldelar vissa grupper ärftliga rättigheter,

¹⁷ Annerstedt 1869b, 2:60 och 62 (jfr *ibid*, s 57), och *id* 1871, s 23–24 och 27.

¹⁸ Annerstedt 1871, s 25–27; Andersson, 3:140; Bäckström, s 382; och von Düben, s 143 (cit; kursiv i original).

¹⁹ Liljevalch, s 243–44, 318–19 och 342; von Düben, s 141–42 och 145; Andersson, 3:132–33, 159–62 och 169–70; Hamberg 1854, s 4–7; och Bäckström, s 364–65.

så faller i Kina sonens ära (t ex i form av stor lärdom) tillbaka på fadern som uppfostrat honom.²⁰ Detta var något för Europa att begrunda, menade Andersson:

Man prisar gärna börsadelns för samhället och bildningen, som man säger, så upprätthållande och för konungamakten så betryggande egenskap. Men har väl hela historien ända intill denna dag att uppvisa något enda samhälle med börsadel, som *så* under årtusenden stått upprätt under åtnjutande av en hög civilisation, och tillika med den monarkiska formen så oantastad som just Kina? Och detta välde, varmed ännu ingen av västerlandets monarkier kan mäta sig i långvarig storhet och makt, har likväl aldrig vetat utav någon börsadel!²¹

En så positiv inställning till den konfucianska modellen var dock ganska sällsynt. Framför allt ansågs denna modell som helt ur takt med tiden, den blickade tillbaka till en svunnen epok och måste därför, oavsett hur väl den en gång tjänat kinesernas syften, ge vika för mer moderna och progressiva synsätt, enligt svenskarna.

Det fanns också de som menade att konfucianismen varken förr eller senare burit på några goda idéer. För von Düben var dess texter enbart av intresse som källa till kunskap om hur kineserna tänkte; för svenskar eller européer var den "naturligtvis" helt utan värde. von Düben kritiserade också 1700-talets svaghet för den konfucianska läran, vilken han menade bara var några "i Pythagoreiskt dunkel höljda talformler, samt en massa sedereglor." Han sammanfattade sin ståndpunkt med ett avfärdande: "Detta är Kinas statsreligion, ett slags gudomliggjord statsläras föreskrifter om ceremonier."²²

Grundproblemet, för von Düben och andra svenska resenärer, var alltså att konfucianismen helt tycktes inriktad på denna världen: nyttan, samhället, det materiella var det enda den intresserade sig för. Om livet efter detta eller skillnaden mellan ande och materia hade Konfucius insett att säga, och det ansågs vara en fundamental brist i hans lära.²³

²⁰ Andersson, 3:161–62.

²¹ Andersson, 3:162.

²² von Düben, s 142–43.

²³ von Düben, s 143; Bäckström, s 381; och Annerstedt 1871, s 46. Jfr Andersson, 3:140, där det sägs att konfucianismen "sätter nyttan såsom högsta principen".

Materialism och vidskepelse

Trots allt var konfucianismen en statsfilosofi, kejsarnas och ämbetsmännens lära. Det enklare folket var, enligt de svenska besökarna, främst buddhister och daoister. Ändå ansågs det inte som särskilt viktigt att försöka skilja mellan de olika riktningarna; exempelvis Bäckström menade att buddhismen och konfucianismen numera var oåterkalleligen sammanblandade och att Kinas enda egentliga religion var en på materiella behov grundad vidskepelse, medan von Düben ansåg att alla kineser bekände sig till samtliga tre "religioner" för att vara på den säkra sidan.²⁴

Det som oftast framhövdes när kinesernas andliga liv diskuterades var just vidskepelsen och bristen på andlighet, det vill säga materialismen. Andersson berättade sålunda att kineserna var mycket religiösa, men bara "i avseende på iakttagandet av yttre ritualer och ceremonier"; t ex var det vanligt med processioner på gatorna, men de saknade djupare innebörd och var rena upptåg där groteska figurer paraderade runt. Likaså var "gudstjänsten" hos buddhisterna en meningslös ritual, ett "tidsfördriv" som pågick av gammal vana, medan de buddhistiska tempen var utsmyckade med all möjlig brokig prakt och osmakliga avgudabilder. Skogman rapporterade också, som exempel på hur lite respekt kineserna hade till och med för sina egna gudar, hur han vid besök i ett buddhistempel hade vidrört "tre fula avgudabilder" utan att uppröra "de närvarande infödingarna".²⁵

De flesta av dessa skildringar rörde sig kring buddhismen, vilken ansågs vara den mest utbredda läran i Kina och världens kanske mest spridda religion. Det intressanta är att fördömandena och avsmaken inför buddhismen i ganska hög grad tycks ha bottnat i dess likheter med katolicismen, varför diskussionerna om den utgick från en protestantisk snarare än allmänkristen uppfattning. Redan ett århundrade tidigare hade de första svenska resenärerna dragit dessa paralleller, men nu var frågan uppenbarligen laddad på ett helt annat sätt än tidigare. Kanske

²⁴ Bäckström, s 366 och 379, och von Düben, s 144. Jfr Liljevalch, s 323, och Annerstedt 1871, s 46.

²⁵ Andersson, 3:122 och 136–40 (cit); Skogman, 2:85–86; och Bäckström, s 368.

berodde det på den pågående konkurrensen mellan protestantiska och katolska missionärer i Kina, ett ämne som flera författare berörde.

Därvidlag menade Andersson att "vad katolicismen är för västerlandet, det är denna [buddhismen] för österlandet, en maklighetens, känslans och fantasiens lära, smekande de yttre sinnena och inlullande de inre i en dvala av välbefinnande och njutning, för vilken allt är tillåtligt." Likhetera gällde inte minst religionsutövningens former: klosterliv, celibat, fasta, fattigdomslöfte, syndaförlåtelse, "själamässor" och rökelse. Andersson spekulerade t o m i att buddhismen kanske bara var en förvrängning av kristendomen, vilken skulle ha förmedlats via de nestorianer som nådde Kina på 600-talet och sedan hade visst inflytande där i ett par århundraden.²⁶

Medan det alltså för vissa resenärer var ganska naturligt att de påstått materialistiska och ytliga kineserna tagit till sig buddhismen, menade Bäckström att denna var en "mörk" och inte alls särskilt materialistisk lära vars popularitet bland "de praktiska kineserna" var svår att förstå; det var en obegriplig religion som hos de flesta av utövarna bara var en enkel, oreflekterad form av vidskepelse.²⁷

I diffusa ordalag berörde också två av författarna den likaledes folkligt förankrade daoismen, eller "Lao Tses lära". Om denna hade svenskarna mycket oklara begrepp, och den avspisades som en "sekt" med mysticistiska eller alkemistiska element vilken bara fanns bland mycket enkelt folk. Det var också den minsta av Kinas tre religioner (konfucianismen räknades, om än med tvekan, som en religion), vilket påpekades av von Düben med den reservation som nämndes i början av avsnittet, att alla kineser bekände sig till samtliga tre läror eftersom de inte kunde bestämma sig för vilken de ville tillhöra.²⁸

I stort sett uppfattades alltså kineserna som ett folk utan "riktiga" religioner, en bedömning som berodde på att få kineser hade omvänt sig

²⁶ Andersson, 3:141. Jfr von Düben, s 144, och Liljevalch, s 323, som hävdar att kineserna, underförstått på grund av buddhismens inflytande, föredrar katolicism framför protestantism "emedan dess ceremonier mera överensstämmer med deras vanor vid och böjelse för bilder och offer, jämte annat som anslår på sinnligheten." Om nestorianismens och buddhismens intåg i Kina se Gernet 1982, s 211–13 resp 283.

²⁷ Bäckström, s 380.

²⁸ Andersson, 3:142, och von Düben, s 144.

till kristendomen. Just missionens förutsättningar och möjligheter hade ett stort inflytande på hur svenskarna betraktade det kinesiska andliga livet: deras reseskildringar skrevs under en tid då den protestantiska missionen pågått i flera decennier utan märkbara resultat, och flera författare uttryckte djupa tvivel om möjligheten att någonsin omvända kineserna till den kristna tron.

Å ena sidan innebar kinesernas ljumma intresse för andliga frågor, vilket av resenärerna ofta betraktades som principlöshet, att missionen inte mötte något egentligt motstånd. Å andra sidan ansågs orsaken till den religiösa toleransen vara kinesernas djupgående materialism, att de inte trodde på någon lära som inte bevisat sin konkreta nytta för dem. Eftersom de samtidigt var ett mycket skarpsinnigt och svärövertalat folk, skrev Annerstedt, var missionsarbetet en oerhört besvärlig uppgift som endast kunde bedrivas med framgång av verkligt begåvade missionärer.²⁹

Inte heller hade kristendomens sak underlättats av européernas agerande, menade Annerstedt: för kineserna var missionärer och kanonbåtar nära förbundna med varandra, och medan västerlänningarna predikade det kristna kärleksbudskapet betedde de sig i praktiken brutalt och okristligt i kejsardömet. Dessutom hade inte katolikerna – återigen kommer konflikten inom kristendomen till synes – underlättat saken genom sin tendens att med västerländska vapen i ryggen blanda sig i den lokala myndighetsutövningen och rättskipningen för att skydda sina proselyter.³⁰

Annerstedts diskussion, författad i slutet av 1860-talet, är uppenbart påverkad av de allt våldsammare konfrontationerna mellan missionärer, ämbetsmän och vanliga kineser, vilka kulminerade med den så kallade Tianjin-massakern 1870 då flera dussin kristna kineser och västerlänningar mördades av ursinniga folkmassor.³¹ Den svenske handelsagen-

²⁹ Annerstedt 1871, s 32–33, 37, 40–41 och 44–47; Liljevalch, s 323; och Bäckström, s 366 och 381. Andra diskussioner om missionens resultat och framtidsutsikter finns i Andersson, 3:142, och Hamberg 1848, s 240.

³⁰ Annerstedt 1871, s 31, 39–40 och 43.

³¹ Om de tilltagande konflikterna kring den kristna missionen i Kina vid denna tid se Paul A Cohen, *China and Christianity: The Missionary Movement and the Growth of Chinese Anti-foreignism 1860–1870* (Cambridge 1963); Tianjin-massakern skildras på s 229–33.

ten visade sig också medveten om det ofta provocerande beteende från europeisk sida, som skapat fiendlighet mot såväl missionen som annan utländsk verksamhet i landet. Om inte annat framgår det ändrade läget av att Liljevalch 1848 ansett att ”missionärer under årtal kunnat uppehålla sig på ställen, varest de saknade allt skydd av sin regering”, medan Annerstedt tjugo år senare hävdade att missionen inte skulle överleva i Kina utan väpnat skydd från västmakterna.³²

Auktoritetens försvagning och det yttre trycket

Det Kina som de svenska resenärerna besökte och skildrade var, trots allt tal om en stillastående nation, ett samhälle i stark förändring. Kejsardömet hade ända sedan senare hälften av 1700-talet konfronterats med växande ekonomiska, politiska och sociala problem, vilka från och med slutet av 1830-talet förvärrades ytterligare av tilltagande västerländska anspråk och påtryckningar. Svenskarna var inte omedvetna om denna komplicerade process, och därför skilde sig deras beskrivningar av det faktiska tillståndet i riket ibland ganska radikalt från hur samhällets grundläggande principer och de bakomliggande värderingssystemen skildrades.

Olika författare betonade olika aspekter, men i många avseenden var deras perspektiv på det kinesiska samhällets utveckling samstämmiga. Tre frågor väckte resenärernas intresse mer än andra: den politiska och administrativa auktoritetens försvagning, det utländska trycket och dess konsekvenser (i synnerhet Opiumkriget) samt ett tidigare nästan okänt fenomen: den accelererande kinesiska emigrationen till Ostindien, Australien och Kalifornien.

Det kanske mest fundamentala problem som hovet i Beijing hade att lösa i mitten av 1800-talet var den successiva försvagningen av både kejsarens och ämbetsmännens auktoritet. Ett ökat befolkningstryck ansträngde landets ekonomi allt mer, vilket ledde till att de statliga lönerna sjönk i värde och att ämbetsmännen i stigande utsträckning hemföll åt korruption och exploatering av sina undersåtar. Samtidigt växte antalet utexaminerade som inte lyckades få anställning i statsförvaltning-

³² Liljevalch, s 182, och Annerstedt 1871, s 43.

en, varför det också uppstod en grupp marginaliserade och missnöjda intellektuella. Man skulle kunna säga att den viktiga, statsbärande ämbetsmannaklassen började proletariseras, och därmed undergrävdes auktoriteten på alla nivåer. Förvaltningen, från distriktsmagistraterna upp till kejsaren, blev allt mindre förmögen att ta itu med de sociala och ekonomiska problemen.³³

Diskrepansen mellan det konfucianska samhällsidealet och den kinesiska verkligheten var också uppenbar för de svenska Kinaresenärerna. Liljevalch hade ju framhållit despotin och kejsarens enväldighet som grunden för samhällsordningen, men samtidigt menade han att i praktiken var det folket som hade den yttersta makten. Om regeringen fastställde oskäligen skatter eller lagar, gjorde folket helt enkelt uppror, och även om "dundrande proklamationer" då utfärdades från myndigheterna vann folket till slut ändå kampen "av det enkla skäl, att regeringen, ehuru enväldig, saknar alla medel att göra sina påbud gällande, då dessa strida mot folkets begrepp om rätt och billighet."³⁴

Herman Annerstedt betonade också svårigheterna att faktiskt utöva enväldig makt på olika nivåer inom förvaltningen; trots att guvernörer och distriktsmagistrater i teorin kunde till- och avsättas efter behag, hade kejsaren inte fullständig kontroll över dem, lika lite som de i sin tur kunde regera *sina* underlydande ämbetsmän efter eget huvud. Det var när han skulle förklara hur riket kunde hålla ihop under sådana förhållanden som Annerstedt menade att det i själva verket var *folket* som gemensamt hade makten, vilket berodde på den starka sammanhållning som bland annat kom till uttryck i deras många föreningar och organisationer: släktföreningar, yrkesklubbar o s v. Enligt Annerstedt var detta ett "besynnerligt" statsskick, som dock onekligen ledde till "fred och be-lätnhet vart man vänder sig" – ett märkligt påstående med tanke på att Taipingupproret, som kostade tiotals miljoner människor livet, slutat bara några år före den svenske handelsagentens besök i landet.³⁵

Annerstedts bedömning av läget i kejsardömet skilde sig också ganska avsevärt från de andra svenskarnas bild av situationen. Ett genomgående

³³ Jfr s 102 ovan.

³⁴ Liljevalch, s 181 (cit) och 343.

³⁵ Annerstedt 1871, s 23–24.

tema hos dem var nämligen ämbetsmännens, eller "mandarinernas", girighet, slöhet, godtycke och korrumperade leverne. Vid upprepade tillfällen påstod eller antydde författarna att lokala myndigheter var inblandade i myntförfalskning och opiumsmuggling, och det sades att ämbetsmän rutinmässigt pressade köpmän på stora belopp i utbyte mot att lämna dem i fred. Det antyddes också att många "mandariner", särskilt på lägre nivåer, var opiummissbrukare och onyttiga parasiter i största allmänhet.³⁶

Ett område där korruptionen och inkompetensen fick särskilt allvarliga konsekvenser, enligt de svenska resenärerna, var rättskipningen. Liljevalch påpekade ju rent generellt att straffen i Kina ofta inte var så hårda som påståtts, men han framhöll också att lämpliga penninggåvor till domarna kunde vara till god hjälp för att mildra straffen än mer. Skogman berättade en historia i andra hand om en avrättning som ägde rum i Kanton medan han var där, då 64 personer miste livet. Det var allmänt känt, menade Skogman, att flera av de dödsdömda var helt oskyldiga; i själva verket hade några av förbrytarna mutat sig fria, men då mandariner redan rapporterat antalet dömda till högre ort och måste fylla den siffran vid själva avrättningarna, hade flera oskyldiga mist livet istället. Visserligen är Skogman inte helt säker på att uppgifterna stämmer, men troligen är de inte helt felaktiga menar han, med tanke på att "flertalets av småmandarinerna rovlustnad och samvetslöshet har blivit intygad av de flesta personer, som någon längre tid vistats i Kina".³⁷

En annan svag punkt var, enligt de svenska författarna, inkompetensen inom krigsmakten. Militären hade aldrig haft särskilt hög status i det kinesiska samhället, ansågs det – ett påstående som har visst fog för sig – och dess utrustning och utbildning var undermålig. Annerstedt menade att armén var ovillig att gå till aktion om det inte handlade om plundring, och allmänt hävdades att kineserna saknade fysiskt mod, vilket gjorde dem till undermåliga soldater. Beskrivningarna av kinesiska

³⁶ Hamberg 1854, s 3; Liljevalch, s 90 och 102; *Loggboks-anteckningar*, s 194; Skogman, 2:111, 77, 87 och 103; och Bäckström, s 349.

³⁷ Liljevalch, s 342–43 och 356, och Skogman, 2:83–84. Som stöd för uttalandet om "småmandarinerna" i slutet hänvisar Skogman till den "förträfflige" franske reseskildraren La Pérouse.

befästningar och vapen präglades av rent och skärt löje; det hävdades att utrustningen var så föråldrad att den var farligare för försvararna än för angriparna, och att kineserna inte heller visste hur den skulle skötas.³⁸

Det är tydligt att dessa bedömningar i mycket hög grad påverkats av Opiumkrigets erfarenheter; Andersson sade uttryckligen att kriget visat Kinas svaghet, och fyra av författarna berättade om en och samma befästning, Bocca Tigris vid Kantonfloden, vilken med lätthet hade intagits av britterna trots att dess läge var så gynnsamt att en europeisk garnison och en förnuftigare utformning av fortet hade gjort det ointagligt för snart sagt vilka styrkor som helst. Det tycks också vara med viss misstro som Liljevalch återger ett exempel på motsatta förhållandet, d v s kinesisk militär duglighet: om ett fästningsverk nära Shanghai berättar han att "engelska officerare påstå att detta långa batteri försvarades ganska tappert" under Opiumkriget.³⁹

Sammantaget innebar ämbetsmännens och militärens tilltagande oförmåga att upprätthålla sin auktoritet en växande laglöshet inom landets gränser, enligt de svenska resenärerna. De hemliga sällskap som länge existerat i riket – med "vanlig" kriminalitet, religionsutövning eller politiska omstörtningar på dagordningen – ansågs vara på frammarsch åtminstone runt 1850, en uppfattning som bekräftades när Taipingupproret bröt ut i full skala 1851.⁴⁰ Ett annat problem, som också framhölls under 1840- och 50-talen men senare bagatelliserades av Annerstedt, var närvaron av sjörövare längs kuster och floder i södra Kina; "mandarinernas" oförmåga eller ovilja att ta itu med pirater och brottslingar var ett vanligt tema.⁴¹

Det intryck av allmän upplösning som dessa beskrivningar gav, illustreras kanske tydligast av missionären Theodor Hambergs skildring av situationen i Guangxi-provinsens bergstrakter:

³⁸ Bäckström, s 349, 352 och 355; Andersson, 3:104; von Düben, s 108; *Loggboks-anteckningar*, s 182; Annerstedt 1871, s 24; och Skogman, 2:70.

³⁹ Andersson, 3:168 och 104–05; Skogman, 2:107–12 och 70; von Düben, s 108; *Loggboks-anteckningar*, s 182; och Liljevalch, s 256.

⁴⁰ *Loggboks-anteckningar*, s 220; Liljevalch, s 348; Skogman, 2:114; och Andersson, 3:166–68.

⁴¹ *Loggboks-anteckningar*, s 185–86; Liljevalch, s 106–08; Andersson, 3:101–02; Skogman, 2:83 och 115; von Düben, s 119; Annerstedt 1868, s 1; och *id* 1869a, s 12.

[...] mycket ofta bestämmer sig de olika byarna för krig mot varandra, bekämpar varandra under månader och gör slutligen upp om fred, utan någon inblandning från mandarinerna, vilka för närvarande har förlorat en stor del av sitt inflytande bland den infödda befolkningen.⁴²

Denna skiss över läget i kejsardömet låg mycket långt från schablonbilden av ett monolitiskt, starkt centraliserat och hårt kontrollerat samhälle styrt med järnhand. Och det var mot den bakgrunden av försvagning och en vacklande samhällsordning de svenska resenärerna behandlade de allt starkare utländska påtryckningarna på Kina.

Medan 1860-talets författare, Bäckström och Annerstedt, knappt berörde frågan om Opiumkriget, var det under de två föregående årtiondena ett ämne som ständigt återkom när resenärerna diskuterade situationen i Kina. Tillsammans med missionens förutsättningar och resultat var det ett centralt tema i bilden av kejsardömet relationer med Västerlandet, och det var Opiumkriget som i hög grad öppnade svenskarnas (och andra européers) ögon för Kinas svaghet och många problem. Flera författare ansåg kriget vara så allmänt känt att de bara fragmentariskt kommenterade händelseutvecklingen som sådan, men Skogman och i viss mån Andersson diskuterade kriget mer utförligt.⁴³

De svenska reseskildringarnas attityd till denna konflikt var minst sagt kluven. Om opiumet som sådant rädde stor enighet; enligt Andersson tärde opiumhandeln ”som en kräfta på nationens kroppsliga och andliga krafter, här spelande ungefär samma roll som brännvinsbränningen i Sverige”, en liknelse som upprepades av både Skogman och den anonyme författaren till *Loggboks-anteckningar* (jfr s 141–42 ovan). Den ekonomiskt inriktade Liljevalch betonade snarare de finansiella förluster som åsamkades Kina genom att opiumimporten dränerade landet på oerhörda summor. Merparten av de pengarna gick till British East India Company, ”varav lätt förklaras”, skriver Liljevalch torrt, ”de uppoffringar, varmed Kompaniet deltog i sista kriget mot Kina”.⁴⁴

⁴² Hamberg 1854, s 3 (min övers).

⁴³ Skogman, 2:106–14, och Andersson, 3:164–65. Jfr *Loggboks-anteckningar*, s 194.

⁴⁴ Andersson, 3:171; Skogman, 2:103; *Loggboks-anteckningar*, s 194; och Liljevalch, s 100–01 (jfr Skogman, 2:102). Som Thurin konstaterat fanns även i Storbritannien blanda- de känslor i frågan: ”After the Opium War, British involvement with China combines arro-

Ifråga om orsaken till kriget och den moraliska aspekten av konflikten gick åsikterna dock isär. Både Andersson och Liljevalch menade att kinesernas försök att stoppa importen genom att konfiskera och bränna ett stort parti opium 1839 var förståeliga, för att inte säga lovvärda. De ansåg också att britererna knappast hade den moraliska rätten på sin sida när de svarade genom att förklara krig; Andersson påpekade att allt den kinesiska regeringen ville var att "genom en verkligen klok lagstiftning och genom att hämma det överhandtagande opie-smugleriet hindra invånarna från tillfälle att fördärva sig genom de bedrägliga verkningar, vilka åtfölja opie-rökandet." Liljevalch var mer försiktig men konstaterade att kriget fick "olyckliga följder för det himmelska riket", ett ordval som tyder på sympati snarare än kritik mot kinesernas agerande.⁴⁵

En helt annan utgångspunkt hade Skogman, som visserligen höll med om att den omedelbara krigsorsaken, opiumhandeln, var moraliskt problematisk men sedan ägnade stort utrymme åt att rättfärdiga stridshandlingarna utifrån andra bevekelsegrunder. I denna utförliga försvarsplädering för briterernas agerande avspeglas det faktum att Opiumkriget inte heller i samtiden var okontroversiellt bland västerländska bedömare. Till att börja med, skrev Skogman, hade de kinesiska myndigheterna inte satt stopp för opiumhandeln när den först började växa i omfattning runt år 1800, av det enkla skälet att många ämbetsmän själva var beroende av drogen. Kinesernas egen obeslutsamhet och karaktärssvaghet skulle alltså ha del i skulden till att opiummissbruket fått sådan spridning.⁴⁶ Dessutom, hävdade han, var det inte bara eller ens främst opiumhandeln som kriget egentligen handlade om:

Den förkastliga opiehandeln var den synbara, den omedelbara orsaken, men andra av bättre halt gjorde sig under krigets lopp gällande. Den nationella kinesiska egenkärleken och självbeundran måste brytas, och England blev tuktomästaren. De nationer, som begagna sig och draga fördel av de av brittiska folket dem tillkämpade fördelar, må ej för bittert

gance and shame, and a rank odor wafts over the recurring parliamentary debates on the opium trade." (Thurin, s 11)

⁴⁵ Andersson, 3:164, och Liljevalch, s 179.

⁴⁶ Skogman, 2:105–06 och 111.

klandra den visserligen från moralisk synpunkt ej mycket prisvärda anledningen.⁴⁷

Det blir efterhand också klart att det i Skogmans ögon var just kinesiskt högmod och nedlatande behandling av européer före, under och efter kriget, som till fullo rättfärdigat Englands tillgripande av vapen. Tydligt var det för honom helt oacceptabelt att västerländska stormakter tillrättavisades av en kines, vare sig han var kejsare eller inte. Som Holmberg har observerat tyckte Skogman "helt sonika illa om Kina" från första början, och han verkar ha tagit det närmast som en personlig förolämpning att kineserna inte erkände européerna som sina övermän.⁴⁸ Utgången av Opiumkriget kommenterade han därför med stor belåtenhet:

Det måste för en nation av trehundra femtio miljoner människor, eller åtminstone för dess styrelse, varit grymt förödmjukande, att, efter att länge fört det otyglade skrytets språk, se sig övervunnen av ett avlägset och jämförelsevis litet lands fataliga krigsmakt, – ett lands, vars regering och innevånare man under en följd av år bemött med förakt, men som nu på ett ofantligt avstånd från sina egentliga gränser förmädde nedskjuta det himmelska rikets prunkande befästningar, storma dess städer, taga eller uppbränna dess flottor, och driva på flykten tallösa skaror av dess tappra kämpar, vilka funno de inövade bistra minerna och grimaserna av ingen verkan på de oförskämda främlingarna.⁴⁹

Den sarkasm och avsky som kom till uttryck i detta citat präglade också Skogmans skildring av krigets förlopp: de kinesiska soldaterna var odugliga, korruptionen hämmade krigsansträngningen genom den finansiella oredan, myndigheterna fortsatte att göra "bombastiska" och föraktfulla uttalanden om européerna som kallades rebeller o s v. Visserligen yttrade sig också de andra svenska reseskildrarna förklenande om de kinesiska insatserna i kriget (se s 160–61 ovan), men ingen gjorde det med så uppenbar tillfredsställelse som premiärlöjtnant Skogman.⁵⁰

⁴⁷ Skogman, 2:111.

⁴⁸ Holmberg 1988, s 188.

⁴⁹ Skogman, 2:107. Jfr Andersson, 3:168, där det sägs vara anmärkningsvärt att en så liten styrka så långt hemifrån som den brittiska kunde "för det enorma väldet diktera lagar".

⁵⁰ Skogman, 2:107–13.

Kina i världen: framtidsvisioner

Med den kinesiska statsapparaten allt svagare kontroll över det stora riket och det kontinuerligt ökande trycket från västerländska makter följde inte bara ett större utländskt inflytande i kejsardömet periferi, utan också en tilltagande kinesisk närvaro i omvärlden. Till följd av krig, uppror, översvämningar och missväxt, var det från och med 1840-talet allt fler kineser som lämnade sitt hemland – många för alltid – i hopp om ett bättre liv. Framför allt sökte de sig till områdena runt Stilla havet: den ostindiska övärlden, Australien, Hawaii, Kalifornien och Sydamerika.⁵¹

Särskilt i västra USA blev ”den kinesiska frågan” ett omdebatterat ämne under decennierna efter 1850, allteftersom immigranterna bildade familjer och byggde upp permanenta kolonier, s k Chinatowns. Den växande oron över invandringen berodde på att kineserna accepterade lägre löner och ofta var mer disciplinerade arbetare än anställda av europeiskt ursprung, och det var inte ovanligt att arbetsgivare på Hawaii och i Kalifornien använde etniska motsättningar mellan olika grupper – kineser, portugiser, japaner m fl – för att hålla nere lönerna och motverka strejker. Diskussionerna om (och behandlingen av) immigranterna från Kina kom därigenom alltmer att präglas av föreställningar om kineser och européer som helt olika, väsensskilda ”raser”.⁵²

Denna utveckling avsatte också spår i de svenska reseskildringarna från Kina. Rent allmänt noterades ofta att kineserna, som ju annars troddes vara djupt fästa vid sitt hemland, börjat emigrera i stort antal till både kringliggande områden och mer avlägsna länder. Mer konkret anmärkte svenskarna, särskilt fram emot 1870, att de kinesiska invandrarna börjat spela en framträdande och på vissa håll (fr a i Sydostasien) helt dominerande roll inom handeln och hantverkssektorn. Detta ansågs också överensstämma väl med vissa drag i kinesernas ”nationalka-

⁵¹ Spence 1990, s 210–15.

⁵² Ronald Takaki, *Strangers from a Different Shore: A History of Asian Americans* (New York 1990), s 21–42, 79–94 och 99–110.

raktär”: arbetsamhet, vinningslystnad och sammanhållning inom den egna gruppen.⁵³

Medan utvandringen alltså egentligen var ett tecken på kejsardörets svaghet i den meningen att människor emigrerade på grund av allt sämre levnadsförhållanden och samhällets oförmåga att upprätthålla ordning och stabilitet, var det inte alltid så som de svenska resenärerna uppfattade situationen. Snarare kände de en vag oro inför den stadigt växande ström av kineser som sökte sig utomlands, framför allt då den ökande närvaron i USA och Australien. I dessa sammanhang nämndes ofta den enorma folkmängden i Kina, och ord som ”översvämning” av andra länder dök upp i diskussionen.⁵⁴

Men vad resenärerna än tyckte om kineserna som folk, och även om de med vagt obehag kommenterade framväxten av kinesiska kolonier och Chinatowns runtom i världen, är det klart att de inte alltid hade samma uppfattning som många västerlänningar i de berörda områdena. Flera resenärer nämnde att kineserna i Australien, Sydamerika och Kalifornien behandlades med förakt och avsky, och med viss sympati beskrevs hur kineserna lurades till slavliknande arbetsförhållanden eller tvingades betala långt högre skatter än andra grupper. Som exempel på det berättade Egerström hur hela skeppslaster kineser lockades till de vidriga guanogruvorna utanför Perus kust under falska förespeglingar om att få resa till guldruschens Kalifornien, och han tillade: ”De olyckligas bestörtning över detta bedrägeri kan man lätt föreställa sig, och sades flera ha i förtvivlan dödat sig själva. Dessa och dylika förhållanden hade naturligtvis hos Asiaterne ej verkat någon vänskaplig känsla för den vita racen.”⁵⁵

Sådana uttryck för förståelse eller sympati samsades dock, som framgick ovan, med en tilltagande oro för hur länge den kinesiska emigra-

⁵³ Andersson, 2:166–67 och 3:184–85 och 228; Egerström, s 67–69 och 265; Skogman, 2:114, 120 och 145–46; Bäckström, s 342; Annerstedt 1869b, 2:56–57; och *id* 1871, s 28–29.

⁵⁴ Framför allt betonades riskerna för en ”översvämning” i Annerstedt 1869b, 2:56–57, och *id* 1871, s 28–29, men de nämndes även i Andersson, 2:167 (”Det är också alldeles förvånande i huru ofantliga skaror dessa den gamla världens söner draga över till den nya”) och 3:228; Skogman, 2:114; och Egerström, s 68.

⁵⁵ Egerström, s 68–69 (cit) och 265; Andersson, 2:167; och Annerstedt 1869b, 2:55.

tionen skulle pågå och vad den skulle leda till. I dessa diskussioner om den framtida händelseutvecklingen ställdes förhållandet mellan Kina och Västerlandet på sin spets, och det var här de stora skillnaderna mellan olika resenärers Kinabilder blev som mest påfallande. I de flesta rese-schildringar berördes visserligen ämnet bara kortfattat, men tre av författarna tog upp det mer utförligt – och kom fram till vitt skilda slutsatser.

Det som förorsakade Anderssons reflektioner i frågan var Kinas (som han såg det) slutenhet mot européerna: "Skall Kina evigt förbli slutet för Europa, skola icke de båda folken, som nu så länge gått bredvid varandra, obekanta och fientliga, en gång mötas och ömsesidigt utbyta det goda, som finnes hos varandra?" I sitt försök att besvara frågan underströk Andersson att Kina var ett enormt och heterogent land med många folkgrupper, inre spänningar och en politisk oro som i skrivande stund fått hela provinser i det inre av landet att skakas av våldsamma uppror (d v s Taiping). Därför var det rimligt att anta att kejsardömet "står nära en skakning i sina grundvalar och en omstörtning" som skulle öppna landet för europeiskt inflytande, menade Andersson.⁵⁶

Men även om han "fullt och fast" trodde att dynastin var på väg att falla, så var han pessimistisk om västerlänningarnas utsikter att definitivt öppna upp Kina. Till att börja med, ansåg Andersson, drevs det pågående upproret snarare av "det gammal-kinesiska partiet", som ville störta den utländska Qingdynastin och helt stänga landet för europeisk handel och mission. Skulle rebellerna vinna så skulle "kinaismen ännu renare och skarpare återställas än den nu är". Dessutom var Kina genom sin storlek och mångfald helt och hållet självförsörjande; Europa hade inget Kina behövde, medan Kina hade många produkter och råvaror som västerlänningarna blivit helt beroende av men inte kunde få tag på någon annanstans. Kineserna hade helt enkelt ingen anledning att frivilligt släppa in européerna i sitt land, konstaterade Andersson.⁵⁷

Hans reskamrat Skogman såg annorlunda på situationen. Som redan framgått var han grundligt övertygad om den europeiska överlägsenheten och, inte minst, västerlänningarnas rätt att vid behov "näpsa" övermodiga kineser. För honom var Taipingupproret ett tecken på att Kina

⁵⁶ Andersson, 3:165–67.

⁵⁷ Andersson, 3:167–68 och 170.

stod inför "en stor omvälvning" framdriven av "religion [d v s kristendomen] och handel". Till stöd för sin åsikt påpekade Skogman att Taiping rebellerna bekände sig till kristendomen (i anpassad kinesisk version, men ändå), anspråk som Andersson avvisat som ett genomskinligt försök att få europeiskt stöd i kampen mot regeringen. Skogman såg emellertid också paralleller till den förvandling som Japan troligen stod inför, vilket väl syftade på att USA med hot om våld hade öppnat Japan för utländsk handel 1853–54.⁵⁸

Både Andersson och Skogman betonade alltså, mot bakgrund av Opiumkriget och Taipingupproret, att det stora riket var allvarligt försvagat av inre motsättningar. Men medan den förre tycks ha menat att landet var starkt nog att efter dynastins fall hålla européerna ute, verkar Skogman ha varit övertygad om att västerlänningarna stod på tröskeln till ett slutgiltigt genombrott i försöken att underkuva kejsardömet.

En tredje åsikt, mycket annorlunda från dessa båda, företrädde femton år senare av Herman Annerstedt. Som handelsagent var han främst intresserad av ekonomiska frågor, och det var ur det perspektivet han först betraktade Kinas situation. I sina rapporter prisade han kineserna för deras outtröttliga arbetsamhet, deras skicklighet som hantverkare och deras sinne för affärer. På alla områden som inte krävde kapital och maskiner, menade Annerstedt, var kineserna överlägsna andra folk. Deras framgångar, också när det gällde att utkonkurrera europeiska affärsmän i Östasiens hamnar, var dessutom helt rättvisa eftersom den bäste mannen, enligt god frihandelsanda, alltid förtjänar att vinna.⁵⁹

Men så småningom blev Annerstedt orolig över vad han såg. Alla de goda egenskaper han tyckte sig finna hos kineserna bottnade nämligen ytterst i en outplånlig materialism som för en europé var föraktlig. Alltmer betonade Annerstedt att västerlänningar och kineser var två olika folk som helt enkelt inte kunde känna sympati för varandra eftersom de hade så lite gemensamt. Dessutom, skrev han och fullföljde sitt resonemang, "så finnes där den där rasskillnaden, som är så omöjlig att över-

⁵⁸ Skogman, 2:117. Jfr Andersson, 3:168.

⁵⁹ Dessa teman är genomgående i många av hans texter, men se t ex Annerstedt 1868, s 30 och 33; *id* 1869a, s 4; *id* 1870, s 20; *id* 1871, s 30–31; och *id*, *Minnen från Fjerran Länder: Amerika* 3 (Uppsala 1872), s 232. Jfr Bäckström, s 342 och 359.

vinna". På grund av denna ohjälpliga och avgörande motsättning mellan Kina och Europa, utgjorde kinesernas affärsbegävnin g tillsammans med folkets blotta antal ett reellt hot mot Västerlandet.⁶⁰

För så sakteliga höll ju kineserna på att sprida sig över världen. Annerstedt beskrev hur kineser som väl en gång slagit rot på en plats aldrig lämnade de, hur de upprättade kolonier i allt fler länder och började "föröka sig" i snabb takt, och hur de så småningom skulle komma att översvämma hela världen.⁶¹ Den svenske handelsagenten målade upp en vision av inget mindre än den europeiska civilisationens undergång:

Det föreföll oss som i en dröm, att vi stodo på en skälvande mark med uppmärksamheten så fästad på eruptioner och skakningar omkring oss, att vi ej märkte, huru hela fastlandet småningom sänkte sig under oss, och vattnet trängde in och översvämmade det ena området efter det andra, och att slutligen det stora, vida havet slöt sig tillsamman över oss och vår civilisation och ensamt på världsskådeplatsen stod där ett stort, ofantligt *Kina* – och allt var tyst.⁶²

Det är en framtid mycket annorlunda den som Skogman och Andersson föreställt sig, en framtid som knappt ens antyds i någon av de andra reseskildringarna. Annerstedt menade att det kanske redan var för sent att avvärja denna utveckling, men att ett krig mellan européer och kineser ändå var oundvikligt. På grund av sin enorma befolkning behövde Kina större utrymme, och genom kinesernas stora uthållighet, sammanhållning och konkurrenskraft på det ekonomiska området kunde de också skaffa sig detta utrymme om inget gjordes. Åtgärder måste vidtas omedelbart, ansåg Annerstedt, som manade västvärldens länder att genast ingripa med vapen och missionärer mot den sovande jätten i öster. Som Holmberg har konstaterat var det en predikan om "ett formligt korståg mot Kina", en uppmaning till ett skoningslöst raskrig som var unik för periodens undersökta texter.⁶³

⁶⁰ Annerstedt 1871, s 43–44 (cit), 22 och 30–34.

⁶¹ Annerstedt 1869b, 2:50 och 56–57, och *id* 1871, s 20–21 och 28–29 (cit s 29).

⁶² Annerstedt 1871, s 20. De "eruptioner och skakningar omkring oss" som åsyftas är tro- ligen Tysklands enande och fransk-tyska kriget, vilka nämns strax därpå i texten.

⁶³ Annerstedt 1871, s 22–35, och Holmberg 1988, s 236.

Den författare som tveklöst hade den högsta uppfattningen om kinesernas kapacitet och styrka var alltså, paradoxalt nog, också den som intog den ojämförligt hårdaste attityden ifråga om hur västerlänningarna borde uppträda gentemot kejsardömet och dess folk. Om inte annat demonstrerar detta faktum att det inte finns något självklart samband mellan uppfattningen om en civilisation, attityden till den och synen på hur den borde behandlas eller bemötas – de tre aspekter som tillsammans utgör Kinabilden i de svenska resenärernas texter.

Delsammanfattning

Under åren kring 1850, den tid då den svenska återupptäckten av Kina ägde rum, hade begrepp som civilisation, utveckling och framsteg hamnat i fokus för den europeiska idédebatten. Särskilt intresserade man sig för jämförelser mellan de västerländska och kinesiska civilisationerna som totaliteter, försökte bestämma deras innersta väsen och förutspå deras respektive framtidsutsikter i en föränderlig värld. Periodens europeiska Kinabild präglades av schablonföreställningar om ett jättelikt, monolitiskt rike med en uråldrig historia och ett despotiskt statskick, en befolkning av undergivna, passiva människomassor styrda av tyranniska härskare, och en kultur som stelnat i gamla former utan livskraft eller framåtanda. Det var, med den tyske historikern Rankes ord, ett land av "evigt stillastående". Efterhand som missionärer blev viktiga förmedlare av intryck från Kina kom också den religiösa aspekten, särskilt påståendet om kinesernas likgiltighet i andliga frågor, att bli alltmer central.

I de svenska resenärernas skildringar av kejsardömet är inflytandet från idéerna om det stillastående Kina och den orientaliska despotin påtagligt. Där finns visserligen inte en systematiskt artikulerad vision av en homogen och stagnerande kultur. Där finns inte heller en genomgående tendens att beskriva folket och dess livsstil som "orientalisk". Ändå har båda dessa föreställningar påverkat framställningen av kineserna och deras värld genom vissa ständigt återkommande teman: frågan om individualitet och mångfald kontra likriktning och kollektivism, övertygelsen om att kineserna var slaviskt undergivna all överhet, sporadiska anmärkningar om orientalisk prakt och njutningslystnad, o s v. I en allmän mening står det alltså klart att schablonen om det "orientaliska" Kina haft betydelse för innehållet i de svenska reseskildringarna.

Samtidigt diskuterade flera av resenärerna kritiskt de rådande uppfattningarna i syfte att visa på inslag som de själva menade hade beskrivits på ett felaktigt sätt av tidigare författare. Det var inte heller en enhetlig Kinabild som förmedlades i periodens texter; på många punkter var resenärerna oense, och även när deras beskrivningar innehöll stereotypa element var det olika, ibland sinsemellan oförenliga, stereotyper som framfördes av olika författare – eller t o m av samme författare. Ändå var det en *likartad* bild, vilket är ganska anmärkningsvärt med tanke på att det handlar om sjutton texter av varierande karaktär, utgivna under en period på tjugofem år av tio män från olika samhällsskikt, generationer och yrkesbakgrunder. Vissa skillnader kan förmärkas i attityden, i graden av tolerans och öppenhet, men i många fall skilde sig inte författarna nämnvärt åt ifråga om de förutfattade meningar och typer av antaganden som präglade texterna.

Det råder t ex knappast något tvivel om att de allra flesta av resenärerna ansåg att hela grupper av människor, "folk", har en gemensam, nationell karaktär som kan beskrivas och värderas likt vilken annan företeelse som helst. Sålunda försvarade Liljevalch kineserna mot anklagelser för bedräglighet och grymhet, men inte för att generaliserande beskrivningar som sådana var oanvändbara utan för att karakteriseringen av kineserna – enligt hans uppfattning – var felaktig. Däremot diskuterades egentligen aldrig frågan om de karaktärsdrag som kollektivt tillskrevs kineserna var givna en gång för alla. Eftersom det talades om det goda inflytande europeisk civilisation kunde utöva på den kinesiska kulturen, och eftersom enskilda kineser nästan undantagslöst beskrevs på ett annat sätt än folket som kollektiv, tycks det ändå inte som om nationalkaraktärer uppfattades som biologiskt förutbestämda.

I stort sett beskrevs kineserna enligt två linjer, vilka åtminstone på ytan verkar ganska motstridiga. Den första och vanligaste uppfattningen framhöll att kineserna var utpräglade materialister, något som hade sina goda och dåliga sidor. Till det förra hörde att de arbetade hårt, var sparsamma, ordningsamma och initiativrika – och samtidigt, lite paradoxalt, förnöjsamma, tålmodiga och kapabla att anpassa sig till alla förhållanden. Till de negativa konsekvenserna räknades en ohämmad girighet som inte lät sig hindras av vare sig heder, stolthet eller några högre ideal, och det påstods också att kineserna var trängsynta, bedrägliga och principlösa.

Den andra bilden av kinesernas karaktär betonade deras nationella självgodhet och brist på individualitet. På grund av dels befolkningens enorma antal, dels de kulturella traditionerna hade invånarna i "Mittens rike" blivit ett auktoritetsbundet och högmodigt folk övertygat om sin egen förträfflighet och okunnigt om allt utanför det egna landets gränser. Nedtyngda av sina egna uråldriga traditioner och lydnaden mot överheten kunde kineserna inte tänka själva, utan agerade enligt resenärerna i kollektiv, ofta utifrån en i de svenska besökarnas ögon orimlig nationalstolthet och grundmurat främlingsförakt.

Det rädde också samstämmighet om civilisationens grundläggande, principiella drag, även om de värderades något olika. I grunden hävdades Kina vara ett despotiskt, auktoritärt samhälle, byggt på den konfucianska traditionen och organiserat med familjen som modell, det vill säga som en struktur där familjefadern/ämbetsmannen/kejsaren utövade absolut makt på respektive nivå. Konservatismen, bakåtblickandet, stagnationen och bristen på intresse för omvärlden var också vanliga teman, även om det rädde delade meningar om vad det berodde på och vad det innebar för Kinas ställning i världen.

Men samtidigt framhölls, som antydde tidigare, avvikelserna från detta "ideal", misslyckandet för denna samhällsmodell. I praktiken, påpekade flera författare, låg den egentliga makten – om det nu fanns någon – hos folket, och om de auktoritära hierarkierna någonsin fungerat så var de åtminstone numera kraftigt försvagade. Dessutom fanns det i resenärernas texter betydande spår av de ganska annorlunda tankegångar som dominerat det föregående seklets Kinabild, liksom förebud om de idéer som skulle bli mer framträdande först framåt sekelskiftet 1900.

Sälunda kvarstod 1700-talets beundran för den oerhörda arbetsamhet, flit och praktiska uppfinningsrikedom som ansågs utmärka kineserna som folk, men till skillnad från den epoken, då intresset fokuserats på jordbruket och dess utveckling, domineras 1800-talets texter av kinesernas skicklighet som hantverkare och, inte minst, handelsmän. Det var dessa idéer som i slutet av 1860-talet ledde Annerstedt till att oroa sig för Västerlandets framtid i ordalag, vilka starkt påminde om den skräck för "gula faran" som skulle utbryta i stor skala några årtionden senare.

Vad som framför allt är påfallande i dessa Kinaskildringar från mitten av 1800-talet är kanske ändå att de så ofta tog sin utgångspunkt i civili-

sationsbegreppet: vad det handlade om var att jämföra och värdera två *civilisationer*. Oftast blev resultatet, föga förvånande, att den europeiska på ett eller annat sätt förklarades vara överlägsen den kinesiska, men trots allt byggde diskussionen på en föreställning om två jämförbara enheter. Exakt hur dessa storheter – Europa och Kina – avgränsades eller vad som låg i civilisationsbegreppet är svårt att klargöra; skillnaden mellan folk, kultur, samhällsstruktur och värderingssystem är ofta ganska oklar, och vissa återkommande teman genomsyrar alla dessa aspekter av, eller nivåer i, Kinaskildringarna. Det är emellertid helt uppenbart att den kinesiska civilisationen mättes och värderades utifrån en idealiserad självbild av "Västerlandet" eller Europa, en självbild som hade många olika komponenter: en fri, oreglerad ekonomi, ett meritokratiskt snarare än ett aristokratiskt samhälle där bildning, kultur och moral hade uppnått en hög grad av "förfining", och en stat där individerna var medborgare istället för undersåtar. Med punkten om meritokrati som iögonfallande, men tydligen otillräckligt, undantag ansågs Kina sakna alla dessa kännetecken på en civilisation värd namnet.

Men även om civilisationskriteriet var den övergripande måttstock som användes för bedömningen, fanns det andra värden som kanske var än viktigare. De svenska resenärerna underströk gång på gång betydelsen av den religiösa aspekten och betonade ofta frånvaron i Kina av (vad de såg som) djupare andligt liv, likaväl som idealism i en mer generell mening. Till kinesernas materialism och pragmatiska livsåskådning återkom författarna ständigt, och den sågs som den kinesiska civilisationens fundamentala svaghet; oförmågan att skilja på ande och materia var en ohjälplig brist i kinesernas "nationalkaraktär", samhällsliv, kultur och livsmönster över huvud taget.

Ytterst blev alltså bedömningen och värderingen av Kina en moralisk och andlig analys som utföll till kejsardörets nackdel. För resenärerna var distinktionen mellan andligt och materiellt en grundläggande princip i tillvaron, en princip som härrörde ur den kristna tron och som av nödvändighet måste erkännas av varje mogen civilisation. Kineserna hade åstadkommit mycket som var beundransvärt, men det hade skett inom ramen för en materialistisk världsuppfattning som var otillräcklig för fortsatt kulturell utveckling. "Mittens rike" var, enligt de svenska författarna, en civilisation med mycket förnuft men helt utan känsla.

DEL IV

Den kinesiska frågan

1890–1912

Kapitel 9

Kinasvenskarna och kejsardömets slut

Decennierna kring sekelskiftet 1900 kom att bli det sista kapitlet i det kinesiska kejsardömets långa historia. Under hela det föregående århundradet hade det varit uppenbart för såväl kineser som västerlänningar att det stora riket sakta vittrade sönder, utsatt som det var för både inre spänningar och utländskt tryck. För en tid i mitten av 1800-talet hade det till och med sett ut som om Taipingupproret skulle få Qingdynastin på fall, men den gången hade manchuregimen räddats av massiva militära insatser från en grupp provinsguvernörer och lokala ämbetsmän. Landets ekonomiska, sociala och politiska problem fördjupades dock alltmer, och hovets auktoritet fortsatte att undergrävas av inhemska revolter och ständigt uppblossande konflikter med utländska makter. Inte minst under Boxarupproret år 1900 avslöjade de styrande i Beijing sin växande desperation och oförmåga att bemästra situationen, och på hösten 1911 utbröt till slut den soldatrevolt som på några månader skulle leda fram till dynastins och själva kejsardömets fall. Revolutionen var ett faktum, och en ny epok hade inletts i Kinas historia.

Hela detta skeende kunde följas på nära håll av en mängd svenskar och andra västerlänningar som levde i det inre av landet, i några fall sedan årtionden tillbaka. Därigenom skilde sig denna period på ett avgörande sätt från de två föregående i vår undersökning; det hade förekommit tidigare att svenska köpmän och missionärer vistades mer permanent i Kina, men det rörde sig om enstaka personer som varit hänvisade till särskilda utlänningskvarter i ett fåtal utvalda hamnstäder. Från ca 1870 började emellertid en svenskkoloni i egentlig mening att ta form i kejsardömet i takt med att allt fler sjömän, ingenjörer och affärsmän från Sverige sökte sig dit och bosatte sig där. Efter 1890 tillkom en snabbt växande grupp missionärer, vilket starkt bidrog till att Kina-

svenskarnas antal strax före sekelskiftet uppgick till flera hundra personer.

Den nya svenska närvaron i Kina var en följd av de fördrag som västmakterna påtvingat landet mellan 1842 och 1860, då hela riket gradvis öppnades för europeisk, amerikansk och rysk handel och mission – privilegier som senare också kom att utsträckas till det framryckande Japan. Även efter fördragens tillkomst fortsatte en del svenskar att leva som så många utlännningar i Kina, isolerade i sina koncessionsområden utan nämnvärd kontakt med det omgivande samhället. Men andra, i synnerhet kanske missionärerna, bosatte sig i det inre av kejsardömet och levde i sin vardag nära det kinesiska folket på ett helt annat sätt än vad som varit möjligt för tidigare generationer av resenärer. Som vi skall se fick den närheten konsekvenser inte bara för förhållandet mellan kineser och främlingar, utan också för de skildringar av landet och dess folk som epokens författare lämnat efter sig.

Under lång tid rådde dock tystnad från Kinasvenskarna i bokutgivningen. Mellan 1872 och 1890 tycks allt som gavs ut ha varit en volym om fregatten *Vanadis* världsomsegling i mitten av 1880-talet, där några sidor ägnades åt att berätta om besök i kinesiska hamnar.¹ Det var först med missionärernas ankomst som svenskkolonin började publicera sig, och då med besked. Från 1890, det år då flera svenska missionsällskap inledde sin första organiserade verksamhet i Kina, fram till 1912 gavs det ut inte mindre än 33 böcker och broschyrer om kejsardömet och dess invånare av svenskar som själva varit där – lika mycket som dittills publicerats totalt sedan 1667, då Nils Matson Kiöpings lilla pionjärskrift kom ut. Missionärerna svarade för två tredjedelar av antalet titlar och knappt hälften av textmassan, medan tillfälliga besökare stod för resten.² Men från de bofasta medlemmar av den svenska kolonin som

¹ S[vante] Natt och Dag, *Jorden rundt under svensk örlogsflagg: Ögonblicksbilder från fregatten Vanadis' världsomsegling 1883–1885*, utg Richard Melander (Stockholm 1887); avsnittet om Kina finns på s 120–25. Två år senare publicerade Melander en volym med den snarlika titeln *Öfver världshafven under tretungad flagg: Episoder från fregatten Eugenie's världsomsegling 1851–53* (Stockholm 1889); Kina behandlas på s 132–37. Både till form och innehåll liknade framställningen de skildringar av *Eugenies* resa som givits ut redan på 1850-talet.

² Av de 33 volymerna hade 22 direkt anknytning till missionsverksamheten; dessa skrifter utgör ca 3 200 av totalt 7 136 sidor, en andel på ungefär 45 procent. Den stora skillnaden

inte var missionärer – tekniker, entreprenörer och sjömän – rädde fortsatt tystnad. För dem tycks den egna verksamheten i Kina ha varit viktigare än att skriva om sina upplevelser och intryck av det avlägsna landet.³

Det stora utflödet av svensk litteratur om "Det himmelska riket", som var ett av periodens mer populära namn på kejsardömet, avspeglade ett mer generellt intresse för Kina i omvärlden under denna tid. Det förlopp som ledde fram till republikens tillkomst 1912 följdes noga i Europa, USA och Japan, främst kanske på dagstidningarnas nyhetsidor men också i tidskrifter och böcker där "den kinesiska frågan" ägnades mycken uppmärksamhet och analysmöda.

Skälen till det djupa engagemanget var flera: dels skeendets inneboende dramatik och exotiska inramning, dels att Västerlandets förbindelser med Kina nu blivit tätare och mer omfattande än någonsin tidigare – inte minst just genom att många västerlänningar levde och verkade inne i landet. Men också i ett större perspektiv hade utvecklingen gjort att Östasien i allmänhet och Kina i synnerhet stod i centrum för världens intresse. För under dessa år nådde kolonialismen sin höjdpunkt och 1800-talets kommunikationsrevolution fullbordades; världen var inte längre ett antal åtskilda arenor som kanske förtjänade ett visst intresse men ändå inte på allvar angick människor i Europa eller USA, utan den var en sammanhängande helhet av människor, länder och kulturer. Världen var, som man ofta uttryckte det i samtiden, en scen – och på den scenen hade Kina en av huvudrollerna.

Kina på världens scen

Under åren kring 1900 realiserade ångfartyg, telegrafer och järnvägar fullt ut den omvandling av kommunikationerna som påbörjats ett sekel tidigare. Den internationella handeln ökade kraftigt, kanaler byggdes och hamnanläggningar rustades upp för att klara kraven från en ny,

mellan de två siffrorna beror på att missionärerna ofta skrev relativt korta texter i sidor räknat.

³ Enligt Thurin var det en prioritering de delade med de flesta utländska affärsmän i Kina, vilka sällan skrev memoarer eller reseskildringar. De reste inte heller runt särskilt mycket, utan höll sig till hamnstädernas utlänningskvarter. (Thurin, s 57 och 60)

teknologiskt mer avancerad sjöfartsnäring. Avstånden i världen minskade och distributionen av produkter effektiviserades både genom snabbare transporter och förbättrade kommunikationer, vilket inlemmade allt fler utomeuropeiska länder i den framväxande världsekonomin. När Suezkanalen öppnades 1869 hade t ex seglingstiden från England till Kina minskat till tre veckor, och några årtionden senare tog tåget från London till Shanghai inte mer än 14 dagar.⁴

Samtidigt svepte en ny våg av koloniala erövringar fram över Afrika och Asien; merparten av de områden som dithills inte annekterats delades upp mellan de europeiska stormakterna under en period på knappt tjugo år i slutet av 1800-talet. Ibland var syftet att skydda ekonomiska intressen, som när britterna ockuperade Egypten 1882, men oftare handlade det om strategiska överväganden eller helt enkelt (och kanske mest) om nationell prestige. I denna ”nya imperialism” spelade de tekniska landvinningarna en viktig roll: återigen handlar det om ångfartyg och telegrafer, men också om repetergevär och upptäckten av kinin som ett förebyggande medel mot malaria.⁵

Mot den bakgrunden är det kanske inte så förvånande att det västerländska självförtroendet och, på många håll, självgodheten kulminerade under denna period. Kritiken mot behandlingen av utomeuropeiska folk växte också, även om det som ifrågasattes ofta var kolonialismens metoder snarare än dess mål eller den grundläggande världsbild som rättfärdigade utbredningen av Västerlandets militära, ekonomiska och kulturella hegemoni. Evolutionstanken fortsatte alltså att dominera det intellektuella livet, men som Holmberg framhållit fanns det också de som gav uttryck för mer relativistiska uppfattningar.

Darwins forskningsresultat hade populariserats och kommit att användas inom helt andra områden än zoologi och botanik, vilket bl a resulterade i en pseudovetenskaplig lära där variationer i fysionomi och hjärnstorlek användes för att förklara kulturella skillnader mellan olika folkslag, och vid 1800-talets slut hade rastänkandet blivit allmänt före-

⁴ Larsson, s 13–15, och Thurin, s 215 och 217.

⁵ Holmberg 1988, s 317–18, och *Encyclopædia Britannica Online*, u o ”International relations”, <<http://www.eb.co.uk:180/bol/topic?eu=108371&sctn=7&pm=1>> (hämtad 19/12 2000).

kommande i den offentliga debatten. Samtidigt var det, skriver Holmberg, många tänkare och vetenskapsmän som betonade klimatets och miljös betydelse för ett samhälles kulturella nivå snarare än rasfaktorer. Det handlade fortfarande oftast om ett etnocentriskt synsätt, men rasism var det inte.⁶

I ledande kinesiska kretsar följdes stormakternas expansion med oro, och insikten spred sig om att något måste göras för att komma ikapp Västerlandets teknologiska och ekonomiska försprång. Under 1800-talets andra hälft gjordes därför stora ansträngningar för att industrialisera och modernisera landet och reformera försvarsmakten. Det arbetet leddes i många fall av de generaler och ämbetsmän som slagit ner de stora upproren i mitten av seklet, och den pågående maktförskjutningen från manchuerna vid hovet till kineserna i den lokala förvaltningen accelererade ytterligare. Bristen på effektiv central kontroll, mängden av akuta ekonomiska och administrativa uppgifter regimen ställdes inför, och otillräckliga resurser för att möta alla behov ledde till att reformerna i längden blev verkningslösa. Bidragande till det var också att satsningarna alltför ensidigt inriktades på militär industrialisering och att moderniseringsprocessen ständigt stördes av västerländska påtryckningar och krav.⁷

Landet fortsatte alltså att plågas av korruption, ökande befolkningstryck, återkommande svält när skörden slog fel, och en rad bonderevolter orsakade av de svåra livsvillkoren för många. Till alla andra problem kom att Kina drabbades av en serie naturkatastrofer (torka och översvämningar) under sent 1800-tal, och närvaron av missionärer i allt fler delar av riket blev ytterligare en komplicerande faktor i ett många gånger hårt provat lokalsamhälle. Missionärerna saknade ofta djupare förståelse för kinesisk kultur, och de rykten om utlänningarna som lika oförstående kinesiska ämbetsmän spred ut bidrog till upplopp, våld mot missionärer och konflikter med västmakterna som regeringen i Beijing ställdes till ansvar för. Samtidigt innebar missionärernas närvaro, som

⁶ Holmberg 1988, s 320 och 438–39, och *Encyclopædia Britannica Online*, u o "International relations", <<http://www.eb.co.uk:180/bol/topic?eu=108371&sctn=7&pm=1>> (hämtad 19/12 2000).

⁷ Gernet 1982, s 565–74.

Jonathan Spence har påpekat, grundläggande utbildning för de fattigas barn och en förbättrad sjukvård på många håll.⁸

Sammantaget visade sig dessa problem vara de kinesiska ledarna övermäktiga, och i mitten av 1890-talet inleddes den utveckling som blev början till slutet på det kinesiska kejsardömet. Ursprunget var en kris i relationen mellan Kina och Japan över frågan om Koreas status, en konflikt som 1894 övergick i ett regelrätt krig. Japanerna visade sig vara militärt överlägsna både till lands och sjöss, snart tvingades Beijing förhandla om fred, och i april 1895 slöts ett fördrag där Kina bl a förlorade Taiwan och några andra, mindre områden. Ytterligare landavträdelser förhindrades av västmakterna, men i gengäld krävde dessa en rad koncessioner för egen del. Följden blev att hela Kina slutgiltigt öppnades för handel och industriell verksamhet, och att stora delar av landet kom under direkt utländskt inflytande. Det var nära att riket också formellt styckades upp i kolonier, men USA stoppade de planerna eftersom det ansågs ligga i amerikanskt intresse att Kina hölls öppet för s k fri konkurrens.⁹

Krisen under åren efter kriget mot Japan utlöste en maktkamp i Beijing mellan konservativa och reformsinnade falanger, där de senare i mitten av 1898 fick överhanden ("De hundra dagarnas reformer"). De konservativa krafterna med änkekejsarinnan Cixi i spetsen återtog dock snart makten i en palatskupp och började driva ett starkt nationalistiskt program som underbläste de främlingsfientliga tendenser som redan kunde förmärkas runtom i landet. Situationen blev alltmer spänd, och i Shandong i nordöst där Tyskland annekterat ett område fick den s k Boxarrörelsen allt fler anhängare till följd av torra, den provokativa utländska närvaron och befolkningens ekonomiska utarmning.¹⁰

När boxarna övergick från agitation till handling under 1899 riktades skadegörelsen och våldet i första hand mot kristna kineser och, så småningom, utländska missionärer, men snart blev rörelsen mer allmänt

⁸ Gernet 1982, s 613–23, och Spence 1990, s 204–10.

⁹ Larsson, s 25–26.

¹⁰ Joseph W Esherick, *The Origins of the Boxer Uprising* (Berkeley 1987), s 72–83 och 280–85, och *Encyclopædia Britannica Online*, u o "Boxer Rebellion", <<http://www.eb.co.uk:180/bol/topic?eu=16268&sctn=1&pm=1>> (hämtad 30/10 2000).

främlingsfientlig. Målet var att förstöra allt som hade med utlänningarna att göra – kyrkor, järnvägar, gruvor – och att driva dem ut ur landet eller (i vissa områden) döda dem. Först var regeringen i Beijing osäker på hur den skulle förhålla sig till upproret, som snabbt spred sig och kom allt närmare huvudstaden. Den 17 juni 1900 anföll dock utländska trupper Daguforten nära Tianjin, första ledet i en expedition med syfte att förstärka skyddet för ambassaderna i Beijing, och då beslöt sig kretsen kring Cixi för att ställa sig på boxarnas sida.

Den 20 juni påbörjade regeringsstyrkor en belägring av legationskvarteren i huvudstaden, och nästa dag beordrades provinsguvernörerna att delta i attackerna mot utlänningarna. Långt ifrån alla hörsammade befallningen, men i Shanxi övervakade guvernören personligen avrättningen av 44 män, kvinnor och barn, däribland en stor grupp svenskar. Som Esherick framhållit skedde också de flesta utlänningsmorden på direkt order eller anstiftan av manchuiska ämbetsmän som ”beslöt sig för att använda [Boxar]rörelsen för sina egna främlingsfientliga syften”. Västmakterna och Japan sände dock militära förstärkningar som slog sig fram till Beijing och hävde belägringen efter 55 dagar. Hovet tvingades dra tillbaka sitt stöd för boxarna och efterhand kvästes upproret. I september 1901 träffades en överenskommelse, det s k Boxarprotokollet, där Kina ålades ett enormt skadestånd och en rad andra eftergifter.¹¹

Upproret fick långtgående inhemska konsekvenser: de konservativa manchuprinsarnas politik diskrediterades i grunden och decenniet efter 1900 blev en tid av omfattande reformer och modernisering under Cixis motvilliga ledning. Examensväsendet avskaffades och moderna skolor inrättades, kampen mot opiummissbruket intensifierades liksom ansträngningarna att utrota den i Väst så uppmärksammade seden att binda flickornas fötter. Men Qingdynastins prestige var ohjälpligt skadad, och reformerna spädde bara på de anti-manchuiska strömningar

¹¹ *Encyclopædia Britannica Online*, u o ”China”, <http://www.eb.co.uk:180/bol/topic?artcl=117321&seq_nbr=18&page=n&isctn=19&pm=1> (hämtad 30/10 2000), och Esherick, s 302–06 (cit s 306).

som blev en bidragande faktor till att dynastin störtades i revolutionen 1911–12.¹²

Västerlandets kluvna Kinabild

Händelseutvecklingen under sommaren 1900, i synnerhet belägringen av Beijing, följdes med stort intresse runtom i världen, och senare diskuterades orsakerna till Boxarupproret ingående. Många ansåg att missionärernas verksamhet bar en stor del av skulden, eller att den åtminstone var den utlösande faktorn. I Sverige företrädde den åsikten av t ex Dagens Nyheter, som drev frågan ganska hårt och hävdade att det var giriga stormakter och missionärerna i förening som provocerat fram upproret. I debatten deltog bl a DN:s korrespondent Alexis Kuylenstjerna, en av de författare som kommer att behandlas nedan (se s 192).¹³

I Susan Thurins undersökning av brittiska resenärer under den viktorianska tiden framstår missionen tillsammans med opiumfrågan mer allmänt som en av de centrala aspekterna av periodens Kinabild. De kvinnliga resenärerna var överlag emot opiumhandeln medan männen stödde den, men de flesta av båda könen var kritiska till missionärernas arbete; i princip stödde de dock öppnandet och moderniseringen av Kina. Viktorianernas inställning kännetecknades alltså av komplexitet: ingrodna fördomar och etnocentrisk självgodhet samsades med förståelse och sympati för kineserna och deras kultur. Och samtidigt som resenärerna orientaliserade kineserna, ”occidentaliserade” dessa resenärerna.¹⁴

Med tanke på förutsättningarna var det kanske inte så förvånande att den västerländska Kinabilden generellt sett nådde sitt absoluta lågvattenmärke under åren kring 1900. Medan det kinesiska riket var ett samhälle i upplösning och stod svagare inför världen än någonsin tidigare, befann sig de europeiska nationerna och USA på höjden av makt och inflytande. Thurin anser att det fanns ett direkt samband däremellan,

¹² Esherick, s 311–13, och *Encyclopædia Britannica Online*, u o ”China”, <http://www.eb.co.uk:180/bol/topic?artcl=117321&seq_nbr=18&page=n&isctn=19&pm=1> (hämtad 30/10 2000).

¹³ Mogård, s 132–34.

¹⁴ Sammanfattning av Thurins övergripande slutsatser, men se t ex s 189 och 200.

att Kinabilden i väst blev mörkare i takt med att situationen i kejsardömet förvärrades, medan Elisabeth Eide har hävdats att det fanns två "diametralt motsatte bilder av Kina" i Skandinavien runt sekelskiftet: "det stillestående, skitne och korrupte som heller mot det forbryterske, og det stillestående, mystiske og smertetælende."¹⁵

Liknande idéer förmedlades av den nya och intressanta grupp av skrivande Kinaresenärer som japanerna utgjorde vid denna tid. Redan när de första japanska besökarna anlände till Kina på 1860-talet hade de upplevt landet som fattigt, nedgånget och – framför allt – smutsigt. Gång på gång återkom de till de kinesiska massornas bedrövliga situation, utfattiga och svältande som de var i sina (enligt resenärerna) löjeväckande hårpiskor. De japanska författarnas medkännande slutsats var att Qingdynastin höll på att falla, och de använde ofta biologisk sjukdom som metafor för Kinas tillstånd: det var ett "gammalt, trött, sjukt land". Framför allt ansågs det stora riket lida av två åkommor, opiumgisslet och fixeringen vid klassikerna. Den senare bestod dels av en bundenhet vid det förflutna, dels av en extrem kinesisk etnocentrism.¹⁶

Men samtidigt som skildringarna av kinesisk förnedring och svaghet spreds över jorden, var just dessa år paradoxalt nog också den tid då "gula faran" blev ett känt slagord. Begreppet var en beteckning på "den politiska, ekonomiska och kulturella faran för den vita rasen av den gula rasens framträngande" (Burgman), och det blev ett centralt element i epokens västerländska Kinabild. Dess upprinnelse var det kinesisk-japanska kriget, som väckte stor uppmärksamhet runtom i världen och stärkte den beundran många i Västerlandet redan kände för Japan, men som också skapade oro för vad det lilla öriket skulle ta sig för härnäst. Den tyske kejsaren Wilhelm II uttryckte de farhågorna i en varning för det han kallade just "gula faran", d v s vad som skulle hända om kineser och japaner gjorde gemensam sak mot den vita "rasen". Rysslands tsar Nikolaj delade Wilhelms oro medan de brittiska och amerikanska ledarna inte tog hans varningar på lika stort allvar.¹⁷

¹⁵ Thurin, s 5–6, och Eide, s 155.

¹⁶ Joshua A Fogel, *The Literature of Travel in the Japanese Rediscovery of China, 1862–1945* (Stanford 1996), s 50–56 (cit s 56), 67, 75–76 och 80.

¹⁷ Torsten Burgman, *Svensk opinion och diplomati under rysk-japanska kriget 1904–1905*, diss, Uppsala universitet 1965 (Stockholm 1965), s 47–52 (cit s 47); Fogel, s 39; och Erik

Den andra huvudinspirationen till dessa tankegångar (jämte kriget mellan Japan och Kina) kom emellertid från just USA, där Chinatowns blev ett allt vanligare inslag i de stora städerna. Amerikaner av europeiskt ursprung hyste blandade känslor inför inflyttningen. Inledningsvis var toleransen hög, men efter hand hårdnade klimatet när vita arbetare kände sig hotade av konkurrensen, särskilt i guldgruvorna. Kineserna utsattes för alltmer ”ekonomisk diskriminering, juridiska trakasserier och direkt våld”, och inom populärkulturen utvecklades en hel uppsättning myter och stereotyper om Kina, vilka samlades upp i en specifik genre som Spence har kallat ”Chinatown fiction”: härpiskor, opium och banditföreningar var där vanliga teman. 1882 förbjöds kinesisk arbetsinvandring till USA helt, ett förbud som sex år senare utvidgades till att gälla nästan alla kineser och 1902 förlängdes tills vidare.¹⁸

Också i svensk publicistik fick Japan och Kina stort utrymme under 1880- och 90-talen. Holmberg har visat att tidningarna bl a refererade till hur vita amerikaner upplevde sig hotade av billig kinesisk arbetskraft, och de tankar som fördes fram om ”gula faran” var åtminstone delvis föranledda av den stora kinesiska invandringen till Kalifornien; San Franciscos Chinatown blev en närmast välbekant miljö för svenska läsare. De flesta rösterna i den svenska pressen var emellertid skeptiska till de mer långtgående spekulationerna om ”gula faran”. Till undantagen hörde geopolitikern Rudolf Kjellén och Hjalmar Cassel, Svenska Dagbladets korrespondent i Östasien, vilka båda ingår i denna undersökning.¹⁹

”Konstanten i den svenska diskussionen om gula faran”, skriver Holmberg, ”var alltså farhågorna för kinesisk konkurrens på den industriella arbetsmarknaden och de sociala och ekonomiska konsekvenserna av en sådan.” Debatten gav också ”tillfälle att analysera och attackera den egna civilisationens svagheter. På nytt var Kina som på 1700-talet en spegel för Europa.” Bland annat hävdades det att kineserna var friska

Halldén, ”Baselmissionen och den gula faran. Kring en debatt i Evangelisches Missions-Magazin 1904–1906”, *Svensk missionstidskrift* 65:3 (1977), s 166–75. Jfr Thurin, s 133, 192 och 224–25.

¹⁸ Spence 1999, s 122–23 (cit) och 138–39, och Takaki, s 79–87 och 99–112.

¹⁹ Holmberg 1988, s 389 och 394, och Burgman 1965, s 47–53. Enligt Burgman hade Cassel troligen påverkats av ”amerikanska synpunkter på problemet” (s 52).

och uthålliga medan européernas hälsa var förstörd av lungсот. Missionärerna intog något av en mellanposition: kineserna behövde den moraliska uppryckning som kristnandet ledde till, men det var orätt att utsetta dem för militära, kommersiella och politiska övergrepp, inte minst eftersom det orsakade främlingshat som slog tillbaka mot missionärerna.²⁰

Sven Mogård har i sin studie av de svensk-kinesiska förbindelserna mellan 1890 och 1911 i korthet kommenterat missionärernas förhållningssätt till Kina. Han menar att graden av förståelse för landets kultur och folk varierade i hög grad; vissa författare var mycket negativa eller rentav hätska, medan andra "lyckades tränga in ganska väl i Kinas tankevärld och kultur trots de relativt dåliga utgångspunkterna".²¹ (Mogård syftar här på att många missionärer saknade högre utbildning.)

Holmberg har framhållit att det under åren kring 1900 kom en reaktion mot Kina-föraktet som delvis hade sin upprinnelse just i talet om "gula faran", delvis i genuin sympati för landet och dess folk. Rastänkande, eurocentrism och generaliseringar var fortfarande vanliga, men de förekom i positiv likaväl som negativ form. I dessa nya åsikter fanns många återklanger från traditionell Kinabeundran: "I regel sattes Kina även av sina belackare i en annan klass än den gemena hednavärlden, på grund av sin gamla, fastän enligt allt fler bedömare längesen stelnade kultur. Om Asien som helhet gick meningarna i det avseendet isär."²²

Svensk-kinesiska förbindelser och den svenska Kinalitteraturen

Också i Sverige var åren kring 1900 en tid av genomgripande förändringar. Omvandlingen från jordbruks- till industrisamhälle pågick som bäst och ekonomin internationaliserades i snabb takt. Utvecklingen mot parlamentarisk demokrati tog avgörande steg och den knappt sekelgamla unionen mellan Norge och Sverige upplöstes, vilket hade betydelse också för förhållandet till Kina eftersom de svensk-norska kontakterna

²⁰ Holmberg 1988, s 398–99. Jfr diskussionen om "gula faran" i Burgman 1965, s 43–54, där det hävdas att få trodde på en regelrätt invasion av Västerlandet medan desto fler såg ett möjligt framtida hot mot Västs ekonomiska position i Östasien, fr a från Japan.

²¹ Mogård, s 146–48 (cit s 148).

²² Holmberg 1988, s 472–75 och 488–89 (cit).

med kejsardömet hade ökat kraftigt under 1800-talets sista år och 1900-talets första. Främst var det norska redare som var mycket aktiva i Östasien, även om svensk handel och sjöfart också förekom; som en (mycket belysande) jämförelse nämner Sven Mogård att det 1895 "in-klarerades 238 norska och 3 [!] svenska ångare samt 6 norska segelfartyg till Japan".²³

Antalet svenska medborgare som mer långvarigt vistades i det inre av Kina växte dock snabbt under dessa år. De arbetade för olika kinesiska ämbetsverk eller myndigheter och i de stora utländska handelshusen i fördragshamnarna. Framför allt i det kejsarliga sjötullverket som kontrollerades av västmakterna anställdes tidigt många svenskar som tullinspektörer och liknande. 1875 var de tolv, 20 år senare 18, och 1905 hade antalet stigit till 38. Sistnämnda år arbetade emellertid inte mindre än 54 norrmän vid tullverket, vilket återigen understryker den norska sjöfartens starka ställning i Kina. Svenskar arbetade även inom posten, polisväsendet och telegrafverket, som fria företagare och som sjömän, men om dem är inte mycket känt.²⁴

År 1897 fanns det, enligt den officiella statistiken från just sjötullverket, 11 677 utlännningar i Kinas öppna hamnar, varav 439 svenskar och norrmän. Ett år senare fanns det 369 registrerade Kinasvenskar, varav 214 missionärer (i den siffran är alltså inte norrmän inräknade, men det framgår inte om uppgiften omfattar bara fördragshamnarna eller hela Kina). 1911, i slutet av vår undersökningsperiod, hade antalet stigit till ca 500, varav minst 150 missionärer och ungefär ett hundratal anställda i utländska handelsfirmor.²⁵

Den svenska kolonin i Kina kan alltså indelas i två huvudgrupper, dels missionärer som på många sätt utgjorde en speciell kategori och därför behandlas för sig (se nästa avsnitt), dels yrkesfolk som handels-

²³ Mogård, s 19. Vid ett skandinaviskt sjöfartsmöte i Göteborg 1883 dryftades bl a "våra handels- och sjöfartsintressen i Kina och angränsande länder", och konsuln A B Christiernson pekade då ut Kina som ett centrum i den pågående internationella handels- och sjöfarts-expansionen. Se *Förhandlingarne vid det första skandinaviska sjöfartsmötet i Göteborg den 23–26 maj 1883*, utg Ernst Bring (Göteborg 1884), s 218–26.

²⁴ Arne 1952, s 215–23, och Mogård, s 137–40 och 161. 1905 var totalt 1 324 av sjötullverkets 10 789 anställda utländska medborgare (Mogård, s 137).

²⁵ Arne 1952, s 206 och 212–13.

män, tekniker, sjömän och tjänstemän i privat eller offentlig tjänst. Närvaron av dessa grupper ledde dessutom till viss diplomatisk aktivitet i Östasien, med huvudsakligt syfte att främja den svensk-norska handeln. Något mer motvilligt sökte konsulerna också hjälpa missionärer som fått problem med kinesiska myndigheter, men som vi återkommer till var det inte sällan spänt mellan de svenska missionärerna och UD:s företrädare.

En nyckelfigur i periodens svensk-kinesiska förbindelser var G O Wallenberg, medlem av den framstående finansfamiljen, som 1906 utsågs till svensk envoyé i Japan och året därpå fick samma post i Beijing. Wallenberg gav inte ut några egna skildringar från sina resor i kejsardömet förrän långt senare, men på många andra sätt figurerar han i Kinalitteraturen vid denna tid. Bl a intervjuades han vid sitt Sverigebesök sommaren 1907 av SvD:s Hjalmar Cassel, och han brevväxlade med Sven Hedin som på Wallenbergs inbjudan besökte Japan i november 1908.²⁶

Handeln mellan Sverige och Östasien var föremål för många diskussioner inom det svenska näringslivet, inte minst som resultat av Wallenbergs energiska propagerande för Japan och Kina som en lovande marknad för svenska affärsintressen. Det var dock få idéer som realiserades: en viss export av verkstadsprodukter, papper och trä till Kina förekom, medan försöken att vinna stora telefoni- och kraftkontrakt hade föga framgång liksom ansträngningarna att etablera svenska handelshus i de kinesiska hamnstäderna. Inom sjöfartens område gick det betydligt bättre, vilket bl a kom till uttryck genom bildandet av Svenska Ostasiatiska Kompaniet 1907. Det innebar att en regelbunden direktförbindelse öppnades mellan Sverige och Kina, tio år efter det att ett motsvarande danskt bolag börjat månatliga turer till Fjärran östern.²⁷

²⁶ Mogård, s 31–39, och Bert Edström, *Storsvensken i Yttersta Östern: G. O. Wallenberg som svenskt sändebud i Japan, 1906–1918* (Stockholm 1999), s 12–13. I juli 1908 undertecknade Wallenberg en traktat mellan Sverige och Kina som efter smärre justeringar trädde i kraft den 14 juni påföljande år (Mogård, s 36–40).

²⁷ Mogård, s 167 och 204–07, och Larsson, s 46–53. Mogård skriver: "Utan tvivel får man räkna tillkomsten av ASOK som den största insatsen under denna period i Sveriges kommersiella förbindelser med Kina." (Mogård, s 216; jfr s 222)

Men trots all denna aktivitet tycks ingen av de svenska affärsmän och ingenjörer som vistats länge i Kina ha beskrivit sina upplevelser i bokform förrän långt senare. Istället är det mer tillfälliga besökare i kejsardömet som skildrat sina intryck i böcker och broschyrer. Ett exempel på det var den unge göteborgaren Axel Carlander, författaren till *Dagboksanteckningar från resan rundt jorden 1891–1892*. Carlander reste för både affärers och nöjes skull, och som reseskildrare är han intressant eftersom han uppenbarligen kände förväntningar på sig att vissa sevärdheter så som måste "avverkas", vilket han sökte göra så snabbt och effektivt som möjligt. Som framgår av titeln består texten av dagboksanteckningar vilka nästan enbart behandlar påtagliga och konkreta företeelser på bekostnad av mer abstrakta frågor.²⁸

Många år senare, på hösten 1907, gjorde en annan göteborgare, Carl Ramberg, en resa till Kina och Japan som skildrades i en artikelserie i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. På initiativ av G O Wallenberg gavs de ut i en samlingsvolym påföljande vår, med syfte att öka kunskapen om handelsmöjligheterna i Östasien bland svenska affärsmän och politiker. I den lilla 60-sidiga boken skärskådades och analyserades ingående Japans och Kinas ställning i världen, och det ur ett konsekvent ekonomiskt och handelspolitiskt perspektiv. Genom att beskriva Östasiens nationer som vilka länder som helst i den framväxande världsekonomin skilde sig Ramberg från de flesta andra svenska resenärer.²⁹ 1911 återkom han med *Bland svarta, gula och röda*, en mer omfattande redogörelse för hans resor i Asien, Afrika, Mellanöstern och Nordamerika som gav en betydligt bredare bild av förhållandena i Kina än att bara diskutera ekonomi. Samtidigt kunde Ramberg sällan gå på djupet eftersom han i grunden fortfarande hade att utgå från samma snabba rundresa till några kinesiska kuststäder och sevärdheter som han skildrat tre år tidigare.³⁰

²⁸ Axel Carlander, *Dagboksanteckningar från resan rundt jorden 1891–1892* (Göteborg 1893).

²⁹ Carl Ramberg, *Det moderna Ostasien ur handelsynpunkt: Några studier* (Stockholm 1908). Om Wallenbergs roll i sammanhanget se Larsson, s 89–90.

³⁰ Carl Ramberg, *Bland svarta, gula och röda: Minnen från färder rundt jorden* (Göteborg 1911).

En mer traditionell reseskildring var ingenjören A Isaksons *Från Kina till Röda havet*, som publicerades 1910 och berättade om en resa företagen knappt två år tidigare. Ursprungligen skrevs texten som en serie artiklar till tidskriften *Vår Flotta*, vilket också märks tydligt genom den ymnigt flödande sjömansromantiken och de många smickrande omdömena om svenskt sjöfolk. Som helhet har boken karaktär av reseminnen i klassisk mening, och uppenbarligen hade Isakson en ambition att roa och underhålla läsarna. Det ledde bl a till att han utnyttjade etablerade schabloner av det exotiska Östern fullt ut, samtidigt som han i andra sammanhang försökte hävda sin auktoritet som ögonvittne genom att ifrågasätta just sådana stereotyper.³¹

Några månader efter Isakson tillbringade den kände statsvetarprofessorn Rudolf Kjellén sex veckor i Östasien, varav två i Kina, som en del av en jordenruntresa våren 1909. Till större delen ägnade Kjellén sin tid i Kina åt Beijing, men han gjorde också utflykter till de allt vanligare turistmål som Mingkejsarnas gravar, Kinesiska muren och Sommarpalatset utgjorde. I enlighet med sin ställning reste och bodde han ständsmässigt, och det är svårt att undgå intrycket att Kjellén bara hann få en ganska ytlig inblick i kinesiska förhållanden. Den bok han sedan publicerade, *Den stora Orienten* (1911), är ett mellanting mellan en traditionell reseberättelse, en Kinabeskrivning och en diskussionsskrift om det aktuella tillståndet i Ostasien och regionens framtidsutsikter i ett globalt, maktpolitiskt perspektiv.³²

Under denna period finner vi också för första gången tidningsmän bland resenärerna. En av dem var Alexis Kuylenstjerna (sedermera officer och författare), som gjorde en längre resa i Syd- och Östasien under 1898-99 och skrev om sina upplevelser i en serie reportage i Dagens Nyheter. Dessa gavs ut i två fylliga volymer två år senare, då Kinaintresset nått sin kulmen till följd av Boxarupproret. Kuylenstjerna hade gjort vad som närmast får betraktas som en turistresa, och yttre förhållanden skildras utförligt – landskapet, vädret, väglaget, syner, dofter och

³¹ A Isakson, *Från Kina till Röda havet: Bilder från en sjöresa i tropikerna* (Stockholm 1910). Isakson kom till Kina i mars 1908 och stod enligt Larsson Wallenberg "mycket nära" (Larsson, s 70–71). Mogård uppger att Isakson var en mariningenjör som "varit tjänstledig för att tjänstgöra i kinesiska marinen" (Mogård, s 158).

³² Rudolf Kjellén, *Den stora Orienten: Resestudier i österväg* (Göteborg 1911).

ljud – men i en så tung och omständlig språkdräkt att Kina, paradoxalt nog, inte blir särskilt närvarande. Inte desto mindre lyckades Kuylenstjerna förmedla mycket information till sina läsare om landet och dess folk.³³

En annan skriftställare och långresenär som besökte Kina var Hjalmar Cassel. Som tidningskorrespondent gjorde han 1904-05, samtidigt som rysk-japanska kriget pågick, en rundresa i Östasien. De resebrev han skrev under färdens gång och som löpande trycktes i SvD, publicerades senare i bokform under titeln *Det nya Östasien* (1906). Ytligt sett var omständigheterna alltså snarlika Kuylenstjernas, men innehållet hade en helt annan karaktär. Medan den senare hade hängivit sig åt långa, detaljerade skildringar av det påtagliga Kina, var Cassels intressen mer abstrakta: det allt dominerande perspektivet i hans framställning var det globala, hur Kina och Japan passade in i den internationella ekonomi och statssystem som då, vid sekelskiftet 1900, hade blivit ett faktum. Cassel betonade också, gång på gång, att det han kallade ”den gula frågan”, Östasiens vägval i ett antal ekonomiska och politiska avseenden, skulle komma att få en avgörande inverkan på världens utveckling i stort – politiskt, militärt, ekonomiskt och kulturellt.³⁴

När Kuylenstjerna återkom med en kortare Kinaskildring i artikelform 1911, stod just dessa spörsmål helt i fokus. Över huvud taget genomsyras framställningen, liksom Kjelléns och Cassels böcker, av ett internationellt maktperspektiv, och det rådande världsläget är ständigt närvarande i tolkningarna av Kinas situation. Det är också uppenbart att Kuylenstjerna, liksom i sin bok från 1900, försöker framstå som en självständig eller kritisk reseskildrare samtidigt som han ofta hänger sig åt de mest utslitna klichéerna och schablonerna om Kina och ”Orientens”.³⁵

Till sist, men avgjort inte minst, hör även Sven Hedin till de undersökta författarna för denna period. Han var kanske den mest kände av

³³ Alexis Kuylenstjerna, *Bland kineser och mongoler: Resor*, 2 bd (Stockholm 1900–01).

³⁴ Hjalmar Cassel, *Det nya Östasien* (Stockholm 1906). Cassel var enligt Larsson SvD:s ”korrespondent i Ostasien under 1905” (Larsson, s 38).

³⁵ Alexis Kuylenstierna [sic], ”Lif och resor i Kina”, i *Från fyra världsdelar*, Norstedts rese-skildringar 2 (Stockholm 1911), s 5–55.

alla tiders svenska Kinafarare, vilket egentligen är ironiskt eftersom hans huvudintresse var Centralasien, inte Kina. I det massiva arbetet *En färd genom Asien* (1898) berättade Hedin om sin första större resa i Asien, och av de 1 100 sidorna behandlade drygt 50 de delar av färden som gått genom kinesiskt territorium. Huvudsakligen var resan en vetenskaplig expedition till dåligt kända områden i Centralasien, och på ett mycket uttalat och självmedvetet sätt placerade sig Hedin i en tradition av stora upptäcktsresande i området. Det han berättade var också något av en hjältehistoria: de beskrivande avsnitten är med få undantag mycket korta och har nästan alltid en direkt koppling till det aktuella händelseförloppet. Bilden av de länder Hedin besökt tonar därför fram indirekt, genom vad som händer och – framför allt – genom beskrivningar av de människor författaren mött på sin färd.³⁶

Ett drygt decennium senare återkom Hedin med vad som skulle bli ett av hans mest spridda verk, *Från pol till pol* (1911), en läsebok i geografi för den svenska skolan som också översattes till andra språk. Framställningen var lättfattlig och pedagogisk, men utan att det blev en barnbok; den tilltänkta målgruppen var eleverna i de högre årskurserna snarare än småskolan. Innehållet var en blandning av berättelser om de egna upplevelserna och beskrivningar byggda huvudsakligen på litteratur. Grundstommen i kapitlen om Asien utgörs emellertid av Hedins stora resa 1905–09, och utgångspunkten för Kina-avsnittet är hans besök där hösten 1908.³⁷

Missionärerna och deras skrifter

Flertalet av periodens svenska Kinaskildrare var dock varken forskningsresande eller journalister utan missionärer. Den svenska missionen i

³⁶ Sven Hedin, *En färd genom Asien 1893–97*, 2 bd (Stockholm 1898). Året därpå trycktes en kraftigt nedkortad version på drygt 330 sidor under titeln *Genom Asiens öknar: Forskningsresor och äfventyr 1893–1897* (Stockholm 1899). Texten skars ned på ett sådant sätt att den redan starka betoningen på kronologiskt återgivna händelseförlopp i förhållande till beskrivande stoff blev än mer framträdande, och mycket lite av kulturspecifik information blev kvar.

³⁷ Sven Hedin, *Från pol till pol*, 2 bd (Stockholm 1911); alla hänvisningar nedan avser bd 1. I Bert Edströms uppsats "Japan i svenska geografiläroböcker 1842–1993" i *id* (red), *Öst i väst* (Stockholm [1997]), s 46, uppges att *Från pol till pol* användes som bredvidläsningsbok så sent som i början av 1960-talet. Jfr Edström 1999, s 34.

Kina runt sekelskiftet 1900 var omfattande och bedrevs av ett halvdu-sin organisationer. Åtminstone från 1898, kanske tidigare, uppgick an-talet svenska missionärer i kejsardömet till ca 200, och som tidigare nämnts fanns det ännu 1911 ungefär 150 missionärer bland de registre-rade Kinasvenskarna. De flesta, men inte alla, av dessa arbetade för svenska missionsällskap. Det var en storsatsning som enligt Holmberg hade ett tydligt samband med det förnyade västerländska engagemanget i Kinas öde i slutet av 1800-talet, och även i den sekulära pressen fanns ett påtagligt intresse för ”religionsaspekten på den exotiska världen”.³⁸

I många av missionärernas egna böcker angavs det på titelbladet att författaren var missionär, vilket uppenbarligen ansågs ge en särskild leg-itimitet åt innehållet. Vissa grundteman återkom i dessa skrifter, som förmedlade budskapet att Kina var ett land försänkt i ofattbart lidande, att enbart kristendomen kunde lösa problemen och, inte minst, att det verkligen gick att nå resultat med mission i detta land, varför läsaren borde ge tid, pengar eller rentav sig själv åt det viktiga arbetet för att frälsa kineserna.

Det var under 1890-talet som den svenska missionen byggdes upp; tidiga föregångare hade funnits – t ex Hamberg, Fast och Elgqvist i mit-ten av 1800-talet – men det var med Erik Folke som den nya vägen av organiserad svensk Kinamission inleddes. Han lämnade Sverige 1887 för att på egen hand bli missionär i Kina, och den kommitté som bilda-des i hemlandet för att stödja hans arbete, Svenska Missionen i Kina (SMK), började året därpå rekrytera fler missionärer. Själv tvingades Folke på grund av sjukdom att resa hem 1892, men andra skickades ut i hans ställe och vid sekelskiftet hade SMK fler än 50 missionärer i arbe-te.³⁹

Redan 1890 skrev Ludvig Bergström en artikel om Erik Folkes verk-samhet, en orientering kring SMK:s tillkomst och första år som i hög

³⁸ K A Fernström, *I Kina* (Lund 1900), s 109; P Matson, *Missionsbilder från Kina* (Min-neapolis 1906), s 266–67; och Holmberg 1988, s 425–26 (cit). David Törnvall uppger i *Minnesblad från Missionsstationen i Pingliang, Kansu, Kina: 1891–1911* (Boston 1911), opag 5, att 2 300 av de knappt 4 000 missionärerna i Kina 1910 var kvinnor; jfr Fernström, s 107.

³⁹ Josef Holmgren, *Sändebud till Sinims land. Svenska missionen i Kina, dess uppkomst och fortgång* (Stockholm 1892), s 31–35 och 43; *De svenska missionerna 1904. En översikt*, utg Uppsala Kristliga studentförbund (Uppsala 1904), s 37; och Mogård, s 53–56.

grad byggde på Folkes egna brev. Egentligen hade den lilla skriften, ca 25 sidor lång, mycket lite att säga om Kina eftersom det var missionen som stod i centrum för intresset. Några år senare skrev dock Folke själv en uppsats i *Meddelanden från Studentmissionsföreningen i Uppsala*, vilken syftade till att ge en kort översikt om Kina och dess förhållanden för läsare med små förkunskaper. Överlag var Folke ganska positivt inställd till kineserna och deras rike, även om det andliga tillståndet beskrevs som dystert.⁴⁰

En grundligare presentation av SMK och dess uppkomst publicerades 1892 av Josef Holmgren under titeln *Sändebud till Sinims land*. I volymen ingick små biografier över de aktiva missionärerna jämte beskrivningar av verksamhetens organisation och en redogörelse för missionens historia. Korta avsnitt med skildringar av Kina, i synnerhet då landets religiösa förhållanden, inryms också i boken, som avslutas med tre korta föredrag av Folke. Syftet med skriften, liksom så ofta annars i missionssammanhang, var att visa de som donerat pengar att gåvorna använts väl och lett till goda resultat – men också att ännu mer arbete återstod, varför ytterligare bidrag behövdes.⁴¹

Det första verkligt omfattande arbetet med ambition att presentera Kina för en svensk publik var P Matsons *Midtens Rike*, som kom 1895. Författaren var en välkänd svenskamerikansk missionär som bl a korresponderade med Svenska Missionsförbundets ledare P P Waldenström och hade många års erfarenhet av Kina. Boken var ovanlig genom att den erbjöd en helt tematisk genomgång av olika aspekter av kinesiskt samhälle och kultur. 1906 publicerade Matson ytterligare en bok, *Missionsbilder från Kina*, som på flera sätt liknade den första men i högre grad byggde på personliga erfarenheter av verksamheten i Kina – den var mer av en praktisk vägledning för blivande missionärer och missionsvänner hemma i Sverige, men innehöll också beskrivningar av förutsättningarna för missionsarbetet i form av kinesiska kultur- och sam-

⁴⁰ Ludvig Bergström, "Erik Folke och den svenska missionen i Kina", *Meddelanden från Studentmissionsföreningen i Uppsala* 3 (1890–91), s 189–214, och Erik Folke, "'Midtens rike.' En blick på dess folk och förhållanden", *Meddelanden från Studentmissionsföreningen i Uppsala* 5 (1893), s 54–70.

⁴¹ Holmgren. På s 20 uppges att författaren var sekreterare i Kommittén för svenska missionen i Kina, den lilla grupp i Sverige som samordnade SMK:s arbete på fältet.

hållsförhållanden. Här fokuserade Matson på politik och religion, de områden som enligt honom var av störst betydelse för missionen.⁴²

En viktig inspirationskälla för den svenska Kinamissionen var den brittiske missionären Hudson Taylors besök i Sverige 1888. Taylor hade grundat det stora sällskapet China Inland Mission (CIM) som bl a SMK samarbetade nära med, och hans upprop med en bön om 1 000 nya missionärer till Kina bidrog bl a till att Skandinaviska alliansmissionen (SAM) bildades 1891 i USA.⁴³ En annan förgrundsgestalt var svenskamerikanen Fredrik Franson, under vars inflytande Helgelseförbundet bildades 1887; från 1890 arbetade dess missionärer först i samverkan med CIM och sedan i egen regi i norra Shanxi, nära Kinesiska muren. Franson hade också kopplingar till både SAM och den amerikanska Christian and Missionary Alliance (C&MA), som 1893 sände ett fyrtiotal svenska missionärer till Kina. Flera av de sällskap som Franson inspirerat – Helgelseförbundet, C&MA, SAM och den lilla Svenska Mongolmissionen som bildats 1897 – drabbades mycket hårt under Boxarupproret.⁴⁴

Under åren kring 1890 förekom dock också rent inhemska initiativ till omfattande svensk Kinamission. Så beslöt t ex Svenska Missionsförbundet (SMF) 1889 att inleda arbete i Kina, och en första grupp på fyra missionärer sändes ut året därpå. Två av dem, Johan och Eva Sköld, kom att bli flitiga skribenter i svenska missionssammanhang. Ungefär samtidigt som de anlände till centrala Kina 1890 påbörjade Svenska

⁴² P Matson, *Midtens Rike: En beskrifning öfver Kinas Land och Folk* (Chicago 1895), och Matson 1906. Waldenström nämner i sin bok *Till Kina: Reseskildringar* (Stockholm 1908), s 75, ett brev från en P Matson; kanske var det samme Matson som omtalades när Waldenström träffade en grupp svenskamerikanska missionärer på Svenska Missionsförbundets station i Shashi (*ibid*, s 280).

⁴³ N Werner, *På hedningarnes väg: Bilder från Svenska Missionsförbundets missionsfält* (Köping 1898), s 293; Mogård, s 50; och *De svenska missionerna 1904*, s 43–45. Även i Norge var Taylors inflytande på missionen stort; se Eide, s 109–10.

⁴⁴ Mogård, s 51–52 och 73. Sven Hedin berättar om möten med svenskar som arbetade för C&MA, och uppger att sällskapet i slutet av 1890-talet hade en kedja av stationer i norra Kina där bl a 61 svenska missionärer arbetade (Hedin 1898, 2:498; *id* 1899, s 326; och *id* 1911, s 363).

Baptistsamfundet sin mission i Shandongprovinsen i nordöstra delen av landet.⁴⁵

Eva Sköld bidrog vid Kina-konferensen 1899 (se nästa sida) med uppsatser om fr a familjeförhållandena och kvinnans roll i Kina. Det ämnet genomsyrade även den tematiska, översiktliga skildring av kinesisk kultur och samhälle hon publicerade åtta år senare, *Mörka skuggors land*, ett häfte som syftade till att visa läsarna det elände som rådde i det stora riket, i synnerhet på det andliga området. Därmed var marken beredd för temat i Skölds andra skrift, som utgavs samtidigt och hette *Ljusglimtar i mörkret*, en anspelning på den missionsverksamhet som stod i centrum för framställningen. Där berättade författaren om hur SMF:s verksamhet i Kina byggts upp och organiserats, och om de goda följderna för de lidande kineserna av detta arbete.⁴⁶

1893 beslöt SMF att öppna mission också i Kinesiska Turkestan (nu Östturkestan eller Xinjiang), och de första missionärerna anlände i juli 1894. I början hade de stora problem med motsträviga kinesiska ämbetsmän och en misstänksam muslimsk lokalbefolkning, konflikter som kulminerade med rena upplopp då flera byggnader förstördes. Sedan order kommit från Beijing om att skydda utlänningarna blev det emellertid lugnt. En av SMF:s missionärer i regionen, L E Högberg, publicerade 1907 en liten volym med titeln *Ett och annat från Kinesiska Turkestan*. Den handlade naturligt nog mest om lokalbefolkningen, de muslimska "kaschgarerna", och inte så mycket om kinesisk kultur. Ändå var ju detta, som titeln utvisade, en del av Kina och bidrog därmed till helhetsintrycket av landet.⁴⁷

⁴⁵ Werner, s 294; Eva Sköld, *Ljusglimtar i mörkret eller några bilder från Svenska Missionsförbundets mission i Kina* (Stockholm 1907b), s 4; och Waldenström, s 7. Eftersom Waldenström senare (s 73) omtalar att Johan Sköld inte gifte sig förrän 1907, kan det förmodas att Eva Sköld var dennes syster.

⁴⁶ Eva Sköld, *Mörka skuggors land eller något om Kina och dess folklif* (Stockholm 1907a), och Sköld 1907b.

⁴⁷ L E Högberg, *Ett och annat från Kinesiska Turkestan (Västra Kina)* (Stockholm 1907); skildringen ovan av missionärernas första tid i området bygger på Högberg, s 53–54. Förordet till det 60-sidiga häftet skrevs av ingen mindre än Erland Nordenskiöld, som berättar att skriften författats till en utställning (s 5). Förmodligen syftar han på den "missionsetnografiska" utställning 1907 som omtalas i Arne 1952, s 34.

I mars 1899, efter ett knappt decennium av expanderande Kinamission, samlades företrädare för missionsällskapen (bl a ett antal hemmavarande missionärer) till en särskild Kinakonferens i Stockholm. Där såg man tillbaka på de gångna årens verksamhet, utbytte erfarenheter och kunskaper, samt diskuterade missionens framtida möjligheter. Föredragen från konferensen samlades i en bok som gavs ut senare samma år och som genom sin bredd är en av de intressantaste källor vi har till de svensk-kinesiska förbindelserna runt sekelskiftet 1900; inte minst ger den en ovanlig inblick i hur den svenska missionärskåren i stort såg på Kina vid denna tid.⁴⁸

Även annars var det ganska vanligt att missionärer redigerade ihop samlingsvolymen av material om den egna verksamheten. Ett exempel på det var N Werners omfattande (knappt 600 sidor) *På hedningarnes väg*, som kom ut 1898. Den bestod av en mängd brev och andra texter av missionärer som Werner sammanställt i kronologisk och geografisk ordning och sedan knutit ihop med egna inlednings- och avslutningskommentarer. Det mesta av framställningen koncentrerades på missionärernas egna upplevelser och arbete, medan ganska lite egentligen sades om Kina utöver de sedvanliga formuleringarna om det andliga mörkret och behovet av frälsning.⁴⁹

Av något annorlunda karaktär var Frithiof Sjölungs *Bilder från folklifvet i Kina*, som publicerades 1908. Det var en löst hopfogad volym med anteckningar, anekdoter och hågkomster från författarens sexåriga vistelse som missionär i norra Kina. Texten tycks nästan helt bygga på personliga erfarenheter och minnen och rör främst mycket konkreta frågor och individuella levnadsöden, vilka får tjäna som exempel på mer generella företeelser.⁵⁰

Ungefär samtidigt med Sjölund gav en av den svenska missionsrörelsens främsta företrädare sin bild av Kina efter ett långt besök där våren 1907. P P Waldenström, den högste ansvarige för SMF:s missionsverk-

⁴⁸ *Kina-konferensen i Stockholm den 4–8 mars 1899 under medverkan af hemmavarande Kinamissionärer* (Stockholm 1899).

⁴⁹ Werner. På titelbladet angavs att boken såldes "till förmån för Svenska Missionsförbundets yttre mission".

⁵⁰ Frithiof Sjölund, *Bilder från folklifvet i Kina* (Stockholm: 2 uppl 1908).

samhet, hade tillbringat drygt tio veckor i Centralkina för att inspektera arbetet och diskutera framtiden med missionärerna på fältet. Skildringen av resan, kort och gott kallad *Till Kina*, är en nästan helt kronologisk redogörelse som bara vid ett fåtal tillfällen bryts av korta tematiska avsnitt. Två tredjedelar av bokens drygt 350 sidor handlar om de egna resorna och praktiska arrangemang, beskrivningar av olika missionsanläggningar och dessas ekonomi o s v. Dessutom citerar författaren utförligt ur brev från olika missionärer, både svenska och utländska, liksom ur Eva Skölds båda skrifter från 1907. I de avsnitt som direkt berör Kinas folk och kultur upptar livsåskådning och värderingssystem stort utrymme, men också många andra sidor av det kinesiska samhället belyses.

Ett återkommande och allvarligt problem för missionen var att den skakades av våldsutbrott och angrepp, som när två av SMF:s missionärer mördades i staden Sungpu 1893, eller när oroligheter spred sig över hela Yangzidalen 1898. Mycket utrymme i missionslitteraturen ägnades åt dessa händelser och orsakerna till dem, och 1896 utgav Edward Lund en hel liten volym på knappt 100 sidor med den talande titeln *Kinas blodsdiplomati*. Den trycktes enligt Mogård i 5 000 exemplar varav 2 000–3 000 såldes, en ganska stor upplaga. Boken var en hätsk uppgörelse med de senaste årens utveckling i relationerna mellan Kina och västerlandet, där Lund argumenterade för en hård linje mot den kinesiska ledningen och ämbetsmannakåren såsom direkt ansvariga för många av de föregående årens våldsdåd. Författaren menade att de främlingsfientliga yttringarna i Kina inte kunde läggas kinesiska folket till last utan var "mandarinernas" skuld.⁵¹

En helt annan prägel hade K A Fernströms *I Kina*, som gick i tryck medan Boxarupproret pågick år 1900. Under sex år hade Fernström arbetat för SMF i centrala Kina, men även om hans egna upplevelser utgjorde en del av framställningen var de aldrig det centrala i innehållet; i princip var boken en tematisk skildring av Kina och dess folk, en systematisk genomgång av samhälle, kultur och historia. Missionen och dess förutsättningar var ett av huvudämnena, och ungefär en femtedel av texten ägnades åt en ingående diskussion om de inhemska religionerna och livsåskådningen i kejsardömet. Aktuella händelser gjorde sig också

⁵¹ Edward Lund, *Kinas Blodsdiplomati* (Jönköping 1896), och Mogård, s 142.

påminda, för med anledning av ”det pågående upproret” avslutade Fernström volymen med ett kapitel som diskuterade orsakerna till hatet och våldet mot utlänningarna i Kina.⁵²

Boxarupproret blev kulmen på problemen med främlingsfientliga angrepp för missionärerna; under loppet av några månader dödades 40 eller 41 svenska missionärer jämte 15 barn. Av dessa tillhörde 21 Christian and Missionary Alliance, tio Helgelseförbundet, fem Skandinaviska Alliansmissionen, tre Svenska Mongolmissionen och en (eller två, om en dansk-svenska räknas med) China Inland Mission. Räknat i antal dödade (56 personer) var Sverige det land – utom Kina – som drabbades näst hårdast efter Storbritannien (98 personer). Vid förhandlingarna efter upproret deltog emellertid inga svenskar eftersom Sverige saknade diplomatisk representation i Beijing, och när det sk Boxarprotokollet undertecknades den 7 september 1901 gick bara 0,014 procent av skadeståndet, 62 820 taels (170 000 kr) av totalt 450 miljoner, till svensk-norska undersåtar.⁵³ Det låga skadeståndet berodde inte på ovilja från stormakterna som skötte förhandlingarna, utan helt enkelt på att de svenska kraven var obetydliga. Detta var enligt Mogård troligen fråga om ”en medveten återhållsamhet och [...] en ny syn på förhållandet mellan mission och kinesiska myndigheter” både från missionsällskapens och regeringens sida – efter Sungpu-morden 1893 hade tonen varit betydligt hårdare.⁵⁴

Under den följande tiden gavs det ut flera böcker med direkt anledning av Boxarupproret, där framför allt svenska missionärers upplevelser skildrades. Den första av dessa var Sigrid Engströms *Flykten*, som handlade om författarens och två andra kvinnliga missionärers flykt undan våldet och oroligheterna. I grunden var det en ganska saklig och kronologisk berättelse om de tre svenskornas färd ut till kusten och säkerheten i Shanghai.⁵⁵ Långt senare, 1910, publicerade Engström också en liten 80-sidig skrift kallad *På hedningarnes mark*, vilket var en sam-

⁵² Fernström. Religionen behandlas på s 41–66 och orsakerna till främlingsfientligheten på s 113–19 (cit s 119).

⁵³ Mogård, s 82, 111 (antalet döda i olika sällskap), 121–22 och 26.

⁵⁴ Mogård, s 130–32.

⁵⁵ [Sigrid Engström,] *Flykten, eller "För Gud är ingenting omöjligt": Tre missionsysstrars resa från det inre af Kina till kusten* (Stockholm 1900).

ling ganska olika texter om författarens tio år som missionär i norra Kina. Volymen ger ett osammanhängande intryck, och dess enda syfte tycks ha varit det som nämns i slutet, att ge intäkter till den skolverksamhet Engström då bedrev i Kina. Ändå säger boken en hel del om författarens syn på kejsardömet och hennes förhållningssätt till dess invånare.⁵⁶

En mer omfattande skrift om Boxarupproret var Emil Jacobsons och O E Öbergs *De svenska martyrerna i Kina år 1900*, som utgavs 1901 och året därpå kom i en andra upplaga. Författarna, som själva var missionärer, försökte ge en samlad framställning både av vad som hänt de svenskar som dödades under upproret, och av de överlevandes strapatser under deras flykt ut ur landet. Boken innehåller kortbiografier över alla de omkomna missionärerna och små texter om hur de dog, samt ögonvittnesskildringar av Jacobson och Öberg själva och några andra överlevande. Dessa berättelser är alla ganska likartade: de är relativt kortfattade och genomsyras av missionärernas hjälplöshet inför boxarnas och, ibland, soldaternas våld.⁵⁷

1902 publicerades ytterligare en volym med ambitionen att vara ett samlingsdokument över Boxarupproret och dess efterspel. Boken hette *Boxare-upproret och förföljelserna mot de kristna i Kina 1900–1901* och hade sammanställts av missionärerna J A Rinell och John H Swordson. Vid sidan av individuella vittnesmål sökte författarna ge en mer övergripande skildring av händelseförloppet och bakgrunden till det, och de begränsade sig inte till enbart svenska missionärers upplevelser. Tydligt var ett huvudsyfte med boken att visa att missionärerna inte provocerat fram våldet år 1900, och att de inte förlorat hoppet efter det som hänt.⁵⁸

Missionens resultat var dock fortsatt magra, och efter 1912 raserades återigen mycket av verksamheten i oredan efter kejsardömets fall. Oroligheterna i samband med själva revolutionen skildrades i två skrifter

⁵⁶ Sigrid Engström, *På hedningarnes mark eller ett decennium i Kina* (Stockholm 1910). Om syftet med boken skriver förf på s 78–80.

⁵⁷ E[mil] J[acobson] och O E Ö[berg], *De svenska Martyrerna i Kina år 1900 jämte undkomna missionärens räddning och flykt* [1901] (Köping, 2 uppl 1902).

⁵⁸ J A Rinell och John H Swordson, *Boxare-upproret och förföljelserna mot de kristna i Kina 1900–1901* (Stockholm 1902).

som är de sista i undersökningen. En av dem, E R Beckmans *Massakern i Sian Fu, Kina i oktober 1911*, var en utförlig ögonvitnesskildring av de främlingsfientliga upploppen i Xian under revolutionen, då författarens hustru och två av deras tre barn mördades tillsammans med många andra utlänningar.⁵⁹ Den andra var N Högmans artikel ”I främmande land”, som ingick i en broschyr om händelserna 1911–12 med titeln *Krisen i Kina*. Också Högman tvingades fly undan upplopp riktade mot utlänningar, och hans skildring liknar Beckmans till karaktär och innehåll även om den var betydligt kortare; förloppet beskrivs dramatiskt men i allmänt hållna termer som inte säger mycket om den konkreta kulturmiljö där händelserna utspelas. Ändå var Högmans upplevelser direkt relaterade till ett centralt skeende i Kinas moderna historia, och hans skildringar bidrog därför i högsta grad till en bild av det stora riket och dess folk.⁶⁰

⁵⁹ E R Beckman, *Massakern i Sian Fu, Kina i oktober 1911 och andra minnesvärda tilldragelser ur livet och verksamheten* (Stockholm: 2 uppl 1912). På s 29–30 framgår att förf arbetade för Skandinaviska Alliansmissionen.

⁶⁰ N Högman, ”I främmande land’ (Ebr. 11:9)”, i *Krisen i Kina* (Stockholm 1912), s 15–30.

Kapitel 10

I det himmelska riket

De svenska resenärernas Kinaskildringar fick en delvis ny yttre karaktär under 1800-talets sista årtionden. Det berodde dels på de nya färdsätt (främst järnväg) som blev möjliga och den kortare restiden både till lands och sjöss, och dels på att det var nya kategorier av författare som skrev. Den klassiska formen med en kronologisk berättelse om den långa resan och ankomsten till Östasien, följd av en tematisk beskrivning av Kina och dess folk, fick nu ge vika för texter där tablan över det första mötet med Kina sänkades. Istället inleddes ofta dessa skrifter med några allmänna kommentarer om landets befolkning, storlek, geografiska läge eller naturförhållanden.¹

Några försökte också ge en kort, allmän karakteristik av Kinas situation som i många fall gick ut på att det var ett rikt land med stora naturresurser men ändå sänkt i misär och mörker. Mest renodlad var kanske den bilden hos Sigrid Engström, vars beskrivning från 1910 började med konstaterandet att "Kina är ett mycket stort land." Därefter nämndes den stora folkmängden och det faktum att var fjärde människa var kines. Sedan kom poängen: "– Fyra hundra millioner människor myllra därute i hedendomens fruktansvärda mörker."²

Kapitelrubriken är hämtad från titeln på del 2 i Kjelléns *Den stora Orienten* (1911).

¹ Folke, s 54–55, är en av de som inleder Kinaskildringen med att framhålla folkrikedomen. Jfr Matson 1895, s 5–6, och Waldenström, s 5–7. Rikets storlek är ett annat grundläggande faktum som ofta nämns i inledningen till texter om Kina; se t ex Sköld 1907a, s 5–8, och J Sköld i *Kina-konferensen*, s 14 och 16–17.

² Engström 1910, s 10. Temat genomsyrar Engströms, Matsons (1895) och Sjölunds skildringar och upprepas i Matson 1906, s 232–34, där Kina beskrivs som ett utfattigt land plågat av missväxter, översvämningar och torka. Jfr även Sköld 1907a, s 13–14.

Vissa författare framhöll dock att landets storlek samtidigt bidrog till betydande variationer i natur och kultur mellan olika delar av riket. Den svenskamerikanske missionären Matson påpekade t ex att hans skildring av sedvänjor inte nödvändigtvis gällde "hela Kina, ty i sådana stycken kan där alldeles såsom hos oss råda stor olikhet mellan vitt skilda delar av landet." Något liknande skrev Sjölund många år senare, då han poängterade vikten av att skilja på norra och södra Kina; själv hade han varit sex år i norra delen av landet och det var om detta han berättade.³

Självmedvetna reseskildrare och en gryende relativism

Jämfört med tidigare perioder fanns under kejsardömets sista år ett betydligt starkare medvetande bland författarna om den egna rollen som resenär och reseskildrare; kanske är det betecknande att det var nu som hänvisningarna till Marco Polo, vilka bl a förekom flitigt hos Sven Hedin, för första gången blev riktigt vanliga i den svenska reselitteraturen. Den rådande Kinabilden och äldre tiders schabloner diskuterades öppet och kritiskt, alltmedan författarna själva torgförde andra, eller ibland rentav samma stereotyper i sina texter.⁴

En intressant diskussion i det avseendet fördes av Kuylenstjerna, som gav uttryck för självgodhet likaväl som kulturell "relativism". En av utgångspunkterna i hans skrifter var att européer, att döma av vad man kunde läsa i pressen och litteraturen, hade fel bild eller ingen bild alls av kineserna. Härflätor, bundna fötter och karikatyrer över mandariner var

³ Matson 1895, s 3, och Sjölund, opag 5 (förordet). Jfr Waldenström, s 6; Cassel, s 121–22; och Sköld 1907a, s 5 och 8. Även Kuylenstjerna underströk skillnaderna mellan olika provinser och ansåg att folket var av en "annan typ" i norra än i södra Kina (Kuylenstjerna 1900, 1:208; jfr *ibid*, 2:12 och 18). Mer allmänt diskuterade han senare rikets två hälfter och framhöll att "Kina, ju längre norrut man kommer, blir allt mindre och mindre kinesiskt, allt mer och mer mongoliskt" (*ibid*, 2:108).

⁴ Hedin 1898, 2:13, 63, 94–99, 187 och 224, och *id* 1911, s 5 i företalet och s 388–93. Se även J Sköld i *Kina-konferensen*, s 27; Kuylenstjerna 1900, 1:49, 92 och 2:314–15; *id* 1911, s 20; och Kjellén, s 89. Det nämnda företalet till Hedin 1911 trycktes med separat paginering och tycks inte ha funnits med i alla exemplar av boken, utan bifogades troligen de första leveranserna av verket till skolorna; se Bo Ollén, "Sven Hedins 'Världsbok'", i Bo Ollén (red), *Från Sörgården till Lop-Nor: Klassiska läseböcker i ny belysning* (Stockholm 1996), s 159.

välbekanta ting för den läsande allmänheten i väst. ”Men om det kinesiska folket och alla de hundratals millioner som bruka Kinas fruktbara jord, som bilda städernas arbetande befolkning, om dem ha vi i det närmaste ingen aning.” Det är märkligt, menar Kuylenstjerna, att alla Kinaskildringar antingen är rent vetenskapliga verk om exempelvis geologi, eller också ägnar sig åt ”en massa oväsentligheter, av vilka till och med en del ej ha någon annan existensrättighet än gammal tradition.”⁵

Det var en ovanligt klarsynt observation, och det är lite märkligt att den gjordes av en av de författare som flitigast ägnat sig åt att föra vidare schabloner och löjeväckande stereotyper om Kina och kineserna. Bara några sidor senare hängav sig Kuylenstjerna åt en grundlig genomgång av sådana schabloner i en beskrivning av Shanghais kinesstad – och att det dessutom var fullt medvetet visar den avslutande meningen:

Det är en ofantlig hoptrasslad knut av gator, alla liknande varandra, av stinkande kanaler, av grönskimrande gölar som kallas fiskdammar, av outgrundliga, mörka hålör, av hala, klapprande gatstenar, av besynnerliga, utsirade hus, av butiker utan tal, av underliga, fågelbon liknande kiosker, av vida, odjursprydda tempelgårdar, av mörka, tränga tempel, av röda grinande gudabilder, av förgyllningar på förgyllningar, av vidriga, larmande restauranter, av dödysta opiumsalar, av avskräden av alla tänkbara och otänkbara slag, av myriader smutsiga människor, som begagna gatorna som bekvämlighetsinrättningar. Och dock – jag har läst så mycket om Shang-hai-kinesstadens häpnadsväckande smuts, att jag känner mig sviken.⁶

I denna kavalkad av exotism och främlingskap tycks Kuylenstjerna både vilja ge läsekretsen det den vill ha, eller snarare vad han tror att den vill ha, och försöka visa sin självständighet genom att ifrågasätta den rådande uppfattningen. Men första ledet av resonemanget, betoningen av det främmande, förstärks när författaren tillägger: ”Aldrig förr har känslan av att jag befinner mig bland en främmande, för mig oförståelig ras, i

⁵ Kuylenstjerna 1900, 1:48. Jfr *id* 1911, s 25, och Isakson, s 6–7, där författaren skriver att de talrika felaktigheterna i reselitteraturen berodde på att många bara skrev av äldre, ofta ”litet kryddade” böcker. När Kuylenstjerna kallade den ängare som tog honom till Kina för ett ”flytande palats”, tillade han att uttrycket var ”typiskt för alla resebeskrivningar” (Kuylenstjerna 1900, 1:60).

⁶ Kuylenstjerna 1900, 1:71–72.

skötet av en min egen helt och hållet olika och dock jämnlöpande kultur [...] varit mig så stark som här i kinesstadens vanvettiga labyrinter.”⁷

Carl Ramberg, också han tidningskorrespondent, inledde sin första bok med att direkt ifrågasätta de rådande schablonbilderna om Östasien som ”ett avlägset sagoland, där [...] allt är så fjärran från vårt eget sätt att uppfatta och tänka och där det främmande och underbara möter oss vid varje steg.” Den som faktiskt reste dit, fortsatte Ramberg, skulle bli överraskad och undra om allt detta bara varit fantasier, eftersom verkligheten i Fjärran östern i grunden var så lik ”det liv som rör sig på hans egen kontinent, inom hans egen ras.” En helt ny utveckling hade börjat, där det bästa av Östern och Västern hade förenats i samma framåtriktade rörelse för att främja ”andlig och materiell kultur. Östern har därmed icke offrat sig själv, den har moderniserats men ej uppgivit sitt eget liv.”⁸ Det är en anmärkningsvärd passage, å ena sidan oreflekterat etnocentrisk genom författarens övertygelse om det egna värderingssystemets självklarhet, å den andra närmast radikal i sin ansats att betrakta olika civilisationer som fullt jämförbara *och lika* varandra.

Bland övriga resenärer fanns dock en föreställning om ett ”äkta”, rent och oförfalskat Kina opåverkat av, och helt annorlunda än, Västerlandet. En ständig kamp pågick om vem som egentligen hade rätt att skildra detta verkliga Kina. Apropå Shanghai skrev t ex Kuylenstjerna att det var ”svårare att studera [kinesen] sådan han verkligen är här, där han oupphörligt mötes med de europeiska bruken och sederna”, än i det inre av landet. Senare ansåg Waldenström att om man inte gjort en inlandsresa ”kan man egentligen icke sägas hava varit i Kina”, eftersom allt längs de stora floderna var anpassat för västerlänningar: ångbåtar, hotell, mat och bekvämligheter. Bara i inlandet kunde man ”lära känna det verkliga Kina”, hävdade Waldenström – och själv hade han givetvis varit där.⁹

⁷ Kuylenstjerna 1900, 1:72. Långt senare kommenterade Kuylenstjerna mer utförligt denna känsla av kulturellt avstånd och främlingskap; se *ibid*, 2:104.

⁸ Ramberg 1908, s 3–4; jfr *ibid*, s 35–36.

⁹ Kuylenstjerna 1900, 1:83, och Waldenström, s 131. Jfr Fernström, s 41–42, och Isakson, s 80–81. Redan 1889 hade Melander hävdad att många Kinaböcker var ”hopskrivna och kanske till ej så liten del hopplugna av resenärer, som aldrig i sitt liv varit inne i själva landet fem mil från kusten.” (Melander, s 136)

Kuylenstjerna fann uppenbarligen stort nöje i att raljera över sina resenärskollegor och föregångare eftersom han gång på gång återkom till ämnet, som i följande citat:

Globetrottern håller sig på the Bund samt åker en eller ett par gånger i rikshaw på Fu-tschau Road – den förnämsta och livligaste kinesgatan [i Shanghai]. Detta är hans sätt att studera den yttersta östern. Han ägnar tre dagar åt Shang-hai, möjligen lika många åt Pe-king och kanske till och med en och annan åt Canton, och talar sedan vitt och brett om Kinas affärer, ja, han till och med skriver böcker med detta som grund.¹⁰

Själv var Kuylenstjerna noga med att påpeka, att hans skildring baserade sig på ganska kortvarig egen erfarenhet och att man egentligen behövde längre tid än så för att kunna forma sig en välgrundad uppfattning. Ändå drog han sig inte för att kritisera de utlänningar som bodde mer permanent i Kina, eftersom de levde avskurna från den verklighet som omgav dem. Den europeiske Shanghai-bon, skrev Kuylenstjerna, "älskar ej att blanda sig i kinesvimlet, och om han åkande nödgas göra det, håller han gärna en näsduk för ansiktet". Han ansåg också att de i Kina boende européernas "okunnighet om allt kinesiskt är häpnadsväckande".¹¹

En som utan blyghet förlitade sig på sin auktoritet som resenär i skildringen av Kina (och andra områden) var Sven Hedin. I sin läsebok från 1911 förklarade han att han valt att inte utgå från de gamla vanliga namnen i skildringen av Kina och Centralasien, sådana som Plano Carpini, Rubruck och Evariste Huc, eftersom han ville ge en levande Asienbild – för "varför skulle jag ösa ur de dödas källor, när jag själv äger minnen och erfarenheter från de flesta av Asiens länder?" Kanske skall en sådan markering, jämte de andra exempel som tagits upp här, ses som ett tecken på en hårdnande reseskildringsmarknad där författarna alltmer måste framhäva den egna beskrivningens trovärdighet och unicitet.¹²

¹⁰ Kuylenstjerna 1900, 1:63–64.

¹¹ Kuylenstjerna 1900, 1:63 och 67. Senare skrev han att man måste bo i Kina för att skilja det, och inte i handelsstäderna "utan inne i landet". Missionärerna sades vara de enda som till vardags umgicks med kineserna (*id* 1911, s 39–41, cit s 40).

¹² Hedin 1911, s 11 i det särskilda företalet.

En annan tendens hos vissa, men inte alla, av de svenska resenärerna var en gryende relativism, en grundläggande insikt om kulturers olikhet och det problematiska i att mäta världen efter sina egna mått. Så inledde t ex Erik Folke sin översikt av kinesiska förhållanden med att påpeka, att för att förstå kineserna och deras kultur krävs att man betraktar dem från *kinesisk* synpunkt. "Jag gör därför inga anspråk på att berätta, vad Kina i verkligheten är, utan blott något av vad jag funnit det vara."¹³ Ungefär detsamma skriver Carl Ramberg arton år senare i förordet till sin bok, och han fortsätter:

Jag har i [reseskildringen] velat fånga något av den stämning, jag själv erfarit på ort och ställe i en för nordbon ovanlig och därför tjusande natur, bland främmande folk med främmande seder. Jag har också försökt att i någon mån tränga in i det för denna natur egenartade, i dessa brokiga folktypers historia, tanke- och föreställningsvärld, i vilken dock sambandet mellan allt mänskligt, vårt släktes allmänna broderskap, finns som en röd tråd.¹⁴

Här finns otvetydigt en stark exotism, men även den uttalade grundsatsen att "mänsklighet" såsom kategori utgör en odelbar storhet.

En så långt driven universalism var emellertid ovanlig bland de svenska resenärerna, inte minst när diskussionen lämnade det abstrakta planet och handlade om europeisk kolonialism. Det var ett ämne som ägnades mycket utrymme i Kinaskildringarna, där ett brett spektrum av uppfattningar i frågan kom till uttryck. Hjalmar Cassel, frihandelsvän liksom Ramberg, beskrev apropå Indien de brittiska kolonierna som ett effektivt utsugningsmaskineri där, under en välpolerad fasad av juridisk likhet inför lagen, det pågick "ett systematiskt exploaterande av en värnlös befolkning". Denna kritiska attityd till brittiskt imperiebyggande framkom även i Cassels skildring av situationen i Kina, där dock Tysklands koloniala verksamhet berömdes såsom affärsmässigt effektiv och modern. Cassel visar därmed att han egentligen stöder kolonialismen

¹³ Folke, s 54.

¹⁴ Ramberg 1911, s vii.

som system, men bara när den bedrivs "rationellt" och för med sig en (västerländskt definierad) "utveckling" av det koloniserade området.¹⁵

Hos andra resenärer fanns en påtaglig beundran inför just britternas aktiviteter runtom i världen. Det gällde kanske framför allt Waldenström, som när han besökte Sri Lankas största stad Colombo konstaterade att "här rådde engelskt regimente: ordning och snygghet överallt." En liknande inställning hade Sven Hedin, som vid besöket i Hong Kong begrundade den stora handeln och livliga aktiviteten i den brittiska kolonin. Hans slutsats var att man måste "beundra Englands makt och storhet och det engelska folkets företagsamhet".¹⁶

I andra sammanhang tillhörde Hedin de hårdaste kritikerna av koloniala överdrifter, som när han med anledning av Italiens anfall mot Tripolis uttryckte förhoppningen "att Afrikas mohammedaner skola veta att försvara sina besittningar mot det skändligaste 'kristna' rövaranfall vår tid hört talas om." Ändå var hans världsbild i många stycken djupt eurocentrisk, som när han förklarade att han försökt "skildra Afrika som bakgrund till några stora mäns levnadsbanor. Nil-länderna och sjöarna vid ekvatorn växa självmant upp som en fond-dekoration, mot vilken de sista åren av Gordons liv avteckna sig." Det kan tilläggas att det var en formulering som mycket specifikt syftade på Afrika, för Kina skulle aldrig – hos Hedin eller någon annan av de svenska resenärerna – karakteriseras som en passiv "fond-dekoration" på detta sätt.¹⁷

Det blev också allt vanligare med yttringar av ren nationalism, ibland med en skarp udd riktad mot andra europeiska länder. Sporadiskt hade sådana inslag förekommit i de svenska Kinaskildringarna långt tidigare, men under decennierna kring år 1900 blev de påtagligt mer närvarande i texterna samtidigt som de fick en starkare värdeladdning och fylldes med ett konkret innehåll. Någon gång förekom nedsättande karakteristiker av andra europeiska folk, som när Engström förklarade sitt obehag inför "neapolitanarens hårda och slöa ansiktsuttryck" eller när Isakson

¹⁵ Cassel, s 22–23 (Indien) och 143–48 (Kina). Jfr *ibid*, s 224, och de beska kommentarerna i Ramberg 1911 om de nederländska besittningarna på Sumatra (s 128–29) och portugisernas styre över Macao (s 142).

¹⁶ Waldenström, s 22, 23 (cit), 30–31 och 353, och Hedin 1911, s 342.

¹⁷ Hedin 1911, s 8 (Tripolis) och 6 (Afrika) i det särskilda företalet.

slog fast att engelsmännen var ”musikalskande men i regeln så djupt omusikaliska”. Oftare tog sig dock patriotism och nationalism mer direkta uttryck i form av idealiserande (och ibland sentimentaliserande) omdömen om Sverige och svenskar.¹⁸

Hos Axel Carlander var just svenskheten och dess förträfflighet ett återkommande tema i reseskildringen. På sin väg till USA talar han om de många emigranterna ombord på den ångare han färdas med: ”En stor del av dem äro svenskar, som utmärka sig fördelaktigt mot de andre för sitt städade och hyggliga utseende. Man kan vara stolt över sina landsmän, men på samma gång är det ledsamt att tänka sig, att troligen de flesta för alltid vänt gamla Sverige ryggen.” Ett annat exempel var ingenjören Isakson, som i november 1908 gick ombord på den svenska ångaren *Canton* i Hong Kong och då utbröt i en fosterländsk yra som upptar en hel sida i texten. Äntligen fick han åter höra svenska talas och äta ”ärter och fläsk”, samtidigt som hans bagage togs om hand av ”en trygg svensk skeppstimmerman” ombord på ”*den lilla, lilla bit fosterland*” fartyget utgjorde i hans ögon.¹⁹

Liksom under tidigare perioder förekom också uppfattningen att svenska affärsintressen hade särskilt goda utsikter i Kina genom att Sverige var en liten, neutral nation: de stora västmakterna försökte hålla sig framme nu när den kinesiska jättemarknaden höll på att öppna sig, men på goda grunder möttes de med mistroende av kineser som mindes gångna tiders kanonbåtsdiplomati. Svenskarna trodde sig ha fördelen att inte bära på den barlasten.²⁰

En av de som mest konsekvent förmedlade ett patriotiskt synsätt var Waldenström. På sin resa till Kina blev han ofta upprörd över hur dåligt

¹⁸ Engström 1910, s 19, och Isakson, s 21 (cit) och 42.

¹⁹ Carlander, s 3, och Isakson, s 16–17 (cit), 18 och 22. Jfr Carlander, s 177, och Isakson, s 35. I Fernström, s 11, kallas missionsstationen i Wuchang för ”ett litet Sverige”.

²⁰ Ramberg 1908, s 51–53, och Kuylentjärna 1900, 2:178. Enligt Cassel, s 359–60, hade svenskar ”ett särskilt anseende i Kina, därför att vi höra till de mycket få av kineserna kända vita nationer, som aldrig fört krig med det himmelska riket eller usurperat något av dess område.” Svenske envoyén i Beijing, Wallenberg, påpekade ofta Sveriges neutralitet och ”fördelen för Kinas del av att använda de små nationernas tjänster” (Mogård, s 34 [cit]; Edström 1999, s 31; och Larsson, s 63–64). Jfr även Aadel Brun Tschudi, ”Forord”, i *Norge-Kina: Kompendium fra seminar våren og høsten 1972* (Oslo 1973), s i–ii, som nämner att norrmän i Kina resonerade på liknande sätt.

känt Sverige var i omvärlden, som när en av SMF:s missionärer berättade att en engelsk kollega frågat om det fanns en svensk översättning av bibeln. För Waldenström antydde frågan att Sverige skulle vara ett civiliserat land, och därför måste svenskarna göra allt för "att låta världen veta, att Sverige är ett stort och härligt land, och att dess folk, vad kultur beträffar, står i främsta ledet bland Europas nationer."²¹

Folkmyller och förfall: den fysiska miljön

Det kanske mest centrala temat i skildringen av det påtagliga, konkreta Kina var nu som tidigare bilden av en myllrande, kaotisk värld till brädden fylld av människor och rörelse. Erik Folkes lilla artikel från 1893 var arketypisk i det avseendet. Den inleddes med observationen att kineserna hade en hög uppfattning om sitt lands makt och betydelse, vilket var förstaeligt med tanke på dess storlek och enorma folkmängd: "Den livliga trafiken på de stora landsvägarna, skogen av masttoppar på floderna, människomassan, som oavbrutet rör sig på stadsgatorna, allt ger en aning om, hur mäktig denna nation är." Enligt Folke var dock den vanliga uppgiften om 400 miljoner invånare en överdrift; 300 miljoner var en rimligare siffra. Ändå var odlingsarealen så stor och jorden så bördig att landet med god marginal kunde föda alla dessa människor.²²

Ett par år senare hävdade också Matson att folkmängden ofta över-skattades, men han trodde för sin del att den verkligen var nära 400 miljoner, ungefär lika mycket som Europas hela befolkning. Att landet kunde försörja så många berodde dels på den bördiga jorden, dels på att kineserna levde enkelt och kunde "äta nästan vad som helst". Åkerarealen utnyttjades maximalt, och två-tre skördar per år var inte ovanligt. Matson nämnde också att landet hade många floder som ofta svämma-

²¹ Waldenström, s 36–39 (cit s 39). Jfr *ibid*, s 10, 85, 103, 175–79, 187 och 227–28. Liksom Hedin är Waldenström noga med att alltid nämna de svenskar han träffat på i Kina; se Waldenström, s 45, 60 och 339, och Hedin 1911, s 348, 363, 394 och 396.

²² Folke, s 54–55. Jfr Matson 1895, s 9, och Hedin 1911, s 370. Ett resonemang snarlikt Folkes fördes i Sköld 1907a, s 7–11, och av J Sköld i *Kina-konferensen*, s 21.

de över med stor förödelse som följd. I floderna och de talrika kanalerna hade Kina ett välutvecklat transportnät av vattenvägar.²³

I många svenska reseskildringar förekom beskrivningar av ett sjudande, brokigt och färgstarkt gatuliv. Carlander talade om tränga gator fyllda av människor, små handelsbodas och grälla reklamskyltar, och liknande intryck förmedlades av andra författare. Om huvudgatan i Shanghai skrev Kuylentjerna: "Där härskar dagen i ända och halva natten och en rent obeskrivlig trängsel av promenerande, kulis, rikshaws, bärstolar, ryttare, vagnar, tiggare, trollkarlar, barn och på sina hopklämda fötter vaggande kvinnor." Det är det exotiska, pulserande och färgstarka Östern som den svenske resenären här frammanar – men ändå med ett stänk av Kuylentjernas vanliga ironi över den egna kulturen: kvinnorna på gatan hade frisyrer som var "vidunderligare än allt annat, vidunderligare till och med än vår moderna europeiska hårklädsel. Håret är vridet och uppsatt på ett sätt som trotsar all beskrivning".²⁴

Ett annat ämne som genomsyrade de svenska Kinaskildringarna var resandets vedermödor, och det på ett sätt som inte förekommit under tidigare perioder då författarna helt enkelt inte kunnat resa omkring inne i landet. Svenskarna färdades både till lands och på floderna, vilket förde med sig strapatser av olika slag: dåliga vägar, kyla, hetta, smuts, stank, bedrägliga värdshusvärdar och grälsjuka båtkarlar.²⁵

Missionären Fernström var i detta avseende ganska representativ. Efter ankomsten till Shanghai begav han sig uppför Yangzi på en ängare där den europeiska klassen hade alla bekvämligheter, medan det i de kinesiska klasserna var "osnyggt och otrevligt, även om man tar hyttplats." Längs vägen måste man envist och högljutt debattera om priset med bärare och båtfolk som dessutom var opålitliga. Vägarerna var över-

²³ Matson 1895, s 7–9 och 14–15 (cit). Jfr J Sköld i *Kina-konferensen*, s 18–19 och 23–27, och Waldenström, s 5–6. Skölds avsnitt om floder och kanaler liknar starkt Matsons och innehåller flera formuleringar som är nästan identiska med dennes, men några hänvisningar ges inte.

²⁴ Carlander, s 90, och Kuylentjerna 1900, 1:64. Jfr *ibid*, 1:53–54 och 137–39; Kjellén, s 67, 97–98 och 101–02; Matson 1895, s 67; och Ramberg 1911, s 134–35, 138 och 142. Se även Hedin 1898, 1:203, för en snarlik skildring av Kaxgar i Östturkestan.

²⁵ I Fernström, s 6–19, är detta den röda träden. Jfr Kuylentjerna 1900, 2:4 (om "kärrortyren" att resa på dåliga vägar), 1:409, 2:92–94 och 110, och Sjölund, s 12–13.

lag mycket dåliga och till och med "en båtresa på kinesiskt vis har sina obehag, ehuru naturligtvis också sitt intresse." Efter alla sina påfrestande upplevelser blev Fernström rent förvånad när han hamnade i tvist med en fartygskapten och fick de kringstående kinesernas stöd trots att han var utlänning.²⁶

Inte minst tycks det ha varit obligatoriskt att berätta skräckhistorier om torftiga, smutsiga och illaluktande kinesiska värdshus där man tvingas dela rum med inte bara främmande människor utan också svin, hundar, höns och andra husdjur.²⁷ Ett annat vanligt ämne var, som redan framgått, de dåliga vägarna och obekväma färdsätt i kärror och med bärstolar. När Hedin skakar fram på den urusla och svårforcerade vägen mellan två städer i Nordkina kan han inte låta bli att tycka, att det hade varit mer förnuftigt att dra "en ordentlig väg och bygga broar över floderna än att uppföra den monstruösa muren". Några år senare instämde Kuylenstjerna i att vägarna var dåliga, men de hade åtminstone belysning, vilket i hans ögon var ett belägg för den mer allmänna slutsatsen att Kina "verkligen [är] ett civiliserat land".²⁸

Den kanske allra vanligaste karakteristiken av Kinas fysiska miljö kan emellertid sammanfattas med ordet *smutsig*. På den europeiska hemmaplanen var renlighet en egenskap som i slutet av 1800-talet allt starkare kom att förknippas med klasstillhörighet – d v s smuts var lika med låg klass – och i andra delar av världen, bl a Östasien, blev det ett sätt att värdera kulturer; renlighet var, som Thurin och andra betonat, ett av de oftast använda måtten på "rasskillnader".²⁹

Hos vissa av de svenska Kinaresenärerna uttrycktes ibland sådana idéer direkt. Så inledde t ex Cassel sin Kinaskildring med smutsen och stanken: vid ankomsten till Shanghai omgavs ångaren snabbt av små-

²⁶ Fernström, s 9–17 (cit s 9 och 14). Jfr Kuylenstjerna 1900, 2:148–58, och Waldenström, s 128–30.

²⁷ Matson 1895, s 25; Kuylenstjerna 1900, 1:156–57; *id* 1911, s 12–13; Hedin 1898, 2:463; *id* 1911, s 364; Fernström, s 14 och 84; Matson 1906, s 75; Waldenström, s 136–38; Engström 1910, s 35–37 och 40; och "missionär Engdahl" cit i Werner, s 310 (även cit i Sköld 1907b, s 17).

²⁸ Hedin 1898, 2:468, och Kuylenstjerna 1900, 1:160. Jfr *id* 1911, s 8–10; Sjölund, s 13; Kjellén, s 80; Engström 1910, s 35, 38 och 49; och Törnvall, opag 24.

²⁹ Thurin, s 190. Jfr Hästbacka, särskilt s 70 och 78–79.

båtar med hela familjer ombord, vilka fiskade upp avfallet från fartyget. Dessa små båtar var därför smutsiga och otroligt illaluktande, ett intryck som ”befästes då man kommer i land. Överallt smuts, stank, ett myllrande av människor”. Långt senare, i ett helt annat sammanhang, förtydligade Cassel vad detta innebar: ”Jag tror inte att man bättre kan översätta orden: ’kultur’ och ’barbari’ än med ’renlighet’ och ’smuts’ [...]”.³⁰

Folke skrev på liknande sätt att gatorna var tränga och de få öppna platserna fulla av svin, och Fernström berättade hur han första gången kom till Wuchang med dess ”smala, smutsiga, illaluktande bakgator [...]”. Här och där måste vi hålla andan, medan vi skyndade förbi den värsta orenligheten.” Snarlika beskrivningar förekom även hos Kuylenstjerna, som för sin del särskilt lyfte fram ”den våldsamma motsatsen mellan de av förgyllningar överlastade skyltarna och husens utsirningar samt den gränslösa smutsen och eländet därnere på de slippriga stenarne.”³¹

Men också på andra sätt upplevde svenskarna Kina som en fysiskt påträngande verklighet på flera plan. Dels var det aldrig tyst i de kinesiska städerna, som Kuylenstjerna så ofta påpekade – enligt honom fördes där alltid oväsen på ett eller annat sätt. Samma bild gavs mer indirekt av andra resenärer, exempelvis Eva Sköld som berättar om hur hon vid första ankomsten till Wuchang ”mottogos [...] av en skara infödingar, som gestikulerade och skreko om varandra med full hals, så att larmet föreföll nästan bedövande.”³² Dessutom var det, tillade Fernström, ett ständigt tedrickande med högljutt sörplande och rapande så att ”det dundrar i rummet”, samtidigt som människor ogenerat kliade sig i tid och otid. Kuylenstjerna spädde på ytterligare genom att påstå

³⁰ Cassel, s 67–68 (Shanghai) och 180–81. Även i japanska reseskildringar förekom temat; 1899 anmärkte t ex en besökare på ”the unbearable stench of many Beijing streets” (Fogel, s 100–01).

³¹ Folke cit i Bergström, s 195; Fernström, s 11; och Kuylenstjerna 1900, 1:122. Jfr *ibid*, 1:119, 123–24, 152, 194, 226–31, 237, 318 och 399, och Waldenström, s 68, 88, 258 och 267–68.

³² Kuylenstjerna 1900, 2:171, 200 och 229–30, och Sköld 1907b, s 5 (cit) och 7. Jfr Kjellén, s 76 och 97.

att folk ute på gatorna hade för vana att helt öppet ”spotta, hosta och annat dylikt”.³³

Ganska avslöjande var Waldenströms suck av lättnad över att komma tillbaka till stationen i Wuchang sedan han tillbringat en dag på Hankows gator: ”Äntligen voro vi inom porten till vår missionsstation, och det kändes skönt att få sätta oss ned i ro efter den intressanta men ansträngande dagen.” Uppenbarligen såg Waldenström stationen som något av en trygg kokong för känsliga europeiska själar som han själv, skyddad från den omgivande, obehagliga *kinesiska* verkligheten.³⁴

Liksom i mitten av 1800-talet samlades ofta alla dessa idéer upp i direkta jämförelser där kinesiska och utländska kvarter i de stora städerna ställdes mot varandra. Som framgått tidigare användes ofta Shanghai som exempel – den europeiska delen av staden beskrevs som ”välbyggd och vacker”, mycket ren och välordnad i största allmänhet, medan kinesstaden sades vara dess raka motsats: kaotisk, torftig bebyggelse, mörka gator och en förfärlig trängsel som framtvingade närkontakt med smutsiga människor. Tydligare än så kunde inte kontrasten mellan ”vi” och ”de”, västerlänningar och kineser, formuleras.³⁵

Sven Hedin lyfte fram motsatsparet öst-väst än mer, men i exotiska, lockande ordalag snarare än med avsmak: ”Nu upprullar sig Schanghajs ståtliga hamnkaj med en rad av präktiga, höga hus. Detta är icke Kina, det är en flik av Europa, de vitas stad i de gulas land, det rika mäktiga Schanghaj med sina 12,000 européer vid sidan av den kinesiska staden, bebodd av 650,000 människor.”³⁶ Shanghai bjöd på tvåra kast, från den välbekanta europeiska stadsdelen till

kinesstaden, det rena oförfalskade Asien. Där vimlar det av gula män i blåa rockar och svarta västar med små mässingsknappar, vita strumpor, svarta skor med tjocka oböjliga sulor, en liten svart kalott med röd knapp

³³ Fernström, s 12, och Kuylenstjerna 1900, 1:130. Jfr *ibid*, 1:395; Kjellén, s 96; Engström 1910, s 31; och Ramberg 1911, s 159–60. I Kuylenstjernas skildring av Beijing påstods att befolkningen ofta använde gator och torg som offentliga toaletter (Kuylenstjerna 1900, 1:313).

³⁴ Waldenström, s 93.

³⁵ Carlander, s 83 (cit); Sjölund, opag 9; Waldenström, s 48 (Shanghai); J Sköld i *Kina-konferensen*, s 179; Sköld 1907b, s 4 (Hankow); och Kjellén, s 156 (Tianjin).

³⁶ Hedin 1911, s 348–51 (cit s 348).

på huvudet och i nacken en lång stångpiska. Där sitta köpmännen i sina öppna bodar och röka långa, smala pipor, medan de vänta på sina kunder. I telokalerna är det fullt hus. Ett stim och väsen utan all like! En brådska, ett kommande och gående, en oavbruten omsättning av mynt och varor.³⁷

Än mer positiv var Ramberg, som efter den sedvanligt beundrande skildringen av det europeiska Shanghai gav ett lika ljust porträtt av de nyare kineskvarteren med alla dess välmående butiker. Men också denne rese- när hemföll strax därpå till den traditionella jämförelsen mellan stadens olika delar: å ena sidan de kvarter ”där allt erinrar oss om den civilisation, till vilken vi själva höra”, å andra sidan de gator som är ”en annan värld, en värld, där tidens ur stått stilla, där generation efter generation levat och dött utan att de yttre förhållandena nämnvärt förändrats”. Och sedan följde den välbekanta beskrivningen av tränga gator, myllrande av ”brokigt klädda infödingar” och fyllda med små hantverksbutiker.³⁸

Medan skildringarna av Kinas städer alltså var ganska entydigt negativa, var bilden av landsbygden mer blandad. Matson skriver: ”De talrika byarne, vanligen omkransade av lummiga träd, förete på avstånd en mycket inbjudande anblick, vilken dock försvinner i den mån man närmar sig den oregelbundna, smutsiga gatan och de förfallna husen”. Byggnaderna var enligt Matson alltid enkla, till och med ganska mycket så hos rika kineser – dessa uppskattade praktfulla kläder och dignande matbord, men ”[v]ad vi förstå med bekvämlighet finner man ingenstädes i äkta kinesiska bostäder.” Detsamma gällde möblerna, som oftast var ganska enkla och obekväma, och husen saknade många gånger både ljus och utsikt eftersom det inte fanns några fönster åt gatan.³⁹

³⁷ Hedin 1911, s 351.

³⁸ Ramberg 1911, s 150–51 och 156–60 (cit s 156–57). Några sidor tidigare hade förf berättat att Shanghai hade Kinas mest förmögna, begåvade och moderna ”köpmanskår”, och i staden ”mötas de båda raserna i fredlig tävlan på ett sätt, som låter dem få respekt för varandras egenskaper.” (*Ibid*, s 148)

³⁹ Matson 1895, s 19–24 (cit s 19–20). Jfr *id* 1906, s 170–71, och J Sköld i *Kina-konferensen*, s 180. Kuylenstjerna hävdade dock (med gillande) att det var ovanligt med lyx i både kläder och bostäder i Kina (Kuylenstjerna 1900, 2:188). Se även Fernström, s 81–83, och Engström 1910, s 51.

Även landskapet var nedslående för vissa resenärer; de upplevde det som sumpigt, platt och enformigt. Ett exempel på det var Axel Carlander, vars första möte med Kina skedde under en sjöresa från Japan till Shanghai. En bit från kusten började vattnet bli tjockt och lerfärgat av Yangzis utflöde, och när man nådde själva floden var den så bred att stränderna knappt syntes. "Vad man ser därav är emellertid flackt och fult, så att skadan är ej stor", konstaterade Carlander dystert. Hedin höll inte med om den beskrivningen, utan talade om "de storslaget sköna och ständigt växlande landskap, genom vilka floden skurit ut sin dal." Längre uppför floden förklarade han: "Det är en rad av tjugusandelandskap, och ofta resa sig bergen på sidorna till tusen meters höjd över floden."⁴⁰

Andra författare skildrade också Yangziflodens dalgång i idylliska ordalag; bl a Ramberg talade om hur "små täcka skogsdungar skifta i höstens brokiga färger, inramande idylliska byar, bestående av låga ler- och bambukojoj, över vilka ett och annat utsmyckat och drakprytt tempel höjde sig."⁴¹ Men den plats som tycks ha gjort djupast intryck på de svenska besökarna genom sin skönhet var Hong Kong. Till och med den annars så kritiska missionären Engström fann hamnen där vacker: "Man ser de höga bergen och kullarne långt ute från sjön, och man hänföres vid närmare betraktande av den blandning av tropisk och nordisk skönhet, som här möter ögat." Såväl Engströms landsmän som andra västerländska besökare instämde i den beskrivningen.⁴²

Två teman som ofta återkom i skildringarna av både kulturlandskap och stadsmiljöer var dels kontrasten mellan "orientalisk" prakt och förfall, dels en allmän exotism likt den som skymtade i bilden av Hong Kong. Sven Hedin använde flitigt begreppet "orientalisk" och skrev om "orienten" i allmänhet att "de gamla arkitektoniska minnesmärkena

⁴⁰ Carlander, s 82 (jfr *ibid*, s 94), och Hedin 1911, s 357 och 360. Hedin konstaterade också att "ofantliga områden" i Kina upptogs av gravfält, och enligt Matson var gravkullarnas ständiga närvaro ett frapperande inslag i den kinesiska landskapsbilden (Hedin 1911, s 354, och Matson 1906, s 81; jfr Kjellén, s 107–08).

⁴¹ Ramberg 1911, s 146. Jfr Kuylenstjerna 1900, 1:93, och Waldenström, s 301.

⁴² Engström 1910, s 23–24. Jfr *ibid*, s 38; Isakson, s 16; Hedin 1911, s 343; Ramberg 1911, s 131; och Carlander, s 88. I Thurin, s 38 och 85–86, framgår det att också brittiska resenärer upplevde Hong Kong som vackert och storslaget.

blända oss genom sin prakt och imponera genom sin storlek, medan de moderna husen äro eländiga lerkojor med platta, fallfärdiga tak och skilda från varandra genom tränga, krokiga gator”.⁴³ De städer som Fernström passerade under en färd på Yangzi ”sågo alla i hög grad förfallna ut”, och Kuylentjärna skrev om många av de städer han reste genom att de hade sett bättre dagar, att deras storhetstid låg i det förflutna. Oftast innebar det inget annat än just förfall, som hos Fernström, men ibland kunde skildringen också bli ganska idyllisk. Enligt Kuylentjärna var sålunda Liao-yang, en gammal tungusisk huvudstad i Nordkina som på avstånd gav ett imponerande intryck, inom murarna lugn och fridfull.⁴⁴

Liksom under föregående perioder var ett av uttrycken för exotism de många hänvisningarna till Kinas ”båtstäder”. Bl a Carlander uppmärksammade detta och skrev att det i Kanton låg tusentals sampaner förtöjda i rader som liknade ”riktiga gator”. Matson hävdade att antalet flytande bostäder i Kina kunde räknas i miljoner, och Eva Sköld menade att det var möjligt för hela familjer att bo på sådant sätt ombord på båtar eftersom kineserna ”ha så små levnadsbehov”.⁴⁵

Ett nytt och intressant drag i skildringarna av Kina som kulturmiljö var de allt fler besök vid kejsardömetts berömda sevärdheter som svenska författare berättade om. Som sinologen Joshua Fogel har påpekat hade Mingkejsarnas gravar och Stora muren redan under sent 1800-tal blivit ”turistmål” i modern mening för besökande västerlänningar och japaner.⁴⁶ En annan omtyckt attraktion – åtminstone bland svenskarna –

⁴³ Hedin 1898, 1:61. Jfr *ibid*, 1:194–95, och Carlander, s 128. Den senare nämnde apropå basarerna i det indiska Agra den ”dragningskraft [...] som åskådandet av äkta orientaliskt liv alltid utövar på en oförhårdad europé”.

⁴⁴ Fernström, s 9, och Kuylentjärna 1900, 1:237, 244, 267, 269, 273 och 2:49 (Liao-yang). Om sistnämnda stad skrev Kuylentjärna: ”Där omväxla grönskande fält med i blom stående fruktträdgårdar, mellan vilka de gula bambustängslen lysa fram, där äro tysta, ödsliga gator och stilla, solbelysta gårdar.” Vemodet i denna snabbteckning fullbordas sedan med orden: ”Liao-yang är en storhet, som varit en stad vars glans längesedan är svunnen.” (2:49)

⁴⁵ Carlander, s 87 och 89 (cit); Matson 1895, s 26; och Sköld 1907a, s 10–11. Jfr J Sköld i *Kina-konferensen*, s 24–25. Waldenström skrev (s 36) att i Kanton ”lära omkring 300 tusen bo på båtar” medan Engström uppgav att hundratusentals kineser ”bo så där på båtar med allt, vad de äga av jordiskt gods.” (Engström 1910, s 23)

⁴⁶ Fogel, s 73.

var Sommarpalatset utanför Beijing, eller snarare de ruiner som återstod sedan europeiska trupper bränt ner och plundrat palatset 1860.

Om muren skrev Kuylenstjerna att den var imponerande genom sin massa och längd, och att den inte alls var så förfallen som man skulle ha trott: "[...] om man just också ej annars är böjd att betrakta det kinesiska folket med någon synnerlig vördnad och aktning, så blir man här nära nog tvingad därtill." Han besökte också Mingkejsarnas gravanläggning, som beskrevs utförligt och uppenbarligen gjorde djupt intryck på honom. Senare försökte Kuylenstjerna få tillträde till Sommarpalatset men misslyckades, vilket han själv menade kanske var lika bra: "Jag tror, att jag skulle ha rodnat av skam och blygsel, om jag kommit därin och skådat förödelsten på nära håll, ty att [dessa] härliga byggnadsverk ligga i grus och spillror, detta är vårt, västerns barbarers, verk, ett verk över vilket la grande nation icke har orsak att vara stolt."⁴⁷

Rudolf Kjellén imponerades också av Minggravarna och ägnade dem stort utrymme i sin bok. Till skillnad från Kuylenstjerna fick han dessutom möjlighet att besöka Sommarpalatset, där han reflekterade över förhållandet mellan västerländsk och kinesisk civilisation:

Vilken makt över naturen – man har tagit den i tjänst, suveränt tuktat och tämt den, och tillika kärleksfullt imiterat den – en dikt i land och vatten, omramad av slösande arkitektur: så står Sommarpalatset för mitt minne. Jag gick därifrån med en känsla närmast liknande förödmjukelse, förödmjukelse å den vita rasens vägnar, som tror sig kunna blicka ned på en sådan kultur som barbarisk – ⁴⁸

Den ödmjukhet som här kommer till uttryck gällde emellertid det förflutnas kinesiska kultur, inte samtidens. Med få undantag gällde den inte heller det folk, som åstadkommit alla de storverk Kjellén och andra svenskar imponerades så starkt av. Som de följande sidorna kommer att visa, präglades istället synen på kineserna till övervägande delen av ned-

⁴⁷ Kuylenstjerna 1900, 1:368–76, 386, 413–14 och 2:217–20 (cit 2:220 resp 1:386). Förstörelsen av Sommarpalatset jämfördes med "vandaler eller Attilas hunner" och Kuylenstjerna påpekade beskt att "allt skedde i civilisationens år 1860." (*Ibid*, 1:386) Jfr Matson 1895, s 9–10; Hedin 1911, s 367; och Kjellén, s 144–46.

⁴⁸ Kjellén, s 109–11 resp 146–51 (cit s 151; strecken i slutet i original).

låtande eller rentav föraktfulla generaliseringar – något som inte minst var påtagligt i just Kjelléns bok.

Den svärfångade kinesen

Kategoriseringen av människor i de svenska Kinaskildringarna präglades dessa år av större motsägelsefullhet än någonsin. Begrepp som ras, folk, kultur, klass och civilisation användes om varandra; alla synsätt finns representerade, ofta i motsägelsefulla former. Författarna själva tycks ha haft vaga föreställningar om innebörden av de kategorier de använde. Denna begreppsförvirring kom till talande uttryck hos Kuylentjerna när han skrev följande rader om Singapore, ett "blandrasernas paradiset":

Älskar du ragu på människoraser, så bör du här kunna bli tillfredsställd. Här trängas européer och amerikaner med representanter för ett trettio-tal olika asiatraser, här ser du blandade om varandra, svarta, bruna, gula, vita, barbarer, halvbarbarer, bildade – ja, alla civilisationens och kulturens nyanser, kan du betrakta, hedningar, moslims, Buddhas och Brahmas lärjungar, kristna av alla möjliga konfessioner, skälmar och hedersmän, de senare dock i minoritet.⁴⁹

Men om det fanns någon ambivalens här, så var Kuylentjerna desto tydligare något senare, när han skrev om "blandrasbarn" födda i Singapore som skickades till England för att studera. Sådant var, enligt den svenske författaren, bortkastat eftersom blandrasbarnen var oförmögna att "tillägna sig vår bildning. Deras hjärna är ej så skapad. Så komma de tillbaka till Singapore som mellanting mellan civiliserad människa och barbar" – m a o en uttryckligen biologisk klassificering av människor.⁵⁰

⁴⁹ Kuylentjerna 1900, 1:37. Jfr Carlander, s 35, 144 och 157, och C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 167. En kuriös användning av begreppet "ras" som visar på dess flytande karaktär vid denna tid stod Kuylentjerna för, när han berättade om de försök som gjorts av de utländska makterna att gemensamt förvalta Shanghais internationella stadsdel. Dessa försök "strandade på de anglosachsiska och romanska rasernas olikhet och man måste låta fransmännen gå sina egna vägar." (Kuylentjerna 1900, 1:80)

⁵⁰ Kuylentjerna 1900, 1:39–40. För Isakson var rastänkandet tydligt självklart; se hans diskussion om skälen till att kinesiska kulier kunde vara så friska, välnärda och arbetsamma på den svältkost de hade jämfört med "norra Europas köttätande, öldrickande och ej sällan övergödda befolkning." Svaret stod enligt Isakson att finna i bl a klimatet och kuliernas liv i friska luften. "Men mycket beror nog även av *rasen*." (Isakson, s 35–36)

En mer allmän distansering och avhumanisering av kineserna som grupp, om också inte direkt formulerad i rastertermer, svarade Kjellén för när han stod på Beijings stadsmur och såg ut över bebyggelsen: "I de smala öppningarna mellan [husen] och på den stinkande åbrädden framför dem myllrar det av kineser – man kan inte undgå att tänka på myrstackar." Det enkla faktum att Kjellén här skrev "kineser" snarare än "människor" understryker just distanseringen, ett intryck som förstärks några meningar senare: "Jag drar helt ofrivilliga andedrag av lättnad, ty häruppe finnas inga kineser" utom vakterna, gatularmet var avlägset och sanden som virvlade omkring därnere nådde inte upp till murkrönet. För den svenske professorn var landets invånare alltså bara ett irritationsmoment, jämförbart med buller eller damm.⁵¹

Hos Sven Hedin skymtade föreställningar om raser och europeisk överlägsenhet ibland, och någon gång ganska starkt, men överlag är det ändå påfallande hur sällan han hängav sig åt generaliseringar eller folk-karakteristiker av traditionellt snitt. De människor han skildrar framträder tvärtom som individer, ofta i ganska entydiga skurk- eller hjälte-termer vilka kan bli schablonmässiga, men det görs aldrig en värdering av kineserna som grupp – det finns goda och onda kineser likaväl som mongoler eller européer. Därvidlag är Hedin mycket ovanlig bland författarna; många av dem gav en *i princip* tolerant och nyanserad bild av kineserna som folk, som jämlika med "oss", men behandlade dem *i praktiken* som lägre stående varelser. Hedin var däremot på en principiell nivå tydligt eurocentrisk, utan att sådana uppfattningar nämnvärt påverkade hans omdömen om människor som individer. I den mån han ändå gjorde en kategorisering var den dels klassbaserad, dels grundad på en idealisering av "enkla" folkgrupper som Centralasiens kirgiser.⁵²

⁵¹ Kjellén, s 92–93; jfr *ibid*, s 96–97 och 131. En liknande distansering framkom när Kjellén hävdade att "kinesens aptit är lysande, liksom han överhuvud är stark i alla animala funktioner", eller när han jämförde Beijings rikshaförare med hästar ifråga om "intelligens, snabbhet och uthållighet" (*ibid*, s 264 resp 98–100). Jfr även Fernström, s 7 och 9, och Isakson, s 5.

⁵² Ett exempel på individualiserande personteckningar var när Hedin skildrade tre av sina lokala medhjälpare; se Hedin 1898, 1:423–24. Jfr också *ibid*, 2:452 och 465. Ett par gånger gjorde dock samme författare de mest svepande generaliseringar och hävdade att "det är ett faktum, att ju beskare ett läkemedel är, dess mer imponerar det på asiaterna", samt att "de asiatiska folken hava, som bekant, en säregen förmåga att överdriva" (Hedin 1898, 1:172

Helt andra utgångspunkter hade tidningsmannen Cassel. Han var å ena sidan intresserad av storpolitik och världsekonomi, och betraktade därför Kina med mindre exotiserande ögon än t ex Kuylentjerna. Å andra sidan använde han konsekvent och systematiskt rasbegreppet som grund för att kategorisera och värdera människor. Cassel ansåg bl a att "orientalerna" aldrig skulle gå att

omstöpa [...] i västerländska former. Man kan uppfostra dem, behärska dem, förtrycka dem, men man kan aldrig driva ut ur dem den orientalistiska naturen. Deras rasinstinkt är utomordentligt stark och hänger tillsammans med deras egendomliga världsåskådning, deras uppfattning av kvinnan och äktenskapet [...].⁵³

Det är ett av de få exempel på en uttalad, långt driven biologisk rasuppfattning som går att finna bland de svenska resenärerna. Det fullt ut essentialistiska synsättet röjer en närmast mystisk föreställning om begrepp som ras, nation och folk, idéer som starkt påminner om mellankrigstidens nationalsocialistiska rasteorier. Utvecklade tankegångar i den riktningen saknas hos de flesta övriga författare, även om det under perioden blev långt vanligare än förut att definiera kineserna som en "mongolisk" folkgrupp eller, likt missionären Matson, betrakta dem som "den mongoliska rasens förnämsta folk".⁵⁴

Emellertid förknippades kineserna som grupp – vare sig de sågs som en egen "ras" eller som ett folk – med många stereotyper specifikt riktade mot just dem. I USA och England blev "John Chinaman" under senare delen av 1800-talet ett populärt samlingsbegrepp för löjet och exotismen som användes också i Sverige. Kuylentjerna inledde t ex sin reseskildring med att kalla Kina "Yttersta österns sjuke man, den snedögde John Chinaman", ett slags individualisering av hela riket som ock-

resp 2:197). Om kirgiserna se *ibid*, 1:44–45, 232 och 368, och Kuylentjerna 1900, 1:295. Enligt Ollén ansåg redan Tingsten att Hedin var "mycket sparsam med att karakterisera raser och folk, de få uttalanden som görs i ämnet är [skrev Tingsten] 'harmlösa och vänliga'." (Ollén, s 152)

⁵³ Cassel, s 28.

⁵⁴ Matson 1895, s 16. Jfr Folke, s 56; Högberg, s 52; Sköld 1907a, s 14; och Carlander, s 111. Några författare berörde dock förhållandet mellan t ex kineserna och manchuerna och de stora skillnaderna mellan dem. Se Carlander, s 93; Waldenström, s 6, 198–99 och 274; Kuylentjerna 1900, 1:283, 304 och 2:7–8; och Kjellén, s 87–90.

så var ganska vanlig vid denna tid.⁵⁵ De schabloner som knöts till denne arketypiske kines var desamma som alltid fascinerat västerlänningar: hårpiskor, sneda ögon, långa naglar, ätpinnar och knapparna på ämbetsmännens huvudbonader.⁵⁶ Dock skildrades, generellt sett, sådana företeelser inte alls så utförligt som tidigare varit vanligt, och det var ganska sällsynt med mer ingående beskrivningar av folkets fysiska utseende eller klädedräkt. Kanske antogs det att grunddragen i ämnet nu var allmänt kända

Något liknande kan sägas om försöken att göra sammanfattningar av den kollektiva kinesiska karaktären, vilka fortfarande förekom men i mindre utsträckning än förut. Ett genomgående tema i de ansatser som gjordes var dessutom, intressant nog, det uttryckliga framhävandet av det motsägelsefulla och svårbedömda i kinesernas påstådda karaktär. I boken från Kinakonferensen 1899 finns ett ganska typiskt exempel i form av missionären C H Tjäders föredrag om "Den kinesiska national-karakteren", som inleds på följande sätt:

Att rätt lära känna kinesernas karaktär är mycket svårt, nästan omöjligt. Både dygder och fel framträda visserligen, ja, stundom ganska bjärt, i synnerhet för den ytliga betraktaren, och likväl är det ett visst något, som förbryllar den långväga främlingen och gör honom tafatt vid bedömandet av vad som är och sker. Åratal av ihärdig, oförtruten observation erfordras för att tillnärmelsevis begripa kinesernas tänkesätt.⁵⁷

⁵⁵ Kuylenstjerna 1900, 1:5. Även Cassel använde termen (s 67), och ett av Isaksons kapitel kallades "Hos 'John Chinaman'." (Isakson, s 5–17)

⁵⁶ Kuylenstjerna beskrev t ex en ämbetsman med "det något egendomligt ljudande namnet Fu-Ling-Hu" som var "rätt dekorativ med sin röda knapp och sin blommiga sidennattrock med den stora, mitt på magen placerade draken" (Kuylenstjerna 1900, 1:9; jfr Kjellén, s 95). De långa naglarna nämns i Matson 1895, s 96–97, av Hilma Tjäder i *Kina-konferensen*, s 71, och i Kuylenstjerna 1900, 1:231. Om hårpiskan se *ibid.*, 1:209–10; Waldenström, s 313; och Matson 1895, s 40. Se även Ramberg 1911, s 142.

⁵⁷ C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 30. Jfr Kuylenstjerna 1900, 1:76, och inledningen till den kollektiva karaktärsteckningen i Fernström, s 85–99. Som en intressant parallell kan nämnas japanen Uno Tetsuto, som besökte Kina 1906–07 och i sin reseskildring räknade upp 13 karaktärsdrag vilka tillskrevs kineserna; bl a påstods de vara demokratiskt sinnade, lojala mot sin familj snarare än sitt land, själviska, vidskepliga, sällskapliga, extremt konservativa, förnöjsamma och fredliga (Fogel, s 117–18).

Eftersom det i slutet plötsligt talas om "tänkesätt" är det uppenbart att begreppet "karaktär" inte hade samma innebörd som det ges idag, d v s medfödda egenskaper. Också hos Fernström samlades under rubriken "kinesiska karaktärsdrag" en samling notiser om såväl egenskaper som idétraditioner, seder och bruk. Detsamma gällde Erik Folke, som bl a hävdade: "Den kinesiska karaktären är en av de vanskligaste att beskriva, särskilt för en europé. Några drag framtråda dock mera markerade. Av dessa i synnerhet föräldravörndnad. Denna anses som den högsta dygden i Kina." Här talade den svenske missionären uppenbarligen om värderingssystem snarare än medfödda karaktärsdrag.⁵⁸

Representativ i sin uppräknning av påstådda kinesiska egenskaper, positiva likaväl som negativa, var svenskamerikanen Matson, som inledde sitt särskilda kapitel i ämnet med följande ord: "Uthållighet, tålmodighet och förnöjsamhet, tröghet, slöhet och ligkiltighet äro egenskaper, som ingått ett innerligt förbund i kinesens karaktär." Kineserna, ansåg Matson, klagar aldrig, blir inte stressade och är ligkiltiga för lidande (såväl eget som andras) – de tycks helt enkelt sakna "den nervöse västerländingen[s]" känslighet. Förnöjsamheten troddes grunda sig i kinesernas världsåskådning, vilken innefattade tron på ett förutbestämt öde, medan avsaknaden av medlidande ansågs bero, åtminstone delvis, på "den fattigdom och nöd, som råder i landet."⁵⁹

Bland kinesernas (enligt författarna) goda karaktärsdrag var det mest påfallande, nu liksom på 1700-talet, en oerhörd arbetsamhet. Enligt Folke gjorde denna egenskap jämte förnöjsamheten att kineserna materiellt sett brukade klara sig ganska bra. Deras stora idoghet exemplifierades av Folke med 90-åriga gubbar som deltog i ämbetsmannaexamina, bönder som gick till arbetet före gryningen och butiker som öppnades vid soluppgången. Kineserna nöjde sig med att leva i enkla bostäder på mager kost, främst då det obligatoriska riset, och t o m de rikare, som visserligen levde bekvämt, avstod från den lyx som förekom hos "de bättre lottade hos oss". Även Kuylenstjerna prisade först kinesernas

⁵⁸ Fernström, s 85, och Folke, s 56. Jfr C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 30–31. Flera andra författare betonade också motsägelserna i den kinesiska "karaktären", och att denna var svår att bedöma rättvist; se t ex Kuylenstjerna 1900, 1:41 och 217, och Cassel, s 75.

⁵⁹ Matson 1895, s 98–99. En liknande förklaring till den påstått bristande medkänslan gavs i Fernström, s 98.

”rent fabelaktiga flit”, men när han vistats en tid i Kina blev omdömet mer reserverat: ”Kinesens förmåga att kunna uträtta litet utan att ändå synas sysslös är fullkomligt mirakulös, lika väl som hans förmåga att under andra förhållanden, då det gäller hans egen fördel, arbeta tre à fyra gånger så mycket som en annan människa.”⁶⁰

Om arbetsamhet alltså ansågs vara kinesernas främsta dygd, betraktades opålitlighet som deras största brist; likt den oerhörda fliten var ju kinesers ”falskhet” ett traditionellt element i de svenska reseskildringarna från Kina. Matson ägnade frågan en lång utläggning där han bl a menade att själve Konfucius föregått med dåligt exempel i detta avseende. På så vis hade lögnen blivit lika naturlig för kineser som sanningen, samtidigt som dygden prisades högre i Kina än någon annanstans. Resultatet blev, ansåg Matson, att ”[i]ngenstädes äro teori och praktik så vitt skilda som i Kina.” Mer betydande affärsmän ansågs dock vara hederligare än den genomsnittlige kinesen.⁶¹ Fernström hävdade att kinesernas bedräglighet var världskänd och rentav ”en medfödd skicklighet”, men påpekade i nästa andetag att det också bland kineserna fanns ärliga personer, särskilt när de själva behandlades ärligt. Kuylenstjerna ansåg för sin del att det var ”beröringen med européer” som gjort ”alla asiater” bedrägliga, och att opålitligheten var ett försök av ”kinesen” att hämnas för ”all den civilisation, varmed Europa med eller utan kanoner sökt lyckliggöra honom.” Det var en mycket besk, men samtidigt tvetydig kommentar till diskussionen om kinesernas påstådda falskhet.⁶²

⁶⁰ Folke, s 61–62, och Kuylenstjerna 1900, 1:42 och 182. Jfr Sköld 1907a, s 64; C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 31 (vars resonemang möjligen byggde på Folkes); Kuylenstjerna 1900, 1:360 och 2:102; Hilma Tjäder i *Kina-konferensen*, s 68; och Fernström, s 91–92. Hedin beskrev hur de män som drog båtar längs Yangzis övre lopp ”slita ont, och ändå äro de glada. De behandlas som hundar, och ändå sjunga de.” (Hedin 1911, s 358–59; jfr Ramberg 1911, s 171–73, och Waldenström, s 73–74)

⁶¹ Matson 1895, s 103–04 (cit s 104) och 68–70. Jfr *ibid*, s 105, där det sägs: ”Penningar, mått och vikt – allt bär i Kina prägeln av dubbelhet och falskhet.” Se också *id* 1906, s 141–44; Sköld 1907a, s 65; C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 33–34; Fernström, s 77; och Cassel, s 91–94.

⁶² Fernström, s 94–95, och Kuylenstjerna 1900, 1:42. I ett annat sammanhang skrev Kuylenstjerna mer ensidigt negativt: ”Ty med en kines måste man först och främst tänka på att vara artig, där näst att taga sig tillvara för den mongoliska slugheten och först i sista hand, om det passar, tala sanning.” (*Ibid*, 1:236–37; jfr även 1:247)

Det andra huvudtemat i beskrivningarna av de drag i den kinesiska nationalkarakären som uppfattades negativt, var föreställningen om folkets "hårdhet", oförmåga till medlidande och okänslighet för sorg och smärta. Över huvud taget ansågs livet – eget och andras – vara lågt värderat, vilket särskilt lyftes fram av Hjalmar Cassel. Han menade att det var Kinas oerhörda folkmängd som lett till livets låga värde, till hårdhet och grymhet som "nationaldygd" och till barnamord som "ett föräldrarnas nödvärn"; det hade också bidragit till de hårda straffen för brottslingar. Enligt Kuylentjerna var de som häktats såsom brottsmiss-tänkta helt oberörda inför vad som väntade dem: "Tortyr av alla upp-tänkliga ohyggliga slag om han ej bekänner [...] samt därefter en kval-full död medelst sönderhackning nedifrån och uppåt eller något dylikt av den kinesiska brottmålsagstiftningens älskligheter." Den svenske författaren undrade om inte "kinesen är född helt och hållet utan känsla; åtminstone är hans känsla helt och hållet annorlunda beskaffad än vår."⁶³

Nära förbunden med en sådan uppfattning var väl föreställningen om kinesernas grymhet, som Fernström främst ansåg bevisad "genom de gräsliga mord på värnlösa utlänningar, som de stundom föröva." Men också mot varandra och inom familjen var de "ibland rysligt grymma", som visades av de talrika barnamorden och att "många stackars små flickor, även om de ej direkt mördas, plågas till döds." Någon mildring därvidlag hade inte heller den konfucianska filosofin lyckats åstadkomma, och Fernström avslutade med att belåtet utropa: "Huru mycket högre står ej den kristna civilisationen i detta avseende! Vilken skillnad på förr och nu i de kristna länderna!"⁶⁴ Ändå är det ju intressant (om också inte förvånande, med tanke på att författaren var missionär) att det ansågs vara just kristendom, inte antik filosofi eller modern

⁶³ Cassel, s 69–70, och Kuylentjerna 1900, 2:47 och 51. Jfr Matson 1895, s 100–01; *id* 1906, s 138–40; och Kuylentjerna 1900, 2:61, 160 och 163. Bristen på starka känslouttryck kunde emellertid också tolkas positivt: Cassel skrev att dödsdömda fångar sades gå leende till sin avrättning, och såg det som ett bevis på personligt mod snarare än känslökyla (Cassel, s 81; jfr även Ramberg 1911, s 142–43 och 168).

⁶⁴ Fernström, s 98–99. Jfr Matson 1906, s 138–40, och Kuylentjerna 1900, 1:217. Ett ofta anfört exempel på kinesisk "hårdhet" var den oberörda stämningen i liktågen, där deltagarna åt, pratade och skrattade precis som vanligt (Kuylentjerna 1900, 1:323–24; jfr en snarlik passage i Kjellén, s 102, och Sjölund, s 37–39).

vetenskap, som förlänat denna överlägsenhet åt Västerlandet och som åtminstone i princip (enligt Fernström) skulle kunna hjälpa Kina att nå samma nivå.

Den som drev resonemangen om kinesisk hårdhet allra längst var utan tvivel Rudolf Kjellén, som dessutom utgick från en utpräglat biologisk förklaringsmodell. Han gav ett antal exempel – ofta desamma som nämnts härövan – på vad han såg som kinesers okänslighet och brist på medlidande, och han konstaterade att detta var "det för oss ofattligaste i den kinesiska raspsykologien: 'frånvaron av nerver'. Dessa människor fördraga lidanden i en grad, som vi med vårt förfinade nervsystem icke ens kunnat tänka oss." Återigen alltså en förklaring som bygger på att "de" är mindre mänskliga, mindre förfinade, mindre känsliga än "vi" – som så ofta hos Kjellén ser vi en avhumanisering av kineserna.⁶⁵

Mer villrådig var Alexis Kuylénstjerna. Hans attityd till kineserna som grupp var uppenbarligen djupt kluven, och han tycktes inte veta hur han ytterst skulle förhålla sig:

Det är en människa full av de mest besynnerliga motsatser. Stundom förefaller han som en människa berövad alla känslor, som en figur huggen i trä, och man säger sig själv, att man har framför sig ett väsen utan hjärta, utan förmåga eller vilja att känna; men så kan man få se scener från familjelivet i byarne, från förhållandet mellan föräldrar och barn, mellan man och hustru, som kommer ens åsikter att vackla och så åter scener av den allra gränslösaste, stenhårda likgiltighet.⁶⁶

Det är, tillägger Kuylénstjerna, visserligen vanligt att se kineser bete sig kärleksfullt mot sina barn. Men ändå "misstänker man gärna, att det mindre är kärleken till barnen än stoltheten över deras ägande, som på detta sätt tar sig uttryck."⁶⁷

Andra, mer tvetydiga egenskaper kineserna tillskrevs av olika författare var feighet – något både Hedin och Kuylénstjerna framhöll men Cassel bestred – svag tidsuppfattning och en djupgående konservatism. Ifråga om konservatismen betonade Cassel "kinesens" motsägelsefullhet –

⁶⁵ Kjellén, s 265–66.

⁶⁶ Kuylénstjerna 1900, 1:197. Jfr *ibid.* 2:266, och *id* 1911, s 42.

⁶⁷ Kuylénstjerna 1900, 1:198. Jfr *ibid.* 1:362.

han var konservativ, men inte helt förstockad: "Han är tvärtom alldeles som vi, en människa av kött och blod, med många inkonsekvenser, och man finner hos honom, vid sidan av en överdriven vördnad för urgamla seder och bruk, en överraskande fallenhet för nyheter."⁶⁸

Skildringen av den kinesiska nationalkaraktären som de svenska rese-
närerna uppfattade den, bestod alltså av en rad gamla bekanta i en ny
blandning och med något förändrad tyngdpunkt. Sammanfattningsom-
dömena var ofta till kinesernas nackdel, som hos Axel Carlander: "Nog
är det roligt att ha varit i Kanton, men jag längtar ej dit igen. Att kines-
erna ha många förtjänster får man ju göra dem rättvisan erkänna, ofant-
ligt flitiga och arbetsamma äro de åtminstone, men något sympatiskt
folk äro de ej." En liknande hållning intog Matson, men som den mis-
sionär han var avslutade han sitt kapitel om kinesiska karaktärsdrag med
en reservation som visar att han inte tänkte sig den kinesiska karaktären
som given en gång för alla, utan som en produkt av en icke-kristen
kultur: "Vad här skrivits gäller naturligtvis kineserna såsom hedningar.
Missionsverksamheten lämnar överflödande bevis på, att evangelium
bland dem kan skapa lika upphöjda karaktärer som annorstädes."⁶⁹

Seder och bruk: exotism på reträtt?

Under mitten av 1800-talet hade ett framträdande inslag i de svenska
Kinaskildringarna varit den rena exotismen, lockelsen hos det främman-
de och annorlunda i en avlägsen kultur i form av hårpiskor, opiumhålör
och "besynnerliga" maträtter. Vid en jämförelse är det påfallande hur
mycket mindre utrymme sådana element fick i texterna från sekelskiftet
1900. Visst förekom exotism, vilket inte minst föregående avsnitt visa-
de, men inte längre som ett centralt tema i sig utan som en underord-
nad aspekt av framställningen. När den väl förekom var den dock ofta

⁶⁸ Hedin 1898, 2:459–60; Kuylenstjerna 1900, 1:41–42; Cassel, s 79–81 (feghet); Kuy-
lenstjerna 1900, 1:150 och 360; Sköld 1907a, s 65; Waldenström, s 230 (svag tidsuppfatt-
ning; jfr Hedin 1911, s 378); Matson 1895, s 103; Kuylenstjerna 1900, 1:83 och 1:144; och
Cassel, s 95–96 (cit; konservatism). Apropå konservatismen menade både Matson och Kuy-
lenstjerna att den hade goda och dåliga sidor och i sig inte behövde leda till fientlighet mot
alla framsteg (vilket många västerlänningar tycks ha ansett).

⁶⁹ Carlander, s 94, och Matson 1895, s 108.

mer renodlad och spelade tydligt på konventioner och etablerade schabloner; några få temata upprepades om och om igen av olika författare.

Samtidigt började dessa schabloner att ifrågasättas av allt fler resenärer, och som framgick i början av kapitlet gjorde sig ett mer allmänt medvetande om kulturers relativitet gällande hos vissa (men långtifrån alla) av de svenska Kinaskildrarna. Relativismen sträckte sig än så länge knappast till grundläggande värderingssystem eller de civilisationsövergripande, abstrakta perspektiven, utan rörde sig främst på den kulturella nivå som kan kallas "seder och bruk", just det innehållsfält som av tradition försett exotismen med mest stoff. Ett mycket konkret exempel på det står att finna hos missionsföreståndaren Waldenström:

Den prosaiske europeen betalar stora summor för att genom ett system av underjordisk dränering befordra sundhetsförhållandena i den stad, där han lever. Kinesen bryr sig ej om sådant. Han tror, att han genom ett system av pagoder åstadkommer långt liv, hälsa och lycka, och att han genom dem skyddar sig mot onda andar och allehanda faror, som omgiva honom. Och i denna tro är han lika fast som europeen i sin.⁷⁰

Missionären Sigrid Engström, som ofta tycks ha brottats med den kultur hon kom i så nära beröring med och som verkar ha haft svårt att acceptera många sidor av den, påpekar (möjligen mest för sig själv) att man i Kina inte kan räkna med att allt skall vara som hemma, "[t]y varje land har sina seder, och här äro vi lärjungar hela livet igenom."⁷¹ Mer skeptisk var Axel Carlander när han mötte en rik kines, vars "åsikter om europeiska seder och förhållanden äro mycket lustiga att höra": han (kinesen) föredrog sitt eget lands musik framför europeisk och ansåg att västerlänningar var konstiga som gjorde sig besväret att dansa när man kunde leja folk att göra det åt sig.⁷²

Ett återkommande tema som på ett intressant sätt illustrerar författarnas kluvenhet inför kinesisk kultur var maten; det är ju ett ämne som

⁷⁰ Waldenström, s 124.

⁷¹ Engström 1910, s 44–45. Jfr Matson, som skriver: "Det är mycket hos kinesen, som väcker vårt ogillande, men han får också i vårt land se mycket, som han med avsky vänder sig ifrån. Han skulle på Chicagos sämsta gator bliva vittne till sådant, som aldrig upprör anständighetskänslan i Kina." (Matson 1895, s 107)

⁷² Carlander, s 96–97.

i alla tider lockat till ironiska kommentarer och avståndstagande. Överlag framhölls nu liksom tidigare kinesernas förtjusning i mat och deras förmåga att med enkla medel göra vällagade måltider. De åt också, enligt de svenska resenärerna, snart sagt vad som helst, inklusive rätter, grodor, gräshoppor och silkesmaskar.⁷³ Carlander var en av dem som hade svårt att dölja sin avsmak inför sådana rätter och han gjorde sig ibland lustig över dem, som när han besökte ett enklare matställe i Kanton: "En flädd hund dinglade melankoliskt vid ett snöre, och en sönderhackad katt låg och fräste i stekpannan, så att det var just ingenting, som kunde fresta vår aptit." Kuylenstjerna kunde inte heller motstå lockelsen att ironisera över kinesisk mat, men påpekade samtidigt att exempelvis daggmaskar brynta i smör faktiskt inte smakade så illa; något senare tillade han mer eftersinnande att européer äter mat som för kineser är underlig.⁷⁴

Något större förståelse uppvisade andra författare. När Hilma Tjäder beskrev kinesiska matvanor talade hon mest om skillnaderna mellan norra och södra delen av landet (vete resp ris som basföda) och att kött var förbehållet de mer välbeställda kineserna – inget sades om "konstiga" maträtter. Eva Sköld gav en liknande bild, och Fernström konstaterade neutralt att en del mat smakade bra, medan andra rätter var svårare för utlänningar att uppskatta. Flera av resenärerna, bl a Matson, anmärkte att det var lite si och så med hygienien vid både tillagning och förtäring.⁷⁵

⁷³ Matson 1895, s 92–93. Om betydelsen av mat se Kuylenstjerna 1900, 1:150, där det hävdas att kineser ständigt tänker på mat. Temat återkommer *ibid*, 2:172, och i *id* 1911, s 20–25 och 44.

⁷⁴ Carlander, s 94 (cit) och 91, och Kuylenstjerna 1900, 1:42 och 1:131–32. Jfr *ibid*, 2:193 (om "alla de ogrundade besynnerligheter man hört om den kinesiska maten") och 1:207–08, samt *id* 1911, s 20–25. Engström hade svårt att vänja sig vid maten och berörde ämnet flera gånger (Engström 1910, s 25 och 33). Likt Carlander gjorde Ramberg sig lustig över de kinesiska matvanorna (Ramberg 1911, s 164).

⁷⁵ Hilma Tjäder i *Kina-konferensen*, s 70; Sköld 1907a, s 41–43; Fernström, s 84; och Matson 1895, s 94. Jfr Sjölund, s 13–14, och Hedin 1898, 1:199. Waldenström återkom ofta till temat mat och menade att det kunde vara praktiskt besvärligt att äta på kinesiskt vis men att man vände sig – och maten smakade bra (Waldenström, s 119–20, 131, 157–60 och 273). Thurin skriver att "the mandarin's dinner party" är "a set piece of China travel books" (Thurin, s 95), men i hela denna studie är det bara Hedin som skildrat sådana middagar (Hedin 1898, 1:195–99).

Ett annat välbekant inslag i Kinaskildringarna var kinesernas påstådda svaghet för processioner och upptåg av alla de slag; liksom tidigare var det fr a det storslagna nyårsfirandet som tilldrog sig författarnas intresse. Nyåret är den allra viktigaste festen, skriver Matson: då görs allt rent om aldrig förr, och skingrade familjemedlemmar reser hem om det alls är möjligt. Alla skulder skall också regleras, alla relationer till gudarna ställas i ordning, och man försöker att klä sig så vackert som det bara går. Själva nyårsfirandet går livligt till, som Kuylenstjerna så utförligt beskriver: hela dagen avbränns under stort oväsen fyrverkerier och på kvällen är gatorna upplysta av lampor och lyktor. "Överallt smattrar, smäller, knakar och gnistrar det, överallt ljuda de förfärliga instrumenten, överallt myllrar det av människor, överallt flamma fyrverkeripjäsernas eldar upp och försvinna."⁷⁶

De ibland ganska utförliga diskussionerna om det kinesiska språket kvarstod från tidigare perioder. Erik Folke var en av dem som hävdade att kinesiska inte alls var så svårt att bemästra som ofta antogs, men hans missionärskollega Matson ansåg att språket var mycket besvärligare att lära sig än de flesta europeiska tungomål, bl a för att många tecken uttalas på liknande sätt och lätt blandas ihop av den ovane. Matson påpekade också att bara det klassiska skriftspråket var gemensamt för hela landet medan talspråket varierade kraftigt mellan olika delar av Kina; mandarin var dock den officiella dialekten. Kuylenstjerna återkom flera gånger till språket, som vid olika tillfällen kallas "obegripligt", "fördömt" och "rysligt" just för att det ansågs vara så svårt att lära sig.⁷⁷

I beskrivningarna av sedvänjor och socialt liv lyfte många resenärer fram kinesernas stora artighet och högt utvecklade etikett, aspekter som skymtat redan i 1700-talets Kinaskildringar men nu betonades på ett nytt sätt. Salunda hävdade Erik Folke att "belevenheten nått sin höjd-

⁷⁶ Matson 1895, s 117–18, och Kuylenstjerna 1900, 1:254–56 (cit 1:256). Jfr Waldenström, s 58–59 och 101, och Engström 1910, s 45–46. Kuylenstjerna hävdade att alla processioner i Kina var mycket lika varandra och "skilja sig endast genom arten av de attiraljer som bäras framför processionens huvudperson och präglas alltid av ett himlastormande oväsen och barbarisk prakt." (Kuylenstjerna 1900, 1:324)

⁷⁷ Folke i Bergström, s 205–06; Matson 1895, s 73–76; och Kuylenstjerna 1900, 1:129, 173, 197, 2:80 och 338. Jfr *id* 1911, s 30–31; Fernström, s 11 och 95–96; Sköld 1907a, s 49–54; Waldenström, s 6–7, 202 (möjligen baserat på Matson) och 220–21 (med hänvisning till Sköld); Sjölund, s 56–57; Engström 1910, s 27–28; och Hedin 1911, s 375.

punkt” i Kina – d v s till skillnad från i Europa – och att även det enklare folket hade en stark känsla för ”god ton”. Emellertid var artigheten tyvärr ofta bara ”täckmanteln för ett osannfärdigt sinne” vilken ”så gripit folket, att den tryckt sin stämpel på hela samhället”, skrev Folke. Kuylenstjerna ansåg dock att de som anklagade kineserna för tom artighet kastade sten i glashus; europeisk etikett var minst lika falsk som den kinesiska, även om artigheten för dess egen skull möjligen var mer utbredd i Kina än i västvärlden. Waldenströms tolkning var än mer välvillig: han hade av alla ämbetsmän bemötts med vad han åtminstone trodde var äkta vänlighet.⁷⁸

En betydligt mörkare sida av det kinesiska samhället var opiumproblemet, den fråga som mer än någon annan blivit en symbol för de spända relationerna mellan kejsardömet och de europeiska makterna under 1800-talet. Särskilt missionärerna uppmärksammade opiummissbruket och dess förödande effekter. Hos Erik Folke var detta ett genomgående tema, och Matson ägnade frågan stort utrymme; bland övriga författare berördes ämnet av många, men oftast bara med några korta, beklagande ord. Liksom Folke ansåg Matson att opiumrökningen var vida utbredd, och kineserna hade gjort stora men fruktlösa ansträngningar för att få bukt med problemet. Som ett exempel nämns kommissionären Lins insatser på 1830-talet, vilka omintetgjordes av ”såväl Englands skamliga krämarpolitik, som ännu mer Kinas okunnighet och högmod, som gjorde, att kejsarens fullmäktige ej ville tillåta de engelske officerarne underhandla med sig annorlunda än genom underdåniga petitioner.” Ytterst lade alltså Matson ansvaret för Opiumkriget på kineserna, även om också britten kritiserades hårt. Andra författare gjorde den omvända värderingen: skulden låg framför allt hos brittena.⁷⁹

⁷⁸ Folke, s 57–58; Kuylenstjerna 1900, 1:202; och Waldenström, s 336 (felpag, står 236). Jfr C H Tjäders framställning i *Kina-konferensen*, s 32–33, som är mycket likartad Folkes; Matson, som menar att den beramade kinesiska hövligheten ytterst är ett hyckleri (Matson 1895, s 106); Fernström, som bl a påpekar att artighetssederna skiljer sig betydligt mellan olika provinser (s 88–91); Kuylenstjerna 1911, s 41; Waldenström, s 83; och Hedin 1911, s 353. Artighetsuttrycken blev också föremål för löje, som när Kuylenstjerna gjorde sig lustig över kinesernas sätt att hälsa på varandra (Kuylenstjerna 1900, 1:57–58; jfr Engström 1910, s 31, och Ramberg 1911, s 130).

⁷⁹ Folke i Bergström, s 200, 205 och 210, och Matson 1895, s 119–20 (cit). Jfr Waldenström, s 53–57; Engström 1910, s 12–13; och Fredrika Hallin i *Kina-konferensen*, s 274–81,

Som i så många avseenden var Kuylenstjernas uppfattning om opiumproblemet nästan rakt motsatt missionärernas. Ogenerat beskrev han i sin reseskildring hur han själv prövat på opiumrökning – ruset var ganska härligt, men tillnyktrandet obehagligt – och därefter hävdade han att opium inte var ett större problem i Kina än alkoholen i Sverige. Opium var inte mer hälsovadligt än alkohol, och medan opiumrökaren i sin apati inte stör någon kan den som är berusad ställa till stor förtret för andra. Poängen med det resonemanget var att kineserna (som så många av resenärerna påpekade) drack mycket litet alkohol och nästan aldrig blev berusade. Opiummissbrukarna var därför jämfört med ”eu-ropeiskt matrosslödder [...] riktigt aktningvärda människor. Ty”, fortsatte Kuylenstjerna med en tankegång han ofta upprepade, ”så mycket är säkert, att det finns inga folk, som kunna göra så mycket av lasterna, driva dem så till sin höjd, som vi civiliserade ljusbärare.”⁸⁰

Några år senare skrev Waldenström att den kampanj som bedrivits mot opiumrökningen till slut fått effekt, och att kinesiska regeringen hade tagit till verkliga kraftåtgärder som vore ett föredöme för Sverige i alkoholfrågan. I Shanghais internationella stadsdel hade myndigheterna dock vägrat att stänga opiumhålorna eftersom de var så lönsamma. Och Waldenström konstaterar: ”Alldeles som hos oss. Vilken skam för den europeiska s. k. civilisationen!” Det var inte förrän 1907 som Storbritannien gick med på att gradvis avveckla importen av opium till Kina, och det dröjde ytterligare tio år innan den upphörde helt.⁸¹

Men samtidigt som svenskarnas tolerans och förståelse för det kinesiska perspektivet i vissa avseenden alltså hade ökat sedan mitten av 1800-talet, fanns schablontänkande och exotiserande klichéer i högsta grad kvar; gamla beprövade litterära grepp för att skildra det främmande

där det bl a sägs: ”Således är det en kristen nation, som är skyldig till detta brott, till den förbannelse, som nu vilar över Kina.” (s 275) En liknande skildring av opiumrökningens konsekvenser och européernas ansvar gavs i Sjölund, s 59. Jfr Ramberg 1911, s 131; Hedin 1898, 2:491; och *id* 1911, s 376.

⁸⁰ Kuylenstjerna 1900, 1:67–68. Jfr *ibid*, 2:47 och 86, och Matson 1895, s 94. Sköld skrev att hon ”aldrig sett en kines raglande av starka drycker” (Sköld 1907a, s 43), och Kjellén hävdade (s 262) att opium aldrig varit ”en sådan folkförhärjare som spriten” hade varit i Sverige. Sjölund ansåg däremot att européers alkoholvanor säkerligen inte kunde ”jämföras med kinesernas begär efter opium” (s 60).

⁸¹ Waldenström, s 57, och Thurin, s 15, 56 och 100 (om slutet på opiumhandeln).

Kina användes gärna. En sådan metod var att direkt kontrastera det västerländska mot det kinesiska (jfr ovan s 215 om Shanghai), så som den svenskamerikanske missionären P Matson gjorde i själva avslutningen av sitt kapitel om seder och bruk. Där radade han upp en mängd skillnader mellan kineser och västerlänningar i en lista som är värd att citera i sin helhet:

Vad för övrigt gäller deras seder och bruk, får man i Kina se mycket, som är raka motsatsen till vad man hemma varit van vid. Deras kompassnål pekar mot söder i st. f. mot norr, och de säga alltid västsyd i st. f. sydväst o. s. v. De säga Smith John i st. f. John Smith. Hedersplatsen är till vänster, deras sorgdräkt är vit. Att avtaga hatten är ohövligt, hjärtat och förståndet äro i magen, kvinnan är slav, när hon är ung och vacker, men härskare så snart hon blivit svärmoder. Den mest värderade möbeln är likkistan. Sitt ansikte tvättar kinesen i varmt vatten, men kläderna i kallt. När de hälsa, skaka de sina egna händer i st. f. varandras. Ögonbryn avrakas; männen fläta sitt hår, men kvinnorna icke. Man kan få se segel på skottkärror, medan båtar dragas med rep.⁸²

Flera av Matsons exempel är populära motsatspar i litteraturen, men hans uppräknings är ovanlig genom sin utförlighet. Syftet med den är svårt att avgöra, men kanske handlade det helt enkelt om att betona Kinas särprägel, dess "annorlundahet", utan att egentligen göra någon värdering – Matson yttrar sig inte, som så många andra i liknande passager, förringande om de kinesiska sedvänjorna utan konstaterar helt enkelt att de skiljer sig från de västerländska. Ändå är det givetvis ofrånkomligt att en sådan genomgång av absoluta motsatser skapar ett avstånd mellan "vi" och "de", mellan författaren och läsaren å ena sidan och den kultur som beskrivs å den andra.

⁸² Matson 1895, s 120. I en reseskildring från år 1900 av den brittiska författarinnan Constance Gordon Cumming fanns en lista på fyra sidor (!) över kinesiska seder som var "diametrically the reverse of ours" (cit i Thurin, s 93). När Fernström hyrde en roddbåt mellan Hankow och Wuchang noterade han att roddaren satt i aktern riktad framåt istället för i mitten riktad bakåt "såsom man brukar hos oss" (s 10).

Kapitel 11

Stagnation och andligt mörker

När Alexis Kuylenstjerna i sin reseskildring kallade Kina för "Yttersta österns sjuke man" var det ganska betecknande för hur de svenska resenärerna såg på det kinesiska samhället under Qingdynastins sista år.¹ Jordbruk och hantverk, de ämnen som en gång stått i centrum för Kinabeskrivningarna, var nu nästan helt borta, och när de väl diskuterades var det i betydligt mer reserverade ordalag än tidigare. Missionären Fernström erkände t ex att kinesernas jordbruk var ganska högtstående, men det kunde inte "jämföras med Europas och Amerikas nu så uppdrivna lantbruk." Det som fortfarande ingav svenskarna en viss respekt för Kinas bönder och hantverkare var den gamla välkända iakttagelsen att dessa, som Matson uttryckte det, hade en "märkvärdig förmåga [...] att reda sig med litet samt att vända det lilla de äga till största möjliga nytta". I övrigt fanns inte många spår kvar av 1700-talets beundran av den kinesiska "lanthushållningen".²

Det som istället dominerade samhällsskildringarna under denna period var de teman som skyttat redan hos Ostindiska kompaniets Kinafarare och sedan förstärkts under 1800-talets lopp: samhällets auktoritä-

¹ Kuylenstjerna 1900, 1:5.

² Fernström, s 70–71, och Matson 1895, s 67. Hos Waldenström syntes dock spår av tidigare generationers attityder; han skrev att jorden i ett distrikt han besökt var välskött och maximalt utnyttjad, bl a i form av terrassodlingar (Waldenström, s 144–45; jfr Törnvall, opag 23). Flera resenärer återgav också de bekanta historierna om kejsarens värplöjning och de fiskande koromandelfåglarna (Matson 1895, s 29, 61 och 68; Kuylenstjerna 1900, 1:336–37 och 2:114; Fernström, s 79; och Waldenström, s 209–10). Om jordbruk och hantverk se även Kuylenstjerna 1900, 1:213; *id* 1911, s 25–26; Kjellén, s 263; Fernström, s 74–76; och Waldenström, s 304–05 och 324.

ra karaktär, dess i praktiken allt djupare förfall, och de grundläggande värderingssystem som ansågs förklara båda dessa förhållanden. Gemensam för flertalet resenärer var inte minst idén om familjen som den fundamentala nivån och själva modellen för samhället; den tanken hade förekommit långt tidigare, men lyftes nu fram och gavs en annan tyngd än förut. Familjen och dess betydelse var i själva verket ett av huvudämnen i epokens Kinaskildringar, i synnerhet i missionärernas skrifter.

Familjen och dess betydelse

Den förste – men långt ifrån den siste – som betonade familjens centrala roll i Kina var P Matson. Det var när han skulle förklara rikets stora folkmängd som han kom in på frågan, då enligt hans mening en bidragande faktor till befolkningstillväxten var den starka önskan att få söner. Denna önskan ansågs i sin tur härstamma ur övertygelsen att ens välfärd i livet efter detta var beroende av de förböner och offer som bara manliga ättlingar kunde utföra. Därför, skrev Matson, hade familjelivet en oerhört stark ställning, och det var ovanligt att människor förblev ogifta i vuxen ålder trots att äktenskap på intet sätt var påbjudet.³

De andra författarna höll med. "Familjen", konstaterade Ramberg, "är hos kinesen det allt reglerande begreppet." Kuylenstjerna hävdade att det t o m var "den heliga, fasta grund på vilken staten är byggd".⁴ Detta förhållande i sig sågs uppenbarligen med gillande av de svenska resenärerna: för dem var det rätt och riktigt att familjen togs till utgångspunkt för samhällsordningen. Mer problematiskt var det värderingssystem familjens betydelse vilade på. Grundvalen för familjelivet var nämligen, enligt svenskarna, föräldravördnaden och offrandet till förfäderna, två företeelser som ofta kommenterades och kritiserades i Kinaskildringarna.

Tämligen samfälligt beskrevs respekten för föräldrar som den främsta dygden och själva kärnpunkten i kinesisk kultur, medan förfädersdyr-

³ Matson 1895, s 15–16; även bl a Sköld 1907a, s 32–35 och 62–63, och Waldenström, s 119 och 196–97. Kuylenstjerna hävdade att Kina inte alls var så centralstyrt som många västerlänningar trodde, och just därför var familjen en så viktig enhet i samhällsorganisationen (Kuylenstjerna 1900, 2:318).

⁴ Ramberg 1911, s 160, och Kuylenstjerna 1900, 1:264.

kan var den djupaste religiösa tron hos kineserna.⁵ Det senare var enligt Matson på gott och ont: "Den gör de levande till slavar under de döda, på samma gång som den hållit vid makt tron på ett liv efter detta samt varit ett motgift mot flere samhällsupplösande riktningar." För de flesta av svenskarna var dock förfäderskulden enbart av ondo – gång på gång beskrevs de dödas makt över de levande, de påkostade begravningarna och den ständiga rädslan för vad de avlidnas andar kunde ställa till med om offrandet inte sköttes på rätt sätt.⁶

Vad gäller föräldravårdnaden sades det inte vara så mycket bevänt med den i praktiken; enligt C H Tjäder var den mest "en tom ceremoni och ej ett uttryck för hjärtats kärlek och tillgivenhet." Kuylenstjerna höll med och menade att förhållandet mellan generationerna präglades av "[f]ruktan och egoism", eftersom barnen förväntades försörja sina föräldrar på ålderdomen och offra åt deras minne när de gått bort.⁷

Nära förknippad med detta var folkets påstådda bundenhet vid hemjorden, som betonades starkt av flera resenärer. Ofta hävdades att kineser som emigrerat var angelägna om att begravas i Kina om de skulle råka dö utomlands. De mer förmögna påstods ha med sig egna kistor vid längre resor, medan de fattigare tecknade särskilda försäkringar hos de rederier de reste med för att deras stoft skulle föras hem om de avled under färden. Enligt Hjalmar Cassel handlade det inte om patriotism i egentlig mening, eftersom "knappast något folk [...] är så främmande för fosterlandskärlekens begrepp, som det kinesiska." Istället var det,

⁵ Matson 1895, s 83 och 152; Kuylenstjerna 1900, 1:357 och 2:318; och Waldenström, s 35.

⁶ Matson 1895, s 113–14 och 148 (cit); *id* 1906, s 44–48 och 60; A Andersson i *Kina-konferensen*, s 65–66; Sköld 1907a, s 58; Fernström, s 46; och Kuylenstjerna 1900, 1:162, 322–23, 362, 2:51, 318–19 och 350. Kjellén ansåg att pieteten mot de döda var viktig och något Väst borde lära av, "[m]en högre än döda människors står *levande Guds* dyrkan..." (Kjellén, s 124; de avslutande punkterna i original).

⁷ C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 30–31, och Kuylenstjerna 1900, 1:357–59. Här liksom i flera andra passager är Fernströms framställning snarlik Tjäders; se Fernström, s 85–87. Jfr även Matson 1895, s 83 och 152; *id* 1906, s 44–48; och Waldenström, s 35. Matson menade att det i praktiken var "lika klenst beställt med sann föräldravårdnad i Kina som i våra länder." (Matson 1906, s 48)

som Hedin förklarade i ett annat sammanhang, den egna hembygden och förfäderna som var så viktiga för kinesen i gemen.⁸

Medan familjens betydelse för det kinesiska samhället och dess invånare alltså var ganska oomtvistad bland de svenska resenärerna, rådde viss oenighet om hur familjelivet som sådant egentligen tedde sig. Den bild som flertalet missionärer målade upp var mycket mörk och talade om kärlekslösa äktenskap, bråk och konflikter mellan de unga hustrurna i hem där månggifte praktiserades, hårda svärmödrar som (ibland bokstavligen) plågade livet ur sina svärdöttrar, och barn som växte upp till känslökalla och själviska människor. Och orsaken till allt detta elände var inte svår att finna, för "huru skulle verklig kärlek kunna vara rådan-de där, varest kärlekens källa ej är känd?" Som för att understryka svaret på den frågan, gav flera missionärer konkreta exempel på hur atmosfären fullständigt förvandlats i familjer som omvänts till kristendomen.⁹

Hos andra författare, exempelvis Kuylenstjerna, var skildringen mer motsägelsefull. "Få saker", förklarade denne, "verka så sympatiskt här i Kina som familjelivet med den ton av djup innerlighet som genomgår detsamma." Vad gäller familjens betydelse var "Kong-fu-tses sede- och moral-läror inga döda ord och ej heller en form utan innehåll, de ha tagit liv i folkets inre, blivit dess andra natur." Samtidigt beskrev Kuylenstjerna ibland familjelivet nästan lika dystert som missionärerna: den oerhörda betydelsen av att få efterkommande ledde till en känslolös adoptionshandel, för tidiga äktenskap där det föddes barn som var svåra att försörja, och en polygami som skapade konflikter inom familjerna. Likaså bidrog offerandet åt förfäderna, som ju bara kunde utföras av söner, till att flickorna fick låg status. Det är en uppräkningslista som är svår

⁸ Cassel, s 47, 72 (cit) och 75–76, och Hedin 1911, s 355. Jfr Carlander, s 42–50, och Kuylenstjerna 1900, 1:90–91. Kjellén gick än längre och tycks ha sett ett närmast mystiskt band mellan folket, deras förfäder och den jord de levde av – ett band som upprätthölls just genom offren till förfäderna (Kjellén, s 109 och 120).

⁹ Eva Sköld i *Kina-konferensen*, s 86 (cit); Hilma Tjäder, *ibid* s 68; Fredrika Hallin, *ibid* s 256–57; Sköld 1907a, s 24–25; Sjölund, s 21; och Ramberg 1911, s 160–62. Om kristnandets effekter på hemlivet se Sköld 1907a, s 35; *id* 1907b, s 57; Folke cit i Holmgren, s 74 och 76; Hilma Tjäder i *Kina-konferensen*, s 71; och Matson 1906, s 141. Jfr Högbergs myck-et likartade beskrivning av förhållandena i Östturkestan, där skulden för det kärlekslösa och konfliktfyllda hemlivet lades på islam (Högberg, s 29–34).

att förena med vad Kuylenstjerna just sagt om familjelivets "ton av djup innerlighet".¹⁰

Om kvinnornas utsatthet och svaga ställning rädde dock stor samstämmighet bland resenärerna: äktenskapen gjordes ofta upp i späd ålder av föräldrarna med hjälp av en mäklare, männen hade alla rättigheter och kunde behandla sina hustrur hur som helst utan att riskera straff, och ibland hände det rentav att en man sålde sin fru eller (om hon var fattig) helt sonika övergav henne. "Värst av allt", ansåg missionären Eva Sköld, "är dock kvinnans stora okunnighet och mörker i andligt avseende". Däri fick hon medhåll av sin kollega Frithiof Sjölund, medan Fredrika Hallin menade att det trots allt var lättare att nå kinesiskorna med undervisning än exempelvis indiskor, åtminstone i de lägre klasserna där kvinnorna var relativt fria.¹¹

Flera författare, bl a Matson och Eva Sköld, framhöll särskilt de unga flickornas utsatta situation. Eftersom det bara var söner som kunde utföra offren till förfäderna var döttrar mindre önskvärda och dödades ofta som spädbarn, påstods det, och i högre åldrar såldes de ibland som slavar.¹² Barnamord var ju något som tagits upp redan i 1700-talets svenska Kinaskildringar, och frågan gavs nu mer utrymme än någonsin. Samtidigt var den mer omdebatterad än förut och uppfattningarna gick isär. Det fanns de, t ex Sjölund och Matson, som hävdade att barna-

¹⁰ Kuylenstjerna 1900, 1:264 (cit), 197–98, 358–62, 2:114–15, 267, 318–19 och 325–27. Jfr Ramberg, som menade att det i praktiken oftast rädde god sämja mellan makarna och att kvinnan var mannens rådgivare och förtrogna, "alldeles som det ju officiellt anses vara i de kristna länderna" (Ramberg 1911, s 160–62). Hedin skrev att barnamorden (se nedan) var svärbegripliga eftersom kineserna i övrigt "behandla sina barn med den mest rörande ömhet, så snart de börja tala och gå." (Hedin 1898, 2:490)

¹¹ Eva Sköld cit i Werner, s 298–306 (cit s 305); Sjölund, s 58; och Fredrika Hallin i *Kina-konferensen*, s 254. Jfr Eva Sköld, *ibid* s 75–86; *id* 1907a, s 25–35 och 46; och C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 46. Om bröllopen se Ramberg 1911, s 160, och Sjölund, s 18–21, vars framställning liknar – och möjligen delvis bygger på – Skölds. Jfr även Carlander, s 97; Matson 1895, s 51; *id* 1906, s 44–45 och 129–30; och Hilma Tjäder i *Kina-konferensen*, s 67. Sven Hedins beskrivning avvek dock från det gängse mönstret: "Äktenskapet är ärligt och hederligt, och hustrun är nästan jämbördig med mannen och liksom han skyddad av lagen." (Hedin 1911, s 377)

¹² Matson 1895, s 110–13, och Eva Sköld i *Kina-konferensen*, s 72–74. Jfr Matson 1895, s 147–48; Fernström, s 87–88; Sjölund, s 22–23; Waldenström, s 35 och 148; Fredrika Hallin i *Kina-konferensen*, s 255–57; och Emma Ek, *ibid* s 271–73.

morden var talrika, och den senare skrev att det inte fanns någon lag mot detta utbredda bruk. Sjölund påstod att föräldrarna utan större rörelse kastade ut sina nyfödda att dö, och han gav också andra exempel på kinesernas känslokyla inför sina egna barn. Eva Sköld ansåg däremot att barnmorden i många fall måste ha sitt ursprung i "en barmhärtighetskänsla hos modern", som ju själv visste vilket liv ett flickebarn gick till mötes.¹³

Alexis Kuylenstjerna ifrågasatte emellertid om morden alls var så många. Också i Kina var sådana handlingar felaktiga och strängt förbjudna, menade han, och erbjöd en annan förklaring till alla de barnlik som Kinarenenärer såg: kineserna trodde att alla dödsfall bland barn berodde på onda andar, och eftersom man inte ville skaffa dessa andar ett hem i form av en grav kastade man istället ut liken utan begravning – med följderna att utländska besökare fick intrycket att barnmorden var mycket vanliga. Och det var det inte, hävdade Kuylenstjerna, även om det kanske förekom i vissa trakter.¹⁴

Men det som blev symbolfrågan framför andra vad gäller kvinnornas och barnens situation, särskilt för missionärerna, var fotbindningen. Denna sedvänja förbjöds i ett dekret 1902, varefter den successivt dog ut, men det är känt att enstaka fall förekom så sent som 1937. Thurin har framhållit att fotbindningen omtalades som en allmänt utbredd kinesisk företeelse i varenda viktorsiansk resebok, och något liknande kan sägas om de svenska resenärernas skrifter – alla berör inte ämnet, men många gör det.¹⁵ Frågans betydelse för missionen framgår av att det ägnades ett eget föredrag vid Kinakonferensen 1899. Det hölls av Eva Sköld och var en lång, känslösam plädering för avskaffandet av seden, vars ofattbara grymhet inskräpades gång på gång. Tidigare hade Matson konstaterat att även om många kineser insett det brutala i fotbindning-

¹³ Sjölund, s 29–34; Matson 1895, s 51; Eva Sköld i *Kina-konferensen*, s 74–75 (cit); och Waldenström, s 148. Sven Hedin menade att det var mycket vanligare än många trodde att föräldrarna satte ut sina nyfödda barn att dö för att man inte kunde försörja dem (Hedin 1898, 2:489–90, och *id* 1899, s 321–23; jfr *id* 1911, s 376).

¹⁴ Kuylenstjerna 1900, 2:324. Jfr Sköld 1907a, s 59–60. Waldenström hävdade (s 148) att "med den absoluta rätt, som föräldrar i Kina ha över sina barn, göra de sig ofta av med dem. Dock lär detta vara olika i olika delar av landet och på olika tider."

¹⁵ Thurin, s 182, 187 och 231.

en, var det svårt att få slut på den eftersom det också fanns en ekonomisk aspekt: flickor med bundna fötter fick bättre hemgift än andra. Samtidigt som Matson tog starkt avstånd från fotbindningen i sig, försökte han alltså förstå orsakerna till svårigheterna att förbjuda den genom att betrakta problemet från ett ”kinesiskt” perspektiv.¹⁶

Att hela frågan om kvinnornas, och i synnerhet flickornas, situation var ett huvudargument för missionen framgår av Johan Skölds känsloladdade tal vid avslutningen av 1899 års konferens. Där underströk han just att inte minst för ”*de nödställda kvinnornas och de lidande armeflickbarnens skull*” var Kinamissionen absolut nödvändig. Alla Kinas stora filosofer, särskilt Konfucius och Mencius, hade sett kvinnan ”som ett lägre väsen”, menade Sköld och frågade retoriskt: ”Vad skall hjälpa de lidande och gråtande flickorna, av vilka nu många strax efter födelsen kastas ut för att omkomma? Intet annat än *evangelium*.” Många av missionärerna hade enligt Sköld själva ”sett de hungriga hundarna slitas om de ännu varma flickebarnens lik”. Det var en brutal bild som inte kan ha undgått att göra intryck på åhörare och läsare och påverka deras uppfattning om Kina i stort.¹⁷

Det genomruttna slavsamhället

Enligt de svenska resenärerna framgick familjens stora betydelse i Kina inte minst av det faktum att den, som Matson skrev, var liksom en modell för samhällsstrukturen: ”mandarinerna” betraktades som folkets fä-

¹⁶ Eva Sköld i *Kina-konferensen*, s 87–97, och Matson 1895, s 97. Jfr *id* 1906, s 132–34; Hedin 1898, 2:489–90; *id* 1899, s 321–23; *id* 1911, s 376; Fredrika Hallin i *Kina-konferensen*, s 255–56; Sköld 1907a, s 29–32; och Waldenström, s 109–10. E Jakobsson berättar i *Kina-konferensen*, s 318, att de små skorna från kvinnor med bundna fötter ibland förevisades vid föredrag hemma i Sverige (jfr Claesson, s 205). Kuylenstjerna ansåg att européer kanske inte hade ”synnerligen stor rätt att döma däröver, i betraktande av våra egna modegalenskaper”, och betonade också att bruket varierade mellan olika delar av landet (Kuylenstjerna 1900, 1:212 [cit], 2:89 och 325).

¹⁷ J Sköld i *Kina-konferensen*, s 303 (kursiv i original); jfr *ibid*, s 182–83. Som Claesson påpekat var kvinnans ställning ett av de viktigaste argumenten för Kina-missionen (Claesson, s 203). Med tanke på det är det intressant att både Waldenström och Isakson inledningsvis nämner att deras hustrur åtföljt dem på resan, och att dessa därefter nästan försvinner ur texten; att författarna inte var ensamma märks bara genom att de ibland skriver ”vi” istället för ”jag” (Waldenström, s 9, och Isakson, s 8).

der, och kejsaren var hela landets familjeöverhuvud. Just dessa två institutioner, ämbetsmannaklassen och kejsarmakten, var också de som ägnades mest uppmärksamhet i skildringarna av samhället i stort, och här liksom i synen på familjeförhållandena var det vissa (ofta samma) grundläggande drag som återkom gång på gång.¹⁸

För det första betonades det djupa sambandet mellan världslig och andlig makt; i ett samhällssystem som ytterst baserades på den konfucianska ideologin hade kejsaren en helt central roll som medlare mellan himmel och jord. "Vad han befäller och föreskriver", skrev missionären A Andersson, "måste åtlydas såsom gudomliga lagbud." Också ämbetsmännen på alla nivåer hade religiösa plikter som att offra åt gudarna, delta i andra ceremonier och ansvara för templen. Det mest spektakulära exemplet på offerritualer, berättade Matson, var de som kejsaren utförde till himlens och jordens ära på Himlens altare utanför Beijing.¹⁹

Ett andra kännetecken för det kinesiska samhället var, enligt svensarna, dess auktoritära och hierarkiska karaktär. Här tjänade återigen familjen som mönster; från barnsben fick kineserna lära sig lyda och respektera sina föräldrar och andra överordnade. På samma sätt var inte bara kejsaren helt enväldig, utan alla ämbetsmän från vicekungarna ned till distriktsmagistraterna (*hsien*) hade absolut makt inom sina respektive domäner – även om de när som helst kunde återkallas av kejsaren. Hedin menade att folket tålde långt mer förtryck från de maktägandes sida än vad som skulle accepterats i Europa, vilket berodde dels på vanan att alltid lyda överheten, dels på kinesernas förnöjsamma karaktär.²⁰

Ett ganska annorlunda synsätt hade statsvetaren Rudolf Kjellén, vilket möjligen kan förklaras av att han skrev i slutet av perioden, då många reformer börjat genomföras i kejsardömet; det är emellertid tydligt att hans tämligen speciella perspektiv på världen också spelade en viktig roll. Kjellén menade att Kina i själva verket var ett liberalt land jämfört med både Japan och Europa, i den meningen att statsmaktens räckvidd

¹⁸ Matson 1906, s 48. Jfr Fernström, s 34–35.

¹⁹ A Andersson i *Kina-konferensen*, s 63–64, och Matson 1895, s 142–45. Jfr Fernström, s 32; Kuylenstjerna 1900, 1:334; Sköld 1907a, s 63–64; Hedin 1911, s 368–69; och Waldenström, s 195.

²⁰ Hedin 1911, s 377; Matson 1895, s 57–58; *id* 1906, s 48–49; Kuylenstjerna 1900, 1:136; Fernström, s 34–35; Sköld 1907a, s 20 och 22; och Engström 1910, s 62–63.

var strikt begränsad: inom sin egen sfär hade centralmakten – personifierad av kejsaren – absolut auktoritet, men denna sfär var i gengäld liten. Livet, hävdade Kjellén, levedes inom familjerna ganska oberoende av staten, och kejsarliga påbud var verkningslösa om de gick emot folkets allmänna rättsuppfattning. Japan var vid en jämförelse nästintill socialistiskt (vilket för Kjellén inte var något positivt), eftersom staten där ingrep i medborgarnas liv in i minsta detalj – och folket lydde dessutom. Men i kejsarens personliga auktoritet, där var Kina och Japan lika, ansåg Kjellén, en likhet ”som förbinder dem som *orientaliska*” samhällen.²¹

Det tredje draget, slutligen, som enligt resenärerna genomsyrade det kinesiska samhället, var en stark vördnad inte bara för förfäderna (se föregående avsnitt) utan också för historien och de klassiska texterna. Kejsardömet överflödade av historiska verk, och varje distrikt, prefektur och provins hade sina egna krönikor och historier. I dessa kunde kineserna följa sin historia 4 000 år bakåt i tiden. ”Och det märkvärdigaste med dessa årsböcker är,” ansåg Hedin, ”att de utmärka sig för den största noggrannhet och tillförlitlighet.”²²

Åtminstone i teorin skulle de grundläggande principer som här räknats upp skapa laglydighet, ordning och reda i samhället, men i praktiken ledde de enligt författarna till initiativlöshet och stagnation. Likt sina föregångare i mitten av 1800-talet förklarade de flesta resenärer att konservatism och bakåtblickande försvarade eller rentav omöjliggjorde förändring och utveckling i Kina, och däri fann de en av huvudorsakerna till landets, som de ansåg, eländiga tillstånd.²³

För nu fullbordades en forskjutning i Kinabilden som pågått ända sedan undersökningens första period. Då, på 1700-talet, hade det kon-

²¹ Kjellén, s 277–83 (cit s 283; kursiv i original). Jfr den närmast idylliska bild som målades upp av Erik Folke när han talade om kinesernas ”stora fri- och rättigheter”, exempelvis religionsfrihet och lokal lagstiftningsrätt i kommunala frågor samt ett system för skiljedomar i tvistemål (Folke, s 60). I Matson 1895, s 75, sades full tryckfrihet råda om allt utom den regerande dynastin.

²² Matson 1895, s 80, och Hedin 1911, s 375.

²³ Exempelvis Kuylenstjerna menade att det gick ”ett visst patriarkaliskt drag genom hela det kinesiska samhället, ett drag, som uppmuntrar undertryckandet av instinkten att vilja stå på egen botten, som sätter ungdomen för hela livet i ett sorts vasallförhållande till ålderdomen.” (Kuylenstjerna 1900, 1:358; en delvis identisk formulering även i *ibid*, 2:318) Jfr Matson 1906, s 9, 45–46 och 123.

fucianska idealet i huvudsak beskrivits som om det var verklighet; en mansålder senare skildrades idealet, verkligheten och skillnaden där- emellan; och under kejsardömets sista år betonades framför allt hur full- ständigt överkligt idealet hade blivit. Synen på det kinesiska samhället hade vid sekelskiftet 1900 blivit nästan enstämigt negativ, och det i termer som ofta känns igen från tidigare perioder.

Ett grundproblem var det som här (kap 8) har kallats "auktoritetens försvagning", inte minst det faktum att den på pappret så enväldige kejsaren var nästan maktlös. Han hämmades inte bara av det Matson beskrev som "gamla bruk och sedvänjor", utan också av en inflytelserik ämbetsmannapinion och en stark censorsinstitution. Förvaltningen i varje provins var dessutom, som Eva Sköld påpekade, autonom (det var ju häri "mandarinernas" makt låg), och de stora avstånden och kommunikationsproblemen gjorde det svårt att hålla samman riket på ett effektivt sätt. Till detta kom att kejsaren ansvarade inför himlen för sina undersåtars materiella och andliga välmåga, och såväl folk som ämbetsmän var ständigt på sin vakt efter tecken på att han förlorat detta "himlens mandat", själva grundvalen för den kejsarliga makten.²⁴

Än värre i de svenska författarnas ögon var dock att hela statsapparaten, som de uppfattade det, var fullständigt genomrutten. I både allmänna ordalag och med en stor mängd exempel skildrades hur administration, rättsväsen och försvarsmakt genomsyrades av korruption, maktfullkomlighet och inkompetens. En orsak till detta var att magistraterna, de ämbetsmän som var närmast folket och övervakade snart sagt allt inom sitt distrikt – rättskipning, offentliga arbeten, tempel, beskattning och skolväsende – var grovt underbetalda eller rentav helt saknade lön, och därför tvingades till korruption och utpressning för att försörja sig och sina familjer. Inte sällan stod dessutom ämbetsmännen i tacksamhetsskuld till släktingar och andra som finansierat de studier som var nödvändiga för statlig tjänst; dessa välgörare förväntade sig av-

²⁴ Matson 1895, s 51–54 (cit s 51), och Sköld 1907a, s 19–20. Jfr Folke, s 60; W Hagquist i *Kina-konferensen*, s 113–14; Fernström, s 29; Matson 1906, s 48–49; och Högman, s 30.

kastning på sin "investering" i form av gentjänster från sin forne skyddsling.²⁵

En koncis sammanfattning av resenärernas ganska samstämmiga bild gjordes av Hjalmar Cassel. Han skrev att den kinesiska centralmakten i princip inte fungerade och att byråkratin var korrumpierad och "stockkonservativ". Eftersom ämbetsmännen på alla nivåer förflyttades med jämna mellanrum, tog ingen någonsin personligt ansvar – detta sägs i själva verket vara "det utmärkande draget" för kinesisk administration – samtidigt som rädslan för censorerna förlamade alla initiativ. Det som förenade alla "mandariner" var ett auktoritärt drag och förkvävandet av all självständighet. Därför, hävdade Cassel, var Kina "en sönderfallande, viljelös organism utan energi och livskraft." Genom den oavslutliga utugningen hade också folket till slut tappat den tro de en gång haft på ämbetsmännen, kejsaren som Himlens son, och rentav Himlen själv. Inför tronen och mandarinerna kände kineserna ingen vördnad eller kärlek, utan bara fruktan – och det var endast denna fruktan som kvarhöll dem i lydnad.²⁶

Det var en förintande kritik av den kinesiska samhällsapparaten. Men inte heller västerlänningarna var utan skuld till sakernas tillstånd, menade Cassel. För européerna hade knappast motarbetat de konservativa krafterna genom sitt beteende i Kina, vilket genomgående hade haft blott en bevekelsegrund: jakten på snöd ekonomisk vinning. Rovlystnaden hade kommit till uttryck i Opiumkriget och de efterföljande ojämlika fördragen, och när det passade stormakterna hade de gött den rutt-

²⁵ Matson 1895, s 57–58, 70 och 104; *id* 1906, s 31–32; Fernström, s 34–35 och 39–40; Sköld 1907a, s 20 och 22; och Waldenström, s 46. Matson skrev att korruptionen var inbyggd i själva systemet och därför inte kunde skyllas på enskilda ämbetsmän (Matson 1895, s 57–58). Enligt Hagquist var läget så allvarligt att om inget gjordes snart, skulle landet gå under eller hamna "i de europeiska makternas händer, vilket dock icke skulle vara önskvärt." (W Hagquist i *Kina-konferensen*, s 116–17)

²⁶ Cassel, s 60–61 (cit) och 73–74. Jfr Kuylenstjerna 1900, 2:103: "Ja, den fattige kinesen [...] göder med sitt hårda arbete den däste mandarinerna och Pe-kings omätlige kejsarhov." Eva Sköld påpekade att det också fanns hederliga ämbetsmän (Sköld 1907a, s 20), men i Kinaskildringarna nämns de sällan; ett av få exempel ges av Höijer cit i Werner, s 346. Jfr även de motsägelsefulla uppgifterna om förvaltningen i de centralasiatiska områdena, vilken ibland beskrivs som korrumpierad, ibland som relativt hederlig (Höijer cit i Werner, s 342; Högberg, s 43; och Hedin 1898, 1:419 och 428).

na byråkratin med mutor och spelat med i dess hycklande etikett. Missionen var egentligen den enda ideella rörelse som utgått från Västerlandet till Kina, fortsatte Cassel, och vad man än ansåg om den var den bättre än mycket annat från Väst. Egentligen var det alltså inte så märkligt att missionärerna drabbats hårdare än andra under Boxarupproret, eftersom anstiftarna, ämbetsmännen, ”frukta mer än allt annat folkets upplysning”. Cassel instämde därmed i missionärernas egen syn på sin roll i Kina, vilket var mycket ovanligt bland de som inte själva tillhörde denna grupp.²⁷

Det samhällsområde författarna rent konkret ägnade störst uppmärksamhet var, liksom under tidigare epoker, rättskipningen. I stort sett präglades texterna av gamla välbekanta teman som renodlats ytterligare: dels handlade det om godtycket och korruptionen, dels om de hårda lagarna, de grymma straffen och bruket av tortyr för att få fram bekännelser. Värst var egentligen inte ”den ruttna mandarinkären”, skrev Matson, utan alla de biträden och poliser som skötte mycket av det praktiska arbetet inom rättsväsendet; deras girighet och självsvald gjorde det både ruinerande och livsfarligt att bli inblandad i rättstvister.²⁸ Förhållandena i fängelserna var också fruktansvärda; Waldenström berättade att han själv sett några fängelsehålor som var ”rent fasaväckande” och som påminde honom om Sverige ”i gamla tider”, och i ett fängelse som Carlander hade besökt såg fångarna ”utsvultna och eländiga ut” medan fängvaktaren låg och rökte opium.²⁹

Flera författare nämnde också det högt utvecklade, hårda systemet av inbördes ansvar, att någon alltid ställdes till svars för brott eller begångna misstag. Om den skyldige inte kunde uppbringas straffades hans far, en granne eller distriktsmagistraten istället – t o m för naturkatastrofer utkrävdes ansvar av de lokala ämbetsmännen. Missionären Hagquist tillade att hela familjer ibland kunde utrotas för ett brott som någon av dess medlemmar begått, vare sig de övriga varit inblandade eller ej.

²⁷ Cassel, s 62–64 (cit s 64).

²⁸ Matson 1895, s 58–60 (cit) och 49–50. Jfr Lund, s 19; W Hagquist i *Kina-konferensen*, s 117; C H Tjäder, *ibid* s 32; Waldenström, s 202–03; Ramberg 1911, s 153–55; Högberg, s 43–44; och Fernström, s 35–38.

²⁹ Waldenström, s 202–03, och Carlander, s 94. Jfr Sköld 1907a, s 22; Fernström, s 37; Kuylenstjerna 1900, 1:242–43; Hedin 1898, 2:225–30; och *id* 1899, s 256.

Följden blev ofta att brott inte ens rapporterades till myndigheterna utan "straffas i all tysthet." Efter att ha räknat upp några exempel summerade Hagquist med skarpt ogillande: "Dessa anförda fall äro de allmänna dragen av kinesisk rättskipning, som rättast skulle kallas 'orättskipning'."³⁰

På liknande sätt skildrades krigsmakten i negativa, nedlåtande ordalag: soldaterna var odisciplinerade, smutsiga, dåligt utbildade och terroriserade civila, medan befälen var okunniga och utnyttjade sin ställning genom att ta emot pengar för trupper som inte fanns. Både vapen och befästningar beskrevs med löje, som när Carlander skrev om kanonerna på Kantons stadsmur att de var föräldrade och troligen ofarliga "annat än möjligen för den, som vore oförsiktig nog att fyra av dem."³¹ Samtidigt ansåg flera av resenärerna att kineserna kunde bli dugliga krigare, åtminstone med rätt (d v s europeisk) utbildning. Av goda, moderna soldater krävdes enligt Cassel "uthållighet, arbetsduglighet, små behov, en viss lägre intelligens och framför allt disciplin" – egenskaper som han menade att kineserna redan hade. Det var ett sådant folk som européerna provocerade genom sitt aggressiva uppträdande, skrev den svenske tidningsmannen, och varnade för att det en dag kunde visa sig ödesdigert.³²

Även i övrigt gav resenärerna bilden av ett samhälle i upplösning: vägar och broar tilläts förfalla och järnvägar var det ont om, fattigvården var otillräcklig, någon organiserad sjukvård existerade nästan inte och den som fanns byggde på vidskepelse. Ett annat, lite udda exempel rörde brandförsvaret, som ju omtalats redan i linneanernas Kinaskildringar och nu fick ett blandat betyg av Kuylenstjerna. Han hade bevittnat en

³⁰ W Hagquist i *Kina-konferensen*, s 118–21 (cit s 120–21); Matson 1895, s 50; C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 32; och Sköld 1907a, s 22–23.

³¹ Carlander, s 92 (cit), Matson 1895, s 104–05; Lund, s 79–80; Hedin 1898, 1:231–32 och 2:456; Rydén cit i Werner, s 489; Fernström, s 40–41; och Höberg, s 41.

³² Cassel, s 81–83. Jfr Fernström, s 41, som också trodde att kineserna kunde bli "goda soldater". Kuylenstjerna var tydligen mer osäker; vid ett tillfälle såg han det som osannolikt att "dessa [...] teatersoldater skola kunna försvara Kina mot Europas tränade massmördare", men mot slutet av sin reseskildring skrev han tvärtom att kineser skulle kunna mäta sig med världens bästa krigare eftersom "kineseracen är en militärisk ras" (Kuylenstjerna 1900, 2:42–43 resp 2:372; jfr *ibid*, 1:243–44, 289–90, 410 och 2:156, för fler exempel på mindre smickrande omdömen).

uttryckning i Wuchang som var smått kaotisk men ändå ganska effektiv – det var ”visserligen ingen eldsläckning i stockholmsk stil, men den var i alla händelser överlägsen den jag en gång såg i Athen.”³³

Den förändring som synen på det kinesiska samhället hade genomgått sedan 1700-talet blev dock som allra tydligast i diskussionerna om lärdomens och utbildningens ställning i kejsardömet. En gång hade det temat utgjort själva kärnan i en starkt positiv Kinabild, och ännu i mitten av 1800-talet hade det varit enda ljuspunkten i annars ganska mörka beskrivningar av tillståndet i riket. Men nu, under Qingdynastins sista år, fann de svenska besökarna inte heller i detta avseende mycket gott att säga om den kinesiska samhällsordningen.

Visserligen påpekades fortfarande att respekten för lärdom var oerhörd i Kina och att där fanns gott om skolor. Flera resenärer återgav också den gamla uppgiften om att det fanns lädor i gathörnen, där alla lappar med skrivtecken på samlades in för att brännas vid särskilda ceremonier i templet.³⁴ Men i svenskarnas ögon var den kinesiska utbildningen helt förlegad, eftersom den mer handlade om en vacker form enligt klassikernas mönster än om ett innehåll med verklig substans. Formfixeringen kvävde tankefriheten, och istället för att se framåt och upptäcka nya sanningar var landets bästa hjärnor upptagna av att tolka antika klassiker. På liknande sätt beskrevs inläringen i skolorna som helt mekanisk: eleverna begrep inte vad de läste och hölls under kontroll med järnhård disciplin.³⁵ Hjalmar Cassel, som inlevelsefullt skildrat ett besök i en skola där en sträng lärare med bambukäpp övervakade de entonigt mässande barnen, ansåg att den typen av pedagogik (om det

³³ Kuylenstjerna 1900, 1:137 (cit) och 2:175–76; Matson 1895, s 25, 56 och 71; C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 39–40; och Sköld 1907a, s 23–24. Angående brandkårerna påstod Matson att de saknades helt, och han tillade syrligt: ”Långt viktigare än att bestå sig med vattenledning och brandkår anses det i Kina, att varje stad har ett åttahörnigt torn, benämnt pagod.” (Matson 1895, s 22)

³⁴ Matson 1895, s 74 och 81; Kuylenstjerna 1900, 2:332–34; Waldenström, s 270 och 303; och Engström 1910, s 70. En av de japanska resenärer som Fogel studerat berättade också om de insamlade lapparna (Fogel, s 106).

³⁵ Matson 1895, s 77 och 84; C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 40–43; K G Helleberg, *ibid* s 263–66; Kuylenstjerna 1900, 2:332–38; Sköld 1907a, s 46–49; och Engström 1910, s 70–73. Snarliga idéer uttrycktes också av samtida brittiska resenärer, som bl a ansåg att kineserna ”have a reverence for learning but learn by rote without thinking” (Thurin, s 125).

ens kunde kallas så) bidrog till en underdånig och osjälvständig personlighet.³⁶

Det en gång så berömda examensväsendet var likaså sterilt och genomkorrumperat. Matson var noga med att framhålla examinationernas centrala roll i det kinesiska samhället, och att systemet i teorin var bra då det syftade till att få de allra dugligaste att bekläda offentliga ämbeten. Men i praktiken rädde nu ”besticklighet, nepotism och all ruttenhet” inom examensväsendet, så att pengar mer än något annat var det som styrde studenternas resultat vid de stora examinationerna.³⁷

Matsons missionärskollega Fernström diskuterade också den bildade klassen, literatin, mer generellt. Han hävdade att de hade ”de mest vidunderliga föreställningar” om omvärlden eftersom de var så okunniga om den: ”De tala om de rödhårigas och de månghuvades land och om de storörades land [...]”. Då bara ett fåtal nådde det yttersta målet – att bli ämbetsman – måste de flesta leva på privatundervisning, ett hårt arbete med dålig betalning som gjorde dem till den fattigaste gruppen i Kina efter tiggarna. Trots det var de enligt Fernström ”ett högmodigt och stolt släkte”, utlänningarnas främsta motståndare och fiender till alla reformer. Kanske var det inte heller så konstigt, menade han, eftersom modernisering och västerländska influenser skulle göra literatin överflödiga. Och det var just det som höll på att ske: skolor och universitet efter europeisk modell öppnades runtom i landet och ”man börjar förstå det goda i att ha en högre bildning än den, som fås ur Kongfutses skrifter.”³⁸

³⁶ Cassel, s 113–17. Jfr Sjölund och Engström, som kontrasterade den, enligt dem, rigida kinesiska undervisningen mot missionskolorna och dessa välgörande effekter på barnen (Sjölund, s 58, och Engström 1910, s 71–73).

³⁷ Matson 1895, s 54 och 85–88 (cit s 85). Jfr *id* 1906, s 196; Fernström, s 33 och 67; C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 43–46; och Kuylenstjerna 1900, 2:333.

³⁸ Fernström, s 66–68. Jfr C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 43; Kuylenstjerna 1900, 1:283–84, och Sköld 1907a, s 47–49. Många författare tyckte att de bildade kineserna var mycket kunniga i sin egen historia, etik, statsvetenskap och stilistik, men att kunskaperna i geografi och – kanske framför allt – medicin var undermåliga. Se Matson 1895, s 89–90; *id* 1906, s 182–83; K G Helleberg i *Kina-konferensen*, s 263; Kuylenstjerna 1900, 1:344–45; Sköld 1907a, s 56–57; och *id* 1907b, s 46. Framställningen i Waldenström, s 166–69 och 180, byggde i stor utsträckning på Eva Skölds båda skrifter.

Cassel tillhörde också, som framgått ovan, kritikerna av den kinesiska utbildningen, men han hyste samtidigt viss förståelse för ämbetsmannaklassens fiendlighet mot det främmande inflytandet. Intressant nog menade han att Kina kunde ses som ett exempel på det mer generella faktum att ”klassisk’ bildning i våra dagar är absolut otillräcklig att skapa en framstående nation.” Den lärdom som hade en så oerhörd status i Kina var helt enkelt oanvändbar i den moderna världen – och det måste givetvis vara en förödmjukande insikt för kineserna, skrev Cassel. Det var själva fundamentet för deras kultur som stod på spel, och det var därför inte förvånande att ”kinesen” stretade emot: ”Förstår ni inte att han står inför en gapande avgrund, att han tvekar i språnget?”³⁹

Än mer radikal, åtminstone i en mening, var Kuylenstjerna. Han hävdade att det var meningslöst att försöka bedöma kinesernas bildningsnivå: ”Himmelens gule son förstår med bildning något helt annat än vi västerns män, hans bildning och vår kan aldrig jämföras och vi äro inga kompetenta domare över vad han kallar bildning.” Just därför var det så sällsynt att se rättvisa omdömen om kineserna, menade den svenske författaren, eftersom de var ”ett folk, vars vägar icke äro våra vägar”. På ett sätt var ju detta ett essentialistiskt resonemang, med dess starka betoning av skillnaden och avståndet mellan ”vi” och ”de”. Men det var på samma gång ett av många exempel hos Kuylenstjerna på en tämligen långtgående relativism i synen på kinesisk kultur, en relativism som krävde respekt för olika utgångspunkter. Ändå kunde han själv inte låta bli att omedelbart göra just det han varnat för, att döma den klassiska kinesiska bildningen efter europeisk måttstock genom att beskriva den som en meningslös och mekanisk inläring av gamla texter.⁴⁰

Hedendomens mörker och Konfucius otillräcklighet

Förr eller senare kom de flesta resenärer in på frågan om kinesernas religion och filosofi. Den uppmärksamhet de ägnade ämnet varierade (t ex var missionärerna av naturliga skäl ofta mer utförliga än andra), men med få undantag tycktes de överens om att det andliga och intellektu-

³⁹ Cassel, s 110–12.

⁴⁰ Kuylenstjerna 1900, 2:332–38 (cit 2:332).

ella tillståndet i Kina var eländigt. Och liksom under tidigare perioder var det just inom filosofins och religionens område som svenskarna tenderade att söka själva grundorsakerna till landets många problem; folkets livsbetingelser och materiella förhållanden var i deras ögon en direkt följd av de rådande idéerna i samhället snarare än tvärtom.

En liknelse som inte minst missionärerna använde var att Kina andligen befann sig i djupt mörker, som när J Sköld konstaterade att landets "många millioner äro nedsänkta i avguderiets mörker samt svårt bundna i de hedniska styggelsernas garn!" Som för att underbygga det påståendet har samme författare lämnat suggestiva skildringar av hur det gick till vid de stora religiösa högtiderna: stora hopar av människor knäföll tjutande, skrattande och gråtande och bad "de stumma gudarna om hjälp och förbarmande, lycka och välstånd" samtidigt som prästerna försökte "skrämma bort de onda andarna". Sedan beskrev Sköld "de stora avgudaprocessionerna med sina hundra och tusentals deltagare samt den stora mängdens hurrande och skrånande ljud till avgudarnas ära och beröm – detta är en del av allt det mörka och sorgliga, som jag hört och sett." För missionsvännerna hemma i Sverige måste sådana utgjutelser ha varit skakande och övertygande vittnesbörd om det elände som Kinas folk befann sig i – vilket väl också var författarens syfte.⁴¹

Även hos andra resenärer var det vanligt att berätta om smutsiga, förfallna tempel befolkade av fränstötande "avgudabilder" och sjaskiga, okunniga präster som bara försökte lura fattigfolket på pengar. Till och med Waldenström, som på en principiell nivå ofta påpekat att man måste förstå att olika folk har olika tro, kunde vid ett tempelbesök inte låta bli att utbrista: "Det är ju förfärligt, att människor ha kunnat sjunka så djupt, att de tillbedja dessa fasaväckande beläten såsom gudar."⁴² Ett annat, liknande tema var uppfattningen att kinesernas gudstjänster

⁴¹ J Sköld i *Kina-konferensen*, s 24 (jfr *ibid*, s 18), resp J Sköld cit i Werner, s 478. Jfr Folke, s 62–63. Vid Kinakonferensens avslutning förklarade Sköld att han själv trots sju år i Kina ännu "icke ens till den ringaste del kunnat fatta själva djupheten, förbannelsen och eländet i avguderiet." (J Sköld i *Kina-konferensen*, s 301)

⁴² Waldenström, s 138 (cit) och 274. Hos Kuylenstjerna var just detta ett återkommande tema; se Kuylenstjerna 1900, 1:73–74, 129–30, 140, 214, 345–48, 377–78, 402, 2:39 och 160. Undantag från det negativa mönstret fanns dock, bl a ett stort kloster i Beijing där man fick ett "älskvärt bemötande" (*ibid*, 1:348) och ett bergskloster där prästerna var "välvilliga och tycktes roade att få prata en stund" (1:380).

och böner, som C H Tjäder uttryckte det, saknade ”alla element av rätt andakt”; motiven för offrandet var inte kärlek eller äkta vördnad, utan förhoppningar om konkreta materiella belöningar eller fruktan för vad gudarna skulle ta sig till om man *inte* offrade.⁴³

Religionens faktiska betydelse för kineserna var emellertid omdiskuterad bland svenskarna. Flera av dem ansåg uppenbarligen att Kinas folk, som Tjäder antydde i citatet ovan, var likgiltigt i religiösa frågor; till den åsikten bekände sig Kuylentjerna, som skrev att ”kineserna vilja hellre ha gudar som kunna hjälpa dem än de vilja ha sanningen.” Enligt Matson kunde dock detsamma sägas om de flesta svenskar, även om han senare höll med om att kineserna i allmänhet inte var särskilt religiösa eller intresserade av abstrakta ting, utan koncentrerade sig på denna världen. Som både Kuylentjerna och Hedin framhöll kunde också det som ibland kallades religiös likgiltighet tolkas positivt, som tolerans inför andra religioner – på sitt typiska sätt talade Kuylentjerna om hur kineserna länge och tålmodigt fördragit ”en högst okristlig kristen propaganda” från missionärernas och andra västerlänningars sida.⁴⁴

I andra sammanhang fanns istället en benägenhet att betona just det religiösa livets betydelse för kineserna; så skrev t ex Matson att det fanns en mängd avgudar, vilkas antal dessutom ständigt ökade eftersom kejsaren kunde gudaförklara människor, och att templen överallt var de mest påkostade byggnaderna – något som ju för övrigt tycks strida mot berättelserna om fallfärdiga och smutsiga tempel. Dessutom hade varje kinesiskt hem sina egna husgudar och familjealtaren, och folk lade pengar på tempel, offer och rökelse till och med när de saknade mat för dagen. Även Waldenström ansåg att kineserna var ett religiöst folk, även om den egentliga innebörden av deras tro sades vara oklar.⁴⁵

⁴³ C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 53–55. Jfr Hedin 1898, 1:404 och 2:450; *id* 1911, s 355; Cassel, s 73–74; Sköld 1907a, s 63; Sjölund, s 21–22; Waldenström, s 198 och 274; och Ramberg 1911, s 162–63.

⁴⁴ Kuylentjerna 1900, 2:344 resp 1:165; Matson 1895, s 136; *id* 1906, s 38–41 och 58; och Hedin 1911, s 355. Senare skrev Kuylentjerna att själva mängden av religioner som utövades i Kina visade att ”folket saknar sinne för religion” (Kuylentjerna 1900, 2:339; jfr Ramberg 1911, s 163).

⁴⁵ Matson 1895, s 134–36, och Waldenström, s 187. Något motsägelsefullt skrev Waldenström senare att många kineser *inte* var särskilt troende, utan mer intresserade av att tillfredsställa materiella behov som mat, dryck och kläder (s 197–98). Sedan upprepade han att

Erik Folke menade för sin del, i ett tidigt brev hem till Sverige, att många kineser var "allvarligt tänkande och tillika dugande män [...]. Vi ha ej här att göra med en nation av ouppfostrade vildar, utan med ett folk, i besittning av en hög kultur. De äro ej heller, såsom jag hört flera påstå i mitt hemland, helt och hållet främmande för alla andliga intryck." Tre år senare var han inte längre lika säker, utan konstaterade (med en liknelse som känns igen) att det "[i] andligt avseende råder mörker." Kineserna hade en gång känt till bara en gud, men hade nu inte mindre än tre religioner med ett oräkneligt antal gudar, och det pågick ett allmänt religiöst och sedligt förfall. Ändå fanns det, betonade Folke, trots allt exempel på kineser som blivit "pålitliga och nitiska kristna".⁴⁶

Något de flesta författare tycktes helt eniga om var att kejsardörets invånare var djupt vidskepliga, vilket det gavs många exempel på. Fernström berättade att människor litade på "trollkarlar och spåmän", och inom medicinen använde de sig av rena "kvacksalvare".⁴⁷ Det fenomen som särskilt lyftes fram var läran om *feng shui*, tron att förfädernas andar kunde hemsöka de levande om de inte fann frid i nästa värld, och att topografien eller en byggnads utseende påverkade dessa andars rörelse- och handlingsfrihet. Därur, sade Matson, uppkom kinesernas rädsla för höga byggnader och bruket att alltid placera dörrarna i ett hus i "zig-sag", eftersom det förmodades att andarna bara kunde röra sig i raka linjer. Feng shui blev enligt svenskarna också ett problem för Kinas industriella utveckling, eftersom det var svårt att öppna gruvor, bygga järnvägar och dra telegraflinjer på grund av folkets rädsla för följderna. Fernström ansåg att feng shui, jämte vördnaden för de avlidna, var "en

de var "ett religiöst folk", men mest i den meningen att de var angelägna om att skydda sig mot onda andar (s 211). Jfr Matson 1906, s 41–42, 58 och 80; Sköld 1907a, s 61; Fernström, s 42–44; och Sjölund, s 23.

⁴⁶ Folke cit i Bergström, s 204–05, resp Folke, s 62–63. Jfr Tjellström cit i Werner, s 315; Fernström, *ibid* s 429–30; och Waldenström, s 142. Den senare skrev att tillståndet i Kina var sorgligt, men att det fanns en öppenhet hos kineserna, att dessa sökte efter något mer och att de vid mötet med kristendomen funnit det de sökte. Gang på gang nämnde Waldenström också att kineserna alltid lyssnade uppmärksamt till missionärernas predikningar (*ibid*, s 124–25, 130, 140, 142, 149, 218–19, 234, 272–73 och 298).

⁴⁷ Fernström, s 96–97. Jfr *ibid*, s 41–45; Sjölund, s 28–29; Matson 1895, s 51 och 154–56; Kuylenstjerna 1900, 1:166 och 2:344; och Hedin 1911, s 355–56.

av de förnämsta orsakerna till fiendskapen mot utlänningarne och alla nya företag.”⁴⁸

Kinas tre mer etablerade filosofiska och religiösa skolor – konfucianism, buddhism och daoism – beskrevs av flera författare enligt en slags standardframställning som inte skiljer sig mycket från den som förekommit under tidigare epoker, och som därför bara skall skisseras i korthet här. Det gemensamma ursprunget till kinesernas tro var, enligt bl a Waldenström, en ”naturdyrkan” som fortfarande utgjorde ett sammanhållande band mellan de tre stora lärorna. ”Även förfäderna”, fortsatte han, ”äro föremål, och kanske det förnämsta föremålet, för kinesernas tillbedjan.” Inom ramarna för dessa allmänna trosföreställningar var konfucianismen den ortodoxa, samhällsbärande ideologin, medan daoismen var en folklig religion fylld av vidskepelse och buddhismen en importerad lära som genom åren upplevt starkt växlande konjunkturen i Kina.⁴⁹ Dessa tre traditioner levde nu, skrev Matson, sida vid sida

bland ett folk, som knapt har kvar minnet av allvarliga religiösa övertygelser. [– – –] Att deras läror motsäga varandra, det bekymrar föga honom, som aldrig på allvar gjort sig den frågan: vad är sanning? och som knapt någonsin frågar sig om en religion: är den sann? utan blott: är den god? d. v. s. tjänar den något nyttigt ändamål?⁵⁰

Här demonstreras återigen den i grunden nedlatande syn på kinesisk religiositet som diskuterades ovan: den var en blandning, ett hopkok av tre helt olika trossystem som ogenerat åberopades vid olika situationer eller faser i livet av människor vilka hoppades på omedelbara materiella fördelar av sina böner och sitt offerande. Den otvungna religionsblandningen till trots, skrev Matson, var dock kineserna i första hand konfucianer, och bara i andra hand daoister och buddhister. Kuylenstjerna tycktes mer förstående än missionärerna inför de olika lärornas samexi-

⁴⁸ Matson 1895, s 20 och 155–56, och Fernström, s 44–47 (cit s 47) och 80. Jfr Waldenström, s 89 och 305–06, och Kuylenstjerna 1900, 1:133 och 2:349–51.

⁴⁹ Waldenström, s 187–95 (cit s 187); Matson 1895, s 121–52; och Kuylenstjerna 1900, 2:339–51. Jfr även Matson 1906, s 41–43, och Hedin 1911, s 354–55.

⁵⁰ Matson 1895, s 122–23.

stens och konstaterade att de ”supplera varandra. Kong-tse predikar moral, Buddha är metafysiker, Tao materialist.”⁵¹

Ett återkommande tema i behandlingen av alla de stora riktningarna var, att de en gång börjat från goda utgångspunkter eller rentav haft kunskap om (de kristnas) Gud, men att de sedan dess degenererat. Det gällde inte minst buddhismen och daoismen, vilka enligt Matson hade varit ”djupsinniga läror” – dock inte religioner, då de saknade gudar – som förlorat sitt värde genom uppblandningen med varandra och en gradvis urartning till folklig vantro och ”ett vidlyftigt system av avguderri”.⁵²

Inte desto mindre är det för buddhismens del ganska påfallande vilken förändring som kan skönjas i resenärernas inställning sedan mitten av 1800-talet. Särskilt C H Tjäder var mån om att framhålla, att även om det fanns många allvarliga invändningar mot buddhismen, ”kan man dock icke förneka dess välgörande inflytande på kinesernas nationella liv.” Hans missionärskollegor Fernström och Waldenström var inte fullt så positiva, men ändå betydligt mer välvilliga än författarna från tidigare perioder. I Buddhas bevarade yttranden fanns sålunda en del goda tankar, även om de oftast var dunkelt uttryckta, och buddhisterna var fördragsamma mot andra religionsutövare. Att kalla buddhismen för ”österns kristendom” såsom vissa gjort var dock helt orimligt, menade Fernström: endast kristendomen kan göra människor saliga.⁵³

Ett liknande omdöme hade samme författare fällt några sidor tidigare om konfucianismen: dess ”läror voro i allmänhet av ett sedligt innehåll”, men att jämföra de kinesiska klassikerna med böckerna i Bibeln var att gå för långt eftersom det knappast fanns något religiöst innehåll i dessa gamla kinesiska skrifter. Det synsättet var ganska representativt för hur de flesta av svenskarna resonerade kring konfucianismen. Fortfarande betonades dess unika roll som statsbärande filosofi och att dess före-

⁵¹ Matson 1895, s 123 och 134, och Kuylenstjerna 1900, 2:344. Jfr C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 60; Sköld 1907a, s 60; och Hedin 1911, s 353–54.

⁵² Matson 1895, s 134 (cit) och 124; *id* 1906, s 60–61; Fernström, s 53–57 och 69; C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 60; Kuylenstjerna 1900, 2:344; Waldenström, s 188; och Hedin 1911, s 354.

⁵³ C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 51–52; Fernström, s 57–66 (cit s 65); och Waldenström, s 193–94.

skrifter kretsade kring begrepp som dygd och rätträdighet. I sig var detta något gott, skrev t ex Matson, men samtidigt var Konfucius helt ointresserad av såväl logik som livet efter detta, vilket var en stor brist. Dessutom förespråkade han hämnden, och inte bara som rättighet utan rentav som plikt – och till allt detta kom att kvinnans plats i det konfucianska systemet var mycket underordnad, vilket flera författare påpekade. Matsons, och många andras, slutsats var entydig: "Konfucianismen innehåller en mängd moraliska föreskrifter av hög renhet, men de har ingen tröst för den olycklige."⁵⁴

En något annan värdering gjorde Kuylenstjerna, som hade ett ljumt intresse för rent religiösa diskussioner och istället underströk just konfucianismens höga moraliska halt: "I hela den klassiska kinesiska litteraturen finns ej en rad av moralisk [sic] tvetydig art." Det var något man knappast kunde säga om grekiska och romerska klassiker, ansåg Kuylenstjerna, som kallade kineserna för världens mest moraliska folk. Var det så underligt att de hade så lite respekt för västerlänningarna, "med vårt tvivelaktiga beteende, och att de då också förakta vår religion?" Även Cassel ansåg att "de kinesiska klassikerna i flera avseenden måste ställas högre än den grekiska och romerska antikens", främst för att de innehöll mer "real-kunskap".⁵⁵

För det stora flertalet av de svenska resenärerna, särskilt då missionärerna, kvarstod emellertid den grundläggande bedömning som de ständigt återkom till, och som summerades av K A Fernström:

⁵⁴ Fernström, s 49–52 (cit s 49) och 68–69; Matson 1895, s 126–30 (cit s 130) och 152; *id* 1906, s 43–44, 49–51 och 55–57; C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 42–43; Waldenström, s 188–92; och Kjellén, s 120. Enligt Kuylenstjerna var det "absolut omöjligt att överskatta Kong-fu-tses betydelse för Kina och [...] för hela östern." (Kuylenstjerna 1900, 2:333) Om kvinnornas underordning se Matson 1895, s 110; Sköld 1907a, s 61; och Waldenström, s 192.

⁵⁵ Kuylenstjerna 1900, 2:333, och Cassel, s 110. Jfr Hedin 1911, s 353: "Kina har haft flera visa än något annat gammalt land på jorden. Främst bland dem är Konfucius, en samtida till Budda och Sokrates." C H Tjäder ansåg att Kinas filosofer var underlägsna Roms och Greklands men hade haft större inflytande över sin samtid (C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 38). Dawson har hävdats att sådana jämförelser var "the offspring of Europocentricity and of Christian self-satisfaction", men i flera av de fall som citerats här var det uppenbarligen mer komplicerat än så (Dawson 1967, s 80).

Mycket finnes i dessa skrifter, som vi måste förkasta såsom agnar, men ock mycket, som är gott. I det hela taget torde få nationer hava mottagit som arv en i moraliskt avseende renare och bättre litteratur än den kinesiska, men dess stora fel är, att den giver intet svar på människoandens fråga efter en Gud och spörjande efter det tillkommande.⁵⁶

Konfucianismen, den lära som en gång setts som Kinas ryggrad, betraktades alltså nu som dess största svaghet; i svenskarnas ögon var det den som genom sin konservatism alltmer hade förlamat landet och omöjliggjort förändring. Men kineserna hade insett Konfucius otillräcklighet, att de behövde något mer, och därför var det enligt Matson "av allra högsta vikt, att missionärerna giva landet en kristlig literatur". I annat fall skulle kineserna "släcka sin kunskapsörst ur den moderna rationalismens förgiftade brunnar", vilket skulle kunna bli ödesdigert. För, som Waldenström tillade, det var inte underligt att Konfucius och hans efterföljare misslyckats med att "höja det kinesiska folket upp över avguderiets styggelser" – inte i något land hade filosofer någonsin lyckats med en sådan uppgift, inte ens de lysande grekerna Sokrates och Platon. "Den religion, som skall lyfta hednafolken upp, måste komma från annat håll. Mång-tusenårig historia har visat, att den enda religion, som det förmår, är den sanna, den levande kristendomen."⁵⁷

⁵⁶ Fernström, s 70. Jfr Matson 1895, s 78; *id* 1906, s 49–51 och 55; och Sköld 1907a, s 53. En liknande tankegång återfanns i Kjelléns skildring av ett konfucianskt tempel som först vann hans gillande genom sin enkelhet men därefter gjorde honom beklämd: "Och dock till sist, vilken förunderlig, vilken oändlig *tomhet* i dessa tempelgårdar! Vilken tomhet och törst för anden i hela detta gravarnas land". Där fanns, fortsatte han, ingen strävan uppåt, och "himlen" var för kineserna bara den fysiska himlen över deras huvuden. (Kjellén, s 122–26 [cit s 123]) Se även Tjäder, som skrev att trots alla konfucianismens brister "tror jag dock, att Kina med *Konfucius och hans lärjungar* är bättre, än det skulle varit utan dem." (C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 46)

⁵⁷ Matson 1895, s 91; *id* 1906, s 208–10; och Waldenström, s 138. Jfr Matson 1906, s 61, och Folke cit i Bergström, s 198.

Kapitel 12

Vitt hot, gul fara

Ett påfallande drag i epokens svenska Kinaskildringar var att olika aspekter av förhållandet mellan Kina och omvärlden blev en helt central fråga. I kejsardömet fanns runt sekelskiftet 1900 tusentals västerlänningar och hundratals utländska handelsfirmor, samtidigt som allt fler kineser sökte sig ut i världen på jakt efter ett drägligare liv. Som vi sett var dessa år också en period i Kinas historia då konflikter med utlänningar och främmande makter ställdes på sin spets: mordet i Sungpu 1893, kinesisk-japanska kriget 1894-95, Boxarupproret 1900, revolutionen 1911-12.

De ibland våldsamma motsättningarna under Qingdynastins sista år var kulmen på en utveckling som pågått sedan mitten av 1800-talet, en utveckling där missionärerna ofta spelade en framträdande roll. Mellan 1860, då missionen släpptes fri i Kina, och 1900 var det mycket vanligt med missionsfientliga attacker och oroligheter i riket. Flera hundra incidenter togs upp på högsta diplomatiska nivå, och ännu fler hanterades lokalt: bränder, skadegörelse, våld och mord på både konvertiter och missionärer inträffade regelbundet och stora mängder antikristna pamfletter var i omlopp.¹

Orsakerna till den tidvis intensiva fientligheten var flera. Missionärerna blev genom sin blotta närvaro symboler för utländskt inkräktande och hotade på flera plan (som lärare, moralens väktare och lokala auktoriteter) Kinas traditionella elit, literatin, och dess roll i samhället. Vissa missionärer missbrukade dessutom sin position och sina rättigheter, drev igenom sin vilja med hot om vapenmakt från sina hemländers sida

¹ Cohen 1984, s 44-46.

och blandade sig i den lokala rättskipningen. Till detta kom, som Thurin påpekat, ”de aggressiva och arroganta utländska handelsmännen och diplomaterna, med de ekonomiska umbäranden och den politiska förödmjukelse de representerade”. Det tydligaste exemplet på det sistnämnda var kanske exterritorialiteten, att särskilda områden i ett antal hamnstäder i praktiken annekterades av västmakterna och Japan.²

Literatin reagerade på detta hot genom att sprida främlingsfientliga skrifter som piskade upp folkets hat mot de kristna, och genom att söka påverka lokala ämbetsmän att inta en hård attityd mot missionärerna. Myndigheterna på distrikts- och prefekturnivå kom därigenom ofta i kläm mellan den utlänningsfientliga lokala literatin och centralmakten i Beijing, som i sin tur pressades av stormakterna att upprätthålla ingångna fördrag. I valet mellan två riskabla alternativ gjorde många ämbetsmän helt enkelt ingenting, vilket tycktes vara den säkraste vägen att gå.³

Kina och utläningarna

Väldet mot utläningar och rädslan för att utsättas för det skildrades i många av de svenska Kinaresenärernas texter. Oron för främlingsfientliga utbrott var t ex ett genomgående tema i hela inledningen till Fernströms bok, och flera andra missionärer berättade om de stora svårigheter och det motstånd de måst övervinna under verksamhetens första år, med Boxarupproret som den våldsamma kulmen.⁴

Den första riktigt allvarliga händelsen för svenskt vidkommande blev mordet på SMF-missionärerna Wikholm och Johansson i den lilla staden Sungpu i norra Kina 1893. Några år senare ägnade missionären Edward Lund ett helt kapitel på 25 sidor i sin bok åt mordet, som han ansåg hade ”den officiella prägel, som kännetecknar varje uppror under de senaste åren”. Lunds skildring genomsyras av kontrasten mellan fientliga ämbetsmän och en egentligen välvillig lokalbefolkning uppviglad av ”mandarinerna”, och beskrivningen av själva mordet betonade svensk-

² Cohen 1984, s 44–46; *id* 1963, s 77–86; och Thurin, s 153 (cit). Jfr Eide, s 107–08.

³ Cohen 1963, s 86–107.

⁴ Fernström, s 10–18; Sköld 1907b, s 11 och 16–18; Beckman, s 31–35 och 47–51; Folke cit i Holmgren, s 59–66; och Waldenström, s 145, 149–60, 163–64, 231–36, 245–46 och 258–62.

arnas utsatthet, folkmassans raseri och dådets grymhet. Under de följande åren hänvisades ständigt till Sungpu-morden i missionslitteraturen, och Wikholm och Johansson omhuldades som den svenska Kinamissionens första martyrer.⁵

Spänningarna mellan missionärer och andra grupper inom den västerländska kolonin i Kina avspeglades också tydligt hos Lund, som var mycket kritisk till hur den svensk-norske konsuln Bock hade hanterat efterspelet till Sungpu. Bock hade enligt Lund inte utnyttjat det stöd han erbjöds från stormakterna för att hålla en hård linje mot kineserna och tvinga fram åtgärder mot de verkligt skyldiga till morden, d v s (enligt Lund) de höga "mandarinerna". Istället förhandlade Bock med just dessa ämbetsmän, en flathet som i den svenske missionärens ögon var desto mer upprörande eftersom det fanns ett starkt stöd bland alla utlänningar i Kina för en mer aggressiv hållning. Det är dock en ganska tveksam bedömning; som Mogård har påpekat demonstrerade hela affären "en stor osäkerhet inför detta avlägsna verksamhetsområde både hos utrikesledningen och missionens ledning".⁶

Några år senare, i maj 1898, utbröt främlingsfientliga upplopp i staden Shasi och alla utländska egendomar i staden förstördes – utom just den svenska missionsstationen som klarade sig nästan oskadd, även om missionärerna tillfälligt tvingades fly. En av dem, Rydén, skrev att stadens ämbetsmän tycktes ha försökt ingripa, men med föga framgång då soldaterna vägrade lyda order. Ändå höll Rydén det inte för otroligt att "mandarinerna stå bakom alltsamman, och det skulle då vara en slags hämnd mot regeringen, emedan de numera ej äro i tillfälle att göra så stora förnillningar av salttullen. Man lär sig aldrig fullt förstå kinesens dubbelhet."⁷

⁵ Lund, s 26–49 (cit s 29). Jfr Werner, s 419–22; Fernström, s 12–13; Eva Sköld 1907b, s 19–22; och J Sköld i *Kina-konferensen*, s 184–92. I Lunds framställning användes upprepade gånger begreppen "martyrer", "martyrdöd" o s v (Lund, s 26–49 *passim*), och i Eva Sköld 1907b kallades Sungpu för "Martyrdistriktet" (s 32).

⁶ Lund, s 50–59, 64–66 och 69–70, och Mogård, s 109–10. Jfr Waldenström, s 45 och 152–55, och Fernström, s 13–14.

⁷ Rydén cit i Werner, s 486–92 (cit s 489), och Waldenström, s 258–62. Jfr Eva Sköld 1907b, s 27–31.

Så sent som hösten 1911, mer än ett decennium efter Boxarupproret (se nästa avsnitt), råkade svenskar illa ut när revolutionen svepte fram över landet. En av de drabbade, missionären Beckman, beskrev i sin bok utförligt och dramatiskt revolutionen och sina egna, svåra upplevelser: skildringen är fylld av odisciplinerade soldater, upphetsade folkmassor, bränder, mord och plundring. Under de månader som gått sedan revolutionen, förklarade Beckman, hade utlänningarna varit ganska förskonade från våld, men läget var fortfarande osäkert. Den stora nöd som uppstått hos folket hade dock bara gjort behovet av frälsning än djupare än förut, underströk missionären i slutet av sin bok.⁸

Bilden av främlingshatet var dock allt annat än entydig i de svenska Kinaskildringarna, och vissa författare sökte avdramatisera problemet. Missionären A Andersson betonade uttryckligen just skillnaderna mellan olika tider och platser: "Att man blir bemött på olika sätt, faller av sig självt. På somliga ställen blir man mottagen med öppna armar, men på andra däremot stänga de igen sina dörrar och driva med smuts- och stenkastning ut missionären i byn." Matson menade att literatin var starkt nationalistisk medan patriotismen hos folket varierade betydligt – ibland lät de hetsa upp sig av rykten om missionärens illdåd mot barn, vilket skapade stark fiendtlighet. Med en intressant parallell tillade sedan Matson att det påminde honom om de inte alltför avlägsna tider då liknande rykten spreds i Sverige om frimurarna.⁹

Sven Hedin nämnde i förbigående att han bara en enda gång under sin resa "haft verkligt obehag av en rå och ohyfsad mandarin". De flesta ämbetsmän han träffade beskrevs istället som artiga, förekommande och bildade, även om det fanns de som var mindre tillmötesgående.¹⁰ En än mer positiv bild gav ingenjören Isakson, som under hela sin tid i Kina

⁸ Beckman, s 58–71, 93–95 och 113. Jfr framställningen i Högman, t ex s 22.

⁹ A Andersson i *Kina-konferensen*, s 240, och Matson 1895, s 103. Jfr *id* 1906, s 67 och 71, och K V Engdahl cit i Werner, s 308.

¹⁰ Hedin 1898, 1:182–83 (cit), 192, 2:55, 71, 173–74 och 478–80, och *id* 1899, s 190, 224 och 317–18. Med en distriktsmagistrat utvecklade Hedin en alldeles speciell vänskap – men inte mer speciell än att han markerade den kulturella klyftan mellan dem, för denne Liu Darin beskrevs som en man "som även efter europeiska begrepp var ädel, rättänkande och rättvis" (Hedin 1898, 2:71 [cit; min kursiv] och 231, och *id* 1899, s 190 och 256–57). Jfr Waldenström, s 336 (felpag, står 236).

inte blivit ovänligt bemött på minsta sätt – till skillnad från hur främlingar i ovanliga kläder ofta bemöttes av folk på gatan i Sverige. Isakson berättade att han skämdes när han talade med ”en fint bildad fransktalande kinesisk mandarin” som berättade hur en medlem av den första kinesiska ambassaden till Europa 1866 hade blivit ryckt i hårpiskan i Sverige. Enligt den kinesiske ämbetsmannen var sådant beteende förklaring nog till epitetet ”de rödludna barbarerna” på européerna. ”– Ja, vad skulle jag väl säga?” skriver Isakson, som trots sin stolthet över Sverige i andra sammanhang lät kinesen fortsätta tro att han var engelsman.¹¹

Ett mer svårtolkat förhållningssätt möter vi hos Kuylenstjerna. Å ena sidan tenderade han att bagatellisera eller förklara bort de incidenter då han själv utsattes för kinesisk fiendtlighet: en gång sägs t ex att de som anfällit honom kanske varit berusade av risbrännvin, och vid ett annat tillfälle att han ”kom till staden i en olämplig stund, se där hela saken”. Å andra sidan var bortförklaringarna, som exempen visar, ironiskt tveydiga på ett sätt som antyder att Kuylenstjerna i själva verket sökte göra sig lustig över de författare som ville tona ned främlingshatet. Genom att noggrant redovisa en mängd händelser då han råkade ut för skrikande barn, stenkastning och liknande, bidrog han ju också till att bekräfta uppfattningen om det utlänningsfiendliga Kina.¹²

Kuylenstjerna var samtidigt en av de författare som framhöll den stora *nyfikenheten* på utlänningar i Kina; varje gång han själv stannade till under resan utsattes han för närgångna barn som ville röra vid främlingen. Både Engström och Carlander nämnde att man som besökare kunde råka ut för såväl hotfulla situationer som tillfällen då nyfikenheten dominerade, ibland så starkt att den blev obehaglig genom sin intensitet, ibland på ett närmast humoristiskt vis. Den svenska Kinamissionens pionjär, Erik Folke, underströk för sin del att han ofta mötts med vänlighet från kinesernas sida, men att man måste gå mycket varligt fram

¹¹ Isakson, s 7–8. Jfr Waldenström, som ”ytterst sällan” stött på något främlingshat i Kina. Visst hände det att folk ropade ”havsmänniskor” eller ”utländska djävlar”, men det var knappast något nytt: ”Huru ofta får man icke höra svenskar här hemma kalla de troende för läsaredjävlar!” (Waldenström, s 143; jfr *ibid*, s 145)

¹² Kuylenstjerna 1900, 1:276–80 (risbrännvin) och 2:138–46 (cit 2:146). Jfr *ibid*, 1:118–19, 203, 205, 208, 258–60 och 2:179–80.

när nya missionsstationer skulle etableras eftersom folket annars lätt kunde bli fientligt, särskilt i det inre av landet.¹³

Om orsakerna till kinesernas påstådda utlänningshat rädde delade meningar. Missionären J Sköld diskuterade i ett föredrag vid Kinakonferensen 1899 den frågan, och hävdade då att det var fel, som vissa påstått, att våldsbrotten enbart hade riktats mot missionärer. Orsakerna till de ofta blodiga upproren låg istället dels hos kineserna själva, dels hos andra utlänningar än missionärerna. Den främsta anledningen var helt enkelt det "allmänna hat och förakt för utlänningarna" som hade "utmärkt den kinesiska nationen från första stund. [- - -] Högmod, översitteri och stolthet äro utmärkande drag hos den kinesiska nationen i dess helhet." Detta, ansåg Sköld, var visserligen begripligt då Kina så länge omgivits av "barbariska, krigiska och mindre begåvade folk", vilket gjort kineserna förvissade om sin egen överlägsenhet. Inte desto mindre var det just här en stor del av förklaringen till våldet mot utlänningarna stod att finna.¹⁴

Andra orsaker var de metoder med vilka Kina påtvingats opium av de främmande makterna, och eftersom missionärerna skyddades av samma makter var det begripligt, menade Sköld, att kineserna betraktade dem som hycklare. Likaså fanns det "ogudaktiga" utlänningar i traktathamnarna och längs floderna som genom sin hårda behandling av kineser skapade hat och illvilja, och som dessutom ofta levde ett moraliskt tvevelaktigt liv. Ytterligare skäl till främlingsfientligheten var annekteringen samt att så många av kineserna var vidskepliga och trodde på de mest orimliga rykten, såsom att främlingarna ägnade sig åt barnamord, kannibalism och svart magi. Slutligen kom man inte ifrån, skrev Sköld, att kristendomens lära i sig *var* omskakande och på djupet stred mot

¹³ Kuylenstjerna 1900, 1:157–58; Engström 1910, s 40–42 och 50–51; Carlander, s 89–90; Folke, s 67; och Folke cit i Bergström, s 199. Jfr Waldenström, s 124–25, 130, 171 och 213. När Kuylenstjerna återkom till ämnet 1911 framhöll han mer än tidigare att folkets nyfikenhet kunde bli direkt påfrestande och ofta var det som fick européer att "förgå sig och bära sig dumt åt." (Kuylenstjerna 1911, s 27–30 [cit s 27])

¹⁴ J Sköld i *Kina-konferensen*, s 102–05 (cit s 105). Jfr P Ehn, *ibid* s 243–45, för ett snarligt resonemang som dock helt saknar Skölds försök att förstå och i någon mån försvara kinesernas påstådda främlingshat och självgodhet.

flera av kinesernas viktigaste föreställningar, vilket gjorde att folket kände sig hotat av utlänningarna.¹⁵

En intressant parallell till Skölds föredrag var hans kollega K A Fernströms diskussion i samma ämne, som delvis var likartad men otvetydigt hade en annan tyngdpunkt; det som där betonades var utlänningarnas provocerande beteende snarare än kinesernas etnocentrism. Och även om denna etnocentrism nämndes, var Fernström också därvidlag förstående och sökte betrakta frågan ur kinesiskt perspektiv: "Huru skulle vi känna det i förhållande till ett folk, som ville föra härskarespira över oss, och som med våld tvingade oss den ena gången efter den andra"? Det var väl uppenbart, fortsatte han, att européernas politik i Kina inte varit ägnad att göra kineserna vänligt stämde mot främlingarna. Tvånget att öppna riket för den förödande opiumhandeln, att bygga järnvägar som kineserna inte begrep nyttan av och som ofta anlades utan hänsyn till "feng shui" eller gamla förfädersgravar, att göra den ena landavträdelsen efter den andra – allt detta förbittrade kineserna och gjorde dem rädda för att hela landet skulle tas ifrån dem och de själva förslavas. Var det då så konstigt, frågade Fernström, om kineserna hatade utlänningarna?¹⁶

En förklaring till folkets främlingsfientlighet som upprepades gång på gång var att literatin låg bakom. Den exakta betydelsen av ämbetsmännens inflytande var visserligen omdiskuterad, men att det var en av huvudorsakerna till utlänningshatet var resenärerna eniga om. Den som mest konsekvent drev den linjen var Edward Lund, som i en passage gick så långt att han anklagade själva hovet och regeringen för att ha an-

¹⁵ J Sköld i *Kina-konferensen*, s 105–09 (cit s 106). Jfr Eva Sköld 1907a, s 66–68. Flera författare nämnde ryktena om vad som pågick på missionsstationernas barnhem; det påstods t ex att missionärerna plundrade barn på deras ögon och hjärtan för att göra medicin (Werner, s 424–28; A Andersson i *Kina-konferensen*, s 237; K G Helleberg, *ibid* s 267; och Emma Ek, *ibid* s 271). Se även Matson 1906, s 18–25 och 246–47.

¹⁶ Fernström, s 113–16. Jfr det mycket likartade resonemanget om Boxarupprorets orsaker i Rinell och Swordson, s 15–23; om järnvägsbyggandet se även Cassel, s 136–37. Med en formulering misstänkt likt J Skölds (se s 263, n 14 ovan) menade Fernström att kinesernas etnocentrism var begriplig då de alltid omgivits av "barbariska och mindre begåvade folk" (Fernström, s 117). En liknande uppfattning förfäktades i Matson 1895, s 102–03, och *id* 1906, s 15.

stiftat en del av de främlingsfientliga våldsamheterna.¹⁷ Den uppfattningen delade hans missionärskollega August Berg, som tillade:

En mera tålig, fördragsam och förnöjd människa än kinesen kan man knappt påträffa. Behandlar man kinesen hövligt och vänligt, kan man i allmänhet påräkna att få röna samma behandling. Jag har färdats tusentals mil i Kina, obeväpnad och ensam, utan att bli förolämpad. Det är ej från folket utan från litterati och regeringen, som uppviglingsarbetet mot utlänningarna utgått.¹⁸

Ett annat påstående som många återkom till var kinesernas etnocentrism och stora okunnighet om omvärlden; Fernström menade t ex att folket var helt ointresserat av världen utanför Kina, men han visade samtidigt större förståelse än många andra för kinesernas svårigheter med att hantera förhållandet till västmakterna. Det var, påpekade han, "helt och hållet mot Kinas traditioner att betrakta någon främmande monark såsom i något avseende jämlik med kejsaren". Europeiska härskare var därför, enligt kinesiskt synsätt, bara "obetydliga lydregenter" – något som Fernström trots allt hade svårt att acceptera. Också Matson var förnärmad över detta och berättade att Beijing först ville låta "kolonialbyrån" sköta alla relationer med västerlänningarna, eftersom dessa betraktades som lydfolk. "Men de hava lärt annat i Peking de senaste åren" och tvingats inrätta ett utrikesdepartement, konstaterade han sedan nöjt.¹⁹

Att västerlänningarna ibland fortfarande sågs som barbarer berodde ju delvis också, medgav Matson, på deras ofta aggressiva uppträdande bland kineserna och att de varit dåliga på att lära sig Kinas språk, seder och bruk. Därmed tangerade han i förbigående ett tema som en rad

¹⁷ Lund, s 7–9 och 86–88. Jfr Beckman, s 32–35, och Sköld 1907a, s 73–78.

¹⁸ August Berg, *Bär missionen skuld till förvecklingarna i Kina?* (Stockholm 1900), s 6–11 (cit s 6). Jfr Ramberg 1911, s 152–53; Kuylenstjerna 1900, 1:125, 166, 207–08, 220–21 och 2:155–57; och *id* 1911, s 31–32.

¹⁹ Fernström, s 92–93 och 29–30 (cit s 29), och Matson 1895, s 57. Jfr Kuylenstjerna 1900, 2:46 och 55; Hedin 1911, s 368; och Sjölund, s 27–28. T Sandberg hade svårt att förstå varför den kinesiska eliten såg ner på västerlänningarna med förakt, eftersom "de ju måste erkänna, att Europa står långt framom Kina i fråga om yttre utveckling, konst och vetenskap." Det diskutabla i en sådan rangordning tycks han inte ha varit medveten om. (Sandberg i *Kina-konferensen*, s 123–24)

författare särskilt lyfte fram: utlänningarnas provocerande beteende i Kina. I ett brev till Waldenström skrev t ex J Sköld att det hos kineserna "glöder ett starkt hat till Europa för dess orätrådiga handlingssätt under gångna år [...]. Och det är icke heller att undra på." Liksom Matson påpekade Berg att det fanns många européer i traktathamnarna som var okunniga i språket men ändå betedde sig som herremän gentemot kineserna; dessa "svarta får" gav alla utlänningar dåligt rykte, och både Kuylenstjerna och Sjölund noterade att det nära umgänget mellan västerlänningar och kineser i Tianjin bara tycktes ha ökat de senares främlingshat. Sjölund tillade därjämte att folket norr om Kinesiska muren verkade mindre fientligt än folket söder därom, "vilket sannolikt beror därpå, att de icke haft med några illasinnade européer att göra."²⁰

På ett mer principiellt plan behandlade Kuylenstjerna frågan om europeisk kolonialism och dess följder i Kina. Han var i grunden mycket kritisk mot stormakternas agerande, men samtidigt präglades hans inställning av kluvenhet eller möjligen förvirring:

Det torde vara hopplöst för mig att uppträda som det europeiska kolonisationssystemets, den med eld och svärd, kanondunder och blod, lögner och brutna löften arbetande europeiska civilisationsutbredningens veder-sakare, jag vill gå så långt, att jag erkänner allt detta som ett nödvändigt ont, vars principiella fiende jag dock alltid skall anse det som en heder att vara. Jag skall aldrig förmå mig att erkänna det berättigade i att en skara europeiska, politiska eller ekonomiska äventyrare, vare sig officiellt eller enskilt, med list och våld bemäktiga sig ett icke-europeiskt folks område under sken av att vilja civilisera och kristna. Och vad annat har den europeiska kolonisationen varit och vad annat är den ännu i denna dag?²¹

Sven Hedin var också mycket kritisk mot hur västerlänningarna upp-trätt i Kina, särskilt under de senaste decennierna. Européerna hade "in-

²⁰ Matson 1895, s 102–03 och *id* 1906, s 13–17 och 246–47; J Sköld cit i Waldenström, s 252; Berg, s 16 (cit) och 20–23; Kuylenstjerna 1900, 1:401; och Sjölund, s 10 och 15 (cit). Kuylenstjerna kritiserade européerna i Kina (missionärerna undantagna) för deras ofta skamliga behandling av kineserna – inte sällan uppträdde de mot all anständighet istället för att visa sin (som han ansåg) överlägsenhet och föregå med gott exempel (Kuylenstjerna 1900, 1:153–54; jfr Ramberg 1911, s 152–53). Se även Matson 1895, s 160, och *id* 1906, s 18–25.

²¹ Kuylenstjerna 1900, 1:78–79. Han kritiserade också hårt enskilda länders agerande i Kina, inte minst Tyskland som nyligen annekterat ett område i nordöstra Kina (*ibid.*, 2:134; jfr 2:317 om "det Kina av England påtvungna opiumkriget 1840–42").

kräktat på kinesiskt område” och kejsarens palats i Beijing hade ”skövlats av förenade europeiska trupper. Handlingar, som strida mot folkkrätten och mot allt vad heder och förnuft heter, ha begåtts mot Kina av nationer, som kalla sig framåtskridandets och kristendomens vägbrytare.” Mot den bakgrunden var det begripligt, menade Hedin, om kineserna ”i djupet av sin själ hata och förakta européerna och blott bida den tid, då hämndens timme skall slå.”²²

Missionären Lund var däremot oförsonlig i sin skrift om *Kinas Blodsdiplomati* från 1896. Enligt honom demonstrerade historien att när kineserna bemöttes med flathet följde bara fler blodiga upplopp, men när man visade fasthet mot dem höll sig ”mandarinerna” lugna. För det var ämbetsmännen, inte folket, ansåg Lund, som låg bakom oroligheter och våldsamerheter mot främlingarna. Det var ett genuint och oförblommerat kolonialt synsätt som här kom till uttryck, något ganska ovanligt i de svenska resenärernas texter.²³

En som delvis anslöt sig till Lunds tankegång var dock Rudolf Kjellén. Européer bosatta i Kina hade förklarat för honom att man måste agera resolut mot kineserna för att hålla dem på behörigt avstånd, och Kjellén undrade om de ibland inte gick lite väl hårt fram. Ändå innebar hans fortsatta resonemang delvis ett instämmande i en sådan människosyn:

Det fordras alltid fasthet i umgänge med lägre människolager, vare sig av samma hudfärg eller ej; ty de skola osvikligt uppfatta all finare hänsyn som svaghet. Men det går en gräns mellan fasthet och brutalitet, liksom mellan mod och övermod. Och det är omöjligt annat än att detta sociala förakt skall framkalla reflexer av ovilja i kinesernas hjärtan. Finnes där icke förut ett hat av rasinstinkt, så skapas där nu ett hat genom erfarenheten; och det är värre ändå.²⁴

Enligt Kjellén hade européerna likt ”parasitsteklar” slagit klorna i Kina för att – såsom en gång i Indien – suga ut henne på alla rikedomar. Visserligen skedde det under en täckmantel av förhandlingar, avtal och arrenden, men inget tvivel kunde råda om vad som pågick: Kinas själv-

²² Hedin 1911, s 369–70.

²³ Lund 1896 *passim*; se dock t ex s 9, 13–14, 21–22 och 25.

²⁴ Kjellén, s 131–32. Jfr Hedin 1898, 1:194, och Höijer cit i Werner, s 344.

ständighet undergrävdes långsamt till stormakternas fördel. Det var, skrev Kjellén, "ett permanent attentat mot [Kinas] oberoende". Delvis var det kinesernas eget fel, ansåg han, eftersom deras förakt för utlänningar och ovilja till kontakter med omvärlden hade bidragit till landets svaghet. Hursomhelst var det förmodligen snart slut på "sötebrödsdagarna" för västmakterna, dels på grund av de förändrade maktförhållandena i och med Japans frammarsch, dels genom Kinas eget uppvaknande. Om kejsardömet skulle ha kraft nog att kasta av sig det utländska förmynderi var därför, enligt Kjellén, "det tjugonde seklets största historiska hemlighet".²⁵

Boxarupproret och missionsfrågan

Ett intressant drag i diskussionerna om fientligheten och våldet mot utlänningar i Kina var att få författare egentligen klandrade det kinesiska folket; skulden lades istället på (andra) européer eller den kinesiska eliten. Det gäller inte minst behandlingen av Boxarupproret år 1900, då 55 svenskar – varav 15 barn – dödades under loppet av några månader. Flera böcker som beskrev det våldsamma händelseförloppet gavs ut åren närmast efter upproret.²⁶

I dessa texter skildrades hur läget under försommaren 1900 blev alltmer spänt och många förberedde sig att fly. De som inte hann iväg i tid angreps av folkmassor, boxargrupper och ibland t o m soldater. Författarna betonar kaoset och laglösheten; ofta vågade ämbetsmännen inte ingripa, och när de väl beordrade skydd åt utlänningarna var det inte alltid de blev åtlydda. Samtidigt riskerade ett stort antal kineser, både vanliga människor och myndighetspersoner, en hel del när de försökte hjälpa missionärerna ut till kusten, där dessa kunde ta båten till Japan och sätta sig i säkerhet. För de som aldrig kom så långt väntade, enligt bl a Jacobson och Öberg, ofta ett grymt och brutalt slut; hänsynslösheten och bristen på barmhärtighet präglar beskrivningarna av hur utlänningarna dödades eller misshandlades. Men också av de allierade trup-

²⁵ Kjellén, s 132–40 (cit s 133 och 139–40).

²⁶ Främst avses Jacobson och Öberg, Rinell och Swordson samt Engström 1900. Se även Sköld 1907a, s 73–78; *id* 1907b, s 36–41; och Törnvall, opag 20.

per som sattes in för att undsätta västerlänningarna fördes kampen ibland ”med hätskhet och barbarism”, skrev Rinell och Swordson.²⁷

I Jacobsons och Öbergs bok om Boxarupproret förekom egentligen inte så mycket kulturspecifikt stoff om Kina. Snarare utgick den från ett allmängiltigt berättelseperspektiv där det viktiga var att förmedla ett händelseförlopp där alla aktörer, ”goda” likaväl som ”onda”, med få undantag var kineser. Det är också mycket tydligt att vissa avgränsade grupper inom Kina (Cixi, regeringen, boxarna, banditer och en del, men långt ifrån alla, ämbetsmän) gavs skulden för våldet, när denna inte lades på utlänningarna själva. För bidragande faktorer var också stormakternas aggressiva expansionspolitik, tidningsskriverier om ”Kinas delning” samt ”ogudaktiga främlingars ovärdiga framfart i de öppna hamnarna, katolikernas okristliga beteende i landet [... och] kinesernas (som folk betraktade) *högmot, vidskepelse och okunnighet*”. Med andra ord, orsakerna till våldet och hatet stod att finna snart sagt överallt utom i den grupp författarna själva tillhörde, de protestantiska missionärerna.²⁸

I flera skildringar betonades särskilt att förhållandena varierade mellan olika platser och från person till person. Det fanns många exempel på både fientliga folkmassor och hjälpsamma människor, och på ämbetsmän som i vissa fall var helt passiva och i andra gjorde mycket för att hjälpa de flyende. Ibland hände det också att ämbetsmän som egentligen var vänligt sinnade fick order från sina överordnade att inte längre beskydda utlänningarna. Engström framhöll uttryckligen just de stora

²⁷ Rinell och Swordson, s 280 (cit); jfr Matson 1906, s 26. Om grymheten och brutaliteten från kinesisk sida se t ex Jacobson och Öberg, s 17–22, 110–18 och 124–66 (särskilt s 124–42); Rinell och Swordson, s 30–31 och 36–55; Sköld 1907b, s 36–39; och Engström 1900 *passim*. Samtidigt betonades vikten av att missionärerna i Kristi efterföljd såg på det inträffade med förlåtande blick snarare än hämndkänslor och att det som hänt bara gjorde det än mer angeläget att sprida evangelium till Kina (Rinell och Swordson, s 45 och 158, och Jacobson och Öberg, s 14, 103 och 122).

²⁸ Jacobson och Öberg, s 5–11 (cit s 11). Ett i grunden likartat resonemang förde Rinell och Swordson, som särskilt betonade katolska missionärers provocativa uppträdande: de blandade sig i rättsprocesser, levde under stor yttre ståt och ledde sina församlingar på ett maktfullkomligt sätt, vilket skapade ”motvilja i de djupare leden” och ”bitter fiendskap och upprorsanda bland folkets ledande män” (Rinell och Swordson, s 7, 11–23 och 280 [cit s 15]). Jfr Sköld 1907a, s 81, *id* 1907b, s 36; Engström 1900, s 16; Matson 1906, s 25, 27 och 36–37; och Waldenström, s 99 och 203–04.

skillnaderna i bemötande: ”Vi hava varit i tillfälle att se mycken elakhet men också mycken vänlighet från kinesernas sida, icke allenast från de kristnas utan också från de oomvändas. Både av mandariner och soldater och även av det övriga folket var det mången, som bevisade oss verklig vänskap.”²⁹

Med ett par års distans kom de flesta författare att se Boxarupproret som en positiv vändpunkt på flera plan, inte minst för missionens del. Rinell och Swordson berättade att det skadestånd Kina ålagts efter upproret bl a skulle gå till ett modernt universitet i Shansi för att visa kineserna ”att okunnighet var orsaken till brotten och att upplysning, baserad på kristlig grund, är det förnämsta motgiftet mot detsamma.” Samtidigt började västerländskt organiserad utbildning att byggas upp överallt i landet, liksom ett modernt postväsen och ett förbättrat järnvägsnät. Missionsarbetet hade på många platser varit mer framgångsrikt än före upproret: de omvända blev fler och förtroendet för missionen ökade – det såg kort sagt ljust ut, enligt Rinell och Swordson.³⁰

Men det var inte alla som höll med om den beskrivningen; tvärtom kom just Boxarupproret att ställa frågan om missionen, som princip och som praktik, på sin spets. Det hade länge funnits en spricka mellan västerländska köpmän och missionärer i Kina, en spricka som blivit allt djupare mot slutet av 1800-talet samtidigt som missionsverksamheten var omdebatterad hemma i Europa. Många brittiska affärsmän ansåg t ex att kineserna helt enkelt inte behövde omvändas eftersom de i konfucianismen hade en sedelära lika god som den kristna. Enligt missionens belackare var det också en oerhörd skillnad mellan Kina och exempelvis Afrika; som en brittisk resenär uttryckte sig vore det ”höjden av absurditet” att betrakta kineserna med all deras ”intelligens och för-

²⁹ Engström 1900, s 42–43. Jfr Berg, s 11–12; Rinell och Swordson, s 50–55, 86–94, 95–105, 109–11, 125–31 och 213; Jacobson och Öberg, s 133 och 169–70; Waldenström, s 150 och 326–27; och Sköld 1907a, s 42 och 76.

³⁰ Rinell och Swordson, s 281–83 (cit s 281) och 290. Jfr Engström 1910, s 63–64; Matson 1906, s 28–31 och 273–74; Sköld 1907a, s 78–79; och Sköld 1907b, s 39–40. Waldenström skrev om sitt besök 1907 i Sungpu, staden där Wikholm och Johansson mördats, att allt var lugnt och mottagandet artigt och vänligt – det sades vara ”ett under för våra ögon” att en sådan förvandling ägt rum (Waldenström, s 156–60 [cit s 160]; jfr *ibid.*, s 163–64, 231 och 246).

utseende” som ”råbarkade vildar vars medvetande lätt kunde formas efter en ny tro” (vilket tydligen var hans åsikt om Afrikas folk).³¹

Även flera av de svenska missionsällskapen kritiserades, och det i både svensk och utländsk press. Det gällde främst de skandinaviska missionärerna i bl a Christian & Missionary Alliance, som enligt vissa skribenter var olämpliga och för dåligt förberedda för livet i Kina. Dels var antagningskraven för lågt ställda ifråga om bakgrund och personlig lämplighet, dels var förberedelser och utbildning alldeles otillräckliga, ansågs det. Dessutom uppstod, som tidigare nämnts, en del friktion mellan missionärer och svenska konsuler, och det fanns de som menade att missionen bara ledde till onödiga bekymmer och kostnader för både utrikesförvaltningen och privata handelsintressen.³²

I de svenska Kinaskildringarna framkom kritiken mot missionen oftast indirekt, genom missionärernas svar på den; t ex inledde August Berg sin lilla skrift (ett föredrag som hölls i november 1900) med att hänvisa till anklagelser i tidningar och ”föreläsningssalar” mot missionärerna för att ha provocerat fram Boxarupproret. Synpunkterna på missionen verkar alltså främst ha ventilerats och debatterats i dagspress och tidskrifter, inte i bokform, men några författare (utöver missionärerna själva) diskuterade ändå problemet.³³

En av dem var Sven Hedin, som menade att missionärerna ofta på ett ogenomtänkt sätt och utan att ha satt sig in i de lokala religiösa och kulturella förhållandena försökte pådyvla muslimer, buddhister, hinduer och konfucianer sin tro. I många fall, ansåg Hedin, var missionärerna otillräckligt utbildade för sitt svåra uppdrag, och de levde inte heller på det enkla, anspråkslösa sätt som deras förebild Paulus en gång gjort. Det var därför inte underligt att resultaten dittills varit så dåliga. Till detta kom den politiska dimensionen i form av stormakternas vedergällningar för missionärer som mördats i Kina. Dessa var enligt Hedin ”en stor orättvisa, ty om missionärerna giva sig ut på så svag is, böra de själva

³¹ Thurin, s 119 (cit; min övers), 13–14, 68 och 78. Missionsfrågan är ett återkommande tema hos Thurin; se även *ibid*, s 101–02, 128, 131–32 och 201.

³² Mogård, s 74–76. Mogård har undersökt frågan om missionärernas utbildning och hävdar att det fanns visst fog för kritiken mot t ex C&MA, men också att det rådde stora skillnader mellan de olika missionsällskapen (*ibid*, s 143–46).

³³ Berg, s 5. En av föreläsningarna hölls tydligen av Kuylenstjerna (*ibid*, s 16).

bära risken och vara beredda på alla eventualiteter. Vem tror att kristendomen kan spridas med tillhjälp av halshuggningar och blodsutgjutelse?”³⁴

Men trots sitt ifrågasättande kunde Hedin inte låta bli att samtidigt förklara sin aktning och respekt för människor som så frimodigt, med sådan envishet och under sådana uppoffringar kämpade för sin tro. Ändå står det klart att han ansåg deras verksamhet, åtminstone i dess ditillsvarande skepnad, som förfelad. Tretton år senare var kritiken mot missionen nedtonad, och Hedin konstaterade att Kinamissionärerna ”arbeta med tålmod och plikttrohet och utsätta sig själva för de största faror. Skada blott, att deras rike är söndrat mot sig självt” – en anspelning på motsättningarna mellan protestanter och katoliker i Kina.³⁵

Kuylentjerna var den som mest konsekvent intog en kritisk hållning till missionen, och han berättade gärna historier om grovt okunniga missionärer som mest intresserade sig för den egna bekvämligheten. Under vistelsen i Kina blev han emellertid alltmer osäker på att missionen var direkt skadlig, som köpmännen brukade hävda; han var fortfarande skeptisk, men undrade om missionen ändå inte kunde ”verka höjande, väckande, lyftande på folket”. Sett ur ett kinesiskt perspektiv, menade Kuylentjerna, var det dock svårt att se några positiva följder, i synnerhet för de fattiga som var de som i slutändan fick betala priset för de många missionärsmorden.³⁶

Alldeles i slutet av sin stora reseskildring återkom Kuylentjerna till ämnet genom ett mer allmänt ifrågasättande av missionsverksamheten i dess dåvarande form: var det egentligen alls rätt att bedriva mission i ett land som Kina? De som hävdade att vi besitter sanningen medan kinesen tror på villoläror, skrev Kuylentjerna, tycktes inte inse att ”kinesen å sin sida resonerar på samma sätt”, eller att han ”åtminstone [...] skulle göra det, om han ej vore så till ytterlighet tolerant i religiöst avseende”. Hur kan vi egentligen veta att det är vi som har rätt och inte de? Rent

³⁴ Hedin 1898, 1:375–79 (cit 1:375). Jfr Cassel, s 360, för ett snarlikt resonemang.

³⁵ Hedin 1898, 1:379, och *id* 1911, s 353 (cit). Om enskilda missionärer, svenska och andra, se t ex *id* 1898, 2:454, och *id* 1911, s 363. Mogård skriver, märkligt nog, att Hedins omdömen om missionen i boken från 1898 var positiva; kanske tänker han på vad som sägs om missionärerna snarare än om deras arbete (Mogård, s 76–77).

³⁶ Kuylentjerna 1900, 1:120 (cit), 91–92, 103–04, 108 och 2:104.

juridiskt hade kanske missionärerna rätt att verka i Kina, tillade författaren, men hur hade den rätten kommit till? Jo, genom "blodiga, av allehanda smutsiga orsaker företagna krig". Därför var det knappast förvånande att missionärerna möttes av så mycken fientlighet, ansåg Kuylenstjerna. Till detta bidrog också katolikers och protestanters oförmåga att hålla sams sinsemellan i Kina – en brist på fördragsamhet som inte minst blev skamlig när man jämförde den "med kinesernas tolerans".³⁷

Det var ett frontalangrepp på hela missionen på flera plan, från dess själva legitimitet till konkreta arbetsformer och metoder. Missionärerna slog emellertid tillbaka mot kritiken; exempelvis August Berg menade dels att det var ofrånkomligt att kristendomen orsakade turbulens då den stod i motsats till hela den kinesiska världsuppfattningen, dels att fientligheten mot missionärer avspeglade ett mer allmänt främlingshat. Detta hat hade i sin tur inspirerats av andra utlänningar än missionärer som på olika sätt hade provocerat kineserna. Och vad gällde kritiken mot missionens resultat och missionärernas vandel, var den enligt Berg helt enkelt felaktig. Med tanke på det hårda motståndet och de svåra förhållandena hade arbetet i själva verket lyckats tämligen väl. Bland missionärerna fanns människor med olika bakgrund, och de behövdes alla. Misstag hade säkert gjorts i enskilda fall, men det borde inte påverka omdömet om verksamheten i stort, ansåg Berg.³⁸

Nej, grundorsaken till oroligheterna var, enligt den svenske missionären, "ljusets strid med mörkret". Och han fortsatte:

Kina, petrificerat, som det är, ligger mitt i vägen, och bibeln, den andliga dynamiten, gör sin verkan. Icke förkastar man dynamiten fast den åstadkommer sådan verkan, lika litet som man avstår att sopa ett rum, fast dammet ryker. Kina kan ej utestänga civilisationens tidvåg. Det är för

³⁷ Kuylenstjerna 1900, 2:373–79 (cit 2:374 och 376); om toleransen jfr *ibid*, 1:342. Kuylenstjerna skrev också att de flesta missionärer hade alltför låg utbildning för att kunna omvända de högt bildade medlemmarna av den kinesiska ämbetsmannaklassen (2:379). Samtidigt var han, liksom Hedin, angelägen om att betona att "jag, ehuru jag ej alls sällar mig till missionärernas åskådningar, utan till och med står i rent motsatta lägret, sällan träffat så älskvärda, välvilliga människor som Kinamissionärerna." (2:242)

³⁸ Sammanfattning av Berg. Också Rinell och Swordson menade att det var oundvikligt att missionen ledde till splittring och oro i de kinesiska familjer där vissa omvände sig och andra inte (Rinell och Swordson, s 13). Jfr även Matson 1906, s 10 och 37–38.

närvarande stätt i en olycklig kris, men låtom oss ej glömma, att det i alla högsta grad förtjänar vårt varma deltagande.³⁹

Det var en uppmaning som andades självsäkerhet och nedlåtande men också vittnade om medlidande snarare än aggressivitet.

Bergs pamflett var en god sammanfattning av hur missionärerna argumenterade för att visa att deras arbete varit både framgångsrikt och välgörande, och att eventuella problem dels kunde skyllas på andra utlänningar, dels var ofrånkomliga om man ville kristna Kinas "hedningar". Och evangeliet, underströks det, var enda vägen till frälsning för kineser likaväl som andra människor – detta var ett helt fundamentalt tema i missionärernas Kinaskildringar som uttrycktes både direkt och indirekt.⁴⁰ Det som gör denna tanke särskilt intressant här var att den på en rent principiell nivå likställde varje människa, kines eller europé, något som underströks av Matson när han skulle avsluta sitt långa kapitel om den religiösa situationen i Kina: "Då vi finna ett så stort och rikt utrustat folk som det kinesiska försänkt uti sådan vidskepelse, bör det låra oss att så mycket mer uppskatta evangelii välsignelse, ty utan evangelium skulle vi ännu sitta i samma mörker." På liknande sätt skrev August Berg, att "lika litet är jag 'en kristen', därför att jag är europé."⁴¹

I enlighet med sådana resonemang var ett stående inslag i missionärernas skrifter anekdoter som visade kristnandets omvälvande konsekvenser på ett konkret, mänskligt plan. Många Kinaskildrare berättade sålunda hur det notoriskt konfliktfyllda kinesiska familjelivet förbyttes till husfrid och god sämja i de hem som övergått till kristendomen. Än starkare vittnesbörd ansågs de kinesiska troendes beteende under Boxarupproret ha varit; många av dem begravdes levande, brändes till döds eller mördades på andra sätt, vilket i Matsons ögon representerade en

³⁹ Berg, s 23–24. Jfr Matson 1906, s 45–46.

⁴⁰ Matson 1895, s 88; *id* 1906, s 55; och J Sköld i *Kina-konferensen*, s 300.

⁴¹ Matson 1895, s 157 (cit) och 184, och Berg, s 16. Jfr Folke cit i Holmgren, s 68–69. Claesson har också påpekat att missionärerna betonade hur "allt ont kunde härledas till *hedendomen* – som man jämförde med vår eller mänsklighetens barndom – och inte till hedningen som person" (Claesson, s 211).

anmärkningsvärd förändring hos ”ett folk, som annars är okänt för sin benägenhet att vända kappan efter vinden”.⁴²

En känslig fråga var splittringen mellan de olika kristna samfundet, särskilt då mellan protestanter och katoliker. Många av de svenska missionärerna tenderade att markera klyftan och hävdade bl a att om det var några missionärer som betedde sig provokativt och aggressivt i Kina så var det de katolska; Fernström skrev t o m att (de kinesiska?) katolikerna förföljde protestantiska missionärer och på vissa platser hade ”tillställt formliga krig” mot dem. Enligt Berg var det därför viktigt att skilja mellan de två grupperna i debatten om missionen, vilket han menade att de kinesiska myndigheterna hade insett. Samtidigt var just konflikterna mellan olika kyrkor ett av skälen till kritiken mot missionen, och Waldenström medgav att det var ett problem: ”Vilket ömkligt skådespel företer icke sålunda kristenheten inför kineserna och andra hednafolk!”⁴³

Medan det alltså fanns viss förståelse bland missionärerna för anmärkningar på denna punkt, tillbakavisade de helt alla anklagelser om att de genom okunnighet och okänslighet skulle utgöra ett oroselement i det kinesiska samhället. Tvärtom, skrev Edward Lund, kom missionärer i närmare kontakt med kineserna än exempelvis affärsmän gjorde, och därför var det de, missionärerna, som bäst kände det ”verkliga”

⁴² Matson 1906, s 134–37 (cit s 136). Jfr Engström 1900, s 13–14 och 16; Rydén cit i Werner, s 492; Sköld 1907b, s 31; och Waldenström, s 218–19 och 261. Claesson har framhållit just den nyvunna husfriden i omvända familjer som ett centralt tema hos missionärerna (Claesson, s 212). För exempel, se bl a Folke cit i Holmgren, s 74 och 76; Sköld 1907a, s 35; *id* 1907b, s 57–58; Hilma Tjäder i *Kina-konferensen*, s 71; Sjölund, s 44–56; Engström 1910, s 50 och 53–61; Törnvall, opag 10; Matson 1906, s 141, 145–49 och 152; och Waldenström, s 313–14. Hos den senare framgick att det trots allt fanns gränser för omvändelsens kraft, som när han i förbigående nämnde ”den bildningsgrad, på vilken även de troende kineserna stå.” (*Ibid*, s 222; jfr Engström 1910, s 64) I praktiken gjordes dessutom skarp åtskillnad mellan svenska och kinesiska missionsarbetare, bl a ifråga om lön och boendestandard (Waldenström, s 72 och 75).

⁴³ Fernström, s 104; Berg, s 16–17; och Waldenström, s 90 (cit), 29, 203–04, 239, 253–54 och 296–97. Jfr Matson 1906, s 27, och Sköld 1907a, s 81. C H Tjäder ägnade särskild uppmärksamhet åt frågan i samband med en diskussion om likheterna mellan buddhism och katolicism, där tonfallet mot den senare var ganska hätskt (C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 57–58. Jfr Carlander, s 60, 76–77 och 112; Waldenström, s 158 och 194; Hedin 1898, 2:450; Fernström, s 100; och Kjellén, s 291). Se även Hedin 1898, 2:474, och *id* 1911, s 346 och 352–53.

Kina. August Berg instämde och påpekade att missionärerna till skillnad från andra utlänningar försökte anpassa sig till landets seder och lära sig dess språk; de kom med ett glädjefyllt budskap och botade sjuka; de inrättade skolor och sjukhus och botade opiumslavar från deras beroende. Allt detta hade fått kineserna att inse "att det finnes två slags utlänningar: de, som kommit i osjälviska syften, och de, som kommit för att göra affärer." Missionärerna var alltså generellt sett *mer* välkomna bland kineserna än andra utlänningar, hävdade Berg. Han fick medhåll av Waldenström som syrligt konstaterade att europeiska köpmän främst höll till i traktathamnarnas utlänningskvarter medan missionärerna levde inne i landet.⁴⁴

Den spänning mellan missionärer och andra västerlänningar som här kommer till uttryck avspeglade sig också på ett mer grundläggande plan. Många missionärer, bl a J Sköld, hävdade sålunda att den allra största faran för Kina nu när det stod vidöppet för förändringar och påverkan var den europeiska ateismen. Det var därför oerhört viktigt, ansåg Sköld, att missionärerna i kampen om kineserna kom "före den europeiska civilisationen, som har så många synder, så mycken uselhet och förbannelse i sina spår." Även Waldenström varnade för det när han skrev att ateismen faktiskt var värre än avgudadyrkan, där åtminstone existensen av högre makter erkändes, "huru oriktiga föreställningar [avgudadyrkaren] än kan ha om denna gudamakt."⁴⁵

Den vaknande jätten och hotet från "de gula"

Om missionsfrågan delade de svenska författarna i två läger, var intresset för det verkligt stora perspektivet, det världshistoriska, något som förenade dem. Ganska representativ därvidlag var den annars atypiske Rudolf Kjellén, som redan i förordet till sin bok från 1911 fastslog att den "gamla orientaliska frågan" (d v s Ottomanska riket) gjorts betyd-

⁴⁴ Berg, s 8–9, och Waldenström, s 91. Jfr Eva Sköld 1907a, s 83–87, och Högman, s 20. Kuylenstjerna, som annars inte var någon missionsvän, instämde i att missionärerna var de som var djupast förtrogna med det verkliga Kina (Kuylenstjerna 1900, 1:112–14; jfr *id* 1911, s 41).

⁴⁵ J Sköld i *Kina-konferensen*, s 304–05, och Waldenström, s 99–100 (cit s 99). Jfr *ibid*, s 7 och 251 (där förf bl a citerar ur ett brev just från Sköld), och Högberg, s 39.

selös sedan "de gules värld", Japan och Kina, blivit "den stora orienten, världshistoriens scen framför andra i våra dagar".⁴⁶

Utgångspunkten för sådana diskussioner var ofta det gamla bekanta påpekandet att Kina var ett land med uråldrig historia och en avancerad kultur som en gång varit världens främsta. Bl a Erik Folke framhöll att kineserna varit långt före européerna med både tryckkonst, krut, kompass, papper och mycket annat. Något mer kluven i sitt omdöme var först Matson, som inledde sin översikt om Kina och dess folk med att hävda att kinesernas höga uppfattning om sitt eget land var ganska orimlig. Det måste dock medges att det var ett enormt rike med stora resurser, en oerhörd folkmängd och lång historia som kunde "uthärda en jämförelse med vilket hednaland som helst och inbjuda forskaren till de mest intressanta undersökningar på alla områden."⁴⁷

Elva år senare var Matson mindre reserverad: kineserna kallades då för "detta stora historiska folk", och de sades ha en "i många avseenden hög kultur de icke såsom vi lånat från andra utan uppdrivet på egen mark utan yttre inflytelser". De hade vidare hållit ihop i årtusenden "medan andra s. k. världsriken, det ena efter det andra, gått under [och] genom sin överlägsna civilisation underlagt sig t.o.m. sina politiska segerherrar och satt sin stämpel på den andliga odlingen i hela östra Asien". Kort sagt, avslutade Matson entusiastiskt, var Kinamissionens mål "vinnandet av jordens äldsta och talrikaste folk, övervinnandet av jordens högsta icke-kristna civilisation".⁴⁸

⁴⁶ Kjellén, s 7; ett kapitel i boken kallades "På världshistorisk gränsmark" (s 61–72). Det betecknande för Kjellén var ju just att han än mer än övriga resenärer såg Kina som en del av ett större sammanhang, som en av många pusselbitar i ett globalt system av konkurrerande maktcentra.

⁴⁷ Folke cit i Bergström, s 195; Folke, s 55–56; och Matson 1895, s 5. Jfr Sköld 1907a, s 15; Matson 1895, s 40, 74–75 och 91; C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 38–39; Kuylenstjerna 1900, 1:166–67; och Hedin 1911, s 373–74.

⁴⁸ Matson 1906, s 62–63; jfr *ibid*, s 249. Enligt Eva Sköld var Kina "otvivelaktigt det äldsta nu bestående rike på jorden". (Sköld 1907a, s 5) Intressant var Fernströms diskussion om den gamla frågan om Kinas höga ålder, ett faktum som sades ha utnyttjats för att misskreditera den bibliska tideräkningen och därmed hela Bibeln. Sådana försök hade nu "vederlagts av en noggrannare forskning", samtidigt som inget tvivel kunde råda om att Kina var uråldrigt och redan före Roms grundande hade varit "en ordnad stat med seder i många fall lika de nu rådande". (Fernström, s 20–22)

En intressant tankegång som Alexis Kuylenstjerna ofta återkom till, var att Kina eller mer diffust "Östern" stod för en helt egen och självständig, men med "Västern" jämförbar civilisation. Det påmindes man om när man besökte kinesiska butiker med varor liknande de i Europa "men ej efterapade efter europeiska modeller, utan tydligen österns egna uppfinningar, bärande prägeln av en fullt självständig, med vår egen jämnlöpande kultur." Detta var något värt att begrunda när vissa obehänsamt kallade indier och kineser för "råa barbarer", förklarade Kuylenstjerna. Visserligen var denna kultur, om man mätte den med västerländsk måttstock, inte jämbördig den europeiska, men det var ändå en kultur. I grunden, menade den svenske resenären, var det tydligt att människor överallt liknar varandra – yttre skillnader kunde finnas, men "kärnan i det stora människoträdets grenar är överallt densamma."⁴⁹

Enligt flera av de svenska resenärerna hade emellertid Kinas djupa historiska rötter och det förflutnas stora betydelse för kineserna blivit ett allvarligt problem; i kejsardömet rädde en fixering vid historien och klassikerna som fått all utveckling att stanna av. I den andan skrev C H Tjäder att "Kina kan liknas vid en man med kroppen vänd framåt men med huvudet vridet bakåt." Detsamma ansåg Cassel, som hävdade att det var Konfucius själv som en gång "lärde Kina konsten att göra på stället marsch i tusen år." Både Matson och Hedin framhöll också att det kinesiska samhället varit nästintill oförändrat under årtusenden och isolerat från omvärlden.⁵⁰

Det fanns även författare som inte alls delade ett sådant synsätt. Carl Ramberg, som ofta förmedlade en ljus Kinabild, gav t ex uttryck för en rent motsatt uppfattning när han påpekade att många av de finare husen i Macao numera tagits över av kinesiska köpmän:

Under deras händer får det värdelösa åter värde, det slumrande vaknar till liv. För Österns intelligenta söner är Portugals flagga, vajande över det gamla fortet, en symbol av förfall och stillastående. Talet om "det sovande Kina" får en underlig klang inför bilden av denna fordom betydande

⁴⁹ Kuylenstjerna 1900, 1:43–44. Jfr *ibid*, 1:166–67 och 199–200; Matson 1906, s 257–58; och Hedin 1911, s 369–70 och 373–74.

⁵⁰ C H Tjäder i *Kina-konferensen*, s 42; Cassel, s 200; Matson 1906, s 10; och Hedin 1911, s 369. Jfr Lund, s 92–93; Kjellén, s 105; J Sköld i *Kina-konferensen*, s 126; Kuylenstjerna 1900, 1:363–64; och Sjölund, s 21.

stad, där den europeiska kulturen synes ha levat ut sitt liv på mindre än fyra sekler.⁵¹

För de flesta av de svenska Kinaskildrarna var dock det stora riket en stelnad koloss i sönderfall, vars fortsatta överlevnad var helt beroende av Västerlandet; endast därifrån kunde räddningen för det svårt sargade riket komma. Däremot fanns det vitt skilda uppfattningar om vilken *typ* av västerländskt inflytande som Kina mest behövde. För missionärerna var det framför allt införandet av kristendomen, för övriga resenärer var det viktigaste en modernisering av ekonomi, teknik och administrativa strukturer. Här syntes alltså återigen klyftan mellan olika grupper av Kinasvenskar, mellan missionärer och andra.⁵²

Utgångspunkten för Hjalmar Cassels grundliga diskussion i frågan var "den enastående folkpsykologiska gåta som heter Kinas tusenåriga sömn". Vissa hävdade, skrev Cassel, att lösningen på "gåtan" var fysiologisk och att kineserna helt enkelt drabbats av inavel. Detta stämde inte alls med de otaliga beläggen för att kineserna var ett intellektuellt sett mycket begåvat folk; istället låg förklaringen till Kinas "andliga försumpning" i barnens uppfostran, som var extremt elitistisk och försummade alla utom de mest lysande talangerna. Därför, fortsatte Cassel, behövde Kina inte heller i första hand *frukterna* av västerländsk civilisation, såsom telegraf eller järnvägar, utan en ny kunskapsmassa, den bildning och de intellektuella principer som var *grunden* för Västs kultur. Och intresset för detta fanns i Kina, vars folk "ropar efter ljus; det förstår instinktligt, att det är detta det behöver för att ledas ut ur det nuvarande eländet."⁵³

En parallell till Cassels resonemang från missionärshäll stod Matson för i inledningen till sin bok från 1906. Det som i hans ögon lovade mest i detta läge var missionen, ty om den bedrevs på rätt sätt

⁵¹ Ramberg 1911, s 144–45.

⁵² Se t ex Matson 1895, s 41 och 71; Waldenström, s 250–51; Lund, s 92–93, och Kuylenstjerna 1900, 1:76–77. Kuylenstjerna ansåg att eventuella reformer måste utgå från kinesisk kultur, varvid missionärerna dock utgjorde ett stort hinder. Han hävdade också att övriga västerlänningar i kejsardömet var tämligen eniga om, att missionärerna inte varit "till någon välsignelse för Kina" utan snarare motverkat landets modernisering. (Kuylenstjerna 1900, 1:83–85; jfr *ibid.* 2:198)

⁵³ Cassel, s 122–26 (cit s 122–23 och 126).

så skola Kinas oräknade människoskaror gå en ljusare dag till mötes, men ve det arma landet med dess genomruttna styrelse och samhällsskick, om det skall utsättas för vådorna av alla den moderna civilisationens upplösande tendenser utan att lära känna den sammanhållande och uppbyggande kraft som ligger i kristendomen.⁵⁴

I en mening är detta, i all sin självtillräcklighet och trosvisshet, en djupt etnocentrisk passage. Men här återkommer också ännu en gång en av huvudpunkterna i missionärernas texter: att det var kristendomen, inte västerländsk kultur som sådan, som var det avgörande för ett folk – den västerländska civilisationen var överlägsen, ansåg missionärerna, men endast i den mån den präglades av kristendomen.

Det fanns emellertid hinder för den modernisering, i en eller annan form, som enligt resenärerna var nödvändig för Kina. Enligt flera av författarna fanns det ett stort motstånd mot tekniska nymodigheter som berodde på fördomar bland det enklare folket.⁵⁵ Cassel hävdade för sin del att det enda som stod i vägen för Kinas reformering var ”mandarinväsendet”; initiativ kunde bara komma från de styrande, d v s de personer som hade mest att vinna på status quo. Edward Lund, missionären som så kraftfullt attackerat hela ämbetsmannaklassen som missionens bittraste motståndare, konstaterade nöjt att just i denna viktiga grupp hade det nu (1896) till slut framträtt en grupp reformvänner. Det var något nytt i historien, och hoppingivande just genom literatins viktiga roll i det kinesiska samhället och dess starka motstånd mot allt utländskt inflytande dittills.⁵⁶

Ett återkommande tema i de annars så dystra skildringarna av kejsardömet var också att det, trots allt, randades en ny, bättre tid för Kina; framför allt var det vanligt i missionärernas skrifter, men även hos de

⁵⁴ Matson 1906, s 6–7.

⁵⁵ Hedin 1898, 2:470–72 och Matson 1895, s 71. Kjellén förklarade varför fientligheten mot gruvor och järnvägar ibland var så stor: ”Intet folk står i så innerligt förbund med sin jord som Kinas”, skrev han, och det var detta man måste förstå; när man grävde upp mark handlade det inte bara om jord i handfast mening, utan om att ”mänskliga generationer [...] rubbas i sin ro i gravarnas land.” (Kjellén, s 120–21)

⁵⁶ Cassel, s 65–66 (cit), 79 och 106; Matson 1895, s 71; och Lund, s 93. Enligt Cohen var ett skäl till motståndet mot reformer att det ofta var folket som fick betala dem medan frukterna av dem stannade hos reformsinnade grupper inom eliten (Cohen 1984, s 38).

andra resenärerna gavs exempel på det. Redan 1893 berättade Erik Folke att Kina på senare tid börjat utvecklas i moderniserande riktning med militära och administrativa reformer, telegraf- och järnvägsbyggande, omorganisation av utbildningsväsendet o s v. En än mer oreserverad optimism stod Carl Ramberg för, när han i sin bok från 1908 hävdade att stora ting höll på att ske i Östasien. Särskilt Japan hade redan intagit en tätplats i den moderna världsekonomin, skrev han, men också Kina skulle snart låta tala om sig. Inte minst hade det uppstått en ny, sund nationalism som syftade till att göra Kina starkt nog att "hävda sitt eget oberoende gent emot den 'vita fara', som nu så länge uppdelat det i 'intressesfärer'."⁵⁷

Även Waldenström tecknade en ljus bild av den pågående utvecklingen och menade att det var "såsom en islossning" inom ekonomin, förvaltningen och utbildningen likaväl som missionen, vilken till slut hade börjat nå resultat. Alla dessa förändringar skulle komma att slå västerlandet med häpnad och även få högst konkreta följder, t ex i form av floder av billiga produkter från Kina. "Man talar redan nu", avslutade Waldenström i något mer dämpad ton, "ej sällan om 'den gula faran'." Därmed berörde han i förbigående också den smått paradoxala avigsidan av kejsardömet's allt snabbare framryckning: rädslan för vad ett pånyttfött Kina skulle kunna ta sig till.⁵⁸

Hos vissa gav de farhågorna upphov till spekulationer kring raskrig, folk invasioner och andra spektakulära tilldragelser. Närmast apokalyptisk var Rudolf Kjelléns framtidsvision, inspirerad av en stridsskrift för Kinas rätt till oberoende som han menade "vindicerar [...] Asiens rätt att söka sin lycka på sina egna vägar":

Det var som hörde jag starkare än någonsin en klang, som mitt öra allt oftare tyckt sig förnimma på senare tider, allt som jag trängt djupare in i studiet av den stora orientens själ – klangen av klockor, som börjat ringa

⁵⁷ Folke, s 63–64, och Ramberg 1908, s 3–18 (cit s 9). Jfr *id* 1911, s 151–52 och 176–77; Lund, s 93; Matson 1895, s 60; *id* 1906, s 211–15 och 270–73; J Sköld i *Kina-konferensen*, s 151 och 201; Eva Sköld 1907a, s 69 och 78–79; Sjölund, s 63–64; Waldenström, s 247–52; Hedin 1911, s 379–80; och Bergs förord i Engström 1900, s 6–8.

⁵⁸ Waldenström, s 247–52 (cit s 247 och 252). Jfr J Sköld i *Kina-konferensen*, s 28.

till graven hela den civilisationsfas över vilken Europa just nu yves, i ett äkta tragiskt övermod...⁵⁹

Senare återkom Kjellén till frågan och skrev att gula faran var ett ständigt närvarande problem av en komplexitet världen dittills aldrig skådat. Vad det faktiskt handlade om, hävdade han, var "den annalkande *kampen om världshegemonien mellan de vite och de gule*, mellan mänsklighetens huvudhårdar Västeuropa–Amerika och Östasien." Och även om Japan hade en roll att spela i denna kamp, så kunde det inte råda något tvivel om att "problemets tyngdpunkt" var Kina.⁶⁰

Alexis Kuylentstjerna, däremot, karakteriserade först gula faran som en "löjlig" tanke: kineserna hade aldrig varit ett krigiskt folk utan sakta expanderat genom att bita sig fast på platser de en gång lagt under sig. Men samtidigt, menade Kuylentstjerna, var det knappast realistiskt att tro, att det skulle gå att svälja *Kina* som en enkel munbit. Med en liknelse som påminde om Annerstedts från trettio år tidigare (se s 169 ovan) förklarade han att "[d]en gula faran synes mig närmare kunna liknas vid det långsamt stigande, de låglända stränderna bortryckande havet än den våldsamt över sina bräddar svämmande, landet fördränkande floden." En dag skulle västerlänningarna drivas ut ur Kina, runtom i världen växte antalet kineser, och i Sydostasien och Kinas fördragshamnar höll de senare på att konkurrera ut de förra som köpmän och hantverkare. Om kineserna en dag insåg sin makt i form av råvarutillgångar och billig arbetskraft skulle det kanske förändra hela världsmarknaden, spådde Kuylentstjerna. Vem vet, frågade han, om Europa då skulle ha en chans?⁶¹

Själv trodde han att det knappast skulle bli fråga om någon konkurrens, eftersom den "gule mannen" på alla sätt stod så långt över "den vite": arbetsam och uthållig, begåvad och flexibel, händig och skicklig på att imitera produkter och metoder – och till allt detta "en exceptionell organisationsförmåga och samhörighetskänsla, en av ingen över-

⁵⁹ Kjellén, s 141 (de avslutande punkterna i original).

⁶⁰ Kjellén, s 257–58 (kursiv i original).

⁶¹ Kuylentstjerna 1900, 2:358–64 (cit s 358 och 359). Jfr *id* 1911, s 51–52, och Cassel, s 48–50. Även Carlander noterade den (enligt honom) betydande närvaron av kineser i amerikanska städer (Carlander, s 29 och 41–45).

träffad medfödd fallenhet för handel." Dessutom var det kinesiska folket större än alla andra och hade en "seg livskraft" som man inte kunde bortse från. "Med dessa måste vi räkna, med den kinesiska rasens ofantliga fond av kraft, en kraft baserad såväl på muskler som på hjärna." Det Kuylenstjerna manade fram var alltså, trots allt, en variant av idén om gula faran, och det i en framställning som efterhand fick tydligt biologiska drag.⁶²

Den av författarna som mest eftertryckligt varnade för hotet från Östasien var emellertid Hjalmar Cassel. När han under sin färd till Kina stannade till i Singapore och såg hur kineserna där oftast arbetade medan andra vilade sig i middagshettan, konstaterade han: "Den första sammanstötningen med Kinas förposter väcker alltid till liv 'den kinesiska frågan', i vilket något dimmiga begrepp innefattas en hel del olika problem rörande den gula rasen, obestämda farhågor samt allehanda spekulationer över utnyttjandet av billig arbetskraft." Den oro Cassel först känt tycks ha stillats något efter en tids vistelse i Östasien, och i en av diskussionerna om det han själv kallade den "gula faran" tonade han ner riskerna, åtminstone på kort sikt.⁶³ Men strax därpå beskrevs Kina åter som ett av människor sjudande, överbefolkat land som behövde ett utlopp; varhelst en öppning i omvärlden visade sig, strömmade kineser dit och bet sig fast. Med sina små behov kunde de spara pengar som sändes hem och användes för att betala biljetten för fler utvandrare, som skickade ännu mer pengar, och så vidare i allt högre takt. Om inte USA och Australien hade stängt sina gränser skulle tiotals, kanske hundratals miljoner kineser ha utvandrat dit. "Det är", förklarade Cassel, "endast det yttre trycket, det från alla håll mötande trycket, som håller tillbaka den kinesiska översvämningen."⁶⁴

Detta var ett exempel på ett tema som ofta återkom hos Cassel men annars var ganska ovanligt i de svenska Kinaskildringarna: föreställningen att det fanns grundläggande, rent biologiska skillnader mellan väs-

⁶² Kuylenstjerna 1900, 2:366–68; jfr *id* 1911, s 54–55.

⁶³ Cassel, s 38, 42, 46 och 278–80 (cit s 46 resp 42). Jfr Kjellén, s 258–61.

⁶⁴ Cassel, s 50–54 (cit s 54). Waldenström varnade också för västmakternas behandling av Kina eftersom landet i tysthet höll på att växa sig så starkt att det snart skulle kunna kasta ut européerna (s 7 och 94–100). Jfr också Hedin 1911, s 379–80.

terlänningar och kineser. I andra sammanhang berättade han om hur uthålliga kineser kunde vara, som när han apropå en färd med en dragkärra, en s k riksha, skrev att "vi stackars kaukasier kunna icke ett ögonblick upptaga tävlan i travsport med dessa härdade mongolier". Rikshaförarna var oerhört energiska och tycktes nästan outtröttliga – kanske hade de "lungor av annan konstruktion än våra", föreslog Cassel.⁶⁵

Också Kjellén framhöll kinesernas tålighet och uthållighet, men gav en mer blandad förklaring än Cassel. Dels tycktes kineser, möjligen för att de åt nyttigare mat, vara friskare än västerlänningar, dels verkade de kunna blomstra under de mest ohälsosamma förhållanden trots att de struntade i hygien. "Förklaringen är, fränsett möjliga egenskaper i själva rasen, att söka i klimatet, som medgiver dessa människor att tillbringa största delen av sin dag och sitt liv i fria luften." Det var alltså enligt den svenske statsvetaren, både arv och miljö som spelade in.⁶⁶

Men i sitt fortsatta resonemang blev Kjellén dels mer renodlat biologisk, dels närmast mystisk i sina tankar om det kinesiska folkets inboende väsen. "Kinesen" vet, enligt Kjellén, "knappt vad ängest vill säga. Han överträffar oss européer vida i den rent animala förmågan att leva lätt och dö lätt." Men, fortsatte han, trots "allt detta – sin uselhet, sina tiggarevillkor, sin omänskliga förmåga att taga och giva lidanden – synes massan av kinesiskt blod rikare än vi, rikare på det enda som till sist har värde, nämligen arbets- och livsglädje." För ett ögonblick tycks det alltså som om Kjellén medger "kinesernas" överlägsenhet också i en absolut mening, på ett existentiellt plan – men den slutsats han så småningom drar har en helt annan innebörd:

Tillvaron själv synes alltså för de gule innebära en tillfredsställelse, som industrialismen nu håller på att dräpa i västerlanden. Kanske är detta till sist hela den gula frågans kärna: *balansen av livstyccka*. De gule ha det lägre självmedvetandets lycka, som består i frånvaro av högre personlighetsbehov och oförmåga av djupare lidande. Skola de i detta tecken segra över oss – som barbarerna gjorde över de gamle romarne, som det fjärde ståndet hoppas att göra över våra bildade klasser i samtiden?⁶⁷

⁶⁵ Cassel, s 42–43. Jfr *ibid*, s 48–50 och 76, och Waldenström, s 51, 133 och 231.

⁶⁶ Kjellén, s 264. Jfr *ibid*, s 313–14.

⁶⁷ Kjellén, s 266–67.

Den avslutande frågan i det långa citatet visar på betydelsen, i Kjelléns världsbild, av inte bara biologiska utan också sociala skillnader, och kanske mest av allt (fast underförstått) på att det fanns ett samband mellan dessa typer av skillnader. I grunden antyds en skiktning av människor i bildade och obildade, känsliga och okänsliga, mer mänskliga och mindre mänskliga – och till den sistnämnda kategorin verkar både fjärde ståndet och ”de gule” höra. Skillnaden mellan de två grupperna tycks mest vara en fråga om klassifikationsprinciper; i det ena fallet var ras, i det andra social tillhörighet grunden för en distansering som ytterst bestod av samma kontrastering mellan ”vi” och ”de”. Denna sammanmältning av olika kriterier för att rangordna människor är också karaktéristisk för utvecklad rasism av den modell som fick ett sådant genomslag senare under 1900-talet, och Kjellén utmärkte sig bland de svenska Kinaskildrarna genom att vara den egentligen ende som medvetet och systematiskt gav uttryck för sådana idéer.⁶⁸

Kjelléns människosyn och samhällsaskådning belyses emellertid ytterligare av hans fortsatta resonemang kring gula faran. Där hävdade han att skälet till att kineserna så länge kunnat överleva som folk, var ”starka egenskaper i kampen för tillvaron just hos den stora massan av det lägre folket”. Men statens öde, till skillnad från folkets, avgjordes inte av massorna utan av eliten, och ”om kulin på gatorna förefaller rent av som en *undermänniska*, så känner man den bildade kinesen fullkomligt som en jämlike.” Trots Kjelléns svaghet för biologiska förklaringsmodeller visar sig alltså det mest väsentliga för honom ändå vara ”bildning” eller kulturell förfining, en tillägnad snarare än en medfödd egenskap. Kanske var det därmed ett klassbaserat snarare än ett rasistiskt perspektiv som i första hand var grunden för Kjelléns Kinabild, även om rastänkandet självfallet också spelar en roll. Den tolkningen har framförts av Åke Holmberg i hans diskussion om Kjellén, och den förstärks ytterligare av den senares försäkran om att ”den bildade kinesen är jämbördig med

⁶⁸ I en bilaga till sin bok, en artikel från 1906, hävdade Kjellén att "[l]ösningen på den vita rasens problem" var att finna en "överordnad idé" att underkasta sig, så att de vitas fysiska behov likt kinesers och japaners bleve mindre – kanske kunde då "vår intellektuella överlägsenhet räcka till att hålla de gule nere, trots vår begränsning i fysiskt avseende". Formuleringarna här har ju påfallande likheter med nationalsocialistiskt språkbruk av senare datum. (Kjellén, s 315)

européen i intelligens: om icke i realiteter, så i möjligheter.” Skillnaderna var alltså kulturella, inte biologiskt givna.⁶⁹

En fråga av stor betydelse för synen på gula faran var förhållandet mellan Japan och Kina, de två ledande makterna i Östasien. Torsten Burgman har hävdad att den japanska propagandan under kriget mot Ryssland 1904-05 gjorde intryck i Sverige, där många hyste ”en djup beundran för Japans, som man ansåg, ojämna och tappra kamp.” Det omdömet bekräftas av de svenska Kinaskildringarna, där sympatin för Japan var utbredd. I Carlanders bok var t ex Japan-avsnittet det längsta av alla och präglad av en starkt positiv hållning. Landskapet var vackert, folket begävat, ordningsamt, renligt, disciplinerat och – inte minst – villigt att ta till sig västerländsk bildning; allt egenskaper ägnade att tilltala den svenske besökaren. Ramberg var likaså en hängiven beundrare av Japan och återkom ständigt till de stora statsmän som där satt vid rodret och de framsteg landet gjort på kort tid. Den ende som egentligen förhöll sig avvaktande var Kuylenstjerna, som i sin beskrivning av kinesisk-japanska kriget lyfte fram japanernas skuld och deras grymheter där; de hade ”farit fram som verkliga mordbrännare och rövare, trots sin mycket omskrutna preussiska disciplin och utbildning.”⁷⁰

Varthän för Kina?

Så hur skulle det egentligen sluta för det hårt prövade kinesiska riket? Många av Kinaskildrarna ställde sig den frågan. 1899 undrade t ex J Sköld om ”den europeiska rövarepolitiken” skulle fullföljas ända intill kolonisering. Skulle riket spricka av allt det inre ”eländet och rutenhe-

⁶⁹ Kjellén, s 267–69, och Holmberg 1988, s 474. Jfr Ramberg, som entusiastiskt talade om ”det överlägset intelligentia, på rika möjligheter ruvande kinesiska folket.” (Ramberg 1908, s 9) Se även *ibid*, s 4–10, 35 och 50–51, och *id* 1911, s 176–78. Idén om ”detta som DARWIN kallar ’fitness for survival’” präglade annars mycket av Kjelléns framställning (cit s 314).

⁷⁰ Burgman 1965, s 45; Carlander, s 52–82; Ramberg 1908, s 16 och 33–34; och Kuylenstjerna 1900, 2:60. Jfr Ramberg 1911, s 174–75; Kjellén, s 69–70; och Cassel, s 57–59, 161–227 och 309. Se även Sven Lönborg, *Kina och dess förbindelser västerut* (Stockholm 1894), s 3–4. Lönborg hade, såvitt jag kunnat utröna, inte själv varit i Kina. Ändå är han intressant eftersom han skrev under kinesisk-japanska kriget och gav sitt helhjärtade stöd till japanerna, vilket han också (troligen med rätta) förmodade att de flesta européer gjorde.

ten”? Det trodde inte den svenske missionären, som påpekade att Kina hade hållit ihop under 4 000 år medan det ”sett de stora världsrikerna falla sönder i spillror”.⁷¹ Kuylenstjerna delade den uppfattningen och skrev att det kinesiska folket och kulturen ingalunda var på nedåtgående även om staten var det. Om det är sant som påstås, skrev Kuylenstjerna med en direkt hänvisning till socialdarwinismen, att de bäst rustade överlever i kampen om tillvaron, ”då är kinesfolket en lysande framtid beredd, då är den nuvarande krisen endast en episod i dess historia, en episod sådan det redan genom- och överlevt många.” Senare slog han fast att det inte skulle gå att europeisera Kina, eftersom det absorberat allt och alla som kommit från väst och aldrig låtit sig påverkas av dem.⁷²

Det var ju en gammal tanke Kuylenstjerna här kom in på, och han återvände till den när han funderade över den manchuiska dynastins öde:

Det är egentligen ett underligt förhållande med mandschufolket, ett förhållande som visar vilken lott väntar dem som pröva sin matsmältningsförmåga på det himmelska riket. Sedan mandshu erövrade Kina ha de inom Kina självt helt och hållet gått upp, försvunnit i kinesdömet, så att man väl kan tala om en mandschurisk kast, men knappt om ett folk. Och från sitt eget hemland har det blivit undanträngt, systematiskt utdrivet eller absorberat av den översvämmande kinesfloden.⁷³

Det fanns de, skrev Kuylenstjerna långt senare, som med siktet inställt på Kinas delning ”tala stora ord om hur Kina flerfaldiga gånger erövrats av tunguser, av mongoler, av mandshuer. Javäl, men var äro alla dessa erövrare nu? Drunknade i kineshavet.” Här hör vi åter ekot av gula farans Kina, en folkrik jätte som långsamt men obevekligt övermannar och inlemmar allt och alla som kommer i dess väg. I förlängningen skulle expansionen komma att omfatta hela världen – eller?⁷⁴

⁷¹ J Sköld i *Kina-konferensen*, s 28 (cit) och 16. Det spekulerades vid denna tid en hel del om Kinas uppstyckning mellan stormakterna, något som enligt Sköld de flesta svenska missionärer motsatte sig.

⁷² Kuylenstjerna 1900, 1:353–56 (cit 1:355), 386–90, 394 och 400.

⁷³ Kuylenstjerna 1900, 1:419.

⁷⁴ Kuylenstjerna 1900, 2:372. Jfr *ibid.* 2:350, och Kjellén, s 90.

Handelsskribenten Ramberg talade dock bara om en storartad framtid för Kinas del, en framtid av ekonomisk blomstring och snabb utveckling. Flera områden i det stora riket, dels regionen norr om Beijing, dels och kanske fr a Yangzidalen, tillhörde de mest löftesrika i hela världen:

Genom ett bördigt land, som producerar bomull i myckenhet och som är rikt på kol och järn, drager en majestätisk flod, segelbar för de största oceanångare trettio svenska mil från sin mynning och för mindre flodångare på en sträcka av tre hundra svenska mil, med folkrika städer längs största delen av sitt lopp och medels bifloder och kanaler stående i förbindelse med vidsträckt områden av ett rikt, tätt befolkat land.

Man kan knappast göra sig en föreställning om vilka krafter och medel ensamt denna del av Kina inom en nära framtid kommer att taga i anspråk. Där ställes i utsikt storartade anläggningar av elektriska verk och fabriker av olika slag, där komma kolossala vattenregleringar att utföras, nya järnvägar att byggas etc., allt saker, som komma att ge väldigt utrymme för ingenjörsvksamhet och i samband därmed stående affärer.⁷⁵

Det är en slags optimistens motsvarighet till "gula faran", en vision med grandios spännvidd men kanske utan alltför solid förankring i en konkret kinesisk verklighet. Det är också slående hur den föreställning om Kina som denna passage frammanar, skiljer sig från den bild som andra resenärer förmedlat av ett lidande land i upplösning och sönderfall.

Men trots alla dessa spekulationer åt olika håll var det ändå få som förutsåg dynastins fall – undantaget var Kuylenstjerna, som redan år 1900 var helt övertygad om att Qing snart skulle störtas. För de flesta andra ledde intresset för ytliga förvaltningsreformer till att de inte på djupet insåg Kinas svåra situation. Sven Hedin var en av dem som gav en mycket ljus bild av läget, när han förtröstansfullt skrev att "[a]lla Kinas vänner glädja sig över den ljusning, som under de senaste åren uppgått över detta beundransvärda land och dess ihärdiga, arbetsamma folk." Eftersom kineserna inte alltid förstätt sitt eget bästa hade det visserligen krävts våld för att bryta deras motstånd mot järnvägar och te-

⁷⁵ Ramberg 1908, s 55.

lefoner m m, men ändå var framtidsutsikterna goda.⁷⁶ Den svenske forskningsresanden sammanfattade:

De nu pågående omvälvningarna i Kina kunna tyckas strida mot mitt tal om det tusenåriga lugnet och det envisa stillaständet i Mittens rike. Men man kan antaga, att nutidens jäsande oro kommer att åtföljas av samma lugn som Tai-ping- och Boxarupproren. Om oförutsedda händelser och omstörtningar inträffa vare sig i Kina eller andra länder, är det naturligtvis meningen att i nya upplagor taga hänsyn därtill.⁷⁷

Som vi nu vet var detta en fullständig felbedömning. Oron 1911–12 följdes inte av lugn utan av slutet på det som brukar kallas ”det traditionella Kina” och början på en helt ny era i landets historia. Därmed inleddes också en ny epok i historien om svenska Kinabilder, såväl resenärers som andras. Det är en epok som förtjänar sin egen avhandling, och därför får kejsardömet fall bilda slutpunkten för denna undersökning.

⁷⁶ Kuylenstjerna 1900, 1:420, och Hedin 1911, s 378.

⁷⁷ Hedin 1911, s 5 i det särskilda företalet. Jfr Kjellén, s 274–75.

Delsammanfattning

På flera sätt rädde helt nya förutsättningar för den svenska Kinabildens utveckling under Qingdynastins sista årtionden. Dels fanns det för första gången en bofast koloni av svenskar i kejsardömet, och många av de som författade Kinaskildringar hade levt länge i landets inre, omgivna av kineser och kinesisk kultur, medan äldre generationers resenärer ofta bara gjort korta besök i några stora hamnstäder. Dels hade svenskarna och andra västerlänningar på allvar börjat betrakta världen som en enda sammanhängande arena, en "världsscen" där Kina var en bland många aktörer. Det möjliggjorde, tillsammans med de allt snabbare och tätare kommunikationerna, en helt annan närhet till den kinesiska verkligheten och händelseutvecklingen i de reseskildringar som nu publicerades.

De förändrade förutsättningarna avsatte tydliga spår i periodens texter. Skildringarna av kejsardömet och dess folk rörde sig på andra nivåer, både mer konkreta och mer abstrakta än tidigare. Å ena sidan ägnade författarna stort utrymme åt sina egna upplevelser i landet, åt resandets vedermödor och Kina som påtaglig – ibland också påträngande – livsmiljö. Å andra sidan kom kejsardömet och den kinesiska civilisationens själva överlevnad i fokus än mer än förr, nu med en särskild betoning på Kinas plats i världen; det är påfallande hur det ständigt placeras in i ett internationellt geopolitiskt sammanhang och diskuteras ur ett globalt perspektiv. Nivåerna däremellan, exempelvis sedvänjor och livsmönster som varit så framträdande i reseskildringarna ett halvsekel tidigare, fick däremot i viss mån stå tillbaka.

Av stor betydelse för hur Kinabilden kom att gestalta sig under denna epok var att missionärer svarade för mycket av det material som publicerades, vilket åtminstone för svensk del också var något helt nytt. Naturligt nog kännetecknades många av missionärernas texter av en stark

koncentration på förhållandet mellan kineser och utlänningar i allmänhet och missionens villkor i synnerhet, liksom ett starkt intresse för de andliga förhållandena i Kina. Som andra västerländska missionärer betraktade svenskarna kejsardömet med viss förfäran: för en kristen var dess "hedniska" och "vidskepliga" kultur en styggelse som måste utrotas. Även den samhälleliga upplösningen och den djupa fattigdomen i stora befolkningsgrupper gjorde stort intryck på dessa besökare.

Samtidigt förstärktes (om än i varierande grad) den sympati för Kinas utsatta situation som kunnat skönjas redan i mitten av 1800-talet, och kritiken mot utländska makters aggressiva uppträdande i landet blev allt fränare. Det överensstämde ganska väl med den allmänna västerländska Kinabilden vid denna tid, som var mer kluven än kanske någonsin förut: dels nådde den sitt absoluta lågvattenmärke i beskrivningar av kejsardömet som fullständigt genomruttet och förfallet, dels fanns en växande oro för rikets och folkets underliggande styrka och uthållighet i ett lite längre perspektiv, när väl de omedelbara svårigheterna hade övervunnits. Den oron övergick hos vissa samtida tänkare till rena skräckvisioner av "gula faran", hur Asiens myllrande människomassor skulle översvämma och överflygla den västerländska civilisationen. Inte desto mindre fanns det en begynnande förståelse för ett "kinesiskt" perspektiv där kolonialismen ifrågasattes i princip och som praktik, och där man var förtrogen med kinesiskt vardagsliv bortom det exotiska och spektakulära.

Ganska representativ för denna fundamentala kluvenhet inför Kina bland de svenska resenärerna var tidningsmannen Alexis Kuylenstjerna. Hans bild, framför allt av kineserna som folk, var djupt motsägelsefull. Samtidigt som han ofta hängav sig åt grova generaliseringar, hindrade det honom inte från att förmedla en mängd individualiserade personteckningar (t ex av ämbetsmän), och medan han ibland var nedlåtande och föraktfull inför kinesiska livsmönster kunde han vid andra tillfällen visa stor respekt för Kinas uråldriga kultur med dess högt stående moralfilosofi, religiösa tolerans och starka betoning på familjens betydelse. Bitvis var Kuylenstjerna starkt etnocentrisk, som i de ständiga klagomålen på den kinesiska musiken; i andra sammanhang var han istället angelägen om att påpeka att olika kulturer har olika värdeskalor och att vi inte kan ta för givet att just vi besitter sanningen. Slutligen var han en konsekvent och skarp kritiker av västerländska makters hårdhänta poli-

tik mot Kina och enskilda västerlänningars många gånger provocerande beteende i kejsardömet. Särskilt vände sig Kuylentjerna mot missionen, som ifrågasattes både för sin (som han såg det) kulturella arrogans gentemot kineserna och de bekymmer den förorsakade andra utlänningar i Kina.

Visserligen är det uppenbart att många av de svenska resenärerna, liksom Kuylentjerna, i grunden ansåg den västerländska civilisationen vara överlägsen. Men dels spred sig nu en insikt om att denna övertygelse inte var självklar utan berodde på betraktarens perspektiv, dels var författarna tveksamma till om överlägsenhet rättfärdigade européers annektering av hela folk och deras territorium. Rent principiellt sågs därför kolonialismen som moraliskt tvivelaktig, men trots det kunde svenskarna inte låta bli att, likt Kuylentjerna, ytterst ändå betrakta den som "ett nödvändigt ont" (s 266 ovan) – en intressant parallell till Kiplings ökända formulering om "den vite mannens börda". Inte desto mindre var det stor skillnad mellan ett resonemang som Kuylentjernas och den oförsonliga attityd som företrädde av de mest stridbara missionärerna, vilka fullt ut försvarade ett bestämt och "myndigt" uppträdande mot kineserna.

Över huvud taget är ett intressant inslag i periodens reseskildringar den öppna motsättning mellan olika västerländska grupper i Kina som kan iakttas där. Även de mer återhållsamma missionärerna hade ju delvis radikalt annorlunda utgångspunkter än övriga resenärer i det att deras centrala norm var kristendomen som sådan snarare än västerländsk kultur i mer allmän mening. Det var därför inte ovanligt med kritik mot det västerländska samhället för att det, enligt missionärerna, börjat överge den kristna ideologi som var grundvalen för dess moraliska och kulturella överlägsenhet. Med andra ord: den europeiska civilisationen var överlägsen *endast* i den mån den var kristen.

I förhållande till kineserna och deras kultur förmedlade många av missionärerna en mycket grovt generaliserande och nedlatande bild. Samtidigt betonades att folkets påstådda brister var religiöst, inte biologiskt eller ens kulturellt betingade. Några författare underströk uttryckligen att det inte fanns några medfödda skillnader mellan kineser och västerlänningar, och lyfte därmed fram den gamla grundläggande principen att människan till sitt väsen har ett och samma ursprung (monogenes) och inte kan delas in i "raser" eller andra, biologiskt definierade

grupperingar. Ändå kommer man inte ifrån att denna principiella universalism grundades på en absolut övertygelse hos missionärerna om att endast de ägde sanningen om världens beskaffenhet, och att deras synsätt och värderingar var de enda rätta och riktiga.

Till viss del, men inte enbart, tack vare missionärerna kom kinesernas familjeliv att bli ett centralt ämne i periodens reseskildringar. I dessa avsnitt underströks släktens och föräldraskapets betydelse för kineserna och deras samhälle, vilket i sig betraktades som något positivt. Samtidigt påstods kinesernas hemliv i praktiken vara sterilt och känslolöst, och såväl kvinnor som barn hade en mycket utsatt position på grund av männens oinskränkta makt över familjen. Särskilt reagerade de svenska författarna på kvinnornas svaga ställning i både privat och offentligt liv. Det mest iögonenfallande tecknet på denna underordning var det resenärerna beskrev som det "ohyggliga" och "barbariska" bruket att binda kvinnornas fötter när de var små, vilket gjorde dem till krymplingar för livet. Fotbindningen diskuterades mer eller mindre utförligt i snart sagt alla Kinaskildringar, i synnerhet i missionärernas skrifter.

Andra manifestationer av kinesiska seder och bruk behandlades mer sporadiskt, men när det skedde var ett återkommande tema de direkta motsatserna mellan västerländsk och kinesisk kultur. En del av svenskarna var i viss mån medvetna om att det löje de kände var ömsesidigt, men kunde ändå inte avhålla sig från att ironisera över Kinas "besynnerliga" traditioner, ceremonier och ritualer. Det som togs upp var ofta exempel på det resenärerna uppfattade som en depraverad livsstil; många gånger nämndes de förmögna kinesernas omätliga njutningslystnad, som fick utlopp i matorgier och andra utsvävningar, och opiummissbruket och dess förödande konsekvenser uppmärksammades också av flera författare.

Slutligen är det emellertid intressant att konstatera att några av resenärernas texter i gengäld innehöll mycket lite stoff om det "typiskt kinesiska" ens i en yttre bemärkelse. Istället berättade dessa författare om upplevelser i en miljö som bara "råkade" vara Kina, en miljö som för dem inte var särskilt märkvärdig. För en liten grupp av människor från Sverige hade detta avlägsna land till slut blivit vardag, något välbekant och självklart, på ett sätt som varit otänkbart för tidigare generationer av svenska Kinaresenärer.

DEL V

Kontinuitet och förändring

1749–1912

Kapitel 13

Sammanfattning och slutsatser

I historien om Sveriges förhållande till utomeuropeiska kulturer intar Kina något av en särställning. Främst, men inte enbart, beror det på Ostindiska kompaniets verksamhet under 1700-talet och några år in på 1800-talet, som innebar regelbundna och direkta förbindelser mellan de två länderna vid en tid då både Afrika och Amerika var nästintill okända i Sverige. Efter några decennier med mer sporadiska relationer sedan ostindiehandeln upphört, återupptogs förbindelserna under 1830-talet och har därefter varit obrutna.

Ett av de mest påtagliga resultaten av dessa kontakter var de skildringar av Kina och dess folk som författades av svenska resenärer. Dels skrev de reseberättelser i traditionell mening, dels beskrev de sina intryck av kejsardömet i andra typer av texter: dagböcker, diplomatiska rapporter, resebrev, geografiska översikter o s v. Syftet med denna avhandling är att kartlägga och analysera den Kinabild som förmedlats i dessa skrifter från 1749 till 1912, med frågan om kontinuitet och förändring som det centrala, övergripande problemet. Det utmärkande för resenärer är ju att de har möjlighet att jämföra rådande föreställningar om en plats och dess folk med egna, personliga erfarenheter, samtidigt som de tenderar att läsa på i förväg om sitt resmål och därför möjligen har en starkare förförståelse och fler förutfattade meningar än andra. Vad händer med dessa förväntningar och förkunskaper vid mötet med verkligheten bakom bilden?

Denna typ av frågor, vilka kan sammanfattas under rubriken västerländska omvärldsbilder, har ägnats en alltmer omfattande forskning under de senaste 15–20 åren. Särskilt inflytelserik har litteraturvetaren Edward Saids *Orientalism* (1978) varit, och i hans efterföljd har många forskare betonat att européers egna behov och intressen har varit styr-

ande och strukturerande för hur de uppfattat andra delar av världen. Det skall överlag ha lett till generaliserande, nedlåtande och delvis rent fiktiva föreställningar om utomeuropeiska folk, även om Kina länge var ett undantag (jämte Indien och Japan) på grund av sin långa historia och sofistikerade kultur. Från och med slutet av 1700-talet sjönk dock kineserna alltmer i västerlänningarnas aktning och började liksom andra främmande folk att skildras i föraktfulla termer.

En utgångspunkt för avhandlingsarbetet har varit en viss tveksamhet inför delar av den tidigare forskningen, då den enligt min mening haft en tendens att förenkla de föreställningar om världen som västerlänningar hyst under den tidigmoderna eran. Kanske är det inte heller så konstigt, eftersom syftet med många undersökningar har varit att lyfta fram just stereotyper och generaliserande omvärldsbilder i den europeiska kulturtraditionen, dels utifrån en ambition att finna de historiska rötterna till nutidens rasistiska ideologier, dels utifrån en önskan att visa hur etnocentriska och rasistiska idéer spelat en avgörande roll för att legitimera olika västmakters koloniala expansionsprogram. I sig är detta kanske lovvärda målsättningar, men följderna blir att en viss typ av element i omvärldsbilderna uppmärksammas mer än andra, mindre entydiga inslag.

Det är mot den bakgrunden som jag har valt att ganska ingående studera en relativt smal källserie under en lång period. På ett tidigt stadium av arbetet visade det sig att utgivningen av det aktuella materialet – svenska resenärers Kinaskildringar i bok- eller broschyrform – var starkt koncentrerad till vissa perioder av särskilt intensivt Kina-intresse i Sverige. Undersökningen består därför av tre delstudier som täcker åren 1749–1781, 1847–1872 och 1890–1912. Sammanlagt har 64 texter på totalt 12 600 sidor gått igenom, tillsammans med visst kompletterande material.

I analysen har jag utgått från begreppet "bild" så som det har definierats av Eva Block, vilket innebär att helheten av de studerade föreställningarna framhävs liksom betydelsen av att skilja mellan försanthållanden (fakta), attityder (värdeomdömen) och handlingsrekommendationer som element i bilden. Jag har också strävat efter att placera in författarna i deras historiska sammanhang, åtminstone översiktligt, snarare än att följa isolerade trådar av uppfattningar och attityder genom hela perioden. Med nödvändighet har avhandlingens resultatredovisning

därför blivit ganska detaljerad och omfattande; det ligger i sakens natur att komplexitet och helhetsperspektiv är utrymmeskrävande att förmedla.

Källgenomgången har också bekräftat antagandet att Kinabilden i hög utsträckning kännetecknades av kluvenhet och motsägelser likaväl som förenklingar och generaliseringar. Till och med i den relativt lilla grupp av författare och texter som undersökts här var Kinabilden – eller snarare Kinabilderna – knappast homogen(a), utom i en mycket allmän mening. I många frågor var resenärerna överens och många föreställningar delade de, men det blev aldrig så enkelt att deras Kinaskildringar helt dominerades av vissa, för alla västerlänningar gemensamma, värderingsmönster och intressen, och därför kan deras bilder av Kina inte enbart betraktas som en kollektiv företeelse. Snarare utgjorde dessa bilder ett komplext mönster av gamla och nya missuppfattningar, mer eller mindre ”riktig” information, stereotyper och ingrodda fördomar. Det var också på många sätt en dynamisk bild: den förändrades över tid allt eftersom nya element hamnade i fokus och gamla sjönk undan, en process som inte heller den tycks ha följt några enkla mönster eller regler.

Att det var så är inte särskilt anmärkningsvärt, med tanke på att det handlar om olika personligheter från skiftande bakgrund och med varierande intressen som färdades till Kina i vitt skilda syften. Väl på plats i kejsardömet hade resenärerna dessutom helt olika upplevelser och gjorde olika erfarenheter, vilket fick betydelse för deras allmänna hållning till folket och kulturen där, och deras intryck förmedlades i skrifter av varierande karaktär och med olika målgrupper. Till och med hos enskilda författare har en granskning många gånger visat på bristande konsekvens och direkta självmotsägelser i Kinabilden.

Ändå finns det givetvis centrala bildelement och återkommande teman som är gemensamma för många, om också inte samtliga, resenärer. Det är dessa mönster och huvuddrag i materialet som på en mer konkret nivå utgör undersökningens resultat, och det är de som skall sammanfattas och diskuteras i det följande.

På den mest grundläggande nivån kan det inledningsvis konstateras att informationsflödet växte oerhört mellan 1749 och 1912: medan materialet från den första delperioden uppgår till totalt 1 500 sidor på 32 år, består texterna från period 3 av sammanlagt 7 000 sidor på 22 år.

Skrifterna från slutet av undersökningen var inte bara fler och längre, de hade också ett helt annat djup och detaljrikedom än 1700-talets Kinaskildringar. I hög grad var det ett resultat av de rent praktiska förutsättningarna för resenärernas vistelse i Kina, men också av det faktum att författarna runt sekelskiftet 1900 hade en ofantligt mycket större litteratur att falla tillbaka på i frågor där deras egna förstahandskunskaper inte räckte till.

Som bl a Åke Holmberg har visat betyder emellertid mer information inte nödvändigtvis att förståelsen eller toleransen ökar. Tvärtom är den övergripande slutsatsen av hans undersökningar att tiden från 1700-talets början till ca 1900 i Sverige kännetecknades av oerhört vidgade horisonter och ökade kunskaper å ena sidan och en allt mindre öppenhet för främmande kulturer å den andra. Därefter, under de allra sista åren före Första världskrigets utbrott, vände tendensen något och attityden blev en smula mer positiv igen.

I denna studie är sambanden och slutsatserna i det avseendet inte lika entydiga. Rent generellt är ett genomgående drag under hela undersökningsperioden exotismen, det främmande och annorlunda hos kineserna och deras kultur, vilket i sig ofta (men inte alltid) innebär ett avståndstagande och en negativ värdering. Att berätta om det avvikande och exotiska ligger dock i reseskildringens – och liknande texters – natur, då själva dess syfte är att återge en resenärs möte med något främmande för läsare som inte haft samma möjlighet. Det intressanta är alltså inte att Kina beskrevs som annorlunda, utan *vilka* exotiska företeelser som skildrades, *hur* de beskrevs och värderades, och vilka utgångspunkter eller kriterier som då var bestämmande för framställningen.

Att främlingskapet i sig inte måste innebära en nedvärdering blir tydligt i 1700-talets svenska Kinaskildringar, där det kulturella avståndet mellan författarna och den värld de skrev om var så påtagligt utan att för den skull omdömena om folket överlag blev dömande. Undantaget från regeln var vissa frågor av central betydelse för resenärernas självuppfattning, särskilt då religionen. Där ledde skillnaderna mellan "vi" och "de" till just en nedvärdering av kineserna vilken fick stort genomslag i en annars ganska positiv bild; det som så gjorde kineserna *verkligt* annorlunda var det faktum att de inte delade den kristna tron.

1700-talets Kinaresenärer var nästan alla naturhistoriskt skolade präster eller fartygsbefäl i Ostindiska kompaniets tjänst. Deras förkun-

skaper och förväntningar byggde dels på jesuitiska missionärers idealiserande skildringar av Kina som ett rike regerat av välvilliga filosofkungar, dels på de betydligt mer kritiska samtida verken av sjöfolk och köpmän. Nyckelbegrepp för dessa resenärer i merkantilismens och upplysningens tidevarv var nytta, förnuft och vetenskap, och innehållet i deras Kinaskildringar kretsade i hög grad kring jordbruk, hantverk, handel och andra praktiska frågor. Där framhövdes kinesernas begåvning som jordbrukare och deras skarpsinne i affärer, och i många stycken fördes jesuiternas ljusa beskrivningar av ett välmående rike vidare. Men även religionen var alltså en stark kraft, och därför blev slutomdömet om kineserna ändå avfärdande. Till det bidrog också det byråkratiska krångel svenskarna fick uppleva under sin vistelse i Kina, vilket påminner om att deras utsiktspunkt var en helt annan än jesuiternas, som ju varit stationerade vid hovet i Beijing och själva ofta innehade höga ämbetsposter där.

De svenska resenärer som anlände till Kina från och med 1840-talet var en mer blandad grupp än 1700-talets ostindiefarare: där fanns forskare, diplomater, styrmän, missionärer och militärer. Socialt sett var gruppen ändå relativt homogen eftersom det i de flesta fall handlade om medlemmar av den bildade medelklassen. Till skillnad från sina föregångare reste flertalet av dessa författare inte österut som en mer eller mindre oavsiktlig konsekvens av sitt arbete; istället sökte de sig medvetet till just Kina, om också av olika skäl.

Ett påfallande drag hos dessa författare är att exotismen är så framträdande. I själva verket var ett huvudtema i deras texter reseskildringens klassiska ingredienser: seder och bruk, kulturmiljön och folkkaraktären. Civilisationsbegreppet hade dessutom blivit centralt och styrande för Kinaskildringarna; Europa och Kina jämfördes som två likvärdiga (men långt ifrån jämlika) storheter, och det var ur det perspektivet svenskarna betraktade Kina – som en slags potentiell men i praktiken ändå underlägsen konkurrent i civilisationskampen. I de diskussionerna avspeglas det fenomen Said talat om för "Orientens" del, ett slags fiktivt Kina bestående av resenärernas egna önskningar och förväntningar: orientalisk njutningslystnad och fruktansvärda laster, ett despotiskt, sönderfallande samhälle och förtryckta kvinnor. På ett sätt som inte skett under 1700-talet blev nu alltså verkligen exotismen, kinesernas upplevda annorlun-

dahet, ett redskap för förakt och löje; ”främmande” hade blivit liktydigt med ”förkastligt”.

Undersökningens sista delperiod, åren kring sekelskiftet 1900, uppvisar de mest oöverskådliga, men delvis därför också de mest intressanta, resultaten. I materialet från denna tid finns en helt annan närhet i Kinaschildringen än tidigare, vilket till viss del beror på mer detaljerade beskrivningar men också är en följd av ett annat perspektiv, att författarna berättar utförligt om den konkreta kinesiska livsmiljön och om enskilda människor snarare än ”kinesen” som abstrakt och generellt begrepp. En annan skillnad är att resenärerna som grupp var mer heterogen än tidigare; inte bara kom de från olika social bakgrund och hade olika syften med sina vistelser i Kina, några hade dessutom varit där under en lång följd av år, vilket var något helt nytt. Perioden fick sin verkliga särprägel av det faktum att över hälften av författarna (och en stor andel av Kinavenskarna totalt) var missionärer.

Kinabilden runt år 1900 är djupt motsägelsefull: å ena sidan renodlades de gamla schablonerna ytterligare och fortsatte att återberättas av de svenska författarna, samtidigt som dessa nedärvda stereotyper å andra sidan började ifrågasättas och kritiseras av allt fler. Det blev också allt ovanligare med särskilda avsnitt om kinesernas nationalkaraktär, vilka varit så populära under båda de föregående perioderna. Jämte skildringarna av Kina som påtaglig, fysisk miljö hamnade det globala maktperspektivet i centrum för intresset, och många var de författare som diskuterade ”den kinesiska frågan” med ödesmättat tonfall. Andra teman som figurerade i periodens Kinabild var bemötandet av utlänningar i kejsardömet och, som parallell, européernas uppträdande gentemot kineserna, inte minst då vissa stormakters kolonialpolitik. Tämligen konsekvent beskrevs Kina som ett samhälle i upplösning, samtidigt som rädslan för ”gula faran”, en gemensam offensiv av japaner och kineser mot Europa, paradoxalt nog fick stort genomslag hos vissa grupper. Den mer konkreta kinesiska verkligheten skildrades enhälligt i termer av smuts, stank, mörker och trängsel. I missionärernas texter, slutligen, var också frågor om kinesernas religiösa och filosofiska traditioner framträdande ämnen.

Men det som i en djupare mening skiljer decennierna före kejsardömet fall från tidigare perioder är det faktum att Kinabilden inte längre utgick från en generell och självklar identifikation eller solidaritet med ett homogent ”Västerland” eller ”Europa”. Istället hade det nu uppstått

konkurrerande "västliga" perspektiv, vilket den tidvis skarpa konflikten mellan missionärer och andra grupper var det tydligaste exemplet på. I denna period, tycks det, blir till slut komplexiteten själva kännetecknet, det utmärkande, för resenärernas Kinabild. Fortfarande influerades denna bild av betraktarnas egna önskningar och intressen, men det var nu helt uppenbart *olika* önskningar och intressen som var i rörelse.

När det gäller stoffets ämnesfördelning och allmänna karaktär sker det alltså uppenbart förändringar, delvis också ganska stora sådana, under den period som studerats här. Att urskilja förändringar över tid *inom* delperioderna är dock vanskligt, eftersom antalet författare och texter är så litet att det inte kan avgöras om eventuella tendenser beror på individuella variationer. Det enda möjliga undantaget är den sista delperioden, då ett tredebrott i attityden kanske kan skymtas efter Boxarupproret: för vissa blev detta skeende en verklig tankeställare som ledde till en mer försiktig och förstående hållning till kineserna och deras samhälle.

Samtidigt finns det många och starka drag av kontinuitet på olika nivåer. Det är t ex påfallande hur vissa schabloner och idéer återkommer gång på gång hela den långa undersökningsperioden igenom: härpiskan, människans långa naglar, kvinnornas bundna fötter, att kineserna skrev uppifrån och ner snarare än från vänster till höger, kejsarens årliga åkerplöjningsceremoni, knapparna på mandarinernas huvudbonader och de tama fåglarna som användes för att fånga fisk. Vissa av dessa företeelser nämndes som kuriositeter, medan andra användes som utgångspunkt för mer väsentliga diskussioner om det kinesiska samhället och kulturen; dit hörde t ex det svåra språket, kvinnornas underordning, de många barnamorden och den djupa respekten för lärdom.

Ifråga om kontinuitet och förändring är det också intressant att de ganska skiftande Kinabilder som skisserades tidigare inte främst berodde på att nya inslag tillkom eller att gamla försvann. Istället rörde det sig om förskjutningar *inom* den existerande bilden, att den relativa betydelsen av olika ämnen eller teman i Kinaskildringarna förändrades. Det är något som anknyter till Blocks diskussion om bildbegreppet, där en central punkt var just att betydande förändringar ofta sker genom förskjutningar av tyngdpunkten inom en bild snarare än genom att nya bildelement introduceras.

En besläktad observation är att olika kinesiska företeelser ofta beskrevs ganska likartat över tid, medan *värderingen* av dem förändrades i så hög grad att helhetsintrycket ändå blev helt annorlunda. Det gäller framför allt synen på det kinesiska samhället och förvaltningen, där på 1700-talet det hierarkiska draget och den stora stabiliteten i samhället betraktades som något positivt och eftersträvansvärt; det var ju en tid då Europa länge hade plågats av krig, oroligheter och konflikter mellan olika samhällsgrupper. Samma egenskaper uppfattades senare, under 1800-talet, som något problematiskt och som en del av grundorsaken till Kinas pågående sönderfall; hierarkierna skildrades då som förkvävande och som hinder för utvecklingen, medan det starka historiemedvetandet – en gång betraktat som en lovvärd respekt för det förflutna – nu sades ha bidragit till ett stillastående, ”sovande” Kina.

Som bl a Dawson har hävdats tycks omvärderingar av den typen i hög grad bero på den förändrade västerländska (i det här fallet svenska) utsiktpunkten snarare än något annat, i det att Europa under 1800-talets lopp genomgick en så påtaglig, snabb ekonomisk och teknologisk utveckling medan Kina under samma tid inte alls tycktes gå ”framåt” på samma sätt. Susan Thurin har påpekat att även de faktiska förhållandena i kejsardömet hade en viss betydelse här: den successiva nedvärderingen av Kina skedde under en period då landet blev alltmer försvagat och plågat av interna problem – samtidigt som de europeiska länderna alltså bara blev starkare. Kanske bör det också tilläggas att just föreställningen om det stabila/stillastående Kina ursprungligen kom från rikets egen ämbetsmannaklass, vars konfucianska samhällsideal betraktades i ljuset av västerlänningarnas rådande värderingar, vilket på 1700-talet resulterade i en positiv tolkning och på 1800-talet i en negativ.

Vad gäller grundläggande värderingsmönster och perspektiv tycks det som att mer utvecklade rasistiska föreställningar aldrig intog en central roll i de svenska resenärernas Kinabild. ”Vulgärstereotyper” om gul hy, platta näsor och sneda ögon – runt sekelskiftet 1900 sammanfattade i schablonfiguren ”John Chinaman” – var inslag som helt uppenbart hade rasistiska drag, i synnerhet kanske under den sista delperioden. Men med få undantag (och knappt alls under 1700-talet) blev det aldrig fråga om en mer utarbetad, biologiskt grundad determinism av modernt rasistiskt snitt. Istället talades det om ”folk” i en diffus mening där nationalkaraktären betraktades som både medfödd och föränderlig (d v s

inte biologiskt förutbestämd) på samma gång, och där individuella personteckningar ofta avvek från innehållet i mer generaliserande passager. Det sistnämnda gällde återigen särskilt delperiod 3, då stereotypisering och nyansering förekom sida vid sida på ett ibland ganska märkligt sätt.

Istället för ras var "Europa" eller "Västerlandet" den identifikation svenskarna utgick från i sina Kinaskildringar, även om den som vi sett inte alltid var oproblematisk eller självklar. Europa och européer var begrepp som undersökningsperioden igenom användes utan någon tveksamhet om innebörden (vilken omfattade både Europa som geografiskt område och som en distinkt civilisation med vissa karakteristika). Termer som "Väst" och "Västerlandet" börjar förekomma mer allmänt under delperiod 2, och tycks då på ett annat sätt än "Europa" associeras till ett konkret ideologiskt innehåll, i den meningen att det var ett självmedvetet sätt att hänvisa till den europeiska kulturkretsen *i kontrast till* en given motpart, d v s Österlandet (jfr Said).

Det fanns emellertid också andra lojaliteter och värderingsmönster som gjorde sig påmindra i Kinaskildringarna. En svag men tydlig tendens från den första delperioden till den sista är exempelvis att svenskar- nas nationalkänsla tilltar, även om det är svårt att sätta någon precis gräns för när den kan sägas ha övergått i en regelrätt nationalism; det beror ju helt på vilken innebörd man lägger in i det begreppet. Det står dock klart att när 1700-talets resenärer talade om Sverige bekände de sin lojalitet till en stat eller ett rike snarare än ett folk. Senare fylldes "svenskheten" gradvis med ett allt tydligare kulturellt/etniskt innehåll, och under de sista åren av undersökningen var det ganska vanligt med mindre utbrott av nationalistisk yra, vilka bl a handlade om svenska sjö- mäns förträfflighet eller Norrlandsälvarnas ojämförliga skönhet.

Ibland vände sig också nationalkänslan med skarp udd mot andra europeiska nationer, dels i form av nationalkarakteristiker vilka ibland var lika löjeväckande som beskrivningarna av "John Chinaman", dels i form av kritik mot vissa länders kolonialpolitik. Det sistnämnda var ett stående inslag i Kinaskildringarna ända från 1740-talet och framåt, även om det först var mot slutet av undersökningsperioden som en del författare mer principiellt ifrågasatte kolonialismen istället för att bara kritisera enskilda länders agerande.

Jämte nationalmedvetandet var religionen en ständigt närvarande faktor, om också med växlande styrka. Den tycks ha försvagats med ti-

den och var vid sekelskiftet 1900 nästan helt obefintlig hos de av författarna som inte var missionärer. Som antydde tidigare uppstod då rentav öppna motsättningar mellan en alltmer sekulariserad grupp resenärer å ena sidan, och engagerade missionärer å den andra. En konstant under hela undersökningsperioden var däremot konflikten mellan protestanter och katoliker, som tydligt demonstrerade att Västerlandet inte var en kulturell gemenskap helt utan inre motsättningar. Det är intressant att de religiöst likgiltiga författarna under den sista delperioden uttryckligen tog avstånd från kritiken mot katolicismen samtidigt som denna kritik intensifierades av missionärerna. De skilda synsätten i den frågan blev en del av den större konflikten mellan troende och icke-troende Kinasvenskar.

I vissa huvuddrag överensstämmer alltså undersökningens resultat med den tidigare forskningens slutsatser, framför allt de som Åke Holmberg kommit fram till. Det gäller särskilt de allmänna tendenserna ifråga om svenskarnas attityd till den avlägsna omvärlden (i detta fall Kina). 1700-talets resenärer hade sålunda en ganska öppen hållning och tvekade inte att uttrycka sin beundran för andra kulturer när det tycktes befogat – något som inte minst kom Kina till del. Under det följande århundradet blev de negativa inslagen allt starkare och schablonerna alltmer framträdande, en trend som kulminerade runt sekelskiftet 1900. Den sista delperiodens senare år präglades av en mindre omvärdering av Kina i positiv riktning, samtidigt som vissa författare ifrågasatte många element i den traditionella Kinabilden såsom fördomsfulla och felaktiga.

Ändå skiljer sig helhetsintrycket av denna undersökning ganska avsevärt från den tidigare forskningens resultat. Visserligen har jag här strävat efter att uppmärksamma inkonsekvenser, nyanseringar och motsatta uppfattningar, men att de förekommer i materialet i så hög utsträckning visar ändå att det är högst tveksamt att uttala sig i generella termer om resenärernas Kinabild. Om något präglar denna bild tycks det vara kluvenheten, från de första författarna på 1740-talet till de sista på 1910-talet. Ett annat grunddrag är, ännu en gång, komplexiteten i Kinabilden hos många resenärer, något som blir särskilt påtagligt i den sista delperiodens texter.

Visst är det så att etnocentrismen ständigt är närvarande, liksom tidvis renodlad rasism. Men det ges också, som sinologen Jonathan Spence

har konstaterat i ett större europeiskt perspektiv, många exempel på motsatsen: sympati, nyansering, förståelse och uppskattning. Kan man mot den bakgrunden avgöra vad författarna "ytterst" ansåg i olika frågor, vad de "egentligen" tyckte om Kina och kineserna? Måste inte förekomsten av både positiva och negativa, generaliserande och nyanserande element framhållas? Jag menar att det är så. I annat fall gör vi oss skyldiga till just den typ av värdeladdade, dömande generaliseringar vi menar oss ha frilagt hos de författare vi studerar.

Istället bör vi lyfta fram det komplexa i resenärernas reaktioner, spänningen mellan kontinuitet och förändring, mötet mellan "diskurs" och individ. De svenska författare vars texter har undersökts här varken förkastade eller godtog den rådande västerländska Kinabilden; snarare tog de till sig vissa delar medan de ifrågasatte andra. I den processen utgick de, medvetet eller omedvetet, från sina egna intryck och erfarenheter av mötet med den kinesiska verkligheten, en konfrontation med det främmande och annorlunda som för många blev en stark upplevelse.

